

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED NITRA

61 – 2017

Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV Nitra
61 – 2017

Recenzovaný časopis / Peer-reviewed journal

Hlavný redaktor / Editor-in-chief

Gertrúda Březinová a Alena Bistáková

Redakčná rada / Editorial board

Lucia Benediková, Jozef Bujna, Jana Čižmárová, Eva Fottová, Joachim Henning, Ivan Cheben, Alexandra Krenn-Leeb, Ján Rajtár, Peter C. Ramsl, Jozef Zábojník

Výkonný redaktor / Executive editor

Miriama Nemergutová

Jazyková úprava nemeckých textov / Language proofreading of German texts

Peter C. Ramsl

Počítačové spracovanie / Computer elaboration

Beáta Jančíková

Grafický návrh a počítačové spracovanie obálky / Graphic layout and computer elaboration of the cover

Ivan Kuzma

© Archeologický ústav SAV Nitra, 2017

IČO vydavateľa – 00 166 723

Dátum vydania – júl 2017

Ročník vydávania – 61. ročník

Evidenčné číslo MK SR 3403/09 / Ministry of culture evidence No. 3403/09

Kontaktná adresa (príspevky, ďalšie informácie) / Contact address (Contributions, Further informations)

Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-949 21 Nitra, Slovakia

Tel: +421 6410051, Fax: +421 37 7335618, e-mail: gertruda.brezinova@savba.sk, alena.bistakova@savba.sk

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma / Distributing, booking and subscription receives

Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

e-mail: nraukniz@savba.sk

Za znenie a obsah príspevkov zodpovedajú autori. / The authors are responsible for their contributions.

Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť reprodukovaná alebo rozširovaná v žiadnej forme – elektronicky či mechanicky, vrátane fotokópií, nahrávania alebo iným použitím informačného systému vrátane webových stránok, bez predbežného písomného súhlasu vlastníka vydavateľských práv.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form – electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, including web pages, without the prior written permission from the copyright owner.

Vychádzajú dvakrát ročne. Príspevky v Študijných zvestiach sú indexované a citované v databáze The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH).

Published twice a year. Articles in Študijné zvesti are abstracted and indexed in The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH).

ISSN 0560-2793

Tlač / Printed by VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava

OBSAH

Radoslav Čambal

Nálezy zbraní z neskorej doby laténskej a doby rímskej z Malých Karpát	5
Waffenfunde aus der Spätlatènezeit und der Römischen Kaiserzeit aus den Kleinen Karpaten	11

Igor Bazovský

Bojovnícky hrob z Cífera (?) a počiatky germánskeho osídlenia Slovenska	13
Das Kriegergrab aus Cífer (?) und Anfang der germanischen Besiedlung der Slowakei	19

Dénes Gabler

Die archäologischen Evidenzen der Markomannisch-Sarmatischen Kriege (166–180 n. Chr.) in den Donauprovinzen	21
Archeologické doklady markomansko-sarmatských vojen (166–180 n. l.) v podunajských provinciách	39

Vladimír Turčan

Nové nálezy mečov z priestoru Bratislavskej brány	41
Neue Schwertfunde im Bereich des Bratislavaer Tores	46

Pavel Kacl

Příspěvek k osídlení Prahy-Bubenče v době římské	47
Beitrag zur Besiedlung von Prag-Bubeneč	57

Katarzyna Czarnecka

A new (old) type of sword scabbard from the early roman period	59
Nový (starý) typ pošvy meča z ranej doby rímskej	73

David Vích

Doba římská v okolí Luže a nové nálezy spojené s římským vojenským prostředím	75
The Roman Period in the surroundings of Luže and new finds related to the Roman military environment	84

Bartosz Kontny

Really unique? On the swords in the west balt circle	85
Naozaj výnimočné? O mečoch v západobaltskom kultúrnom okruhu	115

Lucia Luštíková

Sídlisko z doby rímskej v Pederi	117
Roman Period settlement in Pederi	135

Péter Prohászka – Alois Stuppner

Neue Angaben zum römischen Hortfund von Haunoldstein (NÖ) – ein Fund aus der Zeit der Markomannenkriege in Noricum?	137
Nové doklady k pokladu z doby rímskej v Haunoldstein – nález z doby markomanských vojen v Noricu?	147

Jaroslav Tejral

Mähren zur Zeit der Markomannenkriege	149
Morava v době markomanských válek	186

Skratky časopisov a periodík 189

NÁLEZY ZBRANÍ Z NESKOREJ DOBY LATÉNSKEJ A DOBY RÍMSKEJ Z MALÝCH KARPÁT¹

Radoslav Čambal



Kľúčové slová: juhozápadné Slovensko, Malé Karpaty, neskora doba laténska, doba rímska, zbrane, meč, kopija, oštep

Key words: southwestern Slovakia, Little Carpathians Mountains, Late La Tène Period, Roman Period, Weapons, Sword, Spear

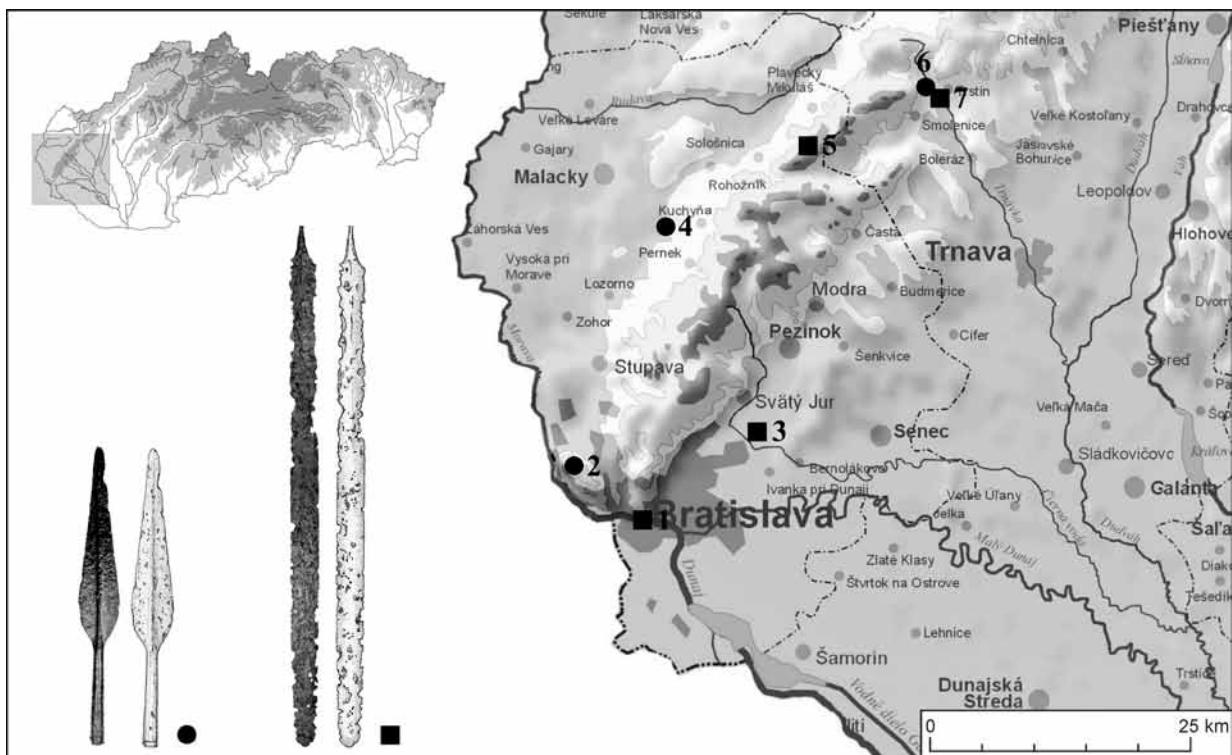
Weapons findings from Late La Tène and Roman Period in Little Carpathians Mountains

Habitation findings of weaponry. Occurrence of weapons in late La Tène Period is very sporadic in the area of south-west Slovakia. There are very occasional or lost findings. Spearheads with faceted socket and middle rib are appearing there. Rarely, blades of celtic swords are appearing as well. These are from the findings from the area of mountain chain Small Carpathia and its forefield. Dating of these weapons falls under the late La Tène Period, LTC2–LTD2 and Roman Period.

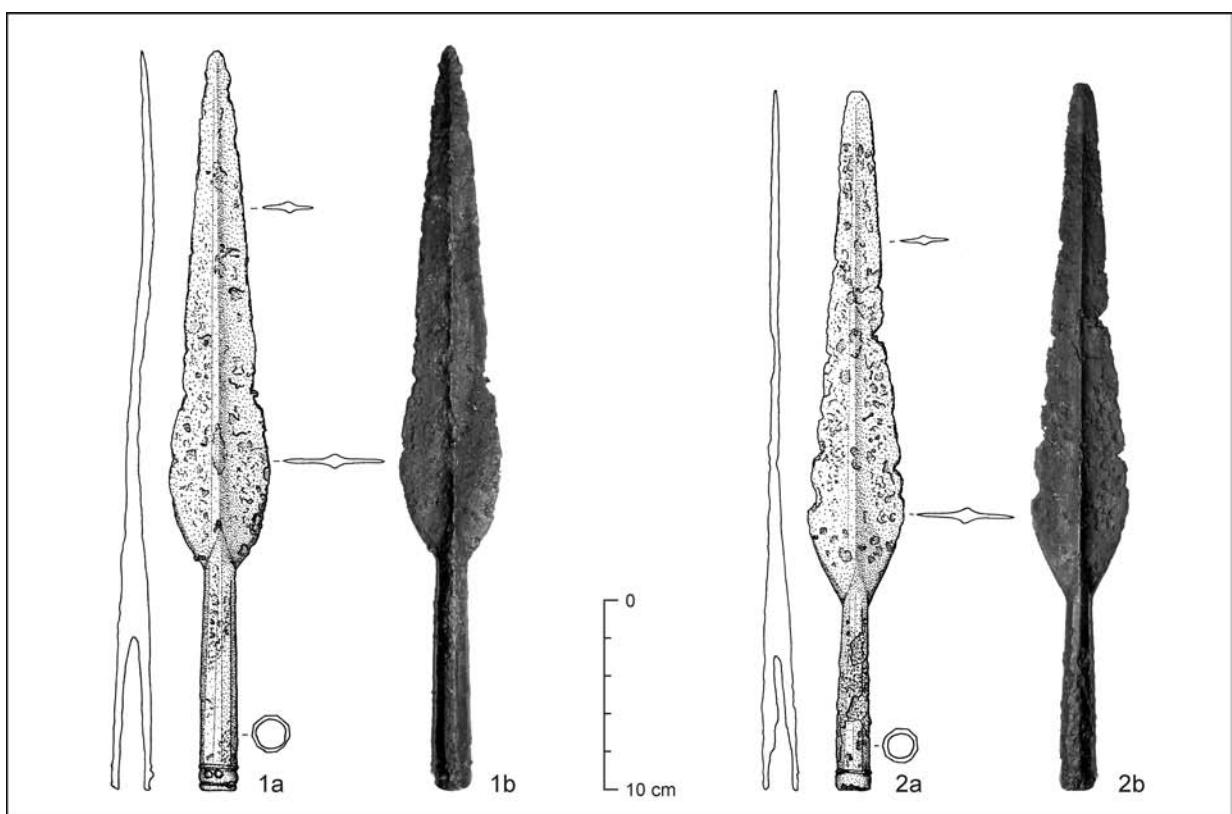
Problematika zbraní patriacich do záveru laténskeho osídlenia juhozápadného Slovenska je doteraz nedostatočne spracovaná. Hlavným dôvodom tohto stavu je absolútна absencia nálezov, predovšetkým z uzatvorených nálezových celkov, ktoré je možné jednoznačne datovať do tohto obdobia. Dôležitým faktorom je aj to, že v nami skúmanom regióne sa v 2. polovici 2. stor. pred Kr. až do záveru starého letopočtu, t. j. v stupňoch LTC2–LTD2, nenachádzajú žiadne keltské pohrebniská ani ojedinelé hroby. Existujú iba ojedinelé nálezy militárií, ktoré sú spájané s bratislavským oppidom. Ide predovšetkým o strelné zbrane v podobe železných hrotov šípov do luku. V ostatných rokoch sa dostalo do zbierok SNM, resp. podarilo sa zdokumentovať niekoľko zaujímavých nálezov militárií z priestoru kopcovitého terénu pohoria Malé Karpaty a jeden predmet z jeho západného predpolia (obr. 1). Jednu skupinu nálezov tvoria tyčové, resp. vrhacie zbrane. Ide o štyri exempláre hrotov kopijí a jeden hrot oštetu. Do druhej skupiny chladných zbraní patrí čepeľ keltského železného meča s trňovou rukoväťou.

Z bratislavského oppida pochádza päť železných hrotov šípov do luku. Vo všetkých prípadoch ide o hroty s tuľajkou. Tri exempláre boli nájdené na bratislavskom hrade počas výskumov v 60. rokoch 20. stor. Ide o dva typy hrotov. Prvým z nich je listovitý hrot šípu s jedným spätným krídelkom (Čambal 2004, tab. LXXVI: 11; Pieta/Zachar 1993, 174, obr. 99: 2), dva ďalšie sú hroty listovitého tvaru s tuľajkou (Čambal 2004, tab. LXXVI: 9, 10). Takmer identický listovitý hrot sa našiel aj v zásype neskorolaténskej jamy na ulici Palisády (Pieta/Zachar 1993, 174, obr. 99: 4). Listovité hroty tohto tvaru môžeme priradiť k typu 2.2 (Pieta 2005, 46). Jeden hrot šípu pôvodne s jedným spätným krídelkom, resp. háčikom pochádza z Vydrice, z parcely 554 (Pieta/Zachar 1993, 174, obr. 99: 3). V prípade železných hrotov s krátkou tuľajkou a jedným spätným krídelkom ide o charakteristickú neskorolaténsku formu západnej aj východnej časti keltskej civilizácie. Častejšie sa však vyskytujú s dlhou tuľajkou. Patria k typu 1.3 (Pieta 2005, 46). Podobné hroty pochádzajú z Budapešti, polohy Gellérthegy-Tabán (Bónis 1969, 91, obr. 49: 21; tab. LII: 10), ako aj z opevnenej polohy v Trenčianskych Bohuslaviciach (Bazovský 2003, 130, tab. V: 9). Pomerne veľa nálezov hrotov šípov s jedným spätným krídelkom a dlhšou tuľajkou pochádza z oppida na Manchingu, kde boli datované do stupňa LTD (Sievers 1989, 109, obr. 10: 9–12). K neskorolaténskym typom, a to predovšetkým na základe výskytu sprievodného materiálu v podobe množstva neskorolaténskej keramiky, patria taktiež dva listovité hroty šípov z východnej terasy

¹ Práca vznikla s podporou grantového projektu APVV-15-0491 a článok odznel ako príspevok na IX. protohistorickej konferencii, ktorá sa konala v Bratislave v roku 2013.



Obr. 1. Mapa západného Slovenska s novými nálezmi militárií v Malých Karpatoch a ich predpolí. 1 – Bratislava-Staré Mesto; 2 – Bratislava-Devínska Kobyla; 3 – Chorvátsky Grob-Čierna voda; 4 – Kuchyňa-VVP letecká strelnica; 5 – Plavecké Podhradie-Pohanská; 6 – Buková a Trstín.



Obr. 2. Buková. Železné hroty kopijí.

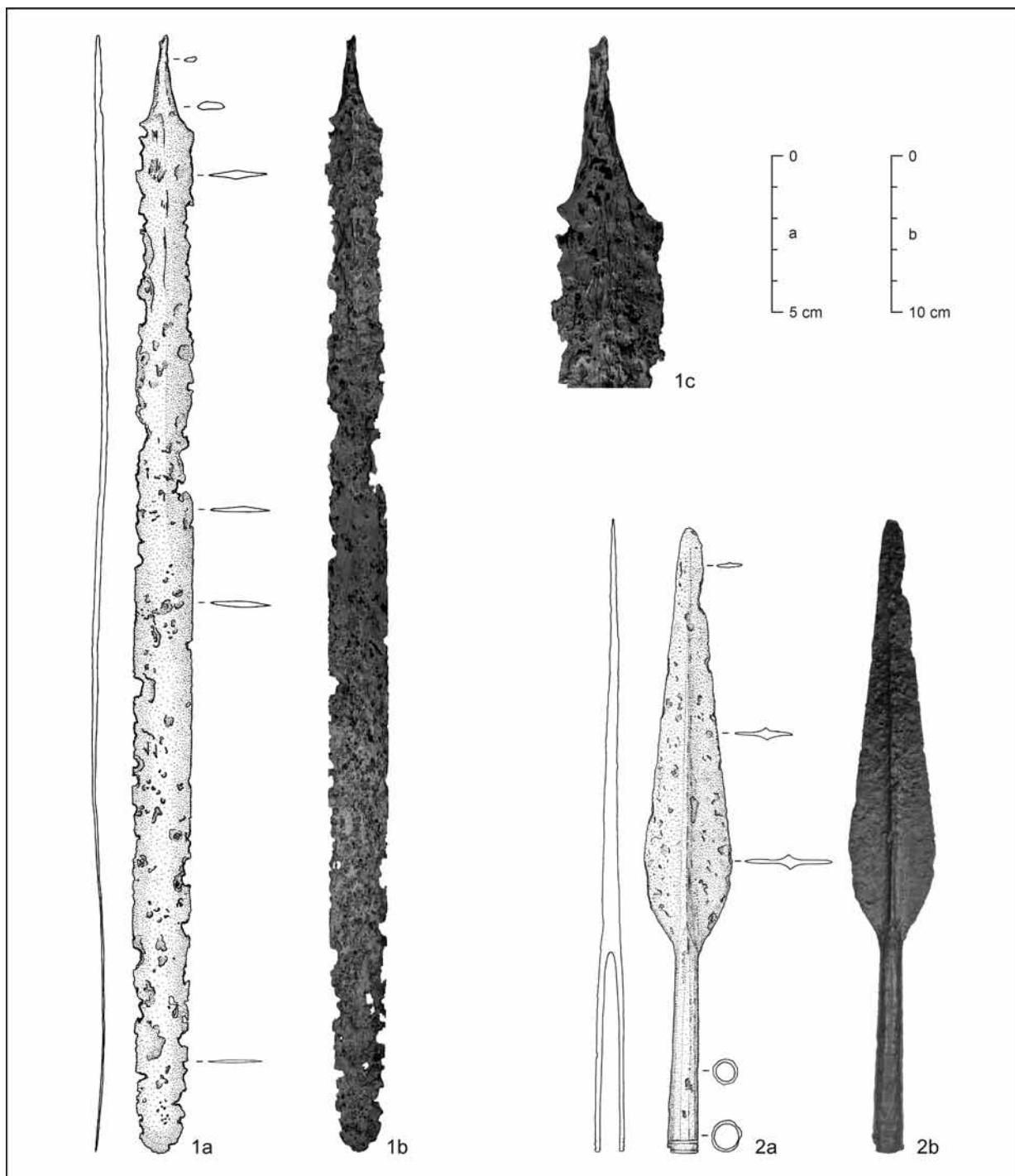
bratislavského hradu (*Čambal 2004*, tab. LXXVI: 9, 10), identický hrot zo zásypu neskorolaténskej jamy na ulici Palisády (*Pieta/Zachar 1993*, 174; obr. 99: 4) a nález tohto typu hrotu z Bratislavu-Vajnor, ktorý pochádza z neskorolaténskeho objektu 3/79 (*Studeniková/Zachar 1980*, 198, 199; obr. 112: 1). Ich datovanie spadá do obdobia stupňov LTD1 a LTD2.

Zaujímavým nálezom je aj časť ochrannej zbroje. Konkrétnie ide o fragmenty asymetrickej lícnice prilby. Nájdená bola spolu s listovitým hrotom šípu na ulici Palisády v premiešanej vrstve. Vzhľadom na fragmentárnosť nálezu je problematické jej bližšie typové určenie (*Pieta/Zachar 1993*, 174, obr. 99: 1; *Zachar/Rexa 1988*, obr. 29). K ochrannej zbroji patrí aj šupina panciera jazykovitého tvaru (*Vrtel 2012*, 174).

Čepeľ laténskeho meča (obr. 3: 1a–c) sa našla na pomedzí katastrov obcí Buková a Trstín (okr. Trnava). Meč bol nájdený na úpätí Malých Karpát neďaleko od miesta nálezu hrotov kopijí, ktoré sa našli v katastri obce Buková. Ide o nález dvoch už publikovaných laténskych hrotov kopijí s facetovanými desaťhrannými tuľajkami (obr. 2: 1a, b, 2a, b), pôvodne širšie datovaných od obdobia včasnej doby laténskej stupňa LTA až po obdobie strednej doby laténskej (*Čambal 2008*, 241 nn.). V ich prípade považujeme za nutné opäťovne sa vyjadriť k ich datovaniu, ktoré je v rámci doby laténskej mladšie. Jeden takmer identický exemplár hrotu kopije (obr. 3: 2a, b) našiel profesionálny pyrotechnik Armády SR vo vojenskom výcvikovom priestore Kuchyňa (VVV Kuchyňa) na leteckej strelnici počas odmínovacích prác v priestore strelnice po ostrých streľbách. Posledné dva nálezy pochádzajú z vrchu Devínska Kobyla v Bratislave. Ide o železný hrot kopije (obr. 4: 1a, b) a oštepú s facetovanou tuľajkou (obr. 4: 2a, b).

OPIS PREDMETOV

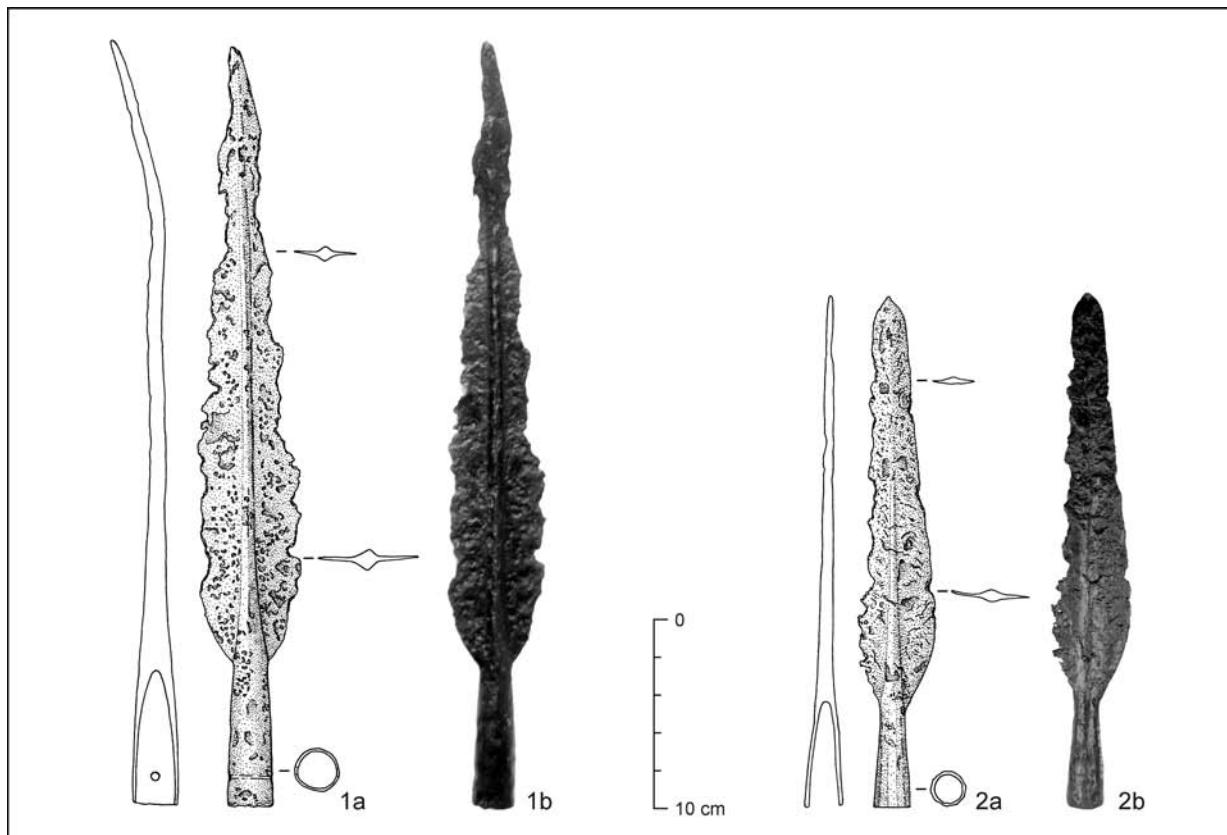
- Železný hrot kopije podlhovastého listovitého tvaru so štíhlou, na povrchu facetovanou tuľajkou desaťhranného prierezu. Na ostriach listu kopije je náznak mierneho vykrojenia. Stredom listu viedie po celej jeho dĺžke ostro formované stredové rebro. Ústie tuľajky je vykuté do tvaru objímky s tenkými, mierne vystupujúcimi obvodovými obrubami po jej okrajoch. Na objímke sú vedľa seba vykuté dva plastické výčnelky kruhového tvaru. Hrot je vyrobený z kvalitného železa, pomerne dobre zachovalý, mierne skorodovaný. Hrot bol pôvodne sekundárne zahnutý, neskôr vyrovnaný. Rozmery: celková dĺ. hrotu je 38,6 cm, max. š. 5,1 cm, dĺ. tuľajky 12,8 cm, vonkajší pr. tuľajky 2 cm, vnútorný pr. 1,6 cm, hmotnosť hrotu 229 g (obr. 2: 1a, b; nálezisko Buková, podľa *Čambal 2008*, tab. I: 1, 2).
- Železný hrot kopije podlhovastého listovitého tvaru so štíhlou, na povrchu facetovanou tuľajkou desaťhranného prierezu. Na ostriach listu kopije je náznak mierneho vykrojenia. Stredom listu viedie po celej jeho dĺžke ostro formované stredové rebro. Ústie tuľajky je vykuté do tvaru objímky s tenkými, mierne vystupujúcimi obvodovými obrubami po jej okrajoch. Hrot je vyrobený z kvalitného železa, pomerne dobre zachovalý, mierne skorodovaný. Rozmery: celková dĺ. hrotu je 36,4 cm, max. š. 5 cm, dĺ. tuľajky 10,7 cm, vonkajší pr. tuľajky 1,95 cm, vnútorný pr. 1,3 cm, hmotnosť hrotu 183 g (obr. 2: 2a, b; nálezisko Buková, podľa *Čambal 2008*, tab. II: 1, 2).
- Železný hrot kopije podlhovastého listovitého tvaru so štíhlou, na povrchu facetovanou tuľajkou desaťhranného prierezu. Na ostriach listu kopije je náznak mierneho vykrojenia. Stredom listu viedie po celej jeho dĺžke ostro formované stredové rebro. Ústie tuľajky je vykuté do tvaru objímky s tenkými, mierne vystupujúcimi obvodovými obrubami po jej okrajoch. Hrot je vyrobený z kvalitného železa, pomerne dobre zachovalý, mierne skorodovaný. Rozmery: celková dĺ. hrotu je 39,3 cm, max. š. 5,5 cm, dĺ. tuľajky 13,2 cm, vonkajší pr. tuľajky 2 cm, vnútorný pr. 1,55 cm, hmotnosť hrotu 230,77 g (obr. 3: 2a, b; nálezisko Kuchyňa – letecká strelnica, evid. č. AP 84594).
- Železný hrot kopije listovitého tvaru s ostro formovaným stredovým rebrom a s krátkou tuľajkou kruhového prierezu. Na jej konci pri ústí je otvor na klinec a obvodová ryha, resp. úzky žliabok. Rozmery: celková dĺ. hrotu je 39,6 cm, max. š. 5,12 cm, dĺ. tuľajky 7,4 cm, vonkajší pr. tuľajky 2,3 cm, vnútorný pr. 1,95 cm, hmotnosť hrotu 261,30 g (obr. 4: 1a, b; nálezisko Bratislava-Devínska Kobyla).
- Železný hrot oštepú listovitého tvaru s naznačeným stredovým rebrom. Tuľajka je krátká, desaťhranného prierezu. Rozmery: celková dĺ. hrotu je 26,4 cm, max. š. 4,1 cm, dĺ. tuľajky 5,1 cm, vonkajší pr. tuľajky 1,87 cm, vnútorný pr. 1,5 cm, hmotnosť hrotu 115,33 g (obr. 4: 2a, b; Bratislava-Devínska Kobyla, evid. č. AP 84592).
- Čepeľ železného meča s krátkou trňovou rukoväťou. Prierez čepele je v jej hornej polovici plochého kosoštvorcového tvaru, v spodnej polovici plochého šošovkovitého tvaru. Trň rukoväťe sa od koreňa čepele k jeho koncu zužuje. Rozmery: celková dĺ. čepele je 70,2 cm, dĺ. trňa rukoväťe 5,6 cm, š. čepele 3,6–2,6 cm, hrúbka 0,54–0,12 cm, hmotnosť čepele 271,26 g (obr. 3: a–c; nálezisko Buková/Trstín, evid. č. AP 84770).



Obr. 3. Nálezy. 1a–c – čepeľ železného meča z katastra na pomedzí obcí Buková a Trstín; 2a, b – hrot kopije z VVP, leteckej strelnice v Kuchyni. Mierka: a – 1c; b – 1a, b, 2a, b.

VYHODNOTENIE

Kopije z Bukovej (obr. 2: 1a, b, 2a, b) a z Kuchyne (obr. 3: 2a, b) sú s najväčšou pravdepodobnosťou keltským výrobkom. Tvar listu hrotu je keltský. Pokiaľ ide o prierezy samotných listov kopijí, resp. o štepu, tie majú jasne vyformované ostro hranené stredové rebro, čo je taktiež typickým znakom keltských výrobkov. Môžeme ich zaradiť do prvej skupiny, ktorú vyčlenil K. Pieta, t. j. k hrotom s jasne od tuľajky odsadeným listom hrotu so zreteľným stredovým rebrom (Pieta 2005, 41, tab. I: 1–5; 2008, 260, obr. 122: 1, 2). Majú typickú



Obr. 4. Bratislava-Devínska Kobyla. 1a, b – železné hroty kopjí; 2a, b – oštěp.

výzdobu v podobe plastických prstencov pri ústí tuľajky. Nie je však vylúčené, že v prípade hranenia tuľajok ide už o germánsky vplyv. Hranenie, facetovanie tuľajky sa objavuje už v dobe laténskej. Hrot oštěpu z Devínskej Kobyle, taktiež s facetovanou tuľajkou (obr. 4: 2a, b), má analógiu v Manchingu, kde sa našiel hrot so sedemhrannou tuľajkou a listom podobného tvaru (Sievers 2010, tab. 41: 499). Podľa najnovších zistení sa hroty kopjí s osemhrannou tuľajkou vyskytujú v závere doby laténskej, na prelome stupňa LTD2 a augustovského obdobia. Svedčí o tom nález zo žiarového obetiska vo Wartau-Ochsenberg (kantón Saint-Gall vo Švajčiarsku), ktorý je datovaný do tohto obdobia. Objavujú sa úvahy, či nejde o predmety, ktoré by mohli mať už germánsky pôvod (Pernet/Schmid-Sikimić 2008, 373–375). Do doby laténskej patrí aj nález z oppida Manching (Sievers 2010, tab. 41: 499). Všeobecne však platí, že hroty oštěpov a kopjí s facetovanou tuľajkou sa pomerne často vyskytujú v dobre rímskej (Droberjar 1999, 153). Nálezy podobných hrotov kopjí pochádzajú z dvoch žiarových hrobov na germánskom pohrebisku zo staršej doby rímskej v Sládkovičove. Ide o rozrušený hrob 8. Pochádza z neho deformovaný hrot kopjí s osemhrannou tuľajkou, dlhý 32 cm. V hrobe sa okrem torza germánskej keramiky nenachádzali žiadne iné predmety (Kolník 1980, 131, 132, tab. CXXIX: 8b). V porušenom hrobe 15 sa nachádzal hrot železnej kopjí taktiež s osemhrannou tuľajkou s celkovou dĺžkou 41,5 cm (Kolník 1980, 134, tab. CXXXII: 15a). Okrem hrotu kopjí sa v hrobe našli aj železné nožnice, nožík, fragmenty bronzového vedra typu Eggers 19 alebo 40 so železným držadlom. Nachádzalo sa v ňom aj dno masívnej bronzovej panvice, resp. inej nádoby ako aj sklený zliatok (Kolník 1980, 134, tab. CXXXII: 15a). Tvarovo oba predmety veľmi pripomínajú nálezy hrotov kopjí z Bukovej a Kuchyne. Odlišnosť sa objavuje iba v ukončení ústia tuľajky, ktoré je v prípade germánskych hrotov zo Sládkovičova nezdobené.

Podobne je to aj v prípade druhého nálezu z Devínskej Kobyle (obr. 4: 1a, b), kde hrot kopjí zodpovedá keltským tvarom a výzdobou tuľajky v podobe obvodového pásika z oppida v Manchingu (Sievers 2010, tab. 40: 497; 41: 500–503). V oboch prípadoch ide o neskorolaténske hroty. Hroty kopjí, resp. oštěpu z Bratislavsko-Devínskej Kobyle, zapadajú do datovania lokality, z ktorej pochádza výrazný stredolaténsky a neskorolaténsky numizmatický materiál. Ide o nominálne strieborných minci s koníkom, typ Roseldorf-Němcice, zastupujúce horizont stupňa LTC2. Mladší horizont osídlenia lokality je zastúpený nálezmami minci bratislavského typu Biatec, Simmering. Všeobecne je lokalita datovaná do stupňov LTC2–LTD2,

kam časovo patria aj súčasti viacerých typov bronzových garnitúr ženských opaskov a spôn (*Budaj/Čambal, v tlači*).²

Presnejšie datovanie meča z rozhrania katastrov obcí Buková a Trstín (obr. 3: 1a–c) je náročnejšie. Najdôležitejšími chronologickými znakmi v prípade keltských mečov sú ich pošvy. Keďže čepeľ meča bola nájdená bez pošvy, je možné ju datovať iba rámcovo. S najväčšou pravdepodobnosťou meč spadá do neskorej doby laténskej stupňa LTC2–LTD. Čepeľ meča má analógie predovšetkým na oppide Manching. Zhodujú sa jednak tvarom a prierezom čepele, ako aj detailmi pri korenii trňa, kde je v čepeli výsek na upevnenie rukoväte (*Sievers 2010*, tab. 9: 46, 47; 10: 51). Meče zo stupňa LTC1 a LTC2 sú v priemere dlhé 65–80 cm, typická je dlhá rukoväť. Charakteristické neskorolaténske meče sú dlhé v priemere okolo 80 cm, ukončené hrotom, resp. zaobleným alebo oválnym koncom čepele a ich datovanie je ohraničené stupňami LTC2–LTD (*Sievers 2010*, 13). Podobný meč sa našiel aj v neskorolaténskom hrobe na lokalite Novo mesto-Okranjo glavarstvo, kde sa našiel spolu s niekoľkými hrotmi kopijí, resp. oštepor s osemhrannou tuťajkou (*Božič 2008*, tab. 18). K tomuto datovaniu sa prikláňame aj v prípade čepele meča z rozhrania katastrov Buková a Trstín. Jeden železný meč s dlhým ostrým hrotom sa spomína z priestoru oppida v Bratislave (*Vrtel 2012*, 174) a z hradiska na Devíne, odkiaľ je niekoľko fragmentov mečov (*Pieta/Zachar 1993*, 194, obr. 114: 9). V priestore okolia Bratislavы sa zbrane, resp. ich časti, vyskytujú zriedkavo aj na laténskych sídliskách. Jedným z mála príkladov sídliskového nálezu pošvy meča je železná plechová pošva s esovitou svorkou, ktorá pochádza z hradiska v Plaveckom Podhradí-Pohanskej z depoutu I/68 (*Paulík 1970*, obr. 5: 4; 7: 1a, b; 1976, 145, 153, tab. LII: 1; *Paulík/Tomčíková 2005*, obr. 12). Najpočetnejšie analógie pochádzajú z oppida v Manchingu (*Sievers 2010*, tab. 22: 175–178) a zo Starého Hradiska (*Meduna 1961*, tab. 31: 1, 6, 7). Ide o typ, ktorý sa vyskytuje predovšetkým vo východokeltskom priestore. V jeho západnej časti chýba. Na oppide Staré Hradisko sa predpokladá priamo aj ich výroba, keďže sa tam našli aj polotovary. Datovanie tohto typu pošiev mečov spadá do stupňov LTC2–LTD1 s možnosťou ich výskytu v LTD2. Rozhodujúce pre datovanie je tvar nákončia svorky meča (*Sievers 2010*, 16; *Zachar 1976*, 63 nn.). Iným príkladom je fragment čepele železného meča, ktorý pochádza z blízkosti laténskeho výrobného objektu 8/07 v Chorvátskom Grobe, časti Čierna voda (*Bazovský/Čambal/Gregor 2008*, 502, tab. I: 13a, b). Čepeľ bola datovaná do LTD2. V Senci-Svätom Martine sa pri objekte 7/78 vo vrstve našiel fragment vrchnej časti nezdobenej železnej svorky nákončia pošvy laténskeho meča zo stupňa LTC (*Čambal/Mináč/Zachar 2010*, 140, 141, tab. III: 9). Podľa typológie *J. M. de Navarra* (1972, 172 nn, tab. XCIX: 2, 8; CV: 1) bol priradený k pošvám stredolaténskej formy skupiny B.

ZÁVER

Nálezy militárií v priestore Malých Karpát a v zázemí bratislavského oppida predstavujú v neskorej dobe laténskej v stupňoch LTC2 až LTD2 veľmi sporadickej zložke materiálnej kultúry. Vo väčšine prípadov ide o ojedinelé, resp. stratové nálezy bez kontextov. Z toho dôvodu je problematické ich presnejšie datovanie. Domnievame sa však, že nové nálezy chladných zbraní v podobe hrotov kopijí s facetovanou tuťajkou, resp. s hladkou, je možné rámcovo datovať do neskorej doby laténskej až do obdobia doby rímskej. Čepeľ železného meča patrí pravdepodobne do obdobia neskorej doby laténskej vymedzenej vyššie spomenutými stupňami.

LITERATÚRA

- | | |
|------------------------------------|--|
| <i>Bazovský 2003</i> | I. Bazovský: Nálezy z keltského oppida v Trenčianskych Bohuslaviciach. <i>Zbor. SNM. 97. Arch. 13</i> , 2003, 119–132. |
| <i>Bazovský/Čambal/Gregor 2008</i> | I. Bazovský/R. Čambal/M. Gregor: Výrobné objekty z neskorej doby laténskej v Chorvátskom Grobe, časť Čierna Voda. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachútová (Ed.): Barbarák sídlisko. Chronologické, ekonomicke a historické aspekty jejich vývoja ve svetle nových archeologických výskumů (Archeologie barbarů 2007). Brno 2008, 495–516. |
| <i>Bónis 1969</i> | E. B. Bónis: Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy – Tabán in Budapest. Budapest 1969. |
| <i>Božič 2008</i> | D. Božič: Late La Tène-Roman cemetery in Novo mesto. Ljubljanska cesta and Okrajno glavarstvo. Poznolatensko-rimsko grobišče v Novem mestu. Ljubljanska cesta in Okrajno glavarstvo. Katalogi in Monogr. 39. Ljubljana 2008. |
| <i>Budaj/Čambal, v tlači</i> | M. Budaj/R. Čambal: Laténske nálezy z Bratislavu-Devínskej Kobylu. Num. Sbor., v tlači. |

² Nálezy častí garnitúr bronzových opaskov a spôn z doby laténskej autor pripravuje do tlače.

- Čambal 2004 R. Čambal: Bratislavský hradný vrch – akropola neskorolaténskeho oppida. Zbor. SNM. Arch. Suppl. 1. Bratislava 2004.
- Čambal 2008 R. Čambal: Dva keltské hroty kopijí z Bukovej. Zbor. SNM 102. Arch. 18, 2008, 241–248.
- Čambal/Mináč/Zachar 2010 R. Čambal/V. Mináč/L. Zachar: Laténske objekty 3/78 a 7/78 zo Senca-Svätého Martina. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Ed.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomicke štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Arch. Slovaca Monogr. Comm. 10. Nitra 2010, 131–154.
- Droberjar 1999 E. Droberjar: Dobřichov-Pičhora. Ein Brandgräberfeld der ältern römischen Kaiserzeit in Böhmen (Ein Beitrag zur Kenntnis des Marbod-Reichs). Font. Arch. Pragenses 23. Prague 1999.
- Kolník 1980 T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.
- Meduna 1961 J. Meduna: Staré Hradisko. Fontes Arch. Moravicae II. Brno 1961.
- Navarro 1972 J. M. de Navarro: The finds from the site of La Tène I. Scabbards and the swords found in them. London 1972.
- Paulík 1970 J. Paulík: Najstaršie hromadné nálezy železných predmetov na Slovensku. Zbor. SNM 64. Hist. 10, 1970, 31–83.
- Paulík 1976 J. Paulík: Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí. Martin 1976.
- Paulík/Tomčíková 2005 J. Paulík/K. Tomčíková: Ďalší hromadný nález železných predmetov v Plaveckom Podhradí. Slov. Arch. 53, 2005, 85–122.
- Pernet/Schmid-Sikimić 2008 L. Pernet/B. Schmid-Sikimić: Les fers de lances à douilles facettées de la fin de l'Age du Fer du Brandopferplatz de Wartau-Ochsenberg (cant. Saint-Gall, Suisse) – avec la collaboration de Marianne Senn. Arch. Korbl. 38, 2008, 365–377.
- Pieta 2005 K. Pieta: Spätlatenezeitliche Waffen und Ausrüstung im nördlichen Teil des Karpatenbeckens. Slov. Arch. 53, 2005, 35–84.
- Pieta 2008 K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Arch. Slovaca Monogr. 11. Nitra 2008.
- Pieta/Zachar 1993 K. Pieta/L. Zachar: Neskorolaténske oppidum v historickom jadre mesta. In: T. Štefanovičová (Ed.): Najstaršie dejiny Bratislavky. Bratislava 1993, 148–209.
- Sievers 1989 S. Sievers: Die Waffen von Manching unter Berücksichtigung des Übergangs von LTC zu LTD. Germania 67, 1989, 97–120.
- Sievers 2010 S. Sievers: Die Waffen aus dem Oppidum von Manching. Ausgr. Manching 17. Wiesbaden 2010.
- Studeníková/Zachar 1980 E. Studeníková/L. Zachar: Pokračovanie záchranného výskumu v Bratislave-Vajnoroch. AVANS 1979, 1980, 198, 199.
- Vrtel 2012 A. Vrtel: Keltské oppidum v Bratislave. In: T. Štefanovičová/J. Šedivý (Zost.): Dejiny Bratislavky I. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 164–180.
- Zachar 1976 L. Zachar: K chronologickému postaveniu pošiev mečov s esovitou svorkou ústia. Musaica 14, 1976, 63–94.
- Zachar/Rexa 1988 L. Zachar/D. Rexa: Beitrag zur Problematik der spätlatenezeitlichen Siedlungs horizonte innerhalb des Bratislavaer Oppidums. Zbor. SNM 82. Hist. 28, 1988, 27–72.

Waffenfunde aus der Spätlatènezeit und der Römischen Kaiserzeit aus den Kleinen Karpaten

R a d o s l a v Č a m b a l

Zusammenfassung

Die Problematik der Waffen, die ans Ende der keltischen Besiedlung der Südwestslowakei gehören, ist aufgrund absoluter Fundabsenz vor allem geschlossener Befunde ungenügend bearbeitet. Ein wichtiger Faktor ist das Faktum, dass in der von uns untersuchten Region in der 2. Hälfte des 2. Jahrs vor Chr. bis zum Ende der alten Zeitrechnung, das bedeutet in den Stufen LTC2 bis LTD2, sich keine latènezeitliche Gräberfelder und auch keine Einzelgräber befinden. Es existieren nur vereinzelte Funde von Militaria, die mit dem Oppidum von Bratislava verknüpft sind und weiter Streufunde aus den Kleinen Karpaten und ihrem Vorfeld. In diesem Beitrag werten wir vor allem eine keltische Klinge

(Abb. 3: 1a–c) und Funde von Lanzenspitzen bzw. einem Speer mit 10-kantiger facettierter Tülle (Abb. 2: 1a, b, 2a, b; 3: 2a, b; 4: 2a, b) wie auch Spitzen mit glatter Tülle (Abb. 4: 1a, b) aus.

Die Klinge eines Eisenschwerts (Abb. 3: 1a–c) ist schwierig genauer zu datieren, da sie ohne Scheide gefunden wurde. Wir nehmen das auf der Basis von Vergleichsfunden vor allem aus Manching an. Die typischen spätlaténezeitlichen Schwerter sind im Durchschnitt um die 80 cm lang und durch eine Spitze bzw. einem rundlichen oder ovalen Klingenende abgeschlossen. Ihrer Datierung ist durch die Stufen LTC2–LTD begrenzt. Hierher gehört, wenigstens auf der Basis dieser Merkmale, auch unser Exemplar. Weitere schon publizierten Schwertfunde bzw. ihrer Scheiden wurden im Areal des Oppidums von Bratislava und in Devín gefunden. In der Umgebung des BratislaveraRaums kommen Waffen bzw. ihre Teile selten auch auf laténezeitlichen Fundstellen vor. Eines von wenigen Beispielen der Siedlungsfunde von Schwertscheiden ist eine eiserne Blechscheide mit S-förmiger Klammer, die vom Burgwall in Plavecké Podhradie-Pohanská (Hortfund I/68) stammt. Am Oppidum Staré Hradisko wird ihre lokale Erzeugung angenommen, die in die Stufen LTC2 bis LTD1 datiert wird. Ein anderes Beispiel ist das Klingenfragment eines Eisenschwerts, das aus der Nähe des Produktionsobjekts 8/07 in Chorvátsky Grob-Teil Čierna voda stammt. Es wird in die Stufe LTD2 datiert.

Die Lanzen aus Buková (Abb. 2: 1a, b, 2a, b) und Kuchyňa (Abb. 3: 2a, b) sind mit größter Wahrscheinlichkeit „keltische“ Produkte. Die Blattform der Spitze ist laténezeitlich. Sofern es sich um die Querschnitte der eigentlichen Lanzenspitzen bzw. des Speers handelt, haben diese eine scharf gekantete Mittelrippe, was auch ein typisches Zeichen der laténezeitlichen Produkte ist. Sie haben auch eine typische Verzierung in Form von plastischen Ringen bei der Tüllenmündung. Die Kantusbildung (Facettierung) der Tülle erscheint schon in der Laténezeit. Es ist aber nicht ausgeschlossen, dass im Fall der Kantusbildung von Tüllen es sich schon um einen germanischen Einfluss handelt. Nach den neuesten Untersuchungen erscheinen Lanzenspitzen mit achtkantiger Tülle am Ende der Laténezeit, also an der Wende der Stufe LTD2 und der augusteischen Zeit. Davon zeugt der Fund von der Brandopferstelle in Wartau-Ochsenberg (Kanton Sankt-Gallen in der Schweiz) der in dieselbe Zeit datiert wird. Es gibt Überlegungen, ob es sich nicht um Gegenstände handelt, welche einen germanischen Ursprung haben. In die Laténezeit gehört auch der erwähnte Fund aus Manching. Allgemein gilt aber, dass die Speer- und Lanzenspitzen mit facettierter Tülle relativ häufig während der römischen Kaiserzeit vorkommen. Funde ähnlicher Lanzenspitzen stammen aus zwei Brandgräbern vom germanischen Gräberfeld aus der älteren römischen Kaiserzeit in Sládkovičovo. Die Speerspitze mit facettierter Tülle aus Devínska Kobyla (Abb. 4: 2a, b) hat eine Analogie in Manching, wo eine Spitze mit siebenkantiger Tülle und ein Blatt von ähnlicher Form gefunden wurden. Ähnlich ist dem auch so beim zweiten Fund aus Devínska Kobyla. Hier entspricht die Lanzenspitze den keltischen Formen mit der Verzierung der Tülle in Form eines Umlaufbands aus Manching. In beiden Fällen handelt es sich um spätlaténezeitliche Spitzen.

Funde spätlaténezeitlicher Militaria im Raum der Kleinen Karpaten wie auch im Hinterland des Oppidums von Bratislava stellen während der späten Laténezeit der Stufen LTC2 bis LTD2 einen sehr sporadischen Bestandteil der materiellen Kultur dar. In der Mehrheit der Fälle handelt es sich um vereinzelte bzw. verlorene Funde ohne Kontexte. Aus diesem Grund ist ihre genauere Datierung problematisch. Wir nehmen aber an, dass neue Waffenfunde in Form von Lanzen mit facettierter bzw. mit glatter Tülle in die ältere Römische Kaiserzeit datierbar sind, wie auch der Klingenfund eines Eisenschwerts gerade in die Spätlaténezeit.

Abb. 1. Karte der Westslowakei mit neuen Militaria Funden aus den Kleinen Karpaten und ihrem Vorland. 1 – Bratislava-Staré Mesto; 2 – Bratislava-Devínska Kobyla; 3 – Chorvátsky Grob-Čierna voda; 4 – Kuchyňa-VVP Flugzeug-Schießstätte; 5 – Plavecké Podhradie-Pohanská; 6 – Buková; 7 – Buková und Trstín.

Abb. 2. Buková. Eiserne Lanzenspitzen.

Abb. 3. Funde. 1a–c – Klinge eines Eisenschwerts aus der KG an der Grenze der Dörfer Buková und Trstín; 2a, b – Lanzenspitze von der Flugzeug-Schießstätte in Kuchyňa. Maßstab: a – 1c; b – 1a, b, 2a, b.

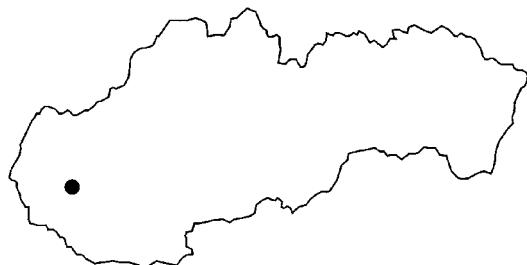
Abb. 4. Bratislava-Devínska Kobyla. 1a, b – Eiserne Spitzen einer Lanze; 2a, b – eines Speers.

Übersetzt von REELS, s. r. o.

Mgr. Radoslav Čambal
Archeologické múzeum SNM
Žižkova 12
P. O. BOX 13
SK – 810 06 Bratislava
radoslav.cambal@snm.sk

BOJOVNÍCKY HROB Z CÍFERA (?) A POČIATKY GERMÁNSKEHO OSÍDLENIA SLOVENSKA¹

Igor Bazovský



Kľúčové slová: Cífer (?), juhozápadné Slovensko, bojovnícky hrob, neskôr doba laténska/staršia doba rímska, počiatok germánskeho osídlenia

Key words: Cífer (?), south-west Slovakia, warrior Grave, Late La Tène/ Early Roman Period, beginning of Germanic Settlement

Warrior Grave at Cífer (?) and Germanic Occupation on the Recent Territory of Slovakia

Some of the researchers consider the graves from Púchov-Ihrište and from Cífer, with uncertain finding conditions, as a proof of permeation of Germanic warriors into the area of Carpathian basin, already in late La Tène Period. Analysis of the finding conditions of the so called warrior grave from Cífer proves, that localisation, plausibility and so also the dating of this grave complex is doubtful.

ÚVOD

Problematika príchodu prvých Germánov na územie Slovenska je už desaťročia tému diskusií. Prichádza k nám prvá vlna germánskeho osídlenia až po roku 18 po Kr. v súvislosti s usadením druhín Marobuda a Katvaldu na území medzi Moravou a Váhom, alebo došlo k prienikom menších skupín ešte pred týmto obdobím?

Elementy, ktoré sú typické pre východogermánskú oblasť sa objavujú na Morave od stupňa LTD1 (Čižmář 2003, 40). Na Slovensku sú zatiaľ podobné nálezy sporadicke, črepy przeworskej kultúry sa našli na výšinnej polohe v Bratislave-Devíne a na sídlisku Liptovská Mara III, v objekte púchovskej kultúry, ktorý bol datovaný do stupňa LTD2 (Pieta 1982, tab. XLIV: 12; 2008, 53). Do tohto obdobia sú tiež datované germánske črepy z Bratislavky, ktoré majú analógie v Čechách a v oblasti przeworskej kultúry v južnom Poľsku. V tomto prípade ide asi skôr o časti importovanej nádoby, ako o doklad osídlenia (Čambal/Kovář/Hanuš 2013, 82). Niektorí bádatelia považujú hroby z Púchova-Ihrišta a Cífera (Bóna 1963, 250–255; Godłowski 1993, 70; Łuczkiwicz 2001, 33) za dôkaz prieniku germánskych bojovníkov do priestoru Karpatskej kotliny v neskorolaténskom období. V oboch prípadoch však ide o staršie nálezy s neistými nálezovými okolnosťami (Pieta 1974, 102, obr. 14; 2008, 53, obr. 23). Pritom P. Łuczkiwicz (2001, 25) ich považuje za jediné hrobové nálezy z predrímskeho obdobia v Karpatskej kotline, ktoré možno s istotou pripisať germánskym bojovníkom.

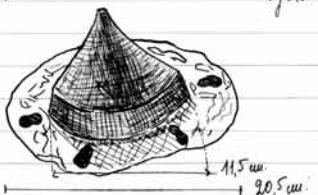
PUBLIKOVANIE NÁLEZOV Z ÚDAJNÉHO HROBU Z CÍFERA A NÁZORY NA JEHO DATOVANIE

Témou tohto príspevku je analýza tzv. hrobu z Cífera, ktorého lokalizácia, hodnotnosť i datovanie boli už v čase jeho publikovania otázne. Predmety z údajného hrobu zakúpilo v roku 1931 Vlastivedné múzeum v Bratislave (dnešné Archeologické múzeum SNM). Ako prvý ich publikoval J. Eisner (1933, 208, tab. LXVII; XX: 1), ktorý uvádza, že zakúpené predmety pravdepodobne pochádzajú zo žiarového hrobu (obr. 1). Za súčasť hrobu jednoznačne považuje jednosečný meč, kovanie z pošvy meča a puklicu.

¹ Práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0491 a článok odznel ako príspevok na IX. protohistorickej konferencii, ktorá sa konala v Bratislave v roku 2013.



Obr. 1. Hrob z Cífera (?) podľa J. Eisnera (1933, tab. LXVII; LXX: 1). 1 – nožnice; 2, 4 – nože; 3 – meč; 5 – kopija; 6, 7 – nity; 8 – puklica štítu; 9 – kovanie pošvy meča; 10 – spona. Rôzne mierky.

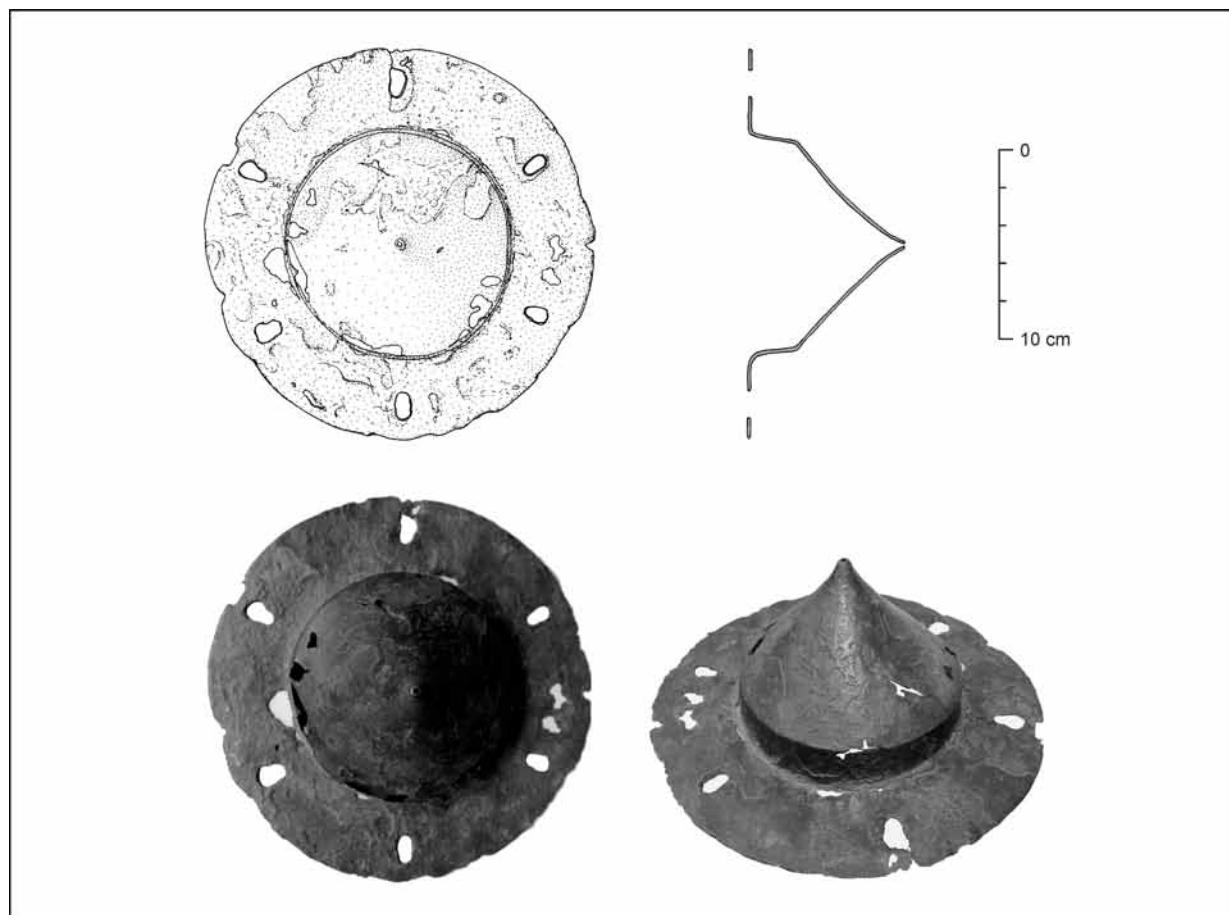
7152 inv. č. 670	26.IX.1931 obj. 2:1		Cífer? obo. Trnava Bolo na cíferskom zámku. Nálezsisko ne- znaame, pravdepodobeňne osolie Cíferu	Kupene od fy. Kohn inv č 7568
7153 inv. č. 6708	26.IX.1931 obj. 3:1		výška 10,2 cm. ano u č. 7152	Ako u č. 7152. v č 7568
Inventárne číslo	Dátum	Predmet a jeho opis	Pôvod	Spôsob získania
7154. inv. č. 6709	29.IX.1931. Obj. 5:1.		cífer? Ako u č. 7153	kupene od Kohna v č 7568
7155.	29.IX.1931. Obj. 3:1.		Ako u č. 7152	kupene od f. Kohn v č 7568 Zničené pri požari múzea 10. júna 1944

Obr. 2. Zaevdovanie predmetov v inventárnej knihe SNM – Archeologického múzea.

Za pravdepodobnú súčasť hrobového celku označil oštep, nožnice, dva nožíky a bronzovú sponu s rámovým zachycovačom. Pri lokalizácii údajného hrobu uvádza, že pochádza „snad z okolia Cífera“. Nálezy považuje za najstaršie doklady prítomnosti Germánov na Slovensku a datuje ich do doby okolo začiatku nášho letopočtu (Eisner 1933, 209). Ako vidieť z publikácie J. Eisnera, hrobový celok a jeho lokalizácia sú neisté. Hrobom sa neskôr zaoberal I. Bóna (1963, 250–255), ktorý ho na základe spony s rámovým zachycovačom datoval do druhej tretiny 1. stor. pred Kr. a dal ho do súvislosti s prítomnosťou germánskych žoldnierov v Karpatskej kotline. Na problematicosť nálezu z Cífera poukázal vo viacerých prácach T. Kolník, podľa ktorého „sa zdá pravdepodobnejšie, že nález patrí až prvej germánskej vlnie zo začiatku n. l.“ (Kolník 1971, 511; 1977, 143, obr. 1). Kriticky sa k hodnotnosti hrobového celku, jeho lokalizácii a datovaniu vyjadril aj J. Halagan (1991), ktorý vychádzal z údajov uvedených v inventárnej knihe Vlastivedného múzea (dnes Archeologické múzeum SNM). Napriek tomu je datovanie hrobu do neskororlaténskeho obdobia akceptované aj v novšej literatúre (Godłowski 1993, 70; Łuczkiewicz 2001, 26; Pieta 2005, 36, tab. VII).

PROBLÉM LOKALIZÁCIE A HODNOVERNOSTI HROBOVÉHO CELKU

Pri opäťovnom skúmaní hrobového celku sme vychádzali z inventárnych kníh SNM, pretože iné informácie o jeho získaní sa v múzeu nenachádzajú. Niektoré predmety sú zaevdované pod dvoma rôznymi číslami. Príčinou je zničenie časti starej zbierky (vrátane časti nálezov z Cífera) po zásahu budovery múzea leteckou bombou počas druhej svetovej vojny. Zvyšná časť zbierky bola neskôr prečíslovaná. V súčasnosti sa v depozitári múzea nachádza štírová puklica, meč, dva nožíky a spona (staré inv. č. 7153, 7154, 7574, 7575, 7579, nové AP 6708, 6709, 6718–6720). Problematická je samotná lokalizácia nálezu.

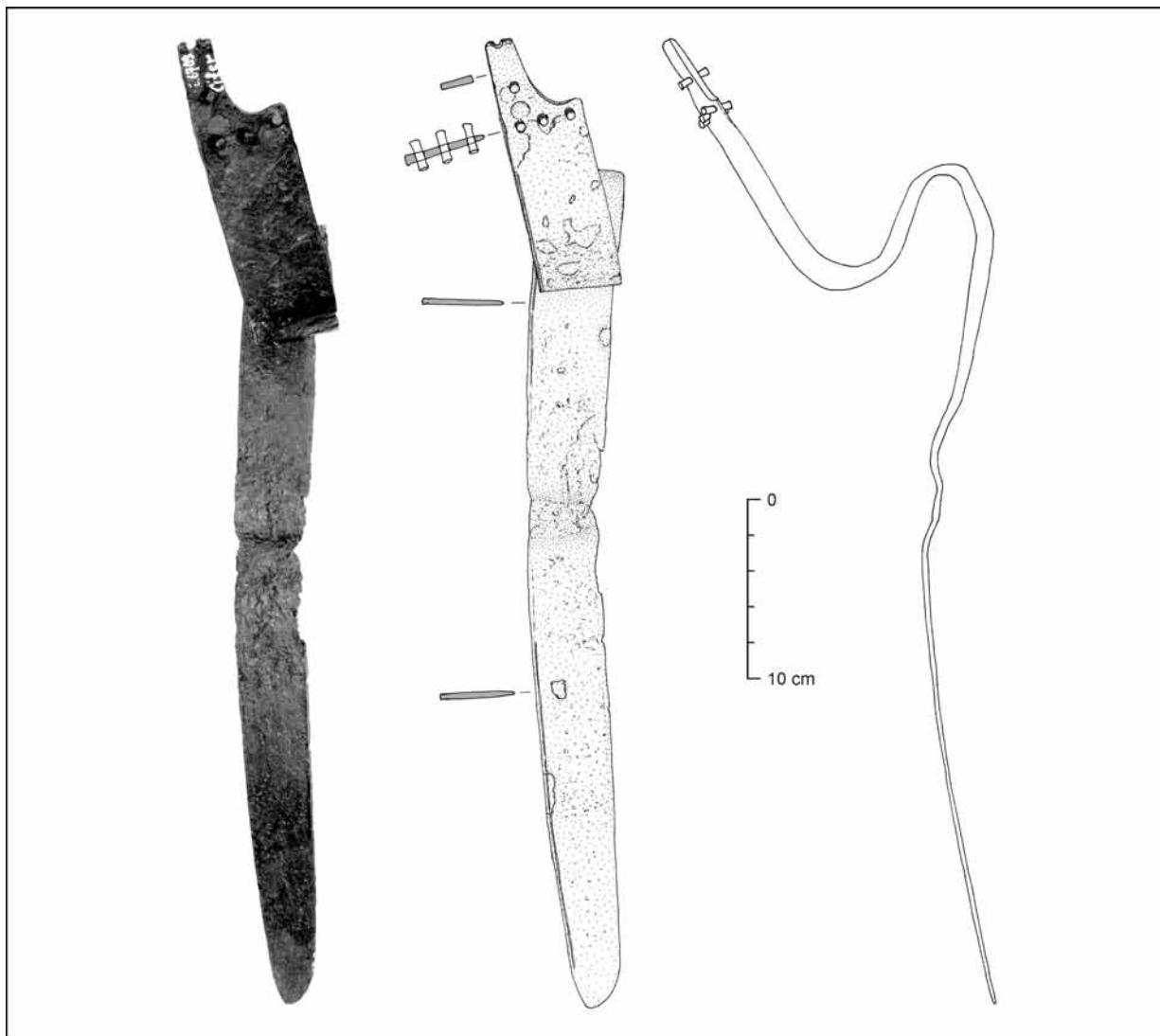


Obr. 3. Železná puklica štítu z Cífera (?).

V inventárnej knihe je pod lokalitou uvedené: „*Cífer? okr. Trnava. Bolo na cíferskom zámku. Nálezisko neznáme, pravdepodobne okolie Cífera.*“ Neistá je tiež spolupatričnosť nálezov k jednému nálezovému celku. Prvá časť predmetov z údajného hrobu bola zakúpená od firmy Kohn a do inventára zapísaná 26. a 29. 9. 1931 spolu so slovanskou sekerou. Tvorili ju tri železné predmety, a to štítová puklica, meč, nožnice (obr. 2; inv. č. 7153–7155). Druhá skupina predmetov bola zaevidovaná pod číslami 7568–7579 v roku 1932 a posledný zápis je 30. 3. 1932. Tvorili ju prevažne železné predmety ako kopija, štyri gombíky, dva nožíky, tri bližšie neurčiteľné predmety a bronzová spona s rámovým zachycovačom. Medzi zaevidovanými nálezmi sa nachádzala tiež bronzová dýka zo staršej doby bronzovej. Pri predmetoch je uvedené, že boli zakúpené od Kohna spolu s predmetmi prvej skupiny. Z uvedeného vyplýva, že nálezy zakúpené do Vlastivedného múzea tvoria veľmi heterogénny celok. Všetky predmety zakúpené od firmy Kohn majú ako lokalitu uvedený Cífer (?), aj keď pochádzajú z rôznych časových období. Ani v jednom zo súborov sa nenachádza kovanie z pošvy meča publikované J. Eisnerom, hoci mohlo byť zainventované medzi atypickými predmetmi, ktoré ešte neboli konzervované. Súčasťou hrobového celku boli teda jednoznačne len predmety z prvej skupiny zaevidovaných predmetov, z ktorých sa zachovala puklica a meč.

Puklica

Puklica vykazuje od stavu v roku 1933 viaceré poškodenia, okrem iného chýba špička hrotu (obr. 3). Má pomerne veľké rozmery. Priemer je 21 cm a výška 8,5 cm. K štítu bola pôvodne pripojená šiestimi nitmi, ktoré boli rozmiestnené v pravidelných odstupoch od seba. J. Eisner (1933, 208, tab. LXVII: 6, 7) spomína štyri zachované nity so širokou hlavičkou. Nie je však isté, či patria k puklici. Tá má kónický tvar so zahroteným ukončením (*Dornschildbuckel*) a patrí typu Jahn 6, resp. Zieling F1. Tento typ je rozšírený na pomerne rozsiahлом území, pričom jednou z oblastí jeho koncentrácie je juhozápadné Slovensko.



Obr. 4. Deformovaný železny meč z Cífera (?).

sko. Na pohrebisku v Kostolnej pri Dunaji je práve tento typ najpočetnejšie zastúpený. Objavuje sa už v predrímskom období a pretrváva do stupňa B2, hoci ľažisko jeho výskytu je v stupni B1 (Droberjar 1999, 107; Zieling 1989, 86). Do tohto stupňa je datovaná aj väčšina slovenských nálezov.

Meč

V súvislosti s pohrebným rítom bol jednosečný meč pravdepodobne zámerne deformovaný a viacnásobne prehnutý (obr. 4). Podľa stôp na čepeli bol pred tým, ako sa dostal do múzea čiastočne narovnaný. Pozdĺž tupého okraja čepele je po oboch stranach zdobený ryhou. Chýba časť rúčky. Na rúčke sa zachovali štyri nity na upevnenie dreveného alebo kosteneho obloženia a zvyšok otvoru pre ďalší nit. Nity sú na koncoch ploché a mierne rozšírené. Súčasná dĺžka meča je 74 cm, pôvodná bola do 80 cm. Čepeľ meča má max. šírku 4,6 cm. Dĺžka nitov sa pohybuje od 1,7 do 1,9 cm, ich hrúbka je 0,5 cm. Jednosečné meče s podobne tvarovanou rukoväťou sa v nadkarpatskej oblasti vyskytujú už v predrímskom období (Łuczkiewicz 2000, 367). Na základe typológie M. Biborského (1978, 119–123) možno meč s Cífera (?) priradiť typu B, ktorý je datovaný do stupňa B1 a na začiatok stupňa B2. Od mečov tohto typu sa však líši väčšou dĺžkou a šírkou čepele. Tvarovo príbuzne meče sa vyskytli vo viacerých bojovníckych hroboch v Kostolnej pri Dunaji (Kolník 1980).

ZÁVER

Za doklady prítomnosti germánskych žoldnierov v Karpatskej kotline v neskorolaténskom období sú považované hroby z Cífera a Púchova-Ihrišťa, oba s neistými nálezovými okolnosťami. Analýza nálezových okolností údajného hrobového celku z Cífera ukazuje, že jeho hodnovernosť, lokalizácia i datovanie sú pochybné. Súčasťou hrobu sú jednoznačne len dva predmety, meč a puklica štítu, ktoré možno dátovať len širšie, teda do obdobia od neskorej doby laténskej po staršiu fázu staršej doby rímskej.

LITERATÚRA

- Biborski 1978* M. Biborski: Miecz z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej. Mat. Arch. 18, 1978, 53–165.
- Bóna 1963* I. Bóna: Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 15, 1963, 239–307.
- Čambal/Kovár/Hanuš 2013* R. Čambal/B. Kovár/M. Hanuš: Najstaršie germánske nálezy na území Bratislav (Die ältesten germanischen Funde auf dem Gebiet Bratislava)? Zbor. SNM. 107. Arch. 23, 2013, 79–84.
- Čižmář 2003* M. Čižmář: Laténske sídlisko v Bořitově. Latènezeitliche Siedlung in Bořitov. Pravěk. Suppl. 10. Brno 2003.
- Droberjar 1999* E. Droberjar: Dobřichov-Pičhora. Ein Brandgräberfeld der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen (Ein Beitrag zur Kenntnis des Marbod-Reichs). Praha 1999.
- Eisner 1933* J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- Godłowski 1993* K. Godłowski: Die Barbaren nördlich der Westkarpaten und das Karpatenbecken – Einwanderungen, politische und militärische Kontakte. Specimina Nova Diss. Inst. Hist. (Pécs) 9, 1993, 65–89.
- Halagan 1991* J. Halagan: Najstarší Germáni na Slovensku (The Oldest Germans in Slovakia). Vlast. Čas. 3, 1991, 115–117.
- Kolník 1971* T. Kolník: Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sťahovaní národov. Slov. Arch. 19, 1971, 499–558.
- Kolník 1977* T. Kolník: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum Vannianum. In: Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet. Nitra 1977, 143–171.
- Kolník 1980* T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Nitra 1980.
- Łuczkiewicz 2000* P. Łuczkiewicz: Zur späteisenzeitlichen Bewaffnung in Polen. Jahrb. RGZM 47/1, 2000, 355–435.
- Łuczkiewicz 2001* P. Łuczkiewicz: Zum Problem der frühesten germanischen Waffenfunde südlich der Karpaten. In: International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1th–5th centuries A.D. Proceedings of the international conference held in 1999 in Aszód and Nyíregyháza. Aszód – Nyíregyháza 2001, 25–44.
- Pieta 1974* K. Pieta: Sídisko z doby rímskej v Beluši. Slov. Arch. 22, 1974, 89–106.
- Pieta 1982* K. Pieta: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.
- Pieta 2005* K. Pieta: Spätlaténezeitliche Waffen und Ausrüstung im nördlichen Teil des Karpatenbeckens. Slov. Arch. 53, 2005, 35–84.
- Pieta 2008* K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008.
- Zieling 1989* N. Zieling: Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène- und römischen Kaiserzeit im freien Germanien. BAR Internat. Ser. 505. Oxford 1989.

Das Kriegergrab aus Cífer (?) und Anfang der germanischen Besiedlung der Slowakei

Igor Bazovský

Zusammenfasung

Einige Forscher halten die Gräber aus Púchov-Ihrište und aus Cífer für einen Beweis des Eindringens von germanischen Kriegern in das Karpatenbecken während der Spätlatènezeit. In beiden Fällen handelt es sich um ältere Funde mit unsicheren Fundumständen. Die Gegenstände vom angeblichen Grab aus Cífer kaufte im Jahr 1931 das Vlastivedné Museum in Bratislava (heute Slowakisches Nationalmuseum – Archäologisches Museum) von der Firma Kohn an. Als erster publizierte sie Jan Eisner, der für den eindeutigen Bestandteil des Grabes nur das einschneidige Schwert, die Schwertscheide und den Schildbuckel hielt. Für einen wahrscheinlichen Bestandteil des Grabes bezeichnete er: den Speer, die Schere, zwei Messer und die Bronzefibel mit rahmenförmigem Nadelhalter (Abb. 1). Mit dem Grab beschäftigte sich später I. Bóna, welcher es auf der Basis der Fibel mit rahmenförmigem Nadelhalter in die zweite Hälfte des 1. Jahrs vor Chr. datierte und ihm mit der Anwesenheit von germanischen Söldnern im Karpatenbecken in Zusammenhang brachte. Diese Meinung geht von der Voraussetzung der Zuverlässigkeit des Grabkomplexes aus. Im Inventarbuch des Museums ist bei seiner Lokalisierung angeführt: „Fundstelle unbekannt, wahrscheinlich Umgebung von Cífer“ (Abb. 2). Zusammen wurden nur das Schwert, der Schildbuckel und die Schere inventarisiert. Die restlichen Gegenstände einschließlich der Fibel mit rahmenförmigem Nadelhalter wurden mit einem großen Zeitabstand erfasst und ihre Zugehörigkeit zum Grabkomplex ist unsicher. Vom angeführten resultiert, dass die Zuverlässigkeit des Grabkomplexes aus Cífer (?) unsicher ist, seine Datierung und die Lokalisierung sind zweifelhaft. Der Schildbuckel mit sechs Öffnungen für Niete hat eine bikonische Form mit spitzem Abschluss (Dornschildbuckel) und gehört dem Typ Jahn 6, bzw. Zieling F1 an (Abb. 3). Dieser Typ ist auf einem relativ ausgedehnten Gebiet verbreitet, wobei eines der Gebiete mit hoher Konzentration die Südwestslowakei ist. Er erscheint schon in vorrömischer Zeit und überdauert bis in die Stufe B2, obwohl seit Schwerpunkt in der Stufe B1 ist. Das deformierte Schwert mit fehlendem Griffteil ist längs des stumpfen Klingenrands an beiden Seiten durch eine Rille verziert. Am Griff waren 4 Niete für die Befestigung der hölzernen oder knöchernen Ummantelung und der Rest einer Öffnung für einen weiteren Niet erhalten geblieben (Abb. 4). Im Gebiet der Przeworsk-Kultur kommen einschneidige Schwerter mit ähnlichem Griffteil in der vorrömischen Kaiserzeit und in der älteren Kaiserzeit vor. In der Sudwestslowakei sind sie auf dem frühkaiserzeitlichen Gräberfeld Kostolná pri Dunaji zahlreich vertreten. Die Schwerter aus diesem Gräberfeld unterscheiden sich durch eine geringere Länge, Breite, und auch die Klingenform. Der Form nach kann man das Schwert zum Typ Biborski B zählen. Auf der Basis des Schwertes und des Schildbuckels kann man das Grab nur rahmenhaft an das Ende der Laténezeit und in die ältere Phase der frühen römischen Kaiserzeit datieren. Meiner Meinung nach hängt das Grab mit der ersten Welle der germanischen Besiedlung in der ersten Hälfte des 1. Jahrhundert n. Chr zusammen.

Abb. 1. Grab aus Cífer (?) nach J. Eisner (1933, taf. LXVII; LXX: 1). 1 – Schere; 2, 4 – Messer; 3 – Schwert; 5 – Lanze; 6, 7 – Nieten; 8 – Schildbuckel; 9 – Beschlag der Schwertscheide; 10 – Fibel. Verschiedene Maßstäbe.

Abb. 2. Evidenz von Gegenständen im Inventarbuch des Slowakischen Nationalmuseums – Archäologischen Museums.

Abb. 3. Eiserne Schildbuckel aus Cífer (?).

Abb. 4. Deformiertes Schwert aus Cífer (?).

Übersetzt von REELS, s. r. o.

DIE ARCHÄOLOGISCHEN EVIDENZEN DER MARKOMANNISCH-SARMATISCHEN KRIEGE (166–180 N. CHR.) IN DEN DONAUPROVINZEN¹

Dénes Gabler

Key words: Marcomannic wars, coin-hoards, samian ware, destruction levels, fort, incursions

Kľúčové slová: markomanské vojny, poklady mincí, zánikové horizonty, pevnosti, vpády

Archaeological Evidences on Marcomannic-Sarmatian Wars (AD 166–180) in the Danubian Provinces

The coin-hoards were rarely found in the sites of destructions related to the Marcomannic wars. Destruction-levels in the forts and towns of the Danubian provinces indicate the intensity of barbarian incursions in AD. 170. In Raetia and Noricum there were already earlier Antonine burnt layers recorded. The events of the Marcomannic wars were indicated by destruction-levels dated by coins and samian ware. In the Danubian provinces this catastrophe-horizon can be observed by Antonine samian from Lezoux, Ittenweiler or Rheinzabern on 33 sites. This pottery help us to recognise the hints of the wars in forts, vici of auxiliary units, towns and settlements during the reign of Marcus Aurelius. On the basis of the finds we can obtain conclusions concerning barbarian incursions in AD 170 in Noricum and Upper Pannonia and invasion of Sarmatians in AD 178 in Lower Pannonia. The war caused a great damage in the provinces, which can be observed also by archaeological finds.

Die Markomannenkriege unter Marcus Aurelius (*Kehne 2001, 308–321*) bedeuteten einen Wendepunkt im Leben der Donauprovinzen, ihre Wirkungen breiteten sich aber auch auf andere Gebiete des Reichs aus (*Birley 1987, 122, 249; Eck/MacDonald/Pangerl 2004, 365–377; Johne 2006, 243–253; Timpe 1998, 181–245*). Der Krieg verursachte ebenfalls wichtige Änderungen im Leben der dem Reich benachbarten Völker (*Böhme 1975, 153–217; Heather 2009, 96–107*).

Die Altertumsforscher untersuchten die Ursache der Kriege aus zahlreichen Aspekten (*Kehne 1994, 39–50; Weber 1994, 67–72*). Meiner Meinung nach könnte von ihnen die Forderung der *receptio* am wichtigsten gewesen sein (*Mócsy 1974, 183–186*), während der Erwerb der Beute bei den im Laufe des Krieges eine Hauptrolle spielenden Markomannen ebenfalls wichtig gewesen sein dürfte (Anstatt des Begriffs „Markomannenkriege“ empfiehlt P. Kovács die Bezeichnung „nördliche Kriege des Marcus Aurelius“ zu benutzen (*Kovács 2006, 253*). Obwohl die Statthalter der Donauprovinzen wegen des Partherkriegs den Konflikt auf diplomatischem Wege aufzuschieben versuchten (*bellum ... arte suspensum; Vita Marci 12.13*), stand der Bund von elf benachbarten Völkern schon in den Jahren 166/167 Rom entgegen. Zur Zeit der Eskalation des Kriegs standen mindestens 17 verbündete Völker (*conspiraverant*) im Kampf mit Rom. Eine nicht vollständige Aufzählung dieser Völker ist bei Marci 22, 1 zu lesen. In dieser Liste findet man die bei Dio Cassius erwähnten, am Anfang des Konfliktes eingefallenen Langobarden und Obii nicht mehr. Die *gentes omnes ab Illyrici limite usque in Galliam*-(*Vita Marci 22.1*) und die bei Orosius lesbare *omnes paene Germania*-Angabe (*Orosius 15.8–9*) – zwar etwas übertrieben – beweisen zugleich, dass die Barbaren massenhaft (*multitudines innumerabiles*– *Orosius 7.15.8*) – obwohl nicht gleichzeitig und kontinuierlich – von 166 bis 180 an den Kampfhandlungen teilnahmen (*Pitts 1989, 45–58*). Die Folgen sind bekannt: Die den Limes durchbrechenden und über mehrere römische Truppen siegenden Quaden verschleppten 50 000, die Jazygen 100 000 Provinziale Einwohner (*Dio Cassius LXXI. 16*). Trotz der vielleicht ein wenig übertriebenen Zahlenangaben kann es aber zweifellos sein, dass die Bevölkerung der Provinzen während des Konflikts einen schweren Verlust erlitt, die Bewohnerzahl wahrscheinlich drastisch vermindert

¹ Der Artikel ist eine überarbeitete Version des Beitrags, der auf dem 24. Internationalem Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum im Jahre 2012 in Smolenice präsentiert wurde.

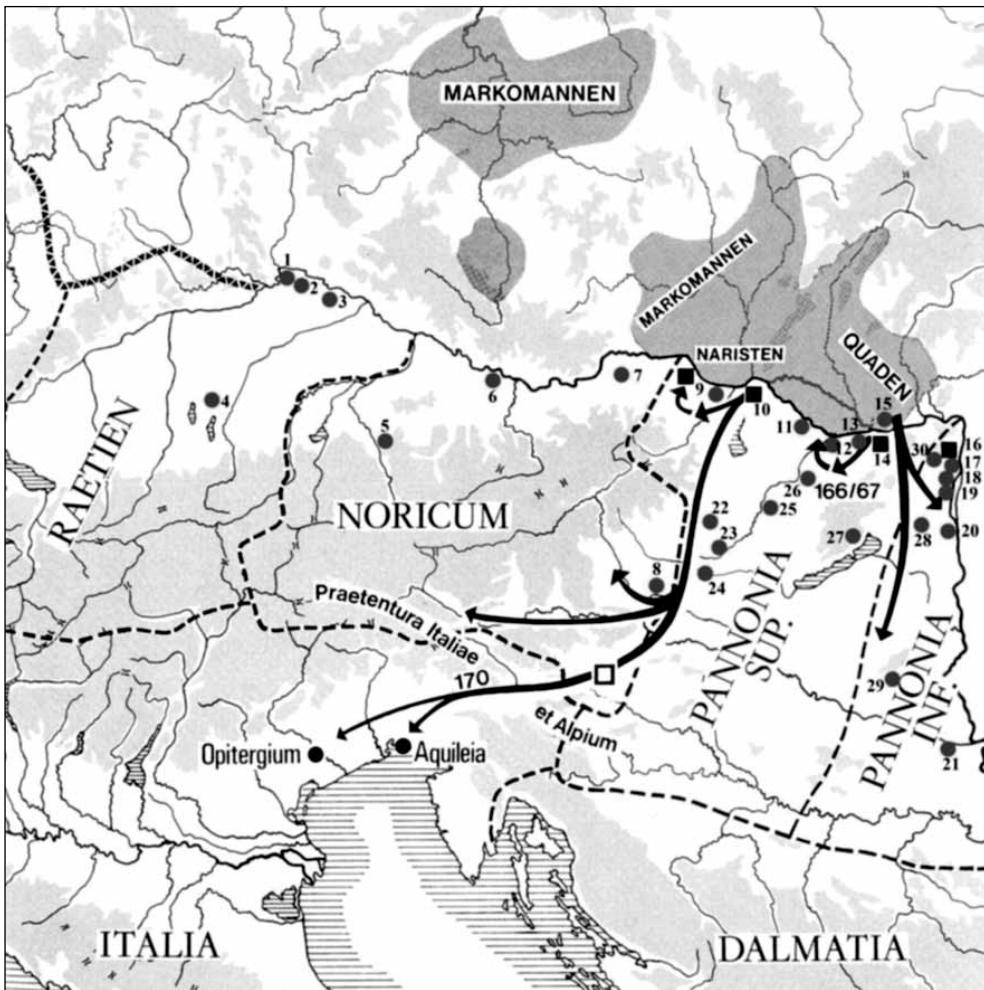


Abb. 1. Fundorte, auf denen antoninische Zerstörungsschichten beobachtet wurden.

wurde, bzw. die Bevölkerung wechselte. Die sich auf die in den Donauprovinzen und in ihrem Vorland stattgefundenen Kriege beziehenden historischen Quellen wurden von den Forschern schon vielseitig analysiert (Kehne 2009, 98–108; Kerr 1995; Stahl 1989, 289–317). Von ihnen ist die im Jahre 2006 in der Reihe *Fontes Pannoniae Antiquae* veröffentlichte Studie von P. Kovács zu erwähnen (Kovács 2006, 251–316), ferner das früher herausgegebene Regenwunder des Marcus Aurelius (Kovács 2009) bzw. die 2001 publizierte Arbeit von K. Strobel, in der die Frage des Zustandekommens von zwei, unter Marcus geplanten neuen Provinzen untersucht wird (Strobel 2001, 103–124).

Von den epigraphischen Quellen sind die Angaben der Militärdiplome besonders wichtig (Pferdehirt 2004): Sie bieten gute Andeutungen bezüglich der Truppenbewegungen während des Krieges an – darauf basierten die von B. Lőrincz 2001 und 2005 veröffentlichten Studien (Lőrincz 2005, 53–66). Als ständige und unerschöpfliche Quellen dienen die Darstellungen der Marcus-Säule, die seit H. Wolff (1994, 73–83) von sechs Forschern aus verschiedenen Aspekten analysiert wurden (Galinier 2000, 141–161; Hanoune 2000, 205–211; Hölscher 2000, 89–105; Scheid/Huet 2000 bes.).

Über die Geschichte der Kriege kann man auch in numismatischer Hinsicht wertvolle Informationen bekommen (Scheid 1990b, 1–18; Szaivert 1994, 497–505). Was Pannonien betrifft, untersuchte Edit Farkas die Münzhorte dieser Epoche von neuem (Farkas 2000, 131–140). Auch die neuen Forschungen wurden eigentlich durch die im Jahre 1954 veröffentlichte Arbeit von R. Noll (1954, 43–67) inspiriert, obwohl die neuen Analysen der Münzhorte von der Meinung von R. Noll abweichende Ergebnisse brachten. Die mit den Prägungen des Antoninus Pius schliessenden Münzschatze weisen nämlich nicht auf eine frühere Unruhe, Gefahr oder auf Vorgefechte hin (Dobesch 1994, 17–21), sondern es handelt sich eher darum, dass man – hauptsächlich im Inneren der Provinzen – nach den Ereignissen im Jahre 166 n. Chr. Nicht mehr

zu den späteren Prägungen kommen konnte (Bonyhád, Szemely, Zalahosszúfalu; Radnóti 1941, 102–124). Als die Münzen Ende der 160. Jahre oder um 170 verborgen wurden, gelangten die des Marcus Aurelius oder Lucius Verus nicht mehr in diese Schatzfunde. Zugleich ist es kein Zufall, dass die Münzhorte von Carnuntum (Ruske 2007, 341–476) und Brigetio (Barkóczi 1951, 16) mit, im Jahre 170 oder 167 n. Chr. geprägten Münzen schließen.

Dem Thema des früheren Symposiums entsprechend möchte ich die Frage beantworten, wo und wie die archäologischen Funde und Befunde die Kriegsergebnisse widerspiegeln (Abb. 1). Die sich darauf beziehenden Ergebnisse akzeptierte man lange (und vielleicht heute noch) eher skeptisch (Gudea 1994, 374). Für die früheren Forschungen war es tatsächlich kennzeichnend, dass die Ausgräber alle Brandschichten, die zirka in der Mitte eines Schichtpaketes registriert werden konnten, eindeutig mit den Ereignissen der Jahre von 166 bis 180 n. Chr. in Beziehung brachten. Obwohl sich die Initiative von H.-J. Kellner (1965, 154–174), nämlich der Vorschlag der sekundär verbrannten antoninischen Sigillaten, als ein richtiger Ausgangspunkt erwies, darf man nur aus den, durch den Brand schwarz verfärbten, sonst gut datierten Keramikfunden auf die Marcus-zeitliche Zerstörung je eines Fundortes schließen. T. Fischer macht ferner darauf aufmerksam, dass die feinere Unterscheidung der Brandschichten nötig ist: Die Fälle der *in situ* freigelegten Zerstörungsschicht und der Verlagerung sind nicht das Gleiche, weil auch spätere Funde im letzten Fall in den Fundkomplex geraten könnten. Mit Hilfe seiner Analysen konnte er in die Zeit der Markomannenkriege (diesmal von 170 bis 172 n. Chr.) datierte Zerstörungsschichten und in die 80. Jahre des 2. Jahrhunderts datierbare Horizonte absondern (Fischer 1994, 343, 344). Es ist merkwürdig, dass die sicher auf das Jahr 170 oder sofort danach datierbare Zerstörung die Kette von nebeneinander liegenden Lagern und der zu ihnen gehörenden Auxiliarvici entlang des östlichen Teiles des rätischen Limes (Regensburg-Kumpfmühl; Faber 1994, 94; Fischer 1983–1984, 24), Straubing, Mangolding und vielleicht Eining und Böhming (Fischer 1994, 345) in der Nähe eines alten, aus dem Barbaricum in das Reich führenden Passweges berührt (Fischer 1994, 350). Von dem Limes weiter entfernt konnten zugleich Zerstörungsschichten an der Route der barbarischen Einbrüche nur in Gauting und vielleicht Augsburg beobachtet werden. In der westlichen Hälfte Ratiens und in Germania superior hinterließ der Krieg keine archäologisch fassbaren Spuren.

Die Marcus-zeitlichen Zerstörungsschichten wurden von M. Pollak in der westlichen Hälfte Noricums untersucht (Pollak 1994, 431–437). Ausgenommen von Lentia (Linz-Alstadt, Römerberg) liegen ihrer Meinung nach keine Befunde vor (Pollak 1994, 433); die Datierung der anderen vermuteten Fundorte ist fraglich bzw. können sie chronologisch nicht mit den Ereignissen der Markomannenkriege in Verbindung gebracht werden. Seither konnte man auch in Juvavum einen, um 170 datierbare Schichtbefunde dokumentieren (Kovacsovics 2002, 186). Die überwiegend in dem Handwerkerviertel beobachtbaren – Wiederherstellungen nach der Zerstörung fanden nicht im ganzen Areal statt. A. Kaltenberger (1995, 13, 14) erwähnt ähnliche Beobachtungen in der Umgebung des Mondsees. Die Zerstörungsspuren sind in der östlichen Hälfte der Provinz viel markanter vorhanden. P. Scherrer konnte die mithilfe der Sigillaten gut datierten Brandschichten an mehreren Stellen bei den Grabungen in Cetium (St. Pölten-Rathausplatz) beobachten. Im Raum 2/V eines Hauses konnte die Zerstörung durch eine, in der Aschenschicht gefundene, im Jahre 170 geprägte prägefrische Münze in die Jahre der Markomannenkriege datiert werden (Scherrer 1991, 81–85; 1994, 447–455; 2002, 226). Außer Cetium fiel wahrscheinlich auch ein Teil von Flavia Solva dem Einbruch im Jahre 170 zum Opfer. In der insula XXXI beobachtete man schon früher eine Brandschicht (Hudeczek 1977, 464, 465), aber auch in der insula XLI kam eine um 170 datierbare Zerstörungsschicht ans Tageslicht (Groh 1996, 179–181). Hinsichtlich der Lage des östlichen Teiles der Provinz sind die Grabungen in Mautern wichtig. Es stellte sich heraus, dass der Abschluss der 3. Periode in Lagerdorf eben um 170 n. Chr. datierbar ist (Groh/Sedlmayer 2006, 234). Es konnte aber keine Brandschicht, die dafür spräche, dass die Siedlung zum Opfer der Kriegsergebnisse gefallen wäre, beobachtet werden. Auch in den Grubenhütten gibt es keine Brandschichten. Obwohl es viele sekundär verbrannte antoninische Exemplare unter den Sigillaten gibt, tauchen sie im Fundmaterial beinahe jeder Periode auf. Ihr prozentualer Ansatz nimmt bis in das 3. Jahrhundert kontinuierlich zu und das weist auf einen umgelagerten Abfall hin (Groh/Sedlmayer 2006, 234).

Die meisten, archäologisch nachgewiesene Spuren sind natürlich in Pannonien zu finden. In Arrabona konnten wir eine aus verkohlten Holzbalken und luftgetrockneten Lehmziegeln bestehende Zerstörungsschicht bereits im Jahre 1968 im Vicus an den Ausgrabungen auf dem Széchenyi-Platz beobachten (Abb. 2). Diese dicke Schicht wurde durch eine Münze der Faustina jun. und antoninische Sigillaten datiert (Gabler 1971, 35). Die meisten in dieser Schicht gefundenen Sigillaten waren schwarz verfärbt. Eine ähnliche Zerstörungsschicht konnte man an der Grabung des Kastells von Győr-Káptalan-Hügel dokumentieren (Gabler/Szónyi/Tomka 1990, 16; Szőke/Szónyi/Tomka 1976, 108; Szónyi 1982, 137). Die Besetzung

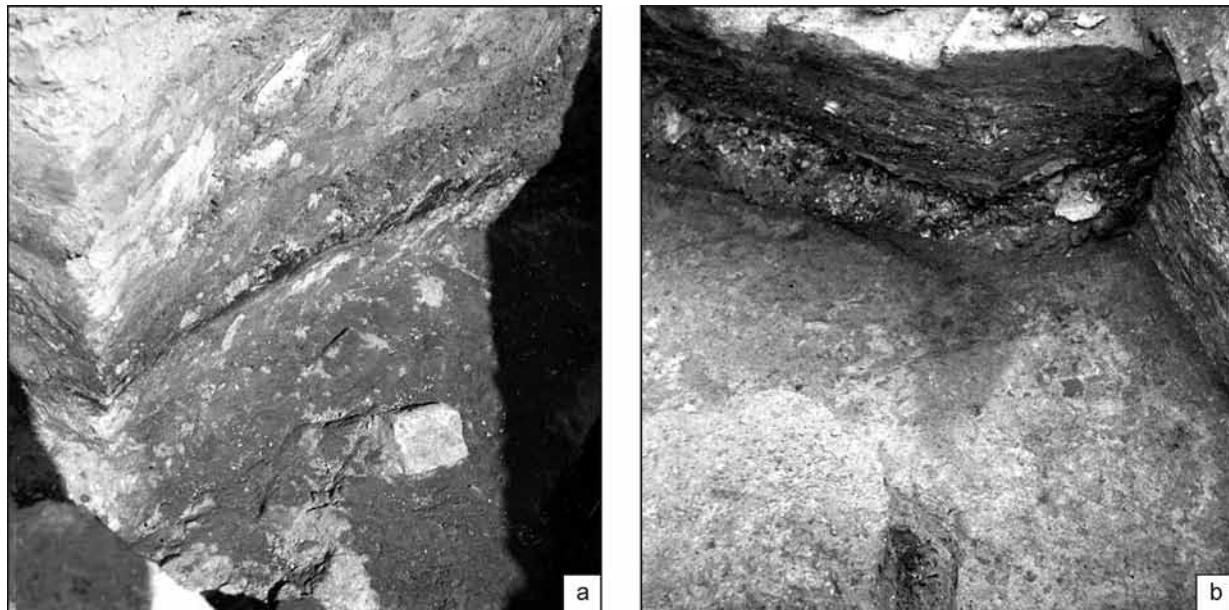


Abb. 2. Zerstörungsschicht im Lagerdorf von Arrabona (Győr-Széchenyi Platz). a – Brandschicht im Lagerdorf von Arrabona (Grabung Győr-Széchenyi tér); b – Zerstörungsschicht aus Lehm bewurf im Lagerdorf von Arrabona (Grabung Győr-Széchenyi tér).

der wichtigen Übergangsstelle Arrabona war für die den Limes durchbrechenden germanischen Truppen von besonderer Bedeutung. Es ist kein Zufall, dass die Garnison von Arrabona auch an den schwiersten Zusammenstößen teilnahm: M. Macrinus Avitus Catonius Vindex, der Befehlshaber der ala I Ulpia contariorum c. R oder M. Valerius Maximus zeichneten sich eben an der Spitze dieser Truppe aus. In der Zerstörungsschicht des Vicus von Arrabona kam unter anderen ein Teller mit dem Stempel Quintim zum Vorschein. Die Ware dieses Töpfers aus Lezoux kam ebenfalls in sekundär verbranntem Zustand in der Zivilstadt von Vindobona ans Tageslicht (III. Aspangbahnhof, Rudolfspital). In der Nähe dieser Fundstelle wurde ein von W. Kubitschek veröffentlichter Münzhort (*Kubitschek 1909, 90, 91*) bekannt, der mit den Prägungen des Antoninus Pius abschliesst. Weiters ist es kein Zufall, dass das im burgenländischen Wallern gefundene, mit den Markomannenkriegen wahrscheinlich in Verbindung stehende, einen Münzhort beinhaltende Gefäß eben mit einer Sigillata mit Stempel Quintim bedeckt wurde (*Barb 1927, 10*). F. von Kemmer (1905, 205) erwähnte Brandschichten bereits um 1905 in der Zivilstadt von Vindobona, aber zur Datierung dieser Schichten brachten auch die neuen Forschungen kein Ergebnis (*Mader 2004, 72*). „Im Bereich des Legionslagers sind wohl an manchen Stellen Brandschichten innerhalb der römerzeitlichen Schichtenfolge ... doch ist eine grossflächige Brandzerstörung bisher nicht zu erkennen; es fehlen auch sekundär verbrannte Gefäße wie in der Zivilstadt gefunden worden sind, die man in die Zeit der Markomannenkriege datieren könnte. Auch die Ausgrabungsstätte unter dem Hohen Markt gibt hier keine befriedigende Antwort“ (*Harl 1979, 115*). Hinsichtlich der Zivilstadt von Carnuntum berichtete E. Swoboda schon 1949 über Brandschichten in mehreren Gebäuden, die in die Zeit der Markomannenkriege datiert sind. Wahrscheinlich kamen die von uns früher veröffentlichten, sekundär verbrannten antoninischen Sigillaten von Lezoux in diesen Schichten ans Tageslicht (*Gabler 1994, 359–361*). Bei den neuen Nachgrabungen stieß man auf keine solche Schicht. Zugleich registrierte H. Stiglitz antoninische Brandschichten im Gebiet des großen Bades, der sog. Palastruine (*Ertel 1990, 203; Stiglitz/Kandler/Jobst 1977, 610*). Auch die Untersuchungen von S. Jilek (1994, 389–393) im Auxiliarkastell ergaben ähnliche Ergebnisse. Für die zweite Periode des Lagers ist eine dicke Brandschicht kennzeichnend; die Zerstörung könnte um 170 n. Chr. stattgefunden haben. Danach hörte das Leben im Lager für eine Weile auf. Obwohl keine Zerstörungsschicht im Legionslager zum Vorschein kam, änderte sich seine Orientierung eben um 200. Auch in der *canabae* gibt es keine, eindeutig mit der Zerstörung in Verbindung stehende Schicht, die Bauarbeiten des neuen Tempels sind auch hier um 200 datierbar (*Jilek 1994, 393*).

Obwohl sich der Einbruch im Jahre 170 n. Chr. und der Aufmarsch gegen Aquileia wahrscheinlich auf der Bernsteistraße vollzogen, hinterließen diese Ereignisse nur im Fall einiger Städte archäologisch fassbare Spuren. Weder in Scarpantia noch in den umliegenden Villen konnte man solche Befunde beobachten. Mithilfe von epigraphischen Angaben warf A. Mócsy bereits 1963 die Möglichkeit auf, dass

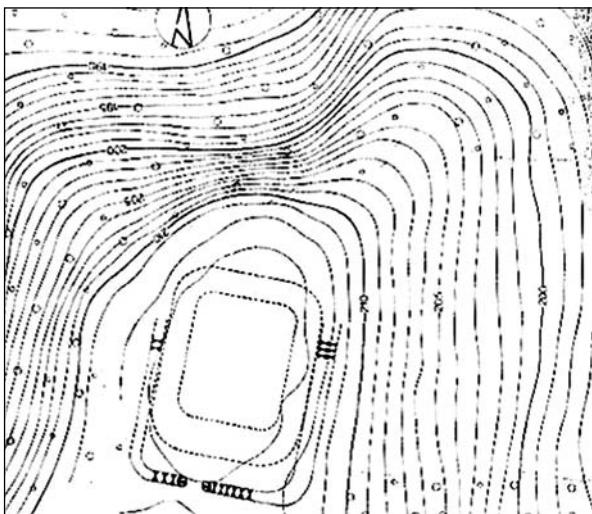


Abb. 3. Militärstation an der Übergangsstelle des Flusses Arrabo bei Katafa (Ad Arrabonem; nach Tóth 1998).

Münzhort (*Bíróné-Sey* 1960, 75–88; *Kőhegyi* 1966–1970, 97, 98) zeugt davon, dass der in erster Linie Pannonia inferior berührende sarmatische Einbruch im Jahre 178 n. Chr auch im westlichen Teil der Provinz für gefährlich erachtet wurde (Tóth 1998, 18). Südlich der Stadt wurde ein aus 18 Goldmünzen bestehender, mit einem Prägung aus dem Jahre 169 n. Chr. abschließender und auch eine antoninische Sigillata enthaltender Fundkomplex in der Militärstation von Katafa gefunden (Cserményi/Tóth 1982, 289). Die kleine, die Übergangsstelle verteidigende Militärstation an der Bernsteinstraße kann mit Ad Arrabonem gleichgesetzt werden (Abb. 3). Obwohl keine Zerstörungsschicht in Katafa zum Vorschein kam, wurde die mit einem Spitzgraben umgebene Wachstation nach den Marcus-Kriegen nicht mehr belegt.

Der Ausgräber F. Redő konnte auch in Salla Brandschichten beobachten (Redő 2003, 208; 2005, 133–144). Diese Schichten wurden durch die Münze von Antoninus Pius und mittelgallische Sigillaten mit SACIROM- und SEDATIM-Stempel datiert. Auch auf den Gefäßen selbst sind Brandspuren sichtbar (Abb. 4): Sie sind durch den Brand stellenweise schwarz verfärbt (*Gabler* 1977, 241).

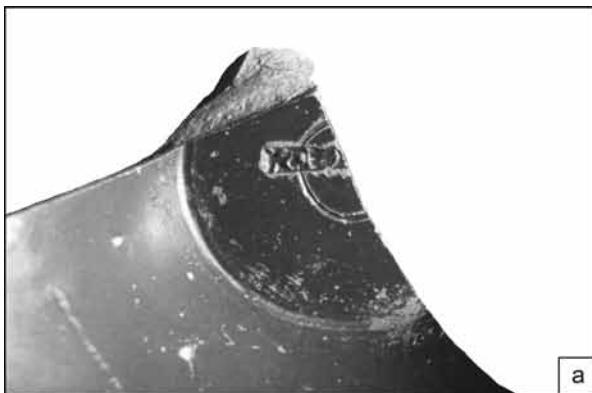


Abb. 4. Durch Brand schwarz verfärbte antoninische Sigillaten von Salla. a – Terra sigillata mit Namenstempel des SEDATUS; b – Terra sigillata Drag. 33 mit Brandspuren (Bodenstempel des SEDATUS).

Auch in Poetovio wurden einige sekundär verbrannte antoninische Sigillaten zutage gefördert, aber weder in der an der Drau liegenden Stadt noch in Celeia konnten Zerstörungsschichten beobachtet werden. Merkwürdigerweise konnte man auf Marcus-zeitliche Zerstörungen hinweisende Befunde weder in Aquileia und in der Umgebung noch in dem, nach den Quellen zerstörten Opitergium nachweisen (Alföldy 1974, 156; Fitz 1966, 367; Rosen 1994, 91). Obzwar die Spuren in einer der Villen in der Umgebung von Aquileia zeitlich bis in die Regierungszeit des Marcus Aurelius zu verfolgen sind, kann das auch ein Zufall sein (briefliche Mitteilung von M. Buora).

der Mangel an Angaben, die sich auf den Grabsteinen aus dem 2. Jahrhundert auf das Lebensalter beziehen könnten, wahrscheinlich mit dem bedeutenden Verlust der Bevölkerung in Beziehung zu bringen ist: „*Die Angehörigen fielen oder entgingen, so konnten die sich auf das Lebensalter beziehenden Angaben auf den früher bestellten Grabstein nicht angeführt werden*“ (Mócsy 1963, 17–20). Die sekundär verbrannten antoninischen Sigillaten und die neue Verstärkung der Stadtmauer von Savaria weisen auf die Ereignisse des Kriegs hin (Buocz/Gabler 2002, 22, 130; Scherrer 2003, 54). In einer der Pfostengruben der Verteidigungsanlagen kam ein in den Jahren 168–169 geprägter Dupondius des Marcus Aurelius ans Tageslicht. Bei den Grabungen, auf dem Hauptplatz (Fő tér) konnte keine, in diese Periode datierte Zerstörungsschicht beobachtet werden. Savaria war nicht nur durch die große Invasion im Jahre 170 bedroht. Ein im Jahre 177 n. Chr. verborgener, aus 1006 Stücken bestehender

Zeitung (Bíróné-Sey 1960, 75–88; Kőhegyi 1966–1970, 97, 98) zeugt davon, dass der in erster Linie Pannonia inferior berührende sarmatische Einbruch im Jahre 178 n. Chr auch im westlichen Teil der Provinz für gefährlich erachtet wurde (Tóth 1998, 18). Südlich der Stadt wurde ein aus 18 Goldmünzen bestehender, mit einem Prägung aus dem Jahre 169 n. Chr. abschließender und auch eine antoninische Sigillata enthaltender Fundkomplex in der Militärstation von Katafa gefunden (Cserményi/Tóth 1982, 289). Die kleine, die Übergangsstelle verteidigende Militärstation an der Bernsteinstraße kann mit Ad Arrabonem gleichgesetzt werden (Abb. 3). Obwohl keine Zerstörungsschicht in Katafa zum Vorschein kam, wurde die mit einem Spitzgraben umgebene Wachstation nach den Marcus-Kriegen nicht mehr belegt.

Der Ausgräber F. Redő konnte auch in Salla Brandschichten beobachten (Redő 2003, 208; 2005, 133–144). Diese Schichten wurden durch die Münze von Antoninus Pius und mittelgallische Sigillaten mit SACIROM- und SEDATIM-Stempel datiert. Auch auf den Gefäßen selbst sind Brandspuren sichtbar (Abb. 4): Sie sind durch den Brand stellenweise schwarz verfärbt (*Gabler* 1977, 241).

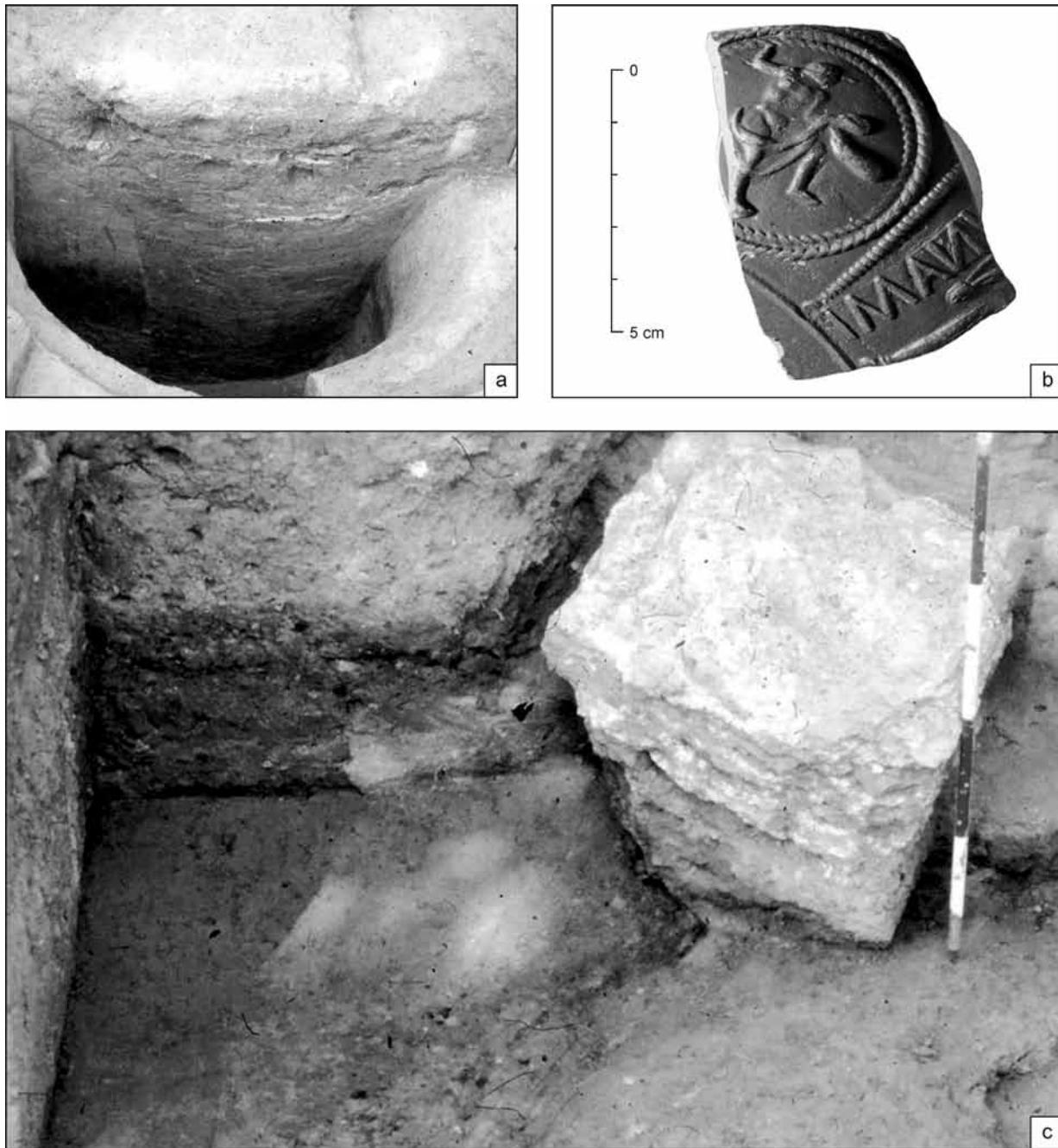


Abb. 5. Vorratsgrube mit Holzkohlenresten aus der Zeit der Markomannenkriege unter dem Pfeiler einer Strassenstation von Sárvár-Végh malom. In der Verfüllung Bilderschüssel des CINNAMUS. a – Vorratsgrube mit Holzkohlresten von Sárvár-Végh malom; b – Bilderschüssel Drag. 37 mit Wandstempel des CINNAMUS von Sárvár-Végh malom; c – Pfeiler im Hof der Strassenstation, darunter Holzkohlreste.

Am oberpannonischen Limes fanden wir eine Antoninus Pius-Münze und antoninische mittelgallische, ferner Rheinzaberner Sigillaten in der Zerstörungsschicht des Holz-Erde-Lagers von Quadrata (Gabler/Lőrincz 1977, 155–157). Dieses Lager wurde nach den Kriegen in Stein umgebaut. In Ács-Vaspuszta stießen wir auf antoninische Sigillaten von Lezoux in der Aschen-Holzkohleneinfüllung des Grabens des zweiten Holz-Erde-Lagers von Ad Statuas. So kam die Ware von CINNAMUS unter anderen zum Vorschein, ferner das Gefäß des zeitgenössischen Rheinzaberner Cobnertus. Auch dieses Lager wurde nach den Marcus-Kriegen in Stein umgebaut. In den Pfostenlöchern unter der gepflasterten Principia befanden sich die Bruchstücke der Gefäße des Reginus I (Gabler 1989, 642). Die Ware desselben Töpfers kam



Abb. 6. Durch Brand schwarz verfärbte antoninische Sigillata aus Brigetio (mit Namenstempel SENILA).

in einer, durch eine in 170–171 n. Chr. geprägte Münze datierten Grube (Grube 5) im Kalsdorf in Steiermark vor (Groh/Sedlmayer 2006, 234).

Entlang der Straße, die Arrabona mit Savaria verband, kamen auf eine Brandkatastrophe hindeutende Spuren an einigen Stellen in Mursella zum Vorschein (Szőnyi 1981, 94, 110). In der Brand- schicht befand sich eine Sigillata des CINNAMUS. An der Übergangsstelle der Raab, in einem Pfostenbau und in den zu ihm gehörenden Gruben des *vicus* von Sárvár (Abb. 5), konnte man Aschen- und Holzkohlenreste in größerer Menge finden (Gabler 1991, 64, 65). Auch an dieser Stelle wurden die Bauten unter der späteren Straßenstation durch antoninische mittelgallische (Gabler 1996, 239–247) und frühe Rheinzaberne (Januarius I-) Sigillaten datiert (Gabler 2000, 42).

Aus dem Legionslager von Brigetio erwähnte früher L. Barkóczki Brandschichten (Barkóczki 1949, 76). Seiner Meinung nach wurde das Lager während der quadisch-markomannischen Kriege des Marcus zum ersten Mal zerstört. Der Grad der Zerstörung war seiner Beobachtung nach nicht überall gleich. Er setzte die Katastrophe mit dem aus 177 Stücken bestehenden, im Jahre 167 abschließenden Münzhort von Brigetio in Vergleich (Barkóczki 1951, 16). Auch sekundär verbrannte antoninische Sigillaten unterstützten seine Beobachtungen (Abb. 7), obwohl der Fundort dieser Gegenstände unbekannt ist (Gabler 1994, 357). Die Feststellung von T. Beck, wonach „*eine eindeutig mit den Markomannenkriegen zu verbindende, allgemeine Zerstörungsschicht*“ im Laufe der Ausgrabungen in municipium von Brigetio nicht beobachtet werden konnte (Beck 2004, 246), steht mit den Obigen im Gegensatz. Obzwar sekundär verbrannte Sigillaten auch im Municipium zum Vorschein kamen, war nur ein kleiner Teil von ihnen antoninisch, die Mehrheit – wie die Funde von Mautern – konnte in das 3. Jahrhundert datiert werden.

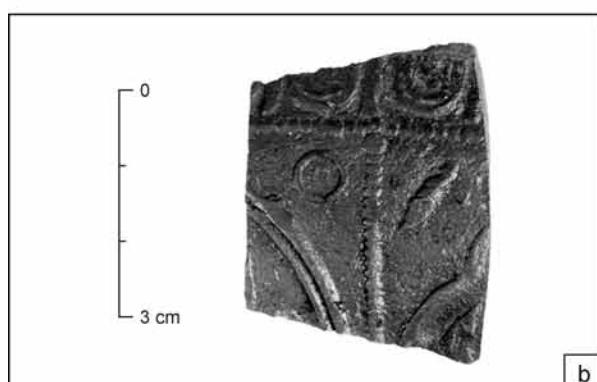
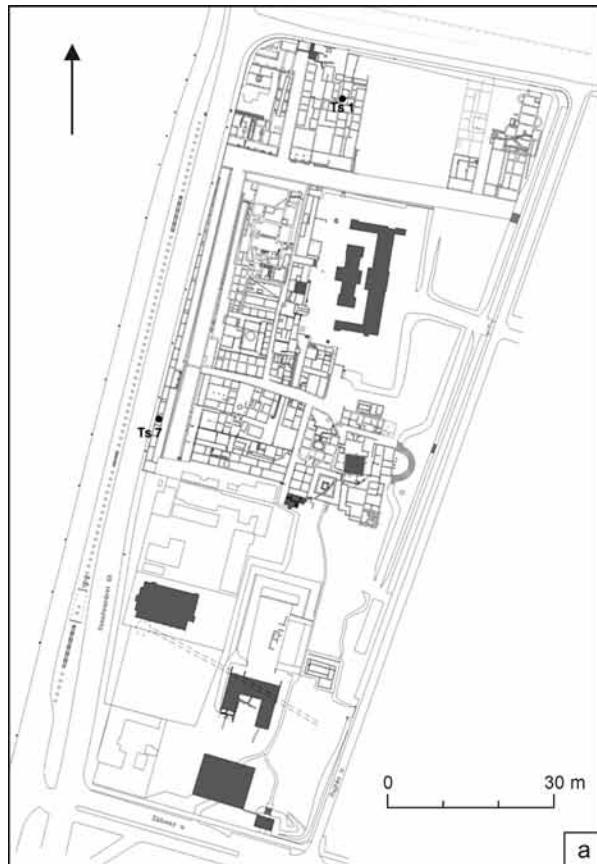


Abb. 7. Durch Brand verfärbte Sigillata aus der „Basilika“ in der Zivilstadt Aquincum. a – Fundstelle der durch Brand verfarbten Sigillaten in der Zivilstadt von Aquincum; b – Mittelgallische, durch Brand verfarbte Sigillata aus der „Basilica“.

177 Stücken bestehenden, im Jahre 167 abschließenden Münzhort von Brigetio in Vergleich (Barkóczki 1951, 16). Auch sekundär verbrannte antoninische Sigillaten unterstützten seine Beobachtungen (Abb. 7), obwohl der Fundort dieser Gegenstände unbekannt ist (Gabler 1994, 357). Die Feststellung von T. Beck, wonach „*eine eindeutig mit den Markomannenkriegen zu verbindende, allgemeine Zerstörungsschicht*“ im Laufe der Ausgrabungen in municipium von Brigetio nicht beobachtet werden konnte (Beck 2004, 246), steht mit den Obigen im Gegensatz. Obzwar sekundär verbrannte Sigillaten auch im Municipium zum Vorschein kamen, war nur ein kleiner Teil von ihnen antoninisch, die Mehrheit – wie die Funde von Mautern – konnte in das 3. Jahrhundert datiert werden.

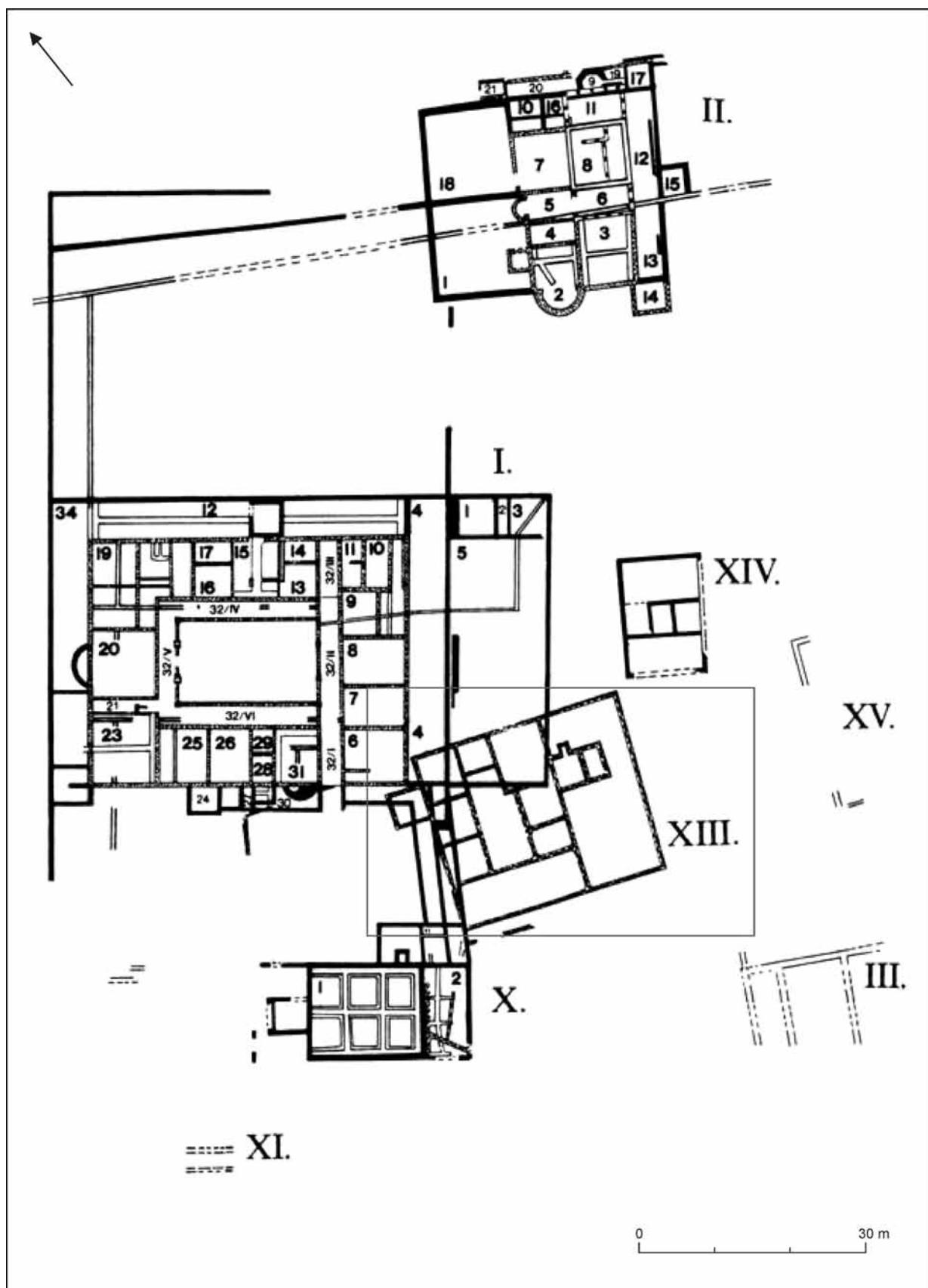


Abb. 8. Der römische Gutshof von Baláca. Der frühere Herrensitz (Gebäude XIII) ist markiert (nach Palágyi 2011).

Eindeutig in die letzten Jahre des Krieges kann die Zerstörungsschicht des Lagers von Celamantia datiert werden (*Hüssen/Rajtár 1994, 218; Kuzmová/Rajtár 1986, 375; Rajtár 1992, 149–170*). In der Retentura wurde eine Sigillata mit Stempel Cintugnatus (*Names 3, 37*) und eine im Jahre 178/79 n. Chr. geprägte Münze gefunden, diese Sigillata kann ebenfalls in die 170. Jahre datiert werden (*Kuzmová 1994, 245–251; 1997, 45–49*).

Eine aus 61, meistens sekundär verbrannten Stücken bestehende, in der Zivilstadt von Aquincum gefundene Sigillatengruppe wurde von Gy. Juhász veröffentlicht (*Juhász 1936, 33–48*). Die Funde wurden von ihr in die hadrianische Zeit datiert, sie sind aber antoninische Exemplare (*Albucius, CINNAMUS, Laxtucissa, Paternus II und der Rheinzaberner Cobnertus; Gabler/Kocztur 1977, 65–75*).

Neulich wurden ähnliche, antoninische, sekundär verbrannte Exemplare auch in dem Areal der *basilica* gefunden. Sie sprechen dafür, dass die repräsentativen Gebäude an der Hauptstraße anlässlich des Barbareneinbruchs in Brand gesetzt wurden. Nach der Meinung von T. Nagy verließ man die Töpfersiedlung auf dem östlichen Teil der Zivilstadt, im Gebiet des Gasfabriks fluchtartig (*Nagy 1962, 45, 97, Anm. 170*). Demnach überlebte dieser Siedlungsteil das Jahr 178 n. Chr. nicht. Der Triumph von Marcus im Jahre 176 n. Chr. ist auf zwei Vorschlag (*Alfoldi 1938, 329; Nagy 1962, 45, 97*). T. Nagy war der Meinung, dass die Militärstadt durch den Einbruch im Jahre 178 n. Chr. im größeren Maße Schaden erlitten hat als das Munizipium. Auch das in der Korvin-Ottó-Straße von Budapest freigelegte prunkvolle Gebäude beweist eine Zerstörung in einem Teil der *canabae*. Früher nahm man aber an, dass keine Gebäude in der Militärstadt bekannt sind, die die Zerstörungen des Krieges überlebt und noch im 3. Jahrhundert gestanden hätten. Die Analyse der Fundmaterialien widerspricht dieser Annahme. Auffallend ist, dass gar keine Spuren einer die Katastrophe bezeugende antoninische Schicht im vicus an der Stelle des früheren Auxiliar Lagers in der Wasserstadt zu finden ist.

In der Nähe von Aquincum konnte man zugleich, durch die Sigillata des Do(v)eccus in die antoninische Zeit datierte Brandschichten mit Lehmbewurf in Albertfalva beobachten. Aus den sekundär verbrannten, in einer Brandschicht oder Füllung gefundenen antoninischen Typen (*Gabler 2006, 84*) kann man darauf schließen, dass die Siedlung in den markomannisch-sarmatischen Kriegen zerstört worden war. Danach können nur auf eine spärliche Ansiedlung hinweisende Spuren bis in das erste Viertel des 3. Jahrhunderts nachgewiesen werden. T. Nagy wies darauf hin, dass das Steinlager dagegen 178 n. Chr. nicht zerstört worden war (*Nagy 1962, 52*). Die Belagerung der Sarmaten verursachte Schäden auch im Lager von Nagytétény, aber um eine großflächige Zerstörung handelt es sich auch in diesem Fall nicht (*Nagy 1962, 43*). Auch F. Fülep (1968, 357–368) beobachtete Zerstörungsschichten. Das Lager von Campona wurde wahrscheinlich nach dem Krieg des Marcus in Stein umgebaut (*Bechert 1971, 250; Kocsis 1998, 79–88; 1999, 121–130*).

Im Vicus des Kastells von Százhalombatta konnte auch P. Kovács eine Brandschicht finden, während Á. Dormuth früher eine dicke Zerstörungsschicht an der Praetentura-Front beobachtete (*Kovács 2000, 58, 82, 83, 89, 93*). Obzwar das geringe Fundmaterial zu einer genauen Datierung ungeignet ist, nimmt der Ausgräber an, dass das Lager nach 178 n. Chr. in Stein umgebaut werden konnte. Er weist darauf hin, dass die Ausgrabungen in Celamantia und Intercisa die Annahme unterstützten, wonach die Auxiliarlager Ostpannoniens im Laufe der sarmatischen Invasion um 178 n. Chr. schwere Verluste erlitten. Die im Lager von Celamantia gefundene, 178–179 n. Chr. geprägte Münze und die antoninische Sigillata, ferner die in der Grabeinfüllung des Holz-Erde-Kastells von Intercisa gefundene, 174–175 geprägte Münze und die ebenfalls in diese Zeit datierte Rheinzaberner Sigillaten beweisen diese Datierung (*Lőrincz/Szabó/Visy 1986, 362–368*). Auch das Lager von Intercisa wurde nach dieser Periode in Stein umgebaut.

Im Inneren der Provinz konnte eine Zerstörungsschicht in der Siedlung von Páty an der Route Poetovio – Aquincum beobachtet werden (*Ottományi/Gabler 1985, 199*). In Gorsium kam ein aus 19 Stücken bestehendes Sigillataservice in einer Brandschicht ans Tageslicht. Auf jedem zu den Tellern Drag 18/31 und Tassen Drag. 33 gehörende Exemplare der Services sind ein Stempel zu sehen. Aufgrund sowohl der Formvarianten als auch der Namenstempel kann die in Gorsium an mehreren Stellen nachgewiesene Zerstörung in die zweite Hälfte der 170. Jahre datiert werden (*Gabler/Kocztur 1977, 65–88*).

Im Hauptgebäude der Villa von Baláca kamen sekundär verbrannte antoninische Sigillaten (*Albucius, Paternus II und der untere Teile eines Tellers mit Borilliofic-Stempel*) schon früher ans Tageslicht (*Gabler 1992, 303, 310; 2002, 73; Gabler/Palágyi 1989, 111*). Das frühere Hauptgebäude, nämlich das sog. Gebäude XIII wurde wahrscheinlich zu dieser Zeit zerstört (Abb. 8). Das Gebäude I., d. h. das spätere Hauptgebäude, wurde in den Nachkriegsjahren errichtet. Die Orientierung dieser Anlage weicht von des früheren Hauptgebäudes ebenfalls ab (*Palágyi 2011, 249, 253*).

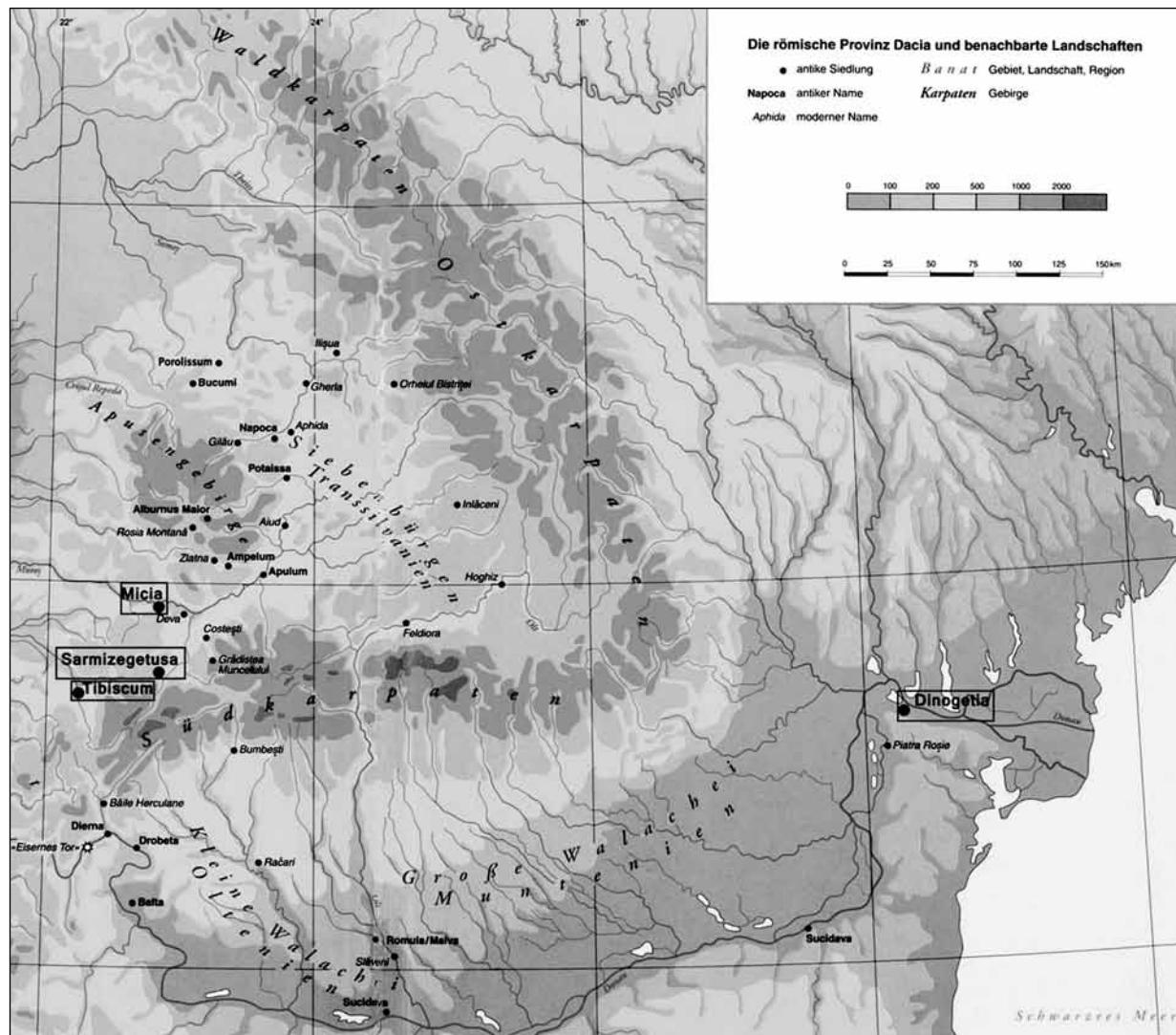


Abb. 9. Archäologische Zeugnisse der „Markomannenkriege“ in Dakien und Untermoesien (Unterlage: die Karte von Gudea 1994).

Im Ungarischen Nationalmuseum zu Budapest sind mehrere antoninische Sigillaten von Lezoux aus Mursa aufbewahrt. Beachtenswert von ihnen ist ein Stück, das man mit der Werkstatt des Paternus II in Verbindung bringen kann. Ein sekundär verbranntes antoninisches Gefäß von Lezoux mit Muxtullim-Stempel gehört ebenfalls hierher (Gabler 1977, 105–114). Die markomannisch-sarmatischen Kriege berührten auch Mursa, darauf weisen die bei den Ausgrabungen der 1970. Jahre gemachten Beobachtungen hin. So ist es anzunehmen, dass die von I. Boynisich dem Ungarischen Nationalmuseum übergebenen Exemplare aus Brandschichten stammen, die mit den Ereignissen der Marcus-Kriege in Verbindung gebracht werden können (Filipović 2004, 157; Pinterović/Bulat 1971, 50). In Dazien verursachten in erster Linie die sarmatischen Einbrüche Schäden (Gudea 1994, 371), so ist die Zerstörung des Lagers Micia (Marinescu u. a. 1979, 124, 125) an der Maros ihnen zuzuschreiben. Die durch den Marostal einbrechenden Barbaren drangen tief in die Provinz ein, während sie das Banat im Süden für eine Weile in Besitz nehmen konnten (Abb. 9). Hier konnte man Zerstörungsspuren im Lager von Tibiscum (Benea/Bona 1994, 143) beobachten, sogar ein Perikulum wurde auf einer Inschrift erwähnt. Eine aus der Zeit von Marcus Aurelius stammende Inschrift von Sarmizegetusa erwähnt die Wiederherstellung nach einer Zerstörung (Daicoviciu/Piso 1975, 159–163). Die Inschrift beweist die in der äußeren Zone der Verteidigungsmauer beobachtete Zerstörung. Das Verberg der Wachstafel von Verespatak-Rošia Montană (*Alburnus maior*) wurde von den Forschern

Bilderschüssel		Unterpannonien									
		MURSA	Páty	Pécsvárad	SOPIANAE	GORSIUM	AQUINCUM	Baláca	BRIGETIO	CELEMANTIA	AD STATUAS
Criciro							X				
Albucius							X				
Censorinus							X				
Cinnamus							XX				
CGP Fig. 47/2											X
Fig. 47/3											
Fig. 47/4											
Divixtus											X
Laxtucissa											X
Mercator											X
Paternus II							X				X
Iullinus							X				
Ciriuna								X			
Verecundus aus Ittenweiler									X		
Ianu I							X				
Cobnertus									X		X
Cerialis I - II							X		X		X
Cerialis Ware B									X		

Abb. 10. Durch Brand verfärbte Reliefsigillaten aus vermutlichen Zerstörungsschichten in Pannonien.

mit der Kriegsgefahr in Beziehung gebracht, das bedeutet aber nicht unbedingt einen Angriff gegen das Bergbaurevier (Gudea 1994, 374).

Antoninische Zerstörungsschichten sind in Niedermoesien an wenigen Fundorten bekannt (Poulter 1995, 11, 12, 25, 191, 197), obwohl zahlreiche Münzhorte auf den Einbruch der Costoboci im Jahre 171 n. Chr. hindeuten (Scheidel 1990a, 494). In Novae kam nur eine einzige, sekundär verbrannte Schüssel aus der Werkstatt des Do(v)eccus als Streufund ans Tageslicht. Diese Sigillata kann aber die Zerstörung des Lagers oder der Canabae nicht beweisen (Derda/Dyczek/Kolendo 2008). In Dinogetia beobachtete man schon früher eine Brandschicht (Stefan 1953, 267), die durch antoninische Sigillata von Lezoux datiert wurde (Stefan 1958, 61–71).

Die Angaben der aufgezählten 33 Fundorte haben nicht den gleichen Quellenswert. Einerseits kommen Sigillaten in gut datierbaren Zerstörungsschichten zum Vorschein (Regensburg-Kumpfmühl, St. Pölten, Carnuntum, Arrabona, Ad Statuas, Aquincum, Salla), aber andererseits kann man aufgrund der sekundär verbrannten Stücke nur annehmen, dass sie in Brandschichten gefunden wurden (Vindobona, Brigetio, Mursa, Baláca; Abb. 10; 11). Aus den Angaben geht hervor, dass die Zerstörung in erster Linie die Auxiliarlager und –vici entlang des Limes berührte (Regensburg-Kumpfmühl, Straubing, Lentia, Carnuntum, Quadrata, Arrabona, Ad Statuas, Albertfalva Campona, Matrica, Intercisa, Micia, Tibiscum). Obwohl sichtbar, wurden die Legionslager (Brigetio?) und Städte (Iuvavum, Cetium, Flavia Solva, Aquincum, Sopianae; Fülep 1984, 272; Mursella?, Salla, Sarmizegetusa) weniger berührt. Die Zerstörung schonte die vom Limes weiter weg liegenden Villen (Baláca?) und

Mittelgallische glatte Ware	Oberpannonien				Unterpannonien	
	Páty	Pécsvárad	Sopianae	Gorsium	Aquincum	Baláca
AETERNI M					x	x
ALBUCI	x					
AVENTINI M		x			x	x
BORILLOF			x		x	x
CARANTINI M				x		x
CESORINI					x	x
CIPPI M						
CINTUGNA TV	x				x	
COBNERTI M					x	x
DAMINI. M					x	
IANUARIUS	x					x
LALLOFE						x
MACRINUS F						x
MAMMI					x	x
MERCATOR			x			
MVXTVLLI M						x
OSBI M						x
PRISCVS						x
PRISCINI M					x	x
QUINTI M	x		x		x	
REDITI M				x		x
REGINI M	x					
SEDATI M (SEDATUS)	x			x		
SENILA M					x	x
SVRIVS						x
TAVRICI						x
VXOPILLI	x					
MALLIACI					x	
TITVS FECIT	x					
VINDOBONA						

Abb. 11. Durch Brand verfärbte glatte Sigillaten aus vermutlichen Zerstörungsschichten in Pannonien.

Vici (Gauting, Sárvár, Páty) weniger (Abb. 12). Zugleich ist es auffällig, dass die bewertbaren archäologischen Evidenzen eben in der Umgebung von Aquileia und Opitergium fehlen, obwohl die einschlägigen Quellen über die Brandkatastrophe eindeutig sind. In den einheimischen Siedlungen kann dieser Zerstörungshorizont im Inneren der Provinz nicht so markant beobachtet werden. Oder es fehlen aber die gut datierbaren Funde. Einen solchen Horizont gab es nur in der Siedlung von Páty, andernorts konnten die Spuren eines Schadenfeuers vielleicht wegen des Charakters der baulichen Anlagen (Grubenhäuser, Holzbau) schwer beobachtet werden. Das kommt auch bei den Siedlungen des Barbaricums vor. Während die Zerstörung auf 33 Fundorten in den Provinzen nachzuweisen ist (Abb. 1), ist keine einzige Siedlung nördlich und östlich der Donau zu finden, in der die Marcus-zeitliche Zerstörung archäologisch fassbar wäre. Obwohl sich J. Tejral (1991, 36) darauf bezog, dass zahlreiche germanische Siedlungen Schäden erlitten, kann je eine Brandschicht an sich nicht als Evidenz der im Laufe von römischen Feldzügen niedergebrannten barbarischen Siedlungen betrachtet werden. Es ist möglich,

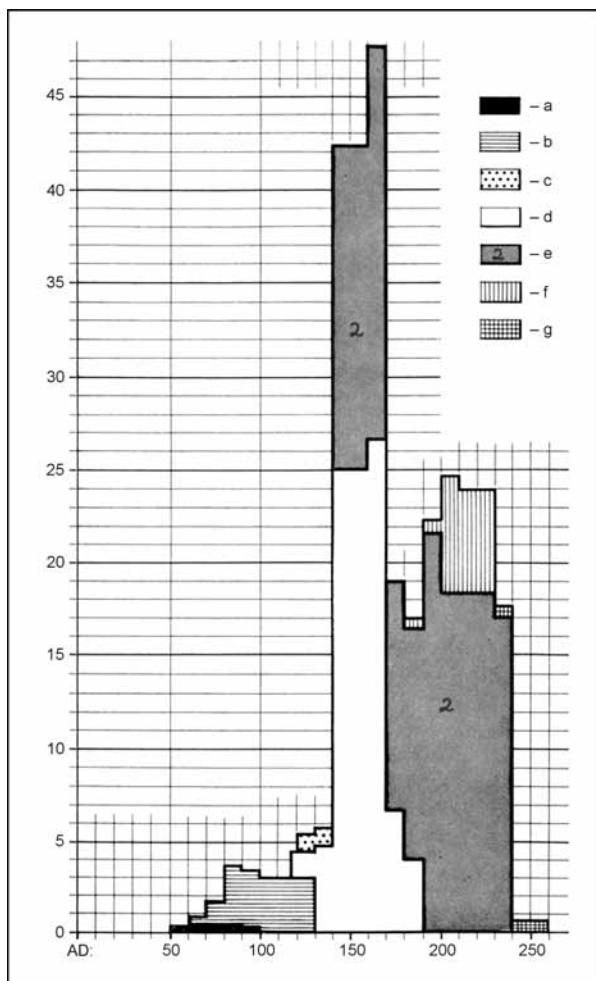


Abb. 12. Umsatz der Sigillaten im „Palatium“ von Gorsium.
Legende: a – Italische Terra sigillata; b – Südgallische Terra sigillata; c – Ostgallische Terra sigillata; d – Mittelgallische Terra sigillata; e –Terra sigillata aus Rheinzabern; f – Terra sigillata aus Westerndorf; g – Terra sigillata aus Pfaffenhofen.

Feldzüge nach dem Jahr 172 n. Chr. errichtet und welche in einer anderen historische Epoche gebaut wurden. Während gut datierbare Fundmaterialien in Bernhardstal, Stillfried und Mušov zur Verfügung stehen, ist die Zeitstellung der an der Limesstrecke bei Brigetio und in ihrer Vorraum beobachteten Lager meist unsicher (*Rajtár 2002, 99–120*). Schon bei den temporären Lagern in der Umgebung von Iža taucht die Frage auf, ob sie gleichzeitig sind. B. Komoróczki verfasste die diesbezüglichen Zweifel. Er bezweifelt weiters, dass die in Chotín, Radvaň nad Dunajom, Mužla beobachteten Anlagen (*Hüssén/Rajtár 1994, 22–29*) Stützpunkte von offensiven Manövern sind, oder ob sie eher die Brückenkopfstellungen des pannonischen Limes gewesen waren (*Komoróczy 2005*).

Nach den Markomannenkriegen kann die Neuorganisation in erster Linie entlang des Limes beobachtet werden. Einerseits wurden neue, zur Abwehr des sarmatischen Kampfstils geeignete syrische Bogenschützen nach Pannonia inferior, nach Ulcis Castra und Intercisa kommandiert, man stationierte sogar auch eine andere cohors Hemesenorum in dieser Provinz. Außerdem bedeutete die Verlegung der afrikanischen *cohortes* nach Pannonien eine grundlegende Wende (*Kovács 2006, 301; Lórincz 2001, 38, 39, 92, 99*).

Für den vollständigen Verzicht auf die Expansionspolitik sprechen die an der Stelle der zerstörten Holz-Erde-Kastelle teils oder völlig in Stein umgebauten Lager, wie in

Carnuntum, Quadrata, Ad Status, Celamantia, Campona, Matrica, Vetus Salina und Intercisa. Der Umbau des letzterwähnten Lagers wird durch drei, zwischen 183 und 185 n. Chr. datierte Inschriften bewiesen, die sich auf die Bauarbeiten der coh. milliaria Hemesenorum im Lager beziehen. Nach den Markomannenkriegen ist die Errichtung des Lagers von Szentendre zu datieren; das kaum untersuchte,

dass die Quaden, Markomannen und Sarmaten ihre Siedlungen beim Herankommen des Feindes methodisch evakuierten, aber sie hätten die Zerstörung auch in diesem Fall nicht vermeiden können.

Die Lager, die mithilfe von Luftaufnahmen sowohl nördlich als auch südlich der Donau entdeckt wurden, können als archäologischen Spuren der Markomannenkriege betrachtet werden. In der Umgebung von Celamantia wurden auch Ausgrabungen am Anfang der 90. Jahre in den Lagern durchgeführt. Natürlich kamen sehr wenige Funde auf diesen Fundorten ans Tageslicht, weil sie nur für eine kurze Weile belegt waren. So ist ihre Verbindung mit den Marcus-Kriegen fraglich. In der Umgebung von Celamantia wurden fünf solche Lager untersucht, während die Spuren von 34 Lagern in der Umgebung von Brigerio aufgrund der Luftaufnahmen beobachtet werden konnten (*Visy 2011, 37*). Nach den Annahmen wurden diese Anlagen für Infanterie und Reitertruppe unterschiedlicher Anzahl errichtet. Nach der Meinung von Zs. Visy könnten sie in erster Linie die Stützpunkte von offensiven Feldzügen gewesen sein und von anderswoher hierher kommandierten Truppen aufgebaut worden sein. Die offensiven Feldzüge gingen zweifellos von Carnuntum und Brigetio aus. Es ist kein Zufall, dass die meisten der nördlich der Donau beobachteten oder vermuteten 34 Lagern nördlich von Carnuntum im Areal der March und Dyje zu finden sind (*Komoróczy 2005*). Aber es ist die Frage, ob alle von ihnen in die Zeit der Marcus-Kriege datierbar sind (z. B. die in der Umgebung von Brigetio beobachteten Anlagen). Obwohl man damit einverstanden sein kann, dass die Mehrheit in diese Zeit zu datieren ist, bleibt die Frage offen, welche Lager im Laufe der offensiven

frühere Lager befand sich wahrscheinlich näher zur Donau. Auch das Legionslager von Brigetio wurde umgebaut, dann um 200 n. Chr. Carnuntum ebenfalls. Zirka in die Zeit der Bauarbeiten des Steinlagers von Intercisa (184–185 n. Chr.) können die Bauinschriften der Burgi und der Praesidia datiert werden, obzwar die Commodus-zeitlichen Wachtürme – von wenigen Ausnahmen abgesehen – in archäologischer Hinsicht noch unbekannt sind.

Außer der Verstärkung der Verteidigung und Ansiedlung von barbarischen Gruppen in der Provinz hielt Commodus die Verstärkung der römisch-barbarischen Beziehungen im Interesse der Verfestigung des Friedens für wichtig. Er bewilligte den Besuch der Marktstellen an bestimmten Tagen und fallweise erlaubte er Zollfreiheit – dadurch trug der Kaiser zum Aufschwung der Handelsbeziehungen ebenfalls bei. Davon überzeugen die in den sarmatischen Gebieten in großer Menge auffindbaren Sigillaten, Emailfibeln und andere Funde. Auch nördlich von der Donau kam es zum Aufschwung des Warenumsatzes in den quadischen und markomannischen Gebieten. Es ist kein Zufall, dass eine Inschrift der an der Zollstation bei Porolissum gefundenen Altäre Commodus als *restitutor commerciorum* (Gudea 1988, 175–189; 1996, 277, 278) begrüßt – der Kaiser stellte nämlich die frühere, sich auch auf den Handel ausdehnende Sicherheit wieder her. Es ist nicht ausgeschlossen, dass die Benutzung der durch das Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien führenden Straßen auch zum Aufschwung des Handels zwischen diesen Provinzen beitrug. Die Benutzung der in die sarmatischen Gebieten ziehenden Straßenstrecken zwischen Aquincum und Porolissum oder Lugio und Micia (Gabler 2011, 54) entsprach der Gewährleistung der freien Durchfahrt der Sarmaten im Reichsgebiet nach den Roxolanen, die schon das Abkommen des Marcus Aurelius mit den Sarmaten enthielt.

Diese Maßnahmen, der Handel mit den Barbaren und überhaupt die friedlichen Beziehungen konnten auch zur severischen Konjunktur der Donauprovinzen beitragen.

LITERATUR

- | | |
|-----------------------------------|---|
| <i>Alföldi</i> 1938 | A. Alföldi: Tonmodel und Reliefmedaillons aus den Donauländern. Laureae Aquincenses memoriae Valentin Kuzsinszky dicatae. Diss. Pannonicae 10, 1938, 312–341. |
| <i>Alföldy</i> 1974 | G. Alföldy: Noricum. London – Boston 1974. |
| <i>Barb</i> 1927 | A. Barb: Ein römischer Münzfund aus Wallern. Mitt. Num. Ges. Wien 16, 1927, 10–12. |
| <i>Barkóczi</i> 1949 | L. Barkóczi: A brigetioi tábor és canabae topográfiája (Nouvelles données pour la topographie de Brigetio). Ant. Hungarica 3, 1949, 67–77. |
| <i>Barkóczi</i> 1951 | L. Barkóczi: Brigetio. Diss. Pannonicae Ser. II/22. Budapest 1951. |
| <i>Bechert</i> 1971 | T. Bechert: Römische Lagertore und ihre Bauinschriften. Ein Beitrag zur Entwicklung und Datierung kaiserzeitlicher Lagertorgrundrisse von Claudius bis Severus Alexander. Bonner Jahrb. 171, 1971, 201–287. |
| <i>Beck</i> 2004 | T. Beck: Terra Sigillata aus Brigetio. Vorbericht zu den Funden der Grabungen 1992–1996. In: M. Šašel Kos/P. Scherrer (Eds.): The autonomous towns of Noricum and Pannonia. Pannonia II. Ljubljana 2004, 242–249. |
| <i>Benea/Bona</i> 1994 | D. Benea/P. Bona: Tibiscum. Bucureşti 1994. |
| <i>Birley</i> 1987 | A. R. Birley: Marcus Aurelius. A Biography. London 1987. |
| <i>Bíróné-Sey</i> 1960 | L. Bíróné-Sey: A szombathelyi koracsászárkori éremlelet. Folia Arch. 12, 1960, 75–88. |
| <i>Böhme</i> 1975 | H. W. Böhme: Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166–180 n. Chr.). Jahrb. RGZM 22, 1975, 153–217. |
| <i>Buocz/Gabler</i> 2002 | T. Buocz/D. Gabler: Savariai városfal. A városfaépítési ideje a terra sigillaták tükrében. Sárvár 2002. |
| <i>Cserményi/Tóth</i> 1982 | V. Cserményi/E. Tóth: Der Abschnitt der Bernsteinstrasse in Ungarn. Savaria 16, 1982, 283–290. |
| <i>Daicoviciu/Piso</i> 1975 | H. Daicoviciu/I. Piso: Sarmizegetusa și războaiele marcomanice. Acta Mus. Napocensis 12, 1975, 159–163. |
| <i>Derda/Dyczek/Kolendo</i> 2008 | T. Derda/P. Dyczek/J. Kolendo: Novae. Legionary fortress and Late Antique town. I. Warszawa 2008. |
| <i>Dobesch</i> 1994 | G. Dobesch: Zur Vorgeschichte der Markomannenkriege. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 17–21. |
| <i>Eck/MacDonald/Pangerl</i> 2004 | W. Eck/D. MacDonald/A. Pangerl: Neue Militärdiplome für Truppen in Britannia, Pannonia superior, Pannonia inferior sowie in Thracia. REMA 1, 2004, 63–101. |

- Ertel 1990* Ch. Ertel: Architekturfragmente aus der „Palastruine“. Beitrag zur Baugeschichte der „Großen Therme“ der Zivilstadt Carnuntum. *Carnuntum-Jahrb.* 1990, 1991, 181–227.
- Faber 1994* A. Faber: Das römische Auxiliarkastell und der vicus von Regensburg-Kumpfmühl. *Münchner Baitr. Vor- u. Frühgesch.* 49. München 1994.
- Farkas 2000* E. Farkas: A markomann-szarmata háborúk időszaka a numizmatika tükrében. (Numismatic data to the Marcomannic-Sarmata wars) *Emlékkönyv Bíró Sey Kata-lin és Gedai István 65. születésnapjára*. Budapest 2000, 131–140.
- Filipović 2004* S. Filipović: *Colonia Aelia Mursa. The autonomous towns of Noricum and Pannonia*. Situla 42, 2004, 157–168.
- Fischer 1983–1984* T. Fischer: Ein Keller mit Brandschutt aus der Zeit der Markomannenkriege (170–175 n. Chr.) aus dem Lagerdorf des Kastells Regensburg-Kumpfmühl. *Ber. Bayer. Bodendenkmalpf.* 24/25, 1983–1984, 24–63.
- Fischer 1994* T. Fischer: Archäologische Zeugnisse der Markomannenkriege (166–180 n. Chr.) in Raetien und Obergermanien. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): *Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen*. Brno 1994, 341–354.
- Fitz 1966* J. Fitz: Der markomannisch-quadiische Angriff gegen Aquileia und Opitergium. *Historia (Stuttgart)* 15, 1966, 336, 367.
- Fülep 1968* F. Fülep: Campona. *Pauly Wissowa Realencyclp. Suppl.* 11. Stuttgart 1968, 357–368.
- Fülep 1984* F. Fülep: Sopianae. The history of Pécs during the Roman era and the problem of continuity of the Late Roman population. *Arch. Hung. I. Ser.* 50. Budapest 1984.
- Gabler 1971* D. Gabler: Kutatások Arrabona canabaejában. *Arrabona* 13, 1971, 5–54.
- Gabler 1977* D. Gabler: Sigillaten aus Mursa im Ungarischen Nationalmuseum. *Osječki Zbornik* 16, 1977, 99–114.
- Gabler 1989* D. Gabler: The Roman fort at Ács-Vaspuszta on the Danubian limes. *BAR Internat. Ser.* 531. Oxford 1989.
- Gabler 1991* D. Gabler: Römische Strassenstation in der Gemarkung von Sárvár. *Commun. Arch. Hungariae* 1991, 39–84.
- Gabler 1992* D. Gabler: A balácai terra sigillaták 2 (Terra sigillaten aus Baláca). *Balácai Közl.* 2, 1992, 293–316.
- Gabler 1994* D. Gabler: Über die Aussagekraft der Terra Sigillata-Funde bezüglich der Zerstörung in den Provinzen. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): *Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen*. Brno 1994, 355–369.
- Gabler 1996* D. Gabler: Spätkeltische und römische Siedlungen des 1. nachchristlichen Jahrhunders im Stadtgebiet von Savaria. Die Kelten und die Romanisierung. *Arh. Vestnik* 47, 1996, 239–247.
- Gabler 2000* D. Gabler: A római kor és a népvándorlás. In: I. Sóptei (Hrsg.): *Sárvár története-magyarr millenium 2000*. Sárvár 2000, 31–52.
- Gabler 2002* D. Gabler: Die Sigillaten von Baláca 4. *Balácai Közl.* 7, 2002, 69–107.
- Gabler 2006* D. Gabler: Terra sigillaták az albertfalvi vicus nyugati részén (Terra Sigillata im Westteil des vicus von Albertfalva). *Budapest Régiségei* 40, 2006, 71–93.
- Gabler 2011* D. Gabler: Utak Pannónia és Dácia között a „barbaricum“ át. (Strassen zwischen Pannónien und Dakien durch das Barbaricum). *Dolgozatok* 3–4. Kolozsvár 2011, 43–54.
- Gabler/Kocztur 1977* D. Gabler/É. Kocztur: Terra Sigillata Depotfund aus Gorsium. *Alba Regia* 15, 1977, 65–88.
- Gabler/Lőrincz 1977* D. Gabler/B. Lőrincz: A dunai limes I-II. századi történetének néhány kérdése. *Arch. Ért.* 104, 1977, 145–175.
- Gabler/Palágyi 1989* D. Gabler/S. Palágyi: A balácai terra sigillaták 1. *Balácai Közl.* 1, 1989, 109–134.
- Gabler/Szőnyi/Tomka 1990* D. Gabler/E. Szőnyi/P. Tomka: The settlement history of Győr. In: L. Gerevich (Ed.): *Towns in medieval Hungary*. Budapest 1990, 9–25.
- Galinier 2000* M. Galinier: La colonne de Marc Aurèle: Réflexions sur une gestuelle narrative. In: J. Scheid/V. Huet (Eds.): *La colonne Aurélienne. Autour de la colonne Aurélienne. Geste e image sur la colonne de Marc Aurèle à Rome*. Turnhout 2000, 141–161.
- Groh 1996* S. Groh: Die Insula XLI von Flavia Solva. Ergebnisse der Grabungen 1959 und 1989 bis 1992. *Sonderschr. Österr. Arch. Inst.* 28. Wien 1996.
- Groh/Sedlmayer 2006* S. Groh/H. Sedlmayer: Forschungen im Vicus Ost von Mautern-Favianis Die Grabungen der Jahre 1997–1999. *Röm. Lim. Österr.* 44. Wien 2006.
- Gudea 1988* N. Gudea: Contribuții epigrafice la cunoașterea sistemului vamal al Daciei romane. Vama de la Porolissum (Epigraphische Beiträge zur Kenntnis des Zollsysteams aus den dakischen Provinzen). *Acta Mus. Porolissensis* 12, 1988, 175–189.
- Gudea 1996* N. Gudea: Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperului Roman II. Vama romană. *Monografie arheologică*. Cluj-Napoca 1996.

- Gudea* 1994 N. Gudea: Dacia Porolissensis und die Markomannenkriege. In: Markomannenkriege. Brno 1994, 371–386.
- Hanoune* 2000 R. Hanoune: Représentations de construction et d' architecture sur la colonne Aurélienne. In: Scheid-Huet. Turnhout 2000, 205–211.
- Harl* 1979 O. Harl: Vindobona. Das römische Wien. Wien. Geschichtsb. 21–22. Wien – Hamburg 1979.
- Heather* 2009 P. Heather: Empires and Barbarians. Migration, Development and the Birth of Europe. London – Basingstoke – Oxford 2009, 96–107.
- Hölscher* 2000 T. Hölscher: Säule des Marcus Aurelius. Normative Struktur und ideologische Botschaft. In: La colonne Aurélienne. Turnhout 2000, 89–105.
- Hudeczek* 1977 E. Hudeczek: Flavia Solva. In: H. Temporini/W. Haase (Hrsg.): Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt 2/6. Berlin – New York 1977, 414–471.
- Hüssen/Rajtár* 1994 C. M. Hüßen/J. Rajtár: Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 217–232.
- Jilek* 1994 S. Jilek: Ein Zerstörungshorizont aus der 2. Hälfte des 2. Jhs n. Chr im Auxiliar-kastell von Carnuntum. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 387–405.
- Johne* 2006 H.-P. Johne: Die Römer an der Elbe. Das Stromgebiet der Elbe im geographischen Weltbild und im politischen Bewusstsein der griechisch-römischen Antike. Berlin 2006, 243–256.
- Juhász* 1936 Gy. Juhász: A lezouxi gyárák aquincumi lerakata (Die Niederlage der Sigillata-Werkstätten von Lezoux in Aquincum). Arch. Ért. 41, 1936, 33–48.
- Kaltenberger* 1995 A. Kaltenberger: Die Grabungen des Österreichischen Archäologischen Instituts in ehem. Benediktinerkloster („Schloss“) Mondsee I. Römerzeit. Jahrb. Oberösterr. Musealver. 140, 1995, 7–55.
- Kehne* 1994 P. Kehne: Das Instrumentum kaiserzeitlicher Außenpolitik und die Ursachender Markoamannenkriege. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 39–50.
- Kehne* 2001 P. Kehne: Markomannenkrieg. In: H. Beck/D. Geuenich/H. Steuer (Hrsg.): Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 19. Berlin – New York 2001, 308–316.
- Kehne* 2009 P. Kehne: Zur Geschichte der Markomannenkriege. In: S. Burmeister (Hrsg.): 2000 Jahre Varusschlacht 3. Stuttgart 2009, 98–108, 407, 408.
- Kellner* 1965 H.-J. Kellner: Raetien und die Markomannenkriege. Bayer. Vorgeschbl. 30, 1965, 154–174.
- Kenner* 1905 F. von Kenner: Römische Funde in Wien aus den Jahren 1904 und 1905. Jahrb. K. K. Zentral-Komm. 3. Folge 3, 1905, 137–230.
- Kerr* 1995 W. G. Kerr: A chronological study of the Marcomannic Wars of Marcus Aurelius. Princeton 1995.
- Komoróczy* 2005 B. Komoróczy: A barbár-római kapcsolatrendszer az i. sz. II. században a Pannóniával szomszédos barbaricumban. A markomann háborúk és előzményei a régészeti források tükrében. PhD Dissert. Manuscript. Budapest 2005. Unveröffentlicht.
- Kocsis* 1998 L. Kocsis: Nagytétény-Campona. In: Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 1997 év- Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 1997. Budapest 1998, 79–88.
- Kocsis* 1999 L. Kocsis: Nagytétény-Campona 1998. In: Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 1998-ban- Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 1998. Budapest 1999, 121–130.
- Kovács* 2000 P. Kovács: Matrica- Excavations in the Roman fort at Százhalombatta (1993–1997). Stud. Class. Ser. Hist. 3. Budapest 2000.
- Kovács* 2006 P. Kovács: Fontes Pannoniae Antiquae ab A. D. CLXVI usque ad A. D. CXCII. Budapest 2006.
- Kovács* 2009 P. Kovács: Marcus Aurelius' rain miracle and the Marcomannic wars. Leiden 2009.
- Kovacsovic* 2002 W. K. Kovacsovic: Iuvavum. In: M. Šašel Kos/P. Scherrer (Hrsg.): Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Situla 40. Ljubljana 2002, 165–201.
- Kőhegyi* 1966–1970 M. Kőhegyi: Megjegyzések és pótlás két szombathelyi II. század végi dénárlethez. Savaria 4, 1966–1970, 97–105.
- Kubitschek* 1909 W. Kubitschek: Funde römischer Denare in Wien und Siebenbürgen. Jahrb. Altkde. 3, 1909, 231–234.
- Kuzmová* 1994 K. Kuzmová: Die Markomannenkriege und der Terra Sigillata-Import im Vorfeld des nordpannonischen Limes In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 245–251.
- Kuzmová* 1997 K. Kuzmová: Pottery from the earth and-timber fort at Iža, bridgehead of Brigetio. Acta RCRF 35, 1997, 45–49.

- Kuzmová/Rajtár 1986 K. Kuzmová/J. Rajtár: Anfänge des Römerlagers in Iža. Arch. Rozhledy 38, 1986, 358–377.
- Lőrincz 2001 B. Lőrincz: Die Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Wiener Arch. Stud. 3. Wien 2001.
- Lőrincz 2005 B. Lőrincz: Zu den Besatzungen der Auxiliarkastelle in Ostpannonien. In: M. Mirković (Hrsg.): Römische Städte und Festungen an der Donau. Akten der regionalen Konferenz, Beograd, 16.–19. Oktober 2003. Beograd 2005, 53–66.
- Lőrincz/Szabó/Visy 1986 B. Lőrincz/K. Szabó/Zs. Visy: Neue Forschungen im Auxiliarkastell von Intercisa. Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Forsch. U. Ber. Vor- u. Frühgesch. Baden-Württemberg. Stuttgart 1986, 362–368.
- Mader 2004 I. Mader: Vindobona. Die zivile Siedlung. The autonomous towns of Noricum and Pannonia. Situla 42, 2004, 67–74.
- Marinescu u. a. 1979 L. Marinescu/A. Sion/L. Petculescu/I. Andrițoiu/E. Ionescu/Rusu-M. Braileanu: Cercetări arheologice. București 3, 1979, 109–125.
- Mócsy 1963 A. Mócsy: A markomann háborúk savariai pusztításai (Zu den Verwüstungen der Markomannenkriege). Arch. Ért. 90, 1963, 17–20.
- Mócsy 1974 A. Mócsy: Pannonia and Upper Moesia. A history of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire. London – Boston 1974.
- Nagy 1962 T. Nagy: Buda régészeti emlékei in: Budapest műemlékei. II. Budapest 1962, 13–116.
- Names 3 B. R. Hartley/B.M. Dickinson: Names on terra sigillata; an index of makers' stamps and signatures on Gallo-Roman terra sigillata (samian ware). Bull. Inst. Class. Stud. Suppl. 3. London 2008.
- Noll 1954 R. Noll: Zur Vorgeschichte der Markomannenkriege. Arch. Austriaca 14, 1954, 43–67.
- Ottományi/Gabler 1985 K. Ottományi/D. Gabler: Római telepek Herceghalom és Pátyhatárában. Stud. Comitatensis 17, 1985, 194–203.
- Palágyi 2011 S. Palágyi: Baláca als represäntative Grossvilla in Pannonien. In: G. von Bülow/H. Zabehlicky (Hrsg.): Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Grossvillen im Donau-Balkan-Raum. Bonn 2011, 247–258.
- Pferdehirt 2004 B. Pferdehirt: Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums. Kat. Vor- u. Frühgesch. Alt. 37. Mainz 2004.
- Pinterović/Bulat 1971 D. Pinterović/M. Bulat: Izveještaj o arheološkom ispitivanju na terenu Murse u 1968 godine (Report on the 1968 excavations at Mursa (Osijek)). Osječki Zbornik 13, 1971, 3–78.
- Pitts 1989 L. F. Pitts: Relations between Rome and the German „kings“ on the middle Danube in the first to fourth centuries A. D. Journal Roman Stud. 79, 1989, 45–58.
- Pollak 1994 M. Pollak: Auswirkungen der Markomannenkriege beiderseits des westnorischen Limes. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 431–437.
- Poulter 1995 A. Poulter: Nicopolis ad Istrum. Late Roman and Early Byzantine city. London 1995.
- Radnóti 1941 A. Radnóti: A zalahosszufalusi ezüstlelet (Der Silberfund von Zalahosszufalu). Folia Arch. 1, 1941, 102–124.
- Rajtár 1992 J. Rajtár: Das Holz-Erde Lager aus der Zeit der Markomannenkriege in Iža. In: K. Godłowski (Hrsg.): Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Kraków 1992, 149–170.
- Rajtár 2002 J. Rajtár: Nuove testimonianze archeologiche delle guerre dei Marcomanni a nord del medio Danubio. In: M. Buora/W. Jobst (Eds.): Roma sul Danubio. Da Aquileia a Carnunto lungo la via dell'ambra. Roma 2002, 99–120.
- Redő 2003 F. Redő: Municipium Aelium Salla. The autonomous towns of Noricum and Pannonia. Situla 41, 2003, 191–235.
- Redő 2005 F. Redő: Strategical significance of Salla and its effects on the development of the Inner-Pannonian municipium. In: L. Borhy/P. Zsidi (Hrsg.): Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen II. Int. Konferenz über norisch-pannonischen Städte, Budapest-Aquincum 11.–14. Sept. 2002. Budapest 2005, 133–144.
- Rosen 1994 K. Rosen: Der Einfall der Markomannen und Quaden in Italien 167 n. Chr. und der Abwehrkampf des C. Macrinus Avitus (Amm. Marc. 29,6,1). In: B. Scardigli/P. Scardigli (Hrsg.): Germani in Italia. Roma 1994, 87–104.
- Ruske 2007 A. Ruske: Die Carnuntiner Schatzfunde. In: M. Alram/F. Schmidt-Dick (Hrsg.): Numismata Carnuntina. Forschungen und Material. Die antiken Fundmünzen im Museum Carnuntinum. FMRÖ 3/2. Wien 2007, 341–476.

- Scheid/Huet 2000* J. Scheid/V. Huet (Hrsg.): La colonne Aurélienne. Autour de la colonne Aurélienne. Geste e image sur la colonne de Marc Aurèle à Rome. Turnhout 2000.
- Scheidel 1990a* W. Scheidel: Probleme der Datierung des Costoboceneinfalls im Balkanraum unter Marcus Aurelius. *Historia* (Stuttgart) 39, 1990, 493–498.
- Scheidel 1990b* W. Scheidel: Die Germaneneinfall in Oberitalien unter Marcus Aurelius und die Emissionabfolge der kaiserlichen Reichsprägung. *Chiron* 20, 1990, 1–18.
- Scherrer 1991* P. Scherrer: Landeshaupstadt St. Pölten. Archäologische Bausteine. Sonderschr. Österr. Arch. Inst. 22. Wien 1991.
- Scherrer 1994* P. Scherrer: Der grosse Markomanneneinfall des Jahres 170 und seine Folgen im Lichte der neuen Ausgrabungen in Aelium Cetium/St. Pölten. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 447–455.
- Scherrer 2002* P. Scherrer: Cetium. In: M. Šašel Kos/P. Scherrer (Hrsg.): Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. *Situla* 40. Ljubljana 2002, 213–229.
- Scherrer 2003* P. Scherrer: Savaria. The autonomous towns of Noricum and Pannonia. *Situla* 41, 2003, 53–80.
- Stahl 1989* M. Stahl: Zwischen Abgrenzung und Integration: Die Verträge der Kaiser Mark Aurel und Commodus mit den Völkern jenseits der Donau. *Chiron* 19, 1989, 289–317.
- Stefan 1953* Gh. Stefan: Santierul Garvă-Dinogetia. *Stud. și Cerc. Istor. Veche* 4, 1953, 267.
- Stefan 1958* Gh. Stefan: Două vase de terra sigillata descoperite la Bisericuța-Garvan. *Stud. și Cerc. Istor. Veche* 9, 1958, 61–71.
- Stiglitz/Kandler/Jobst 1977* H. Stiglitz/M. Kandler/W. Jobst: Carnuntum. In: H. Temporini/W. Haase (Hrsg.): Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt 2/6. Berlin–New York 1977, 583–730.
- Strobel 2001* K. Strobel: Die „Markomannenkriege“ und die neuen Provinzen Mark Aurels: Ein Modellfall für die Verflechtung von Innen- und Außenpolitik des Römischen Reiches. In: Carinthia Romana und die römische Welt. Klagenfurt 2001, 103–124.
- Szaivert 1994* W. Szaivert: Die Markomannenkriege in der römischen Münzprägung der Kaiserzeit. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 497–505.
- Szőke/Szőnyi/Tomka 1976* B. Szőke/E. Szőnyi/P. Tomka: Sondierungsgrabung in Győr-Káptalandomb (Grabungsbericht 1974). *Mitt. Arch. Inst. Ungar. Akad.* 6, 1976, 108–113.
- Szőnyi 1981* E. Szőnyi: Mursellai ásatások (Beszámoló az Árpás-Dombiföldön 1975–1980 között végzett feltárásokról). *Commun. Arch. Hungariae* 1981, 87–121.
- Szőnyi 1982* E. Szőnyi: Forschungen im Auxiliarkastell von Arrabona. *Alba Regia* 19, 1982, 135–143.
- Tejral 1991* J. Tejral: Přehled výzkumu 1988. Brno 1991.
- Timpe 1998* D. Timpe: Germanen, Germania, Germanische Altertumskunde I. Gesch. Röm.-Germ. Altkde. 2. Berlin 1998, 53–57, 181–245.
- Tóth 1998* E. Tóth: Savaria az ókorban. In: G. Kiss/E. Tóth/B. Zágórhidi Czigány (Ed.): Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely 1998 8–67.
- Visy 2011* Zs. Visy: Military camps in the area of Brigetio. In: Zs. Visy (Ed.): Romans on the Danube. The ripa Pannonica in Hungary as a world heritage site. Pécs 2011, 37–41.
- Weber 1994* E. Weber: Neuere Forschungen und Chronologie der Markomannenkriege. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 67–72.
- Wolff 1994* H. Wolff: Die Markus-Säule als Quelle für die Markomannenkriege. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 73–83.

ANDERE QUELLEN

- Dio Cassius* Cassius Dio Cocceianus: Cassii Dionis Cocceniani Historiarum romanarum quae supersunt I–III. U. Ph. Boissévain (Ed.). Barlin 1855, repr. 1955.
- Orosius* Paulus Orosius: Historiarum Adversum Paganos Libri VII. C. Zngemeister (Ed.). Vindobonae 1882.
- Vita Marci* Vita Marci Antonini philosophi Scriptores Historiae Augustae I–II. H. Hohl (Ed.). Leipzig 1965.

Archeologické doklady markomansko-sarmatských vojen (166–180 n. l.) v podunajských provinciách

D é n e s G a b l e r

Súhrn

Okrem pokladov mincí, ktoré väčšinou chýbajú tam, kde sú prítomné iné doklady deštrukcie, svedčia o vojenských udalostiach zánikové horizonty a stopy požiarov. Deštrukčné vrstvy, ktoré sú doložené v táboroch a mestách v podunajských provinciách, indikujú intenzitu barbarských útokov v roku 170 n. l. V Raetii a v Noricu boli už dávnejšie dokumentované spálené vrstvy z obdobia vlády Antoninovcov. O udalostiach markomanských vojen vypovedajú okrem mincí aj zánikové vrstvy datované na základe nálezov terry sigillaty. Z tohto časového horizontu bola na 33 lokalitách podunajských provinciách prítomná antoninovská sigillata z dielni v Lezoux, Ittenweileri alebo Rheinzaberne. Keramika umožnila rozpoznať mieru vplyvu vojen z obdobia vlády Marca Aurelia na jednotlivé tábory, auxiliárne tábory, mestá a sídliská. Na základe archeologických nálezov možno usudzovať, že v Hornej Panónii a v Noricu spôsobili veľké škody nájazdy Markomanov v roku 170 n. l., v Dolnej Panónii zasa útoky Sarmatov v roku 178 n. l.

Obr. 1. Lokality s doloženými antoninovskými zánikovými vrstvami.

Obr. 2. Zániková vrstva vo vicuse v Arrabone (Námestie Győr-Széchenyi). a – spálená vrstva vo vicuse v Arrabone (výskum na Námestí Győr-Széchenyi); b – zániková vrstva z mazanice vo vicuse v Arrabone (výskum na Námestí Győr-Széchenyi).

Obr. 3. Vojenská stanica pri brode cez rieku Arrabo pri dnešnej obci Katafa (Ad Arrabonem; podľa Tóth 1998).

Obr. 4. Požiarom do čierna sfarbené antoninovské sigillaty z lokality Salla. a – Terra sigillata s kolkom SEDATUS; b – Terra sigillata Drag. 33 so stopami prepálenia (kolok na dne SEDATUS).

Obr. 5. Zásobná jama s uhlíkmi z obdobia markomanských vojen pod stĺpom cestnej stanice na lokalite Sárvár-Végh malom. Vo výplni figurálne zdobená misa z Cinnamovej dielne. a – zásobná jama s uhlíkmi na lokalite Sárvár-Végh malom; b – figurálna misa Drag. 37 s kolkom na stene CINNAMUS z lokality Sárvár-Végh malom; c – stĺp dvora cestnej stanice, pod ním uhlíky.

Obr. 6. Požiarom do čierna sfarbená antoninovská sigillata z Brigetia (s menným kolkom SENILA).

Obr. 7. Požiarom sfarbená sigillata z „baziliky“ v civilnom meste Aquincum. a – miesto nálezu ohňom sfarbených sigillát v civilnom meste Aquincum; b – stredogalská ohňom sfarbená sigillata z „baziliky“.

Obr. 8. Rímska villa rustica na lokalite Baláca. Vyznačené je včasnejšie panské sídlo (budova XIII; podľa Palágyi 2011).

Obr. 9. Archeologické svedectvá „markomanských vojen“ v Dácií a Dolnej Moesii (mapa podľa Gudea 1984).

Obr. 10. Požiarom sfarbené reliéfne sigillaty z predpokladaných zánikových vrstiev v Panónii.

Obr. 11. Požiarom sfarbené hladké sigillaty z predpokladaných zánikových vrstiev v Panónii.

Obr. 12. Sigillaty rôznej proveniencie v „paláci“ v Gorsiu. Legenda: a – italská terra sigillata; b – juhogalská terra sigillata; c – východogalská terra sigillata; d – stredogalská terra sigillata; e – terra sigillata z Rheinzabernu; f – terra sigillata z Westerndorfu; g – terra sigillata z Pfaffenhofenu.

Mgr. Lucia Benediková, PhD.

Dr. Dénes Gabler

Archäologisches Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

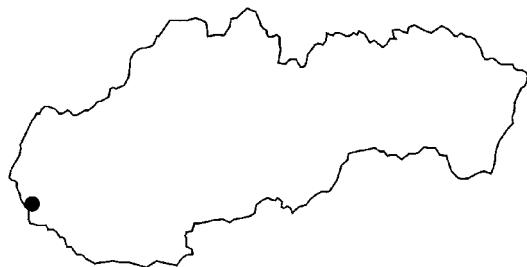
Tóth Kálmán u. 4

H – 1097 Budapest

gabler@archeo.mta.hu

NOVÉ NÁLEZY MEČOV Z PRIESTORU BRATISLAVSKÉJ BRÁNY¹

Vladimír Turčan



Kľúčové slová: doba rímska, Bratislavská brána, meče, kovanie pošvy na meč

Key words: Roman Period, Bratislava Gate, Sword, forging of the Scabbard for Sword

New findings of swords, from the area of Bratislava gate

In the article, three new findings of swords from Bratislava gate are published (Lamač, Rača, Zohor). In Lamač, except the sword, forging of the scabbard was found too. The findings are being connected with the marcomannic wars, by the author.

ÚVOD

Bratislavská brána patrila zo strategického hľadiska už od praveku k exponovaným miestam. Význam regiónu vzrástol v dobe rímskej, keď sa dostať do priameho kontaktu s Impériom. Z hľadiska výskytu militárií, resp. dokladov vojenstva vôbec, však z tejto oblasti disponujeme len obmedzeným počtom nálezov. Napr. meče boli dosiaľ zastúpené len dvoma exemplármi. Prvý z nich, krátke mečík typu gladius, bol získaný zo štrkov Dunaja a jeho priama súvislosť s Bratislavskou bránou je preto otázna. Nie je jasné, po ako dlhej trase bol riečnym prúdom transportovaný k miestu vybagrovania, ktoré sa navyše vzhľadom k technike ťažby riečneho štrku nedá presne lokalizovať (Turčan 1999, 76, obr. 6: 3). Druhý meč pochádza z výskumu J. Schmidtovej v Bratislave-Rusovciach, antickej Gerulate, teda z pravobrežnej časti dnešnej Bratislavky, z južného predpolia Bratislavskej brány. Predstavuje ho luxusný exemplár s kostenou rukoväťou, datovaný do 1.–2. stor. (Schmidtová 2008, 45). V archeologických zbierkach SNM je uložené kostené obloženie pošvy meča, ktoré pochádza z Rusoviec.² Dosiaľ sme nepoznali meče alebo súčasti pošiev, ktoré by pochádzali priamo z Bratislavskej brány. Výnimkou je strieborná svorka nákončia pošvy z Bratislavky-Devínskej Novej Vsi, ktorá je však datovaná až do druhej polovice 5. stor. (Elschek/Cuper 1993, 34, 35). V SNM sa nachádzajú dva exempláre, ktoré súce nepochádzajú z archeologických výskumov, ale podľa dodatočne overených nálezových súvislostí ich možno s takmer istotou lokalizovať práve do sledovaného priestoru. Ďalší meč z regiónu nie je súce uložený v štandardnej múzejnej zbierke, avšak pre svoj charakter i nálezový celok by nemal ostať utajený pred odbornou verejnosťou. V príspevku je podaná základná charakteristika uvedených militárií.

1. Bratislava-Lamač

Meč sa nachádza v zbierke skupiny bádateľov a volontaristov, ktorí sa zaoberajú priebehom záverečných bojov prusko-rakúskeho konfliktu, ktorý sa odohral v júli 1866 v západnej časti Bratislavskej brány (Dangl 2009, 54–56; Houdek 1966, 131–136). Medzi artefaktmi, ktoré súviseli s týmto konfliktom, nájdennými v priestore medzi Záhorskou Bystricou a Lamačom, je uložený aj meč s kovovými časťami pošvy.

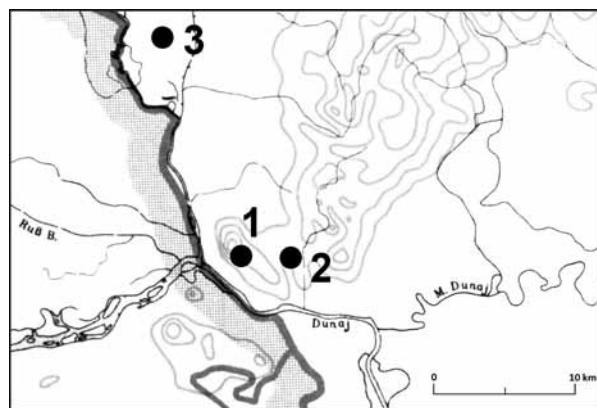
¹ Práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0491 a článok odznel ako príspevok na IX. protohistorickej konferencii, ktorá sa konala v Bratislave v roku 2013.

² Výskum M. Pichlerovej. Za upozornenie ďakujem I. Bazovskému, ktorý pripravuje príslušný výskum do tlače.

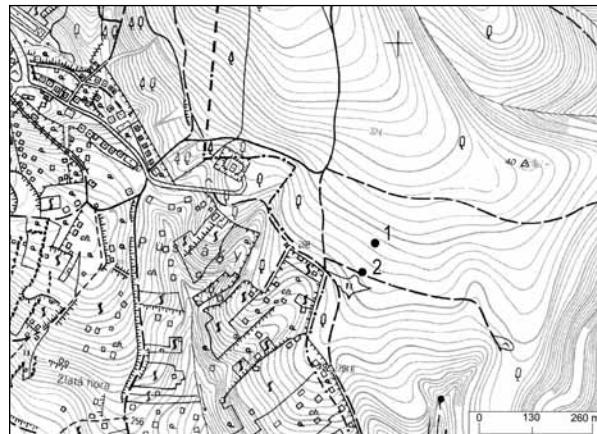
Ten časovo patrí do doby rímskej, čo nálezcovia rozpoznali a informovali o jeho existencii pracovníkov SNM. Miesto nálezu je situované severozápadne od zástavby, v stúpajúcom návrší Malých Karpát, v polohe Klanec (obr. 1: 1). Z tej istej polohy pochádzajú aj dve rímske mince Marcia Aurelia (161–180; *Minarovčíková 2011, 113*). Od miesta nálezu meča boli vzdialené asi 200 m východným smerom (obr. 2). O priamom vzťahu oboch nálezov je samozrejme fažké uvažovať. Z Lamača, severne od obce, je registrovaný aj nález inej rímskej mince, konkr. razby Hadriána (117–138), avšak bez bližších nálezových okolností (*Ondrouch 1964, 88*). Nemožno vylúčiť, že nálezy indikujú súdobý cestný fah Malými Karpatmi, odbočujúci z komunikácie, ktorá viedla od praveku Lamačským zlomom.

Opis

- Železny dvojsečny meč so symetricky vykutou čepeľou s rovnobežným ostrím a symetrickým zahrotením. Prierez čepele šošovkovity. Trň rukoväti obdlžnikového prierezu, odsadený od koreňa čepele miernym zošikmením, na konci zahrotený. Rozmery: celková dĺ. 84,2 cm, dĺ. čepele 67,1 cm, max. š. 5,9 cm, max. hr. 0,6 cm, dĺ. trňa rukoväti 17,1 cm, hr. 0,6 cm (obr. 3: 1; 5).
- Nákončie pošvy bronзовé oblúkovitého tvaru s dvojnásobne oblúkovite vykrojenou hornou časťou. Na jednej strane pri vykrojenom okraji je v strede umiestnený kruhovitý otvor, na druhej strane rovnako symetricky dva menšie otvory pod sebou. Na strane s jedným otvorom sa nachádza tenká ryha, ktorá prebieha stredom. Rozmery: celková dĺ. 4,8 cm, š. 5,4 cm, svetlosť otvoru 1,1 cm, hr. plechu 0,1 cm. Pr. väčšieho otvoru 0,4 cm, pr. menších otvorov 0,2 cm (obr. 4: 1).
- Záves pošvy meča železny, pozdĺžny, mierne trapezoidného tvaru, ukončený hlavicou zvinutou do očka. Asi polovica kovania chýba. Rozmery: dĺ. 7,2 cm, š. 1,1–2,1 cm, hr. 0,4 cm, pr. otvoru 0,3 cm, š. očka 1,1 cm (obr. 4: 2).



Obr. 1. Bratislavská brána. 1 – Bratislava-Lamač; 2 – Bratislava-Rača; 3 – Zohor.



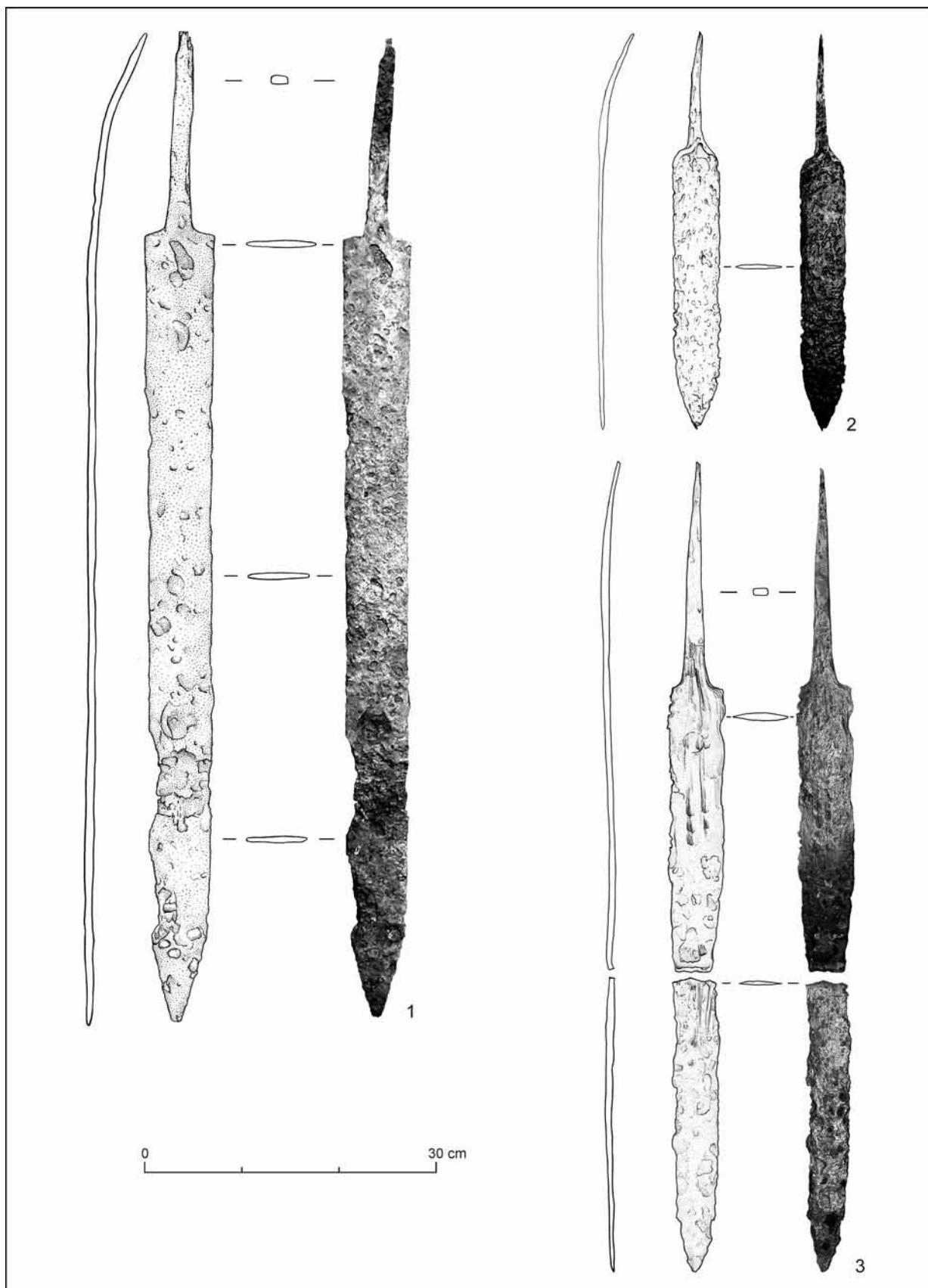
Obr. 2. Bratislava-Lamač. Lokalizácia nálezov. 1 – meč; 2 – bronzové mince.

2. Bratislava-Rača

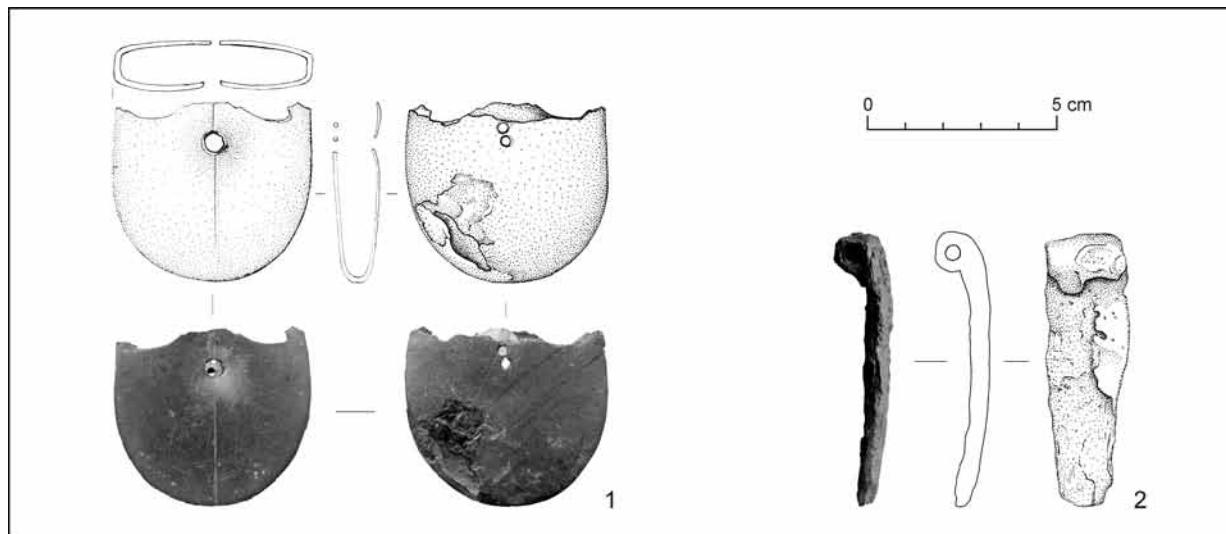
V Archeologických zbierkach SNM je uložený krátky mečík, ktorý bol pri inventarizácii zbierkového fondu identifikovaný ako rímske militárium. Podľa informácií od darcu, ktoré sú k dispozícii, bol meč najdený v kopcoch Malých Karpát nad bratislavskou mestskou časťou Rača (obr. 1: 2) v polovici 90. rokov minulého storocia. Bližšie údaje nie sú známe. Z bratislavskej časti Rača dosiaľ nepoznáme nálezy z doby rímskej, s výnimkou jednej razby cisára Trajána (98–117) a ďalšej mince Galéria Maximiána (293–311), ktorá pochádza z katastra bývalej obce (*Ondrouch 1964, 84, 132*). Uvedené nálezy zrejmé súviseli s rozsiahloou sídliskovou aglomeráciou v priestore dnešných Vajnor (*Varsik 2003, 156–158*), s jej prepojením cez Vápenický (Stupavský) potok na západnom úbočí Malých Karpát s architektonickým komplexom v Stupave (*Turčan 2012, 419–427*).

Opis

- Železny dvojsečny meč s rovnobežným ostrím, symetricky vykutou čepeľou a oblúkovite tvarovaným zahrotením. Prierez čepele šošovkovity. Trň rukoväti obdlžnikového prierezu, odsadený od koreňa čepele zošikmením, na konci zahrotený. Rozmery: celková dĺ. 33,9 cm, dĺ. čepele 23,8 cm, max. š. 4,1 cm, max. hr. 0,4 cm, dĺ. trňa rukoväti 10,1 cm, max. š. 0,9 cm, hr. 0,4 cm (obr. 3: 2).



Obr. 3. Meče z Bratislavskej brány. 1 – Bratislava-Lamač; 2 – Bratislava-Rača; 3 – Zohor. 1–3 – železo.



Obr. 4. Bratislava-Lamač. Kovové súčasti pošvy. 1 – bronz; 2 – železo.

3. Zohor (okr. Malacky)

Hrobové i sídliskové nálezy doby rímskej z lokality sú uložené vo viacerých zbierkových inštitúciách (Elschek 2007, 265–280; tu i ďalšia literatúra). Lokalita (obr. 1: 3) sa nachádza v polohe Piesky, približne 3 km západne od obce Zohor. V SNM sa nachádza aj niekoľko nálezov z hrobov, ktoré asi pred 20 rokmi objavil pomocou detektora kovov a získal nelegálnym výkopom súkromný zberateľ. V tomto prípade sa naďalej podarilo túto činnosť eliminovať a artefakty uložiť do zbierok múzea. Medzi nálezmi je aj železný meč, približne v polovici zlomený. Súčasťou hrobového celku, do ktorého mohol meč patrí, bola zrejme aj železná štítová puklica, bronzové deformované cedidlo a železné perové nožnice.³

Opis

- Železny dvojsečny meč so symetricky vykutou čepeľou a symetrickým zahrotením. Prierez čepele šošovkovitý. Trň rukoväti obdlžnikového prierezu, odsadený od koreňa čepele oblúkovite, na konci zahrotený. Meč je takmer v strede ostriu rozložený na dva kusy. Pri koreni meča sa na jednej strane nachádza kruhovitá značka. Po dĺžke na oboch stranach tejto značky sú nezreteľné obrysy pravdepodobne ďalších kruhových útvarov. Rozmery: celková dĺ. 67,4 cm, dĺ. čepele 48,9 cm, max. š. 4,9 cm, max. hr. 0,5 cm, dĺ. trňa rukoväti 18,5 cm, hr. 0,7 cm. Značka mala pr. 1,7 cm, hr. max. 0,1 cm (obr. 3: 3).

Meč z Bratislavu-Lamača (obr. 3: 1) môžeme vzhľadom na dĺžku jeho čepele (67,1 cm) zaradiť medzi typy, ktoré sú označované ako spatha. Podľa triedenia M. Biborského (1978, 87–91) ho možno priradiť k typu IX alebo X. Podľa novšieho triedenia (Biborski 1994, 101) patrí predmetný meč najskôr do skupiny 12, ktorý je datovaný do stupňa B2, C1, s presahom do stupňa C1b. Tvarom i dĺžkou blízky meč pochádzajúci z drevozemného tábora v Iži, kde je datovaný ku koncu 2. stor. (Rajtár 1994, 83, obr. 3: 1). Z východnej časti Bratislavu pochádza meč (obr. 3: 2), ktorého lokalizácia je uvedená darcom „v kopcoch nad Račou“ (obr. 1). Podľa neho ide o náhodný nález. Na základe dĺžky (33,9 cm) by mohlo ísť o gladius, prislúchajúci v rámci Biborského triedenia z roku 1978 do typu III/7 (Biborski 1978, 67), resp. do ôsmej skupiny triedenia z roku 1994 (Biborski 1994, 98). Nie je však vylúčené, že pôvodne išlo o dlhší meč, ktorý sa pravdepodobne zlomil a bol tak sekundárne upravený.⁴ Takúto možnosť nevylučujú ani plecia meča, ktoré sú skosené, no nie príliš dôkladne dokuté, preto sú viditeľné presahujúce okraje, akoby bola táto časť dodatočne upravovaná. Na druhej strane je hrot meča štandardne oblúkovite tvarovaný. Posledný z trojice mečov z Bratislavskej brány pochádza zo Zohora. Ide o 67,4 cm dlhý dvojsečný exemplár (obr. 3: 3). Podľa tvaru a dĺžky ho možno priradiť k typu III/2, ktorý je datovaný

³ Ďakujem kolegovi I. Bazovskému za poskytnutie nálezov a informácie.

⁴ Tento názor bol vyslovený niektorými účastníkmi konferencie.



Obr. 5. Zohor. Detail meča s plastickou značkou.

v Abraháme; *Kolník 1980*, tab. XLII: e). Rozšírené sú po celom kontinente a podľa stratifikovaných nálezov ich možno datovať do druhej polovice 2. stor. a do 3. stor. (*Neubauer 2006*, 459, 460).

Súčasťou nálezového celku z Lamača je aj časť železného závesu meča (obr. 4: 2). Je to artefakt, aký sa severne od Dunaja vyskytuje zriedkavo (inú situáciu možno konštatovať severne od Karpát). Našiel sa v obci Gbelce, kde bol pravdepodobne súčasťou žiarového hrobu (*Beljak/Kolník 2006*, 84, obr. 12: 2). Tieto komponenty závesu mečov nechýbajú ani v przeworskom prostredí (*Godłowski/Wichman 1998*, 59). Podľa tvaru, predovšetkým zvinutia horného konca do očka, možno artefakt zaradiť k typu IIIA (triedenie podľa *C. von Carnapa-Bornheim 1991*, 27) a datovať do 2. stor. s presahom do nasledujúceho storočia (*Carnap-Bornheim 1991*, 30; *Oldenstein 1976*, 102–107).

ZÁVER

Kedže zmienené artefakty pochádzajú zo severnej, teda barbarskej strany Dunaja, ako historické pozadie ich výskytu pripadajú najskôr do úvahy markomanské vojny. Ide o militáriá s odlišnými nálezovými i geografickými kontextmi. Geograficky súvisia s lokálnymi cestami, ktoré prechádzali horstvom Malých Karpát. Tomuto hľadisku nebola dosiaľ venovaná výraznejšia pozornosť s výnimkou štúdie *M. Pichlerovej (1984, 103)*, ktorá sa však fažiskovo zaoberala komunikačnými prepojeniami medzi antickými stavbami.

Cieľom príspevku nebola detailná analýza uvedených artefaktov, ale predovšetkým ich sprístupnenie odbornej verejnosti. Dôvodom pre ich publikovanie je, napriek nálezovým okolnostiam, samotný fakt ich existencie. Ide o dôležitú informáciu pre okruh bádateľov, ktorí sa danou problematikou zaoberajú a vedia zhodnotiť aj etické aspekty a ich prínos pre poznanie doby rímskej v Bratislavskej bráne.

LITERATÚRA

- Beljak/Kolník 2006* J. Beljak/T. Kolník: Germánske hroby z Čaky a Gbelie. Príspevok k osídleniu juhozápadného Slovenska v dobe rímskej. *Slov. Arch.* 54, 2006, 57–94.
- Biborski 1978* M. Biborski: Mieče z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej. *Mat. Arch.* 18, 1978, 53–165.
- Biborski 1994* M. Biborski: Die Schwerter des 1. und 2. Jahrhunderts n. Ch. aus dem römischen Imperium und dem Barbaricum. *Specimina Nova* 9, 1994, 91–130.
- Carnap-Bornheim 1991* C. von Carnap-Bornheim: Die Schwertriemenbügel aus dem Vimose (Fünen). Zur Typologie der Schwertriemenbügel der römischen Kaiserzeit im Barbaricum und in den römischen Provinzien. Marburg 1991.
- Dangl 2009* V. Dangl: Pod zástavou cisára a kráľa (Kapitoly z vojenských dejín Slovenska 1848–1914). Bratislava 2009.
- Elschek 2007* K. Elschek: Der germanische Fürstensitz von Zohor (Westslowakei) während der römischen Kaiserzeit. Kurze Übersicht. *Zbor. SNM* 101. Arch. 17, 2007, 265–280.

- Elschek/Cuper 1993* K. Elschek/J. Cuper: Strieborná pozlatená svorka nákončia pošvy meča z Bratislavsko-Devínskej Novej Vsi. AVANS 1992, 1993, 34, 35.
- Godłowski/Wichman 1998* K. Godłowski/T. Wichman: Chmielów Piaskowy. Ein Gräberfelder der Przeworsk-Kultur im Świętokrzyskie-Gebirge. Kraków 1998.
- Houdek 1966* I. Houdek: Dva historické pamätníky na Kamzíku pri Bratislave. Bratislava. Spisy MM 2, 1966, 131–148.
- Kolník 1980* T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.
- Minarovičová 2011* E. Minarovičová: Nález rímskych mincí v Bratislave-Lamači. Slov. Num. 19, 2011, 113.
- Neubauer 2006* D. Neubauer: Eine Villa rustica in Freundorf – Kleinfunde aus Oberflächenaufsammlung. Fundber. Österreich 45, 2006, 451–480.
- Oldenstein 1976* J. Oldenstein: Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. Ber. RGK 57, 1976, 49–284.
- Ondrouch 1964* V. Ondrouch: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava 1964.
- Pichlerová 1984* M. Pichlerová: Jantárová a limitná cesta v Bratislavskej bráne. In: E. Studeníková/L. Zachar (Zost.): Zborník prác Ludmily Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava 1984, 92–106.
- Rajtár 1994* J. Rajtár: Waffen und Ausrüstungssteile aus dem Holz-Erde-Lager von Iža. In: C. van Driel-Murray (Ed.): Military equipment in context. Leiden 1994, 84–95.
- Schmidtová 2008* J. Schmidtová: Archeologická zbierka Rusovce. In: Múzeum mesta Bratislav 1868–2008. Bratislava 2008, 43–51.
- Turčan 1999* V. Turčan: Nálezy vybagrované z Dunaja. Zbor. SNM 93. Arch. 9, 1999, 73–84.
- Turčan 2012* V. Turčan: Ein Baukomplex aus der römischen Kaiserzeit in Stupava. Ein Konzept der Bauentwicklung. In: G. Březinová/V. Varsik (Ed.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 419–427.
- Varsik 2003* V. Varsik: Veľký Meder und Bratislava-Trnávka: zwei germanische Siedlungen im Vorfeld des pannonischen Limes. In: Stadt und Landschaft in der Antike. Anodos Suppl. 3. Trnava 2003, 153–196.

Neue Schwertfunde im Bereich des Bratislavaer Tores

Vladimir Turčan

Zusammenfasung

Im Beitrag sind neue Schwertfunde der römischen Kaiserzeit aus dem Raum vom Bratislavaer Tor publiziert.

1. Bratislava-Lamač, Fundlage Klanec. Das Schwert wurde mit einem bronzenen Scheidenortband und einer eisernen Aufhängung gefunden. Nach der Klassifizierung von M. Biborski kann man es in die Gruppe 12 einreihen. Für den Scheidenbeschlag kann man die nächstbeste Analogie in Saalburg finden. Die Schwertaufhängung gehört nach der Klassifizierung von C. Carnap-Bornheim zum Typ IIIA.

2. Ein Kurzschwert stammt vom Raum der Kleinen Karpaten über dem Stadtteil Bratislava-Rača. Aufgrund seiner Länge kann man ihm zu den Gladii reihen, man kann aber nicht ausschließen, dass es sekundär verkürzt wurde.

3. Zohor (Kreis Malacky). Das Schwert war Bestandteil eines Brandgrabs (unpubliziert) und man kann es in die Gruppe 2 nach M. Biborski einreihen.

Abb. 1. Bratislavaer Tor. 1 – Bratislava-Lamač; 2 – Bratislava-Rača; 3 – Zohor.

Abb. 2. Bratislava-Lamač. Lokalisierung der Funde. 1 – Schwert; 2 – Bronzemünzen.

Abb. 3. Schwerter vom Bratislavaer Tor. 1 – Bratislava-Lamač; 2 – Bratislava-Rača; 3 – Zohor. 1–3 – Eisen.

Abb. 4. Bratislava-Lamač. Metallbestandteile der Scheide. 1 – Bronze; 2 – Eisen.

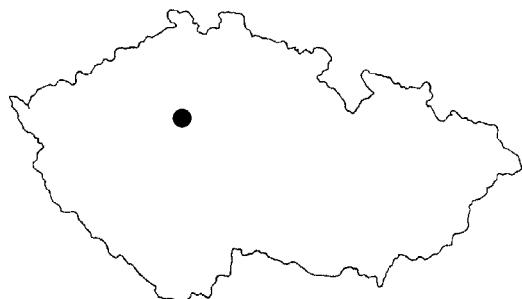
Abb. 5. Zohor. Detail des Schwertes mit plastischer Markierung.

Übersetzt von REELS, s. r. o.

PŘÍSPĚVEK K OSÍDLENÍ PRAHY-BUBENČE V DOBĚ ŘÍMSKÉ¹

Nové nálezy z Juárezovy ulice

Pavel Kacl



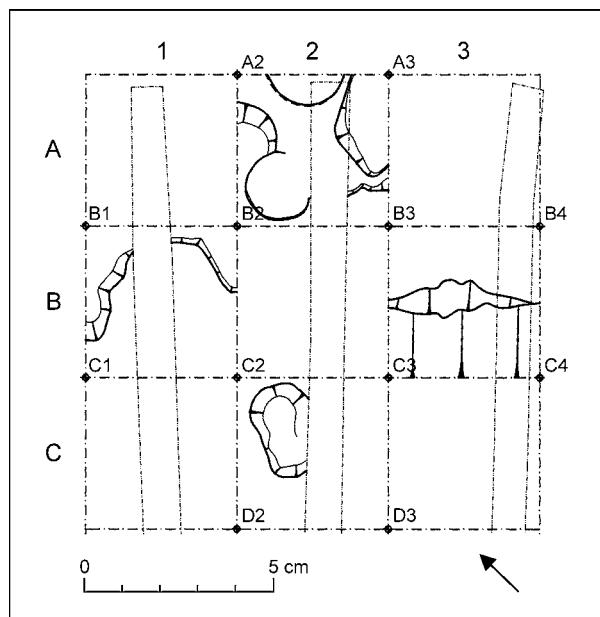
Klíčová slova: doba římská, sídliště, Praha-Bubeneč

Key words: Roman Period, settlement, Prague-Bubeneč

A contribution to the Roman Period settlement of Prague-Bubeneč – new finds from Juárezova street

A new evidence of the final Early Roman period or the initial Late Roman Period settlement was made in Prague quarter Bubeneč. One settlement pit was documented. Among the fragmentary ceramic finds there is a shard of domestic imitation of Roman metal vessel.

Předstihový záchranný archeologický výzkum na parcelních číslech 1254/1, 1254/2, 1255/3, 1255/4 v Juárezově a Českomalínské ulici v Praze 6-Bubenči provedla společnost Archeo Pro, o. p. s. Podnětem pro něj byla výstavba dvou nových rodinných domů 1126 a 1127 v místě zbourané vily 591 a její zahrádky. Metoda výzkumu musela být přizpůsobena výši disponibilních prostředků uvolněných z Programu podpory záchranných archeologických výzkumů Ministerstva kultury České republiky. Na základě zjišťovacího výzkumu z ledna a února roku 2012 byly vytipovány klíčové partie ohrožené situace, které potom byly definitivně určeny po skryvce recentního půdního pokryvu na počátku terénní fáze, uskutečněné v květnu a červnu roku 2012.

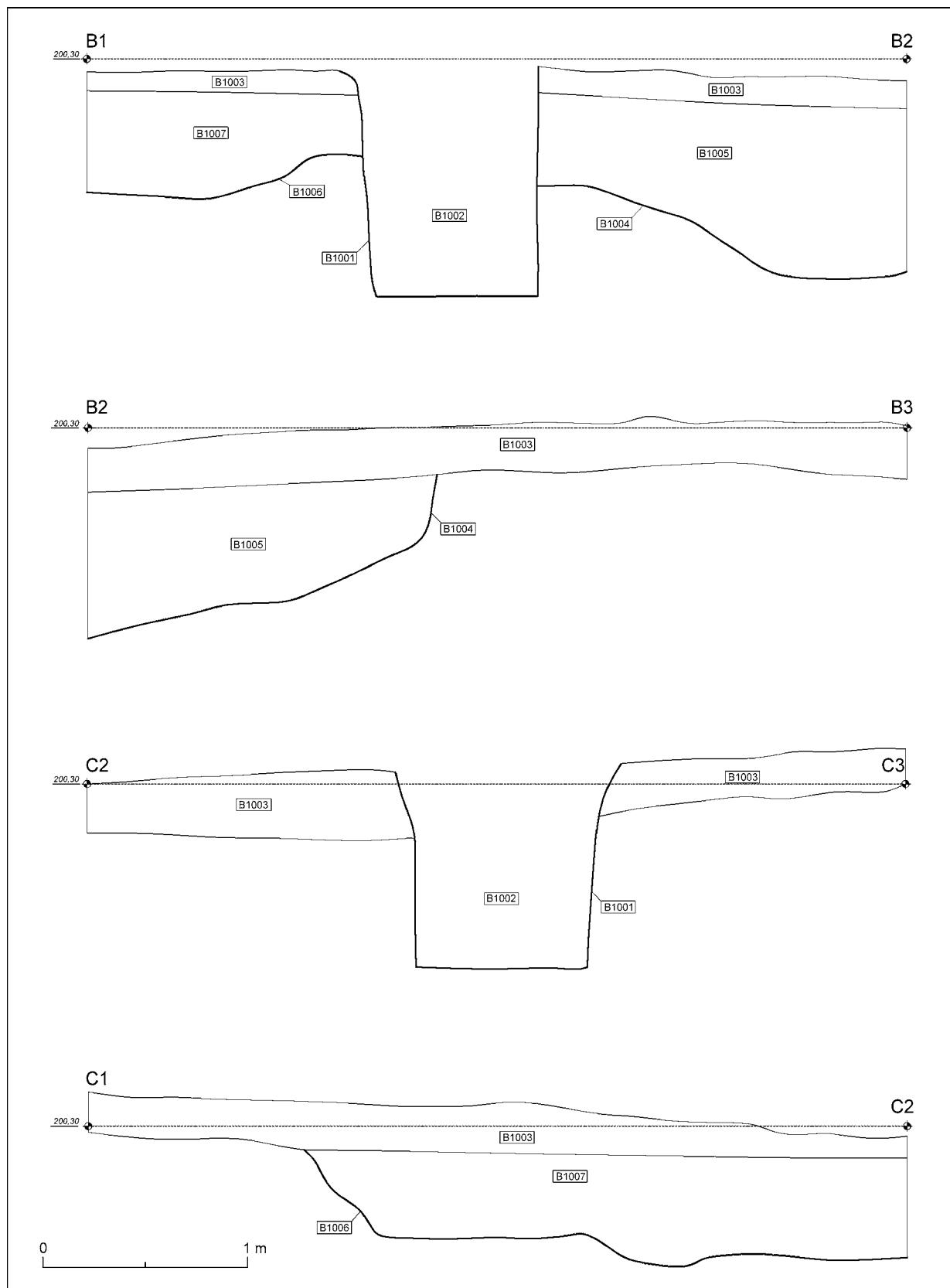


Obr. 1. Půdorysná situace pravěkých objektů zahlubujících se do sprašového podloží v odkrytých čtvercích. Kresba L. Drápela.

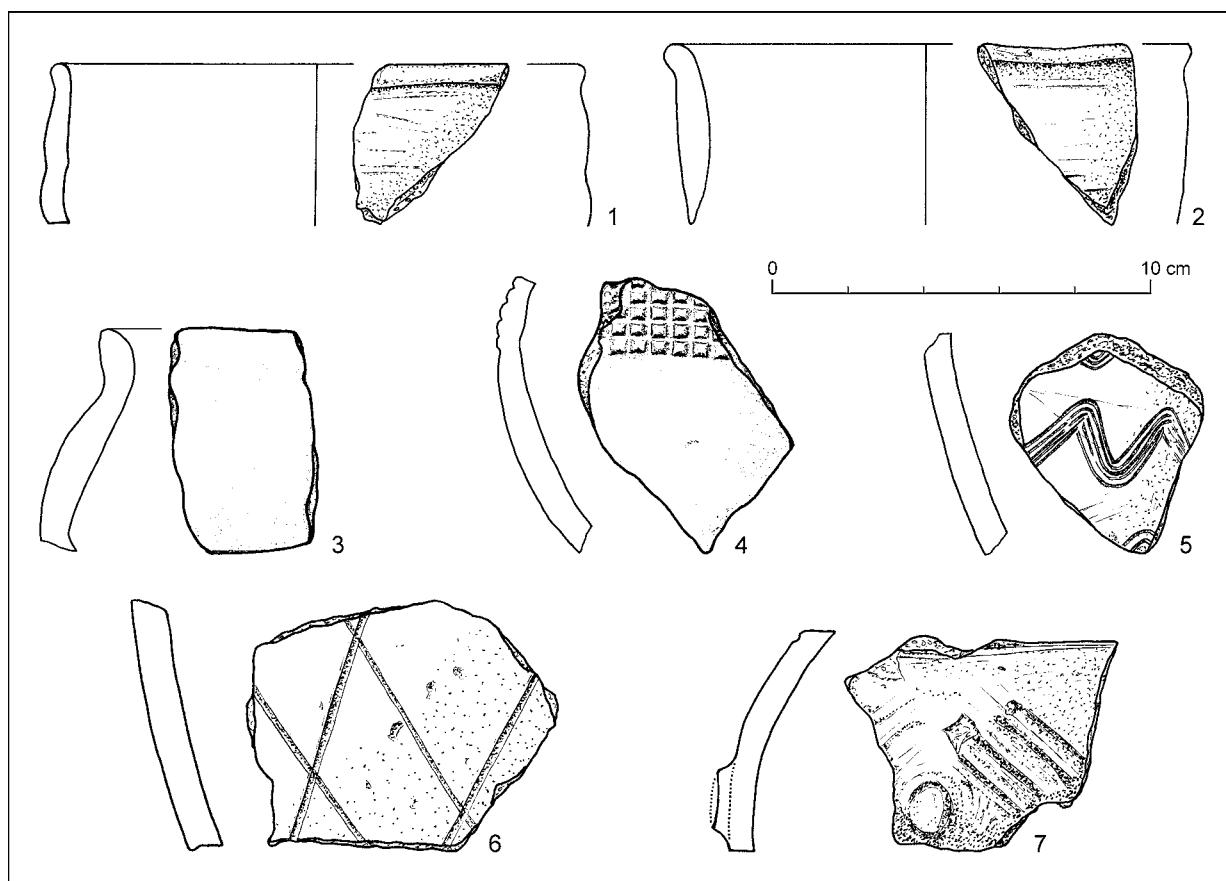
Ve čtyřech čtvercových sondách o straně čtyř metrů bylo zdokumentováno antropogenní souvrství a zahloubené objekty sídlištního charakteru (obr. 1). Průmý geologický podklad tvoří strukturovaná sprašová návěj, v níž byla zachycena až 60 cm mocná hnědá fosilní (pohřbená) půda, svědčící o teplém a vlhkém výkyvu klimatu na konci poslední doby ledové (Závrel 2012). Lokalita se nachází na mírném severovýchodním svahu v nadmořské výšce mezi 197 a 200 m.

Výzkumem bylo prokázáno osídlení ze staršího eneolitu (kulturnou nálevkovitých pohárů) v podobě zahloubeného objektu (pravděpodobně hliníku) a pozdní doby bronzové. Toto období zde zanechalo pět zahloubených objektů (z toho jeden nejspíše zásobní) a kulturní souvrství. Zlomkovitý keramický materiál přísluší také době halštatské.

¹ Článek odzněl jako příspěvek na IX. protohistorické konferenci, která se konala v Bratislavě v roce 2013.



Obr. 2. Řezy ve čtverci B1. B1 001 – zjišťovací sonda, B1 003 – kulturní vrstva, B1 004 – štítařský objekt, B1 006 – štítařský objekt. Kresba L. Drápela.



Obr. 3. Výběr keramických zlomků z kulturní vrstvy B1 003. Kresba V. Lungová.

Stopy v podobě intruzí zde zanechaly rovněž kultury s lineární keramikou a únětická (předběžná zpráva: Bureš/Drápela/Kacl 2012; Klac 2014).

Předmětem tohoto příspěvku je torzovitě zachycená komponenta z doby římské.

KONTEXTY A NÁLEZY

Nálezy byly předány do Muzea hlavního města Prahy a obdržely příslušná inventární čísla.

Vrstva B1 003

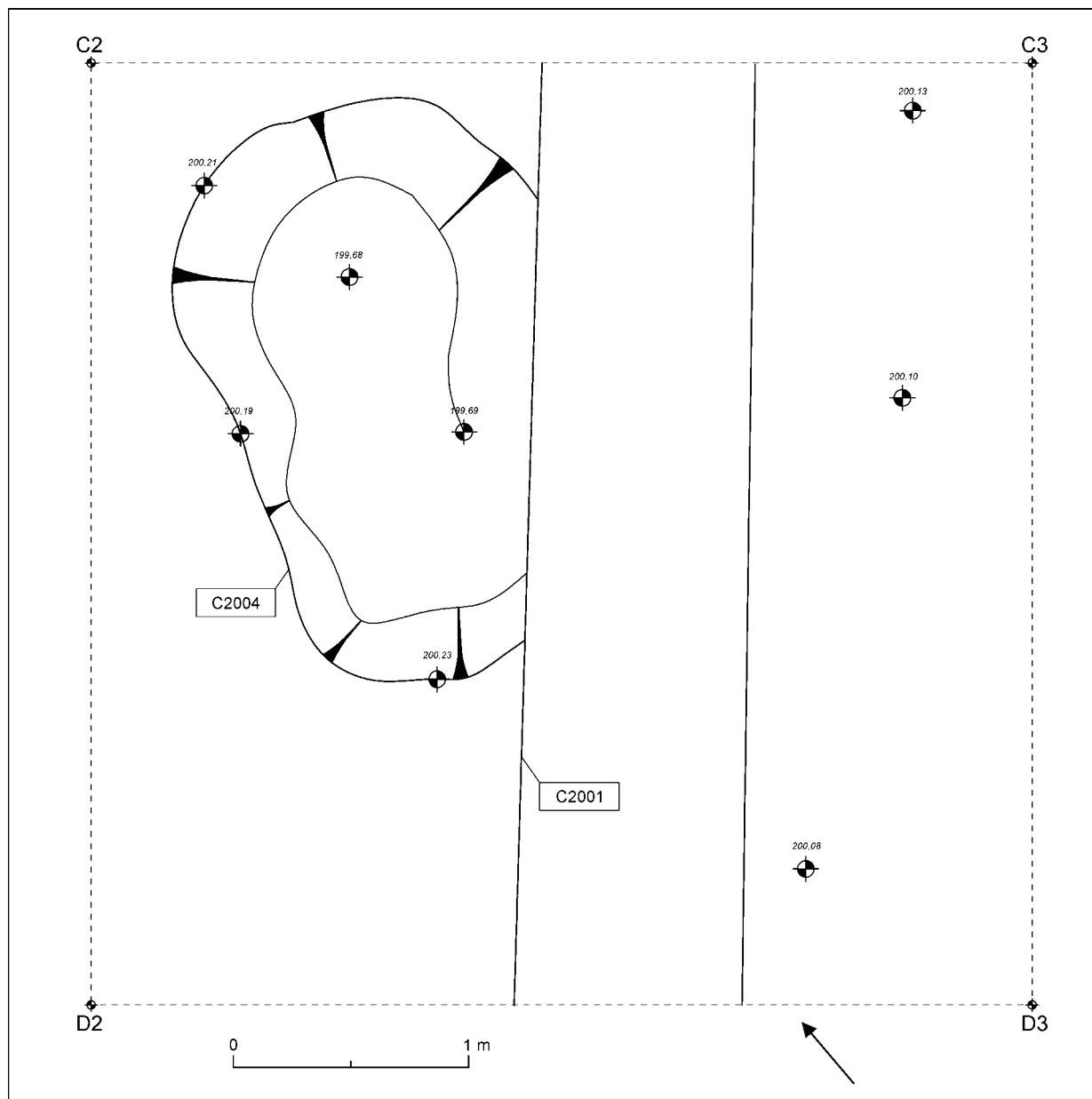
Pevná středně šedohnědá prachovitá hlína je totožná s kontexty A2 001, B3 002 a C2 003 (obr. 2).

Nálezy

Uvedeny jsou pouze zlomky keramiky z doby římské. Kontext B1 003 obsahoval celkem 74 zlomků keramických nádob, zlomek kachle, čtyři zlomky mazanice, zlomek cihly, dva kameny spojitelné s lidskými aktivitami (zlomek středně zrnitého metabazaltu jako možné suroviny výtopních kamenů a zlomek valounu křemence jako hypotetický fragment otloukače či hladítka)² a 7 zlomků zvířecích kostí (tura, neurčeného velkého kopytníka a středního savce).³

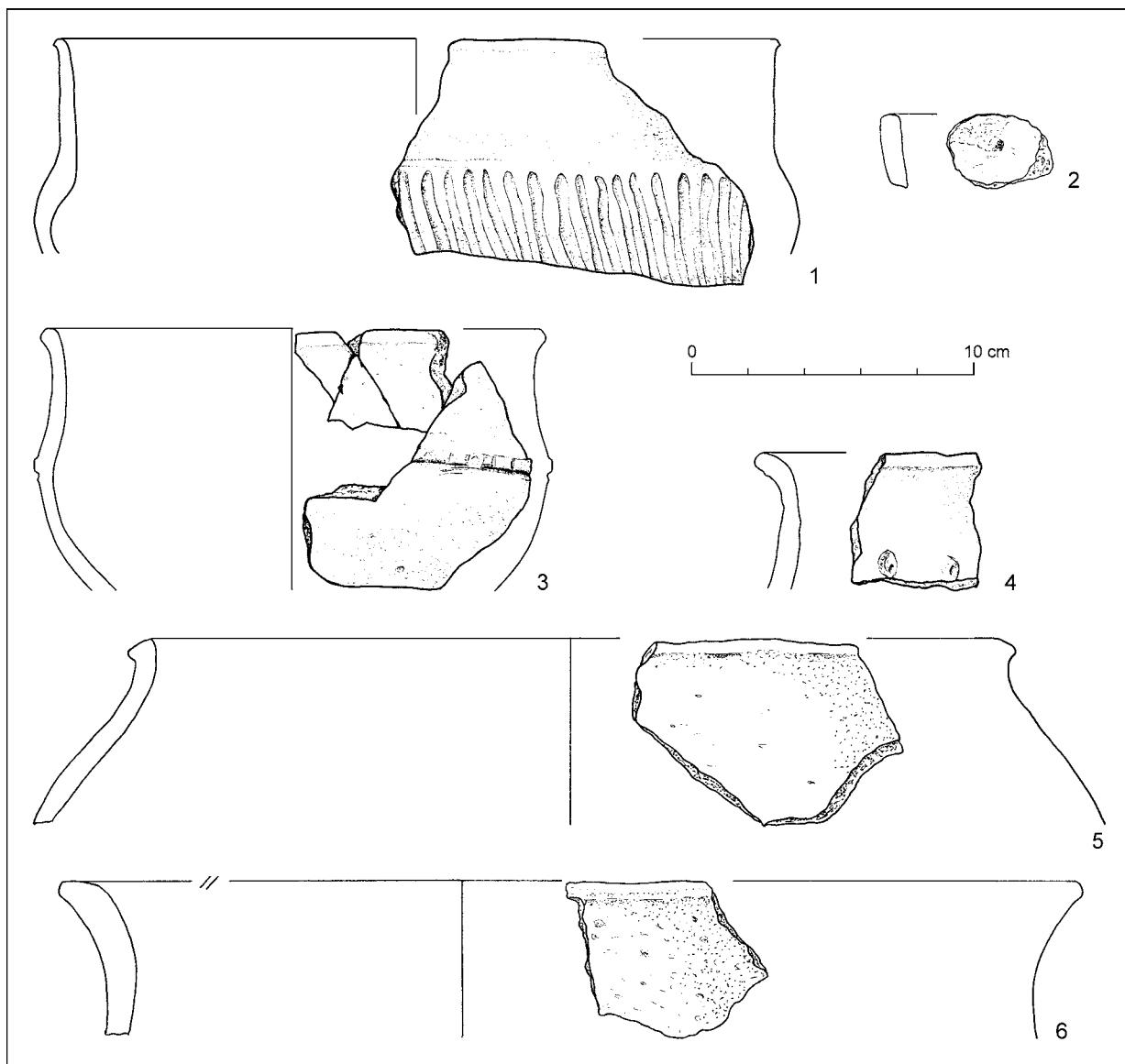
² Podle určení J. Zavřela (2012).

³ Osteologický rozbor a vyhodnocení provedla Z. Šůrová (2014).



Obr. 4. Půdorysná situace po odkrytí čtverce C2 s objektem C2 004. Kresba L. Drápela.

- A 595 474 – fragment okraje a plecí nádoby; okraj vyhnutý jednoduchý; povrch tmavě šedý hlazený; materiál tmavě šedý středně jemný s příměsí ostrého písku (obr. 3: 3).
- A 595 475 – fragment okraje, hrdla a plecí tenkostěnné nádoby; okraj vyhnutý jednoduchý; hrdlo kónické, mírně vypouklé; povrch černý leštěný, částečně setřený; materiál tmavě šedý jemný s nečetnou příměsí velmi jemného písku; průměr ústí asi 14 cm (obr. 3: 1).
- A 595 476 – fragment okraje a hrdla nádoby; okraj vyhnutý jednoduchý; hrdlo válcovité, mírně vypouklé; povrch černý leštěný, částečně setřený; materiál tmavě šedý jemný s nečetnou příměsí velmi jemného písku; průměr ústí asi 14 cm (obr. 3: 2).
- A 595 478 – fragment dna slepený ze čtyř střepů; povrch středně šedohnědý hlazený; materiál hrubější s příměsí písku; tloušťka 1 cm; doba římská (?).
- A 595 478 – fragment spodku (hrncovité?) nádoby; povrch středně hnědý zrnitě drsněný (jemným pískem); materiál hrubější s příměsí hrubého písku; tloušťka 0,6–0,7 cm; doba římská (?).
- A 595 478 – fragment stěny nádoby; povrch tmavě šedý leštěný; materiál jemný; tloušťka 0,6–0,7 cm; doba římská (?).
- A 595 480 – fragment plecí nádoby; povrch tmavě šedý hlazený; v horní části nepravá barbotinová výzdoba; materiál středně šedohnědý jemný s příměsí jemného písku (obr. 3: 4).



Obr. 5. Výběr keramických zlomků z výplně objektu C2 004. Kresba V. Lungová.

- A 595 482 – fragment plecí nádoby; povrch tmavě šedý leštěný; oválný vkleslý výčnělek a čtverice žlábků, které začínají nad výčnělkem a pokračují šikmo dolů; vodorovná rýha oddělující hrdlo; materiál středně šedý a středně oranžovohnědý hrubší s příměsí písku (obr. 3: 7).
- A 595 483 – fragment stěny nádoby; povrch světle hnědý až středně hnědošedý příhlazený s rytou šíkmou mřížkou; materiál středně šedý až sedočervený hrubější s četnou příměsí písku; tloušťka 0,8–0,9 cm; doba římská? (obr. 3: 6).
- A 595 484 – fragment nádoby; povrch světle hnědošedý zahlazený; výzdoba hřebenovanými vlnicemi (dochovány tři vodorovné řady), materiál světle šedý jemný s nečetnou příměsí velmi jemného písku (obr. 3: 5).

Objekt C2 004

Zahloubený objekt nepravidelně oválného půdorysu o rozměrech 245 x 159 cm a maximální hloubce 53 cm; stěny výkopu byly esovité a ostře přecházely do nerovného konkávního dna. Výplň objektu tvořila pevná, středně šedohnědá prachovitá hlína (C2 005). Z malé části byl objekt zasažen výkopem zjišťovací sondy (C2 001; obr. 4).

Nálezy

- A 595 596 – fragment okraje a plecí hrnce (?); okraj vyhnutý, vně zesílený; povrch středně šedohnědý, tmavě šedý až černý leštěný; materiál středně hnědošedý hrubší s nečetnou příměsi písku; průměr ústí asi 28 cm (obr. 5: 5).
- A 595 597 – fragment okraje nádoby; okraj přímý, jednoduchý, mírně zatažený; povrch tmavě šedý hlazený; materiál tmavě šedý hrubší s příměsi písku (obr. 5: 2).
- A 595 598 – fragment okraje a plecí nádoby; okraj vyhnutý, jednoduchý; povrch středně hnědý až tmavě šedý hlazený, výzdoba nehtovitými vrypy (důlky); materiál tmavě šedý hrubší s příměsi ostrého písku (obr. 5: 4); doba římská (?).
- A 595 599 – fragment okraje, plecí a spodku hluboké misky; okraj přímý, jednoduchý; povrch tmavě šedý hlazený (původně nejspíše tmavě šedý či černý, leštěný); na plecích horizontální plastická přesekávaná lišta, pod ní horizontální žlábek; materiál středně hnědošedý hrubší s příměsi písku; slepeno ze čtyř střepů; průměr ústí asi 16 cm (obr. 5: 3).
- A 595 600 – fragment okraje silnostěnné nádoby; okraj vodorovně vyklopený, jednoduchý; povrch středně hnědošedý mramorovité drsněný; materiál středně šedý hrubší s nečetnou příměsi písku a velmi malých kamínků; průměr ústí asi 40 cm (obr. 5: 6).
- A 595 601 – fragment okraje, hrdla a plecí nádoby imituující bronzového kotla; okraj přímý, jednoduchý, hrana okraje oblá; hrdlo válcovité, mírně prohnuté; povrch černý (místy tmavě šedý až světle hnědý) leštěný; hrdlo od plecí odděleno mělkým horizontálním žlábkem; na plecích vertikální (mírně šikmé) žlásky; materiál světle šedý jemný (pod černým povrchem na vnější straně asi 0,5 mm široká středně červenohnědá vrstvička); průměr ústí asi 24 cm (obr. 5: 1).
- A 595 602 – fragment spodku nádoby; povrch tmavě šedý, hlazený; materiál tmavě šedý, jemnější s příměsi písku; rozměry 4,6 x 3,1 cm, tloušťka 0,8 cm.
- A 595 602 – fragment plecí nádoby; povrch tmavě až středně hnědošedý, jemně drsněný, v horní části hlazený; materiál středně hnědošedý, hrubší s příměsi písku; rozměry 5,6 x 5,0 cm, tloušťka 0,7 cm.
- A 595 602 – fragment stěny (plecí?) nádoby; povrch středně šedohnědý, chuchvalcovité drsněný, v horní části hlazený; materiál tmavě šedý až středně šedohnědý, hrubší s nečetnou příměsi písku a drcené keramiky; rozměry 3,5 x 2,2 cm, tloušťka 0,7; doba římská (?).
- A 595 602 – fragment stěny tenkostěnné nádoby; povrch středně šedohnědý, hlazený; materiál světle šedohnědý, hrubší s příměsi písku s velmi malými oblázky; rozměry 2,9 x 2,4 cm, tloušťka 0,3–0,6 cm; doba římská (?).
- A 595 602 – fragment stěny nádoby; povrch středně šedohnědý hlazený; materiál středně hnědošedý, hrubší s příměsi písku a drcené keramiky; rozměry 2,4 x 2,0 cm, tloušťka 0,7 cm; doba římská (?).
- A 595 602 – fragment stěny nádoby; povrch nedochovaný; materiál středně hnědošedý hrubší s příměsi písku; rozměry 3,6 x 1,6 cm, tloušťka 0,8 mm; doba římská (?).
- A 595 602 – dalších 24 fragmentů z doby bronzové až halštatské, některé z nich blíže nedatovatelné.
- A 595 603 – fragment stěny silnostěnné nádoby zdobené svislým hřebenováním do tenké vrstvy povlakové vrstvy; pozdní doba bronzová (?).
- A 595 604 – fragment stěny silnostěnné nádoby s částí ucha (slepeno ze dvou střepů); mladší doba bronzová až doba halštatská (?).
- A 595 605 – fragment dna a spodku středně hrubé nádoby; povrch světle červený hlazený; lom od podstavy ostrý; materiál hrubější s příměsi písku; tloušťka dna 0,9 cm, stěny 0,7 cm; mladší doba bronzová až doba halštatská (?).
- A 595 606 – fragment dna a spodku středně hrubé nádoby; povrch světle šedý přihlazený; lom od podstavy ostrý; materiál hrubější; tloušťka dna 0,9 cm, stěny 0,8 cm; zemědělský pravěk (doba bronzová až doba římská).
- A 595 607 – fragment mazanice, 5,8 x 3,4 cm.
- A 595 608 – dva fragmenty zvířecích kostí (neurčených velkých kopytníků).

ZHODNOCENÍ NÁLEZOVÉ SITUACE

Z kompletně odkryté jámy C2 004 bylo vyzvednuto sedm keramických fragmentů z doby římské a pět střepů, jež by snad rovněž mohly být datovány do téhož období, zatímco většina zlomků keramických nádob, celkem 28, spadá zřejmě do pozdní doby bronzové a starší doby železné (či v některých neurčitelných případech obecně do zemědělského pravěku).

Ze sledovaného období se mezi nimi vyskytly fragmenty hluboké misky s esovitě prohnutou stěnou a oběžnou horizontální přesekávanou lištou na plecích (obr. 5: 3), nádoby zdobené pod okrajem nehtovitými vrypy (obr. 5: 4) a především mísovitého či terinovitého tvaru, který vychází z imitací římských kovových nádob (obr. 5: 1). Svědčí o tom přítomnost charakteristických mírně šikmých žlábků na plecích. O pečlivém způsobu výroby svědčí použití poměrně kvalitní jemné hlíniny, dobrý výpal, tenké stěny bez výrazných nepravidelností a kvalitně upravený povrch s nanesenou tenkou vyleštěnou vrstvičkou (engobou). Podobný nález můžeme spatřovat v jedné z uren z Dobřichova-Třebické (Píč 1892, tab. XXXI: 1; Salač 2008b, příl. 7: 2), kterou rovněž na plecích zdobí svislé až mírně šikmé žlásky. Tato kotlovitá nádoba nese tři ucha, přičemž ve dvou se zachovaly hliněné kruhy. Její výška činí 19 cm

a průměr ústí 22 cm. Z pohřební výbavy byly zjištěny dva hroty oštěpů či kopí, železné nůžky, držadlo štitu a ostruha ze železa, závěsek z bronzu a železa, kamenný brousek, zlomek kostěného hřebene, hřebík s bronzovou hlavičkou, bronzová plechová kování a dva keramické růžky (*Př 1892, 565, 566, tab. XL: 13; XLII: 9; XLIII: 4; XLIV: 1*).

E. Droberjar, který vypracoval typovou klasifikaci keramických napodobenin kovových nádob podle závěsných kruhů a jejich imitací, řadí zmiňovanou nádobu z Dobřichova-Třebické k typu 3c, tedy k nádobám se závěsnými kroužky v uchách bez postranních výčnělků imituujících nýty. Tato skupina se vyznačuje různými tvary nádob a rozmanitou výzdobou (*Droberjar 1993, 501, 502, obr. 5: 2, 6, 7*). Podle klasifikačního systému M. Hegewische se řadí imitace kotle z Třebické do kategorie tvarů vzdáleně podobné kovovým předlohám, konkrétně do skupiny 1. Jde o rozdílné tvary, v nichž dominují domácí formy, které se vyznačují přítomností uch a do nich zavěšených hliněných kruhů. Funkce těchto kruhů je pouze výzdobná (*Hegewisch 2005, 214, 215, 234, obr. 9*).

Od dobřichovské urny, datovatelné do stupně C1 (*Droberjar 1993, 501*), se nicméně náš exemplář liší nižšími plecemi a profilovanějším okrajem. Jistou podobu lze spatřovat ve zlomku mísy či teriny z objektu 244 v Praze-Kbelích. Zatímco však tvar okraje je velmi blízký, rozdíl je v jeho užší lomené výduti a v umístění žlábků až pod ni. Na základě podobných nálezů by měl být datován do pokročilého 3. stol. (*Malyková/Bursák/Pecinovská 2011, 406, obr. 6: 3*). Další analogii může být zlomek svisele žlábkované nádoby z výplně chaty VI v Blučině řazené E. Droberjarem (1997, tab. 16: 1) do stupně B2/C1. Do stupně B2/C1 datuje E. Droberjar (1993, 503, 504, obr. 2: 6) rovněž žlábkované imitace římských kovových předloh z objektu 1 z Mikulova i další žlábkované nádoby z moravských nálezů.

V kulturní vrstvě B1 003 bylo objeveno sedm, možná deset dalších zlomků keramických nádob z doby římské. Čtyři z nich jsou zdobeny, a to nepravým barbotinem (vzniklým odebíráním materiálu ze stěny nádoby, nikoli jeho nanesením (obr. 3: 4), prohloubeným oválným výčnělkem, šíkmými žlábkami a horizontální rýhou⁴ (obr. 3: 7), vysokými pětinásobnými hřebenovanými vlnicemi (obr. 3: 5) a rytou mřížkou⁵ (obr. 3: 6).

Nepravé barbotino připomíná typ mřížkovité plastické výzdoby 591 podle E. Droberjara (1997, 67), který jej uvádí jako jeden z typických ornamentů stupně B2/C1 na Moravě. Evidován však byl pouze ve dvou nálezových celcích, a to ve výplních chaty III v Blučině (*Droberjar 1997, 86, tab. 9: 9*) a chaty V v Křepicích⁶ (*Droberjar 1997, 86, tab. 61: 17*). Obdobný, o něco méně pravidelný dekor byl nalezen v objektu 17 v Praze-Kbelích na dvou fragmentech zřejmě teriny, jejíž spodek zdobilo navíc i dvoustopé radýlko (*Malyková/Bursák/Pecinovská 2011, 401, obr. 3: 2*). Z objektu 17 byla vyzvednuta mj. germánská kolínkovitá spona datovatelná od závěru stupně B1b do B2b (*Malyková/Bursák/Pecinovská 2011, 402, 403*). Stejná plastická výzdoba se nacházela rovněž na zlomku nízké vázovité urny s oblými plecemi z hrobu 1044 z Plotišť nad Labem, kterou autorka výzkumu datuje až do fáze IVa, do staršího stupně doby stěhování národů (*Rybová 1979, 375, obr. 66: 16; 1980, 174, 201*).

Vodorovné vysoké hřebenované vlnice se v moravském materiálu často nacházejí na mísách, eventuálně na hrncích a jejich výskyt je obvyklý ve stupních B2 a B2/C1 (*Droberjar 1997, 98–106*). V mladší i pozdní době římské tento prvek pokračuje dále. Velmi podobné našemu nálezu jsou hřebenované vlnice např. z Blučiny (obj. 54, chaty IV a V; *Droberjar 1997, tab. 11: 8; 12: 9; 22: 14*), Hrušek (chaty III; *Droberjar 1997, tab. 29: 19*) či Křepic (chaty III a IV; *Droberjar 1997, tab. 54: 6; 58: 14*). Z Čech bychom mohli uvést menší podobnost se zlomkem ze sídlištní jámy z Peček ze stupně B2 (*Motyková-Šneidrová 1967, tab. XXX: 4*).

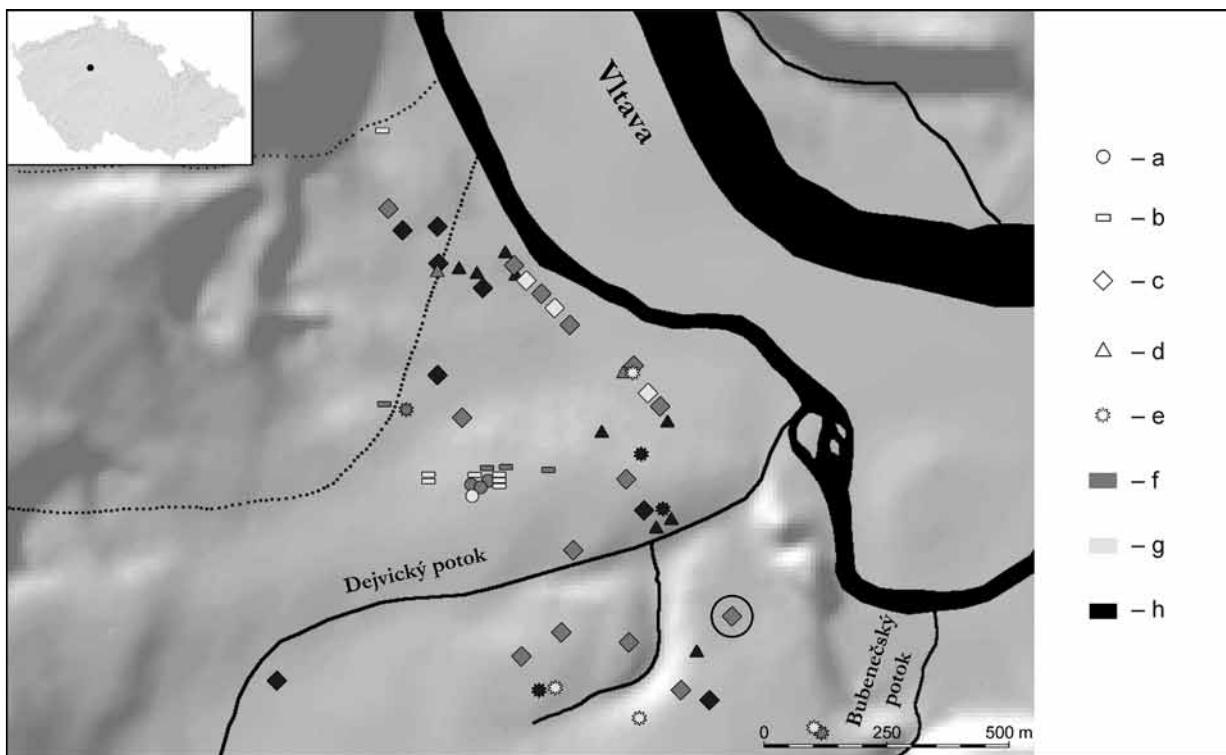
Je též třeba zmínit fakt, že střep s hřebenovanými vlnicemi se od keramického materiálu ostatních nálezů z Juárezovy ulice liší svou světle šedou barvou. Je však, stejně jako všechny ostatní zlomky nádob zjištěné tímto výzkumem, proveden v ruce bez použití hrnčířského kruhu.

Z uvedených příkladů vyznívá, že jak objekt C2 004, tak nálezy z kulturní vrstvy B1 003 mohou být současné. V absolutní chronologii se jedná o druhou polovinu 2. stol. či snad ještě začátek 3. stol. V chronologii relativní potom narázíme na problém přechodného horizontu B2/C1, který zatím není pro území Čech všeobecně akceptován (*Salač 2008a, 118*). Podle pojetí E. Droberjara (1999; 2008) bychom tedy mohli referované nálezy zařadit do horizontu markomanských válek, tedy do závěru starší doby římské. V. Salač, jehož členění se vrací k chronologii H. J. Eggerse (1955), navrhuje uvádět stupeň C1 od let 150/160 (*Salač 2008a*). V jeho pojetí by tedy stopy osídlení z Juárezovy ulice patřily již do mladší doby římské.

⁴ Odpovídající analogický nález nebyl bohužel zjištěn. Řada výčnělek se nacházela např. na nádobách z nekropoli v Pňově (*Rybová 1970*) nebo v Plotiších nad Labem (*Rybová 1979; 1980*).

⁵ Rytá výzdoba v podobě křížících se linií není chronologicky citlivým ukazatelem.

⁶ Zde byla výzdoba umístěna našikmo.



Obr. 6. Mapové vyobrazení nálezů z doby římské na katastrech Bubenče a východních Dejvic. Kroužkem vyznačena sídlištění poloha v Juárezově ulici. Vodní sít podle stavu II. vojenského mapování a J. Zavřela (2004); přerušovanou čarou předpokládané pravěké vodoteče (jižní podle Bursák 2015, obr. 3; Dobeš/Kostka/Popelka 2010, obr. 1). Legenda: a – žárový hrob (hroby); b – kostrový hrob (hroby); c – sídlištění nálezy; d – výrobní objekt (objekty); e – ojedinělý nález, neznámý kontext; f – stupně A–B (B2/C1); g – stupeň C; h – blíže neurčená doba římská. Zdroj mapových podkladů: Národní geoportál INSPIRE, CENIA, česká informační agentura životního prostředí. <http://geoportal.gov.cz>.

Sídlištění jáma měla být překryta hlinitou vrstvou C2 003 (totožnou s kontexty A2 001, B1 003 a B3 002), v níž byly zjištěny nálezy z doby bronzové, halštatské a zřejmě jako intruze i pozdního novověku. Ve čtverci B1 to byly i zmíněné zlomky keramiky z doby římské. Doba geneze této vrstvy není jasná, stejně jako samotný její proces. Také je zde možnost, že šedohnědá hlinitá výplň objektu nebyla v šedohnědě hlinité kulturní vrstvě rozeznána a jáma z doby římské tedy může být stratigraficky mladší.

ZASAZENÍ DO KONTEXTU NÁLEZŮ Z DOBY ŘÍMSKÉ V BUBENČI A DEJVICích

Referovaný výzkum doplňuje naše znalosti o osídlení v tomto prostoru. Jehož největší koncentrace se nachází v ohybu Vltavy na mírném svahu klesajícím k severu a severovýchodu se sprášovým podložím, jehož výhodná poloha byla již vícekrát zmíněna a těžili z ní obyvatelé celého období zemědělského pravěku. Řeka navíc skýtala další možnosti obživy a permanentní zdroj vody. Právě z tohoto prostoru, vymezeném svahy výšiny Horní Šárky s ostrožnou Babou a ústím Dejvického potoka, zhruba mezi 185 a 200 m n. m., pochází většina nálezů, dokládajících intenzivní osídlení ve starší, nejspíše i v mladší době římské, a to včetně výrobních aktivit, zejména železářské produkce (souhrnně *Droberjar 2005, 815–823*). Na základě kumulace nálezů pozůstatků pyrotechnologických zařízení souvisejících s výrobou železa lze rovněž uvažovat o centrálním postavení této lokality a naskýtá se tím i možnost testování této hypotézy (*Bursák 2015, 51, 52*). Stopy osídlení se zde projevují kromě četných objektů i mohutným kulturním souvrstvím. K jehož tvorbě přispívalo i hutnictví, jak se dobře ukazuje na případě výzkumu na ppč. 1703 v Papírenské ulici na někdejších Mauthnerových pozemcích (zatím předběžná zpráva: *Drápela/Kacl 2012*).

Další velkou lokalitou, na výše uvedenou plynule navazující, je koncentrace sídlišť při Dejvickém potoce a jeho bezejmenném malém pravostranném přítoku. Terén se zde mírně svažuje východním a severovýchodním směrem a nadmořská výška se pohybuje mezi 190 a 210 m. Opět jde o místa v dřívějších obdobích pravěku intenzivně využívaná. Rozptyl nálezů se při vynesení na mapu zdá sice řidší, tento stav však do jisté míry zachycuje i mezerovitost poznání, neboť při stavbách zdejších četných vil nebyl na archeologické památky brán (až na výjimky) obvykle zřetel a většina nálezů pochází až z novější doby.

Na mapě (obr. 6) lze dobře rozpozнат i areál pohřební, který se nalézá na mírně vyvýšené poloze obklopené podkovovitě ze tří stran sídelním a výrobním areálem⁷. Jde o prostor označovaný v literatuře od dob J. A. Jíry jako „u Modré růže“ a „Panské pole u Modré růže“ podle dnes již neexistujícího hostince při podbabské cestě. Dnes se v tomto prostoru rozkládají severní části ulic Jugoslávských partyzánů a Terronské a Albánská ulice. Kromě žárových hrobů z relativně chronologických stupňů A až B1 a C3 jsou odsud známy i nálezy tří kostrových hrobů stupně B1 (včetně známého hrobu lubieszewského typu s římskými bronzovými nádobami) a stupňů C3 až D1. Pro volbu místa nekropole mohla sehrát roli artefaktová paměť – dlouhodobá kontinuita pohřívání, jaká zde trvala od neolitu do pozdní doby halštatské (stupně LT A). Je vysoce pravděpodobné, že z halštatského pohřebiště, které zde čítalo odhadem až 300 žárových a kostrových hrobů a rozkládalo se na ploše asi dvou hektarů (Čtverák 2005, 655, 669), zde stály mohylové násypy. V souvislosti s tímto faktorem se nabízí i otázka, zdali někdejší terénní nerovnosti nejsou důvodem, proč se pohřebiště (mělce zahloubené žárové hroby) zčásti nemuselo dochovat. Zemědělskou činností byl totiž tento mohylník zcela zarovnán a nemáme o něm sebemenší historické zprávy. Kostrové hroby starší doby římské mohly snad být z pohřebiště určitým způsobem prostorově vyděleny. Tvrzení, že by neměly mít k žárovému pohřebišti vztah, se však na základě vymapování nezdá pravděpodobné.

ZÁVĚR

Před stavbou dvou rodinných domů 1126 a 1127 v místě zbořené vily 591, její zahradě v Juárezově a Českomálské ulici v Praze-Bubenči byla odkryta část sídliště ze závěru starší doby římské, resp. z přelomu starší a mladší doby římské.

Zdokumentován byl jeden zahloubený objekt oválného půdorysu, který dosahoval rozměrů 245 x 159 cm a hloubky 53 cm. Z jeho výplně byl vyzvednut zlomek zlábkované nádoby představující imitaci římského kovového kotle, resp. tímto tvarem nádobu inspirovanou. Kromě dalších fragmentů keramiky z doby římské se ve výplni nacházely i střepy z doby bronzové a halštatské. Jámu lze datovat do horizontu B2/C1, resp. do počátku mladší doby římské, do relativně chronologického stupně C1.

Další střepy keramických nádob byly získány z kulturní vrstvy a jejich stáří je obdobné.

Odkryté doklady sídliště zapadají do obrazu velkého rezidenčního a výrobního areálu v blízkosti ohbí Vltavy a při Dejvickém potoce a jeho malém pravostranném přítoku, který byl osídlen po celou dobu římskou.

LITERATURA

Bureš/Drápela/Kacl 2012

M. Bureš/L. Drápela/P. Kacl: Předstihový záchranný výzkum v Juárezově ulici v Praze 6 – Bubenči. In: Archeologické výzkumy v Čechách 2012. Sborník referátů z informačního kolokvia. Zprávy Čes. Arch. Spol. Suppl. 89. Praha 2012, 4.

Bursák 2015

D. Bursák: Několik poznámek k výrobě železa a sídlištní hierarchii v prvních dvou stoletích n. l. In: Z. Beneš/M. Popelka/R. Šmidlová (Ed.): Od Skandzy k Dunaji, od Rýna k Pasléce. Sborník k 70. narozeninám Lubomíra Košnara. Praehistorica 32/2, Praha 2015, 45–54.

Čtverák 2005

V. Čtverák: Starší doba železná – doba halštatská. In: M. Lutovský/L. Smejtek a kol. 2005: Pravěká Praha. Praha 2005, 591–715.

Dobeš/Kostka/Popelka 2010

M. Dobeš/M. Kostka/M. Popelka: Žárové hroby jordanovské kultury z Prahy-Bubenče a Dejvic. Arch. Pragensia 20, 2010, 294–316.

⁷ Poloha některých nálezů může dnes být stanovena pouze přibližně. Body na mapě je tedy podle toho třeba chápat.

- Drápela/Kacl 2012* L. Drápela/P. Klacík: Výzkum pravěké polykulturní lokality v Praze 6-Bubenči, Papírenská ulice. In: Archeologické výzkumy v Čechách 2011. Sborník referátů z informačního kolokvia. Zprávy Čes. Arch. Spol. Suppl. 85. Praha 2012, 4–6.
- Droberjar 1993* E. Droberjar: Objekt ze 2. století n. l. na sídlišti v Mikulově. K otázce vlivů římských kovových nádob na germánskou keramiku. Arch. Rozhledy 45, 1993, 492–507, 543, 544.
- Droberjar 1997* E. Droberjar: Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. Fontes Arch. Pragenses 21. Pragae 1997.
- Droberjar 1999* E. Droberjar: Od plaňanských pohárů k vinařické skupině (kulturní a chronologické vztahy na území Čech v době římské a v časné době stěhování národů). Sbor. Národ. Muz. Praha. Hist. 53, 1999, 1–58.
- Droberjar 2005* E. Droberjar: Praha germánská. In: M. Lutovský/L. Smejtek a kol.: Pravěká Praha. Praha 2005, 777–841.
- Droberjar 2008* E. Droberjar: Mladší doba římská. In: *Salač 2008b*, 127–155.
- Eggers 1955* H. J. Eggers: Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. Jahrb. RGZM 2, 1955, 196–244.
- Hegewisch 2005* M. Hegewisch: Germanische Adaptionen römischer Importgefäß. Ber. RGK 86, 2005, 199–348.
- Kacl 2014* P. Klacík: Praha-Bubeneč. Archeologický výzkum v Praze v letech 2012–2013 (paleolit – doba stěhování národů). Arch. Pragenses 22, 2014, 700, 701.
- Malyková/Bursák/Pecinovská 2011* D. Malyková/D. Bursák/M. Pecinovská: Nové sídliště nálezy z doby římské v Praze-Kbelích. In: E. Droberjar (Ed.): Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Sborník příspěvků ze VI. Protohistorické konference Hradec Králové, 6.–9. září 2010. Olomouc 2011, 397–413.
- Motyková-Šneidrová 1967* K. Motyková-Šneidrová: Weiterentwicklung und Ausklang der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. Fontes Arch. Pragenses 11. Pragae 1967.
- Píč 1892* J. L. Píč: Žárové hroby na Třebické u Dobřichova z doby císařství římského. Pam. Arch. 15, 1892, 561–598.
- Rybová 1970* A. Rybová: Das Brandgräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit von Pňov. Arch. Stud. Mat. 9. Praha 1970.
- Rybová 1979* A. Rybová: Plotiště nad Labem. Eine Nekropole aus dem 2.–5. Jahrhundert u. Z. I. Teil. Pam. Arch. 70, 1979, 353–489.
- Rybová 1980* A. Rybová: Plotiště nad Labem. Eine Nekropole aus dem 2.–5. Jahrhundert u. Z. II. Teil. Pam. Arch. 71, 1980, 93–224.
- Salač 2008a* V. Salač: Starší doba římská. In: *Salač 2008b*, 17–126.
- Salač 2008b* V. Salač (Ed.): Archeologie pravěkých Čech 8. Doba římská a stěhování národů. Praha 2008.
- Zavřel 2004* J. Zavřel: Geologické poměry, vodní a nerostné zdroje. In: M. Tryml (Ed.): Kniha o Bubenči. Praha 2004, 14–19.

PRAMENY

- Sůvová 2014* Z. Sůvová: Praha-Bubeneč: Juárezova (akce 27/12 AP a 36/13 AP) a Ch. de Gaulla (akce 13/10 AP), Praha-Dáblice: Pod Hvězdárnou (akce 49/09 AP). Osteologická analýza. Archiv Archeo Pro o. p. s. Praha 2014. Nepublikované.
- Zavřel 2012* J. Zavřel: Geologická a petrografická zpráva. In: M. Bureš (Ed.): Nálezová zpráva z předstihového záchranného archeologického výzkumu provedeného před akcí „Vila Bubeneč“. Číslo akce Archeo Pro: 27/12 AP. Archiv Archeo Pro o. p. s. Praha 2012. Nepublikované.

Beitrag zur Besiedlung von Prag-Bubeneč

Neufunde aus der Juárezova Straße

Pavel Kacl

Zusammenfassung

Im Zuge der Errichtung von Neubauten in der Juárezova und Českomalínská Straße in Prag-Bubeneč wurde im Jahr 2012 u. a. ein Teil einer Siedlung aus der Umbruch der älteren in die jüngere römische Kaiserzeit entdeckt. Die mehrere Kulturen umfassende Fundstelle befindet sich an einem sanften Nord-Ost-Hang 197 bis 200 m NN.

Eine Grube wurde dokumentiert. Sie zeichnete sich durch einen ovalen Grundriss aus, hatte eine maximale Länge und Breite von 245 bzw. 159 cm und eine Tiefe von 53 cm (Abb. 4). Aus der Füllung dieser Grube stammt ein Gefäßfragment mit sanft schräger Rillenverzierung auf den Schultern. Es gehört zu einem Gefäß, das als Nachahmung eines römischen Kessels bzw. eines Metallgefäßes interpretiert wird (Abb. 5: 1). Neben anderen Keramikscherben des Umbruchs der älteren zur jüngeren römischen Kaiserzeit, z. B. einer tiefer Schüssel mit horizontal gekerbter Leiste (Abb. 5: 3) oder einem Fragment mit Fingernageleindrücken (Abb. 5: 4), enthielt die Grubenverfüllung auch bronzezeitliche und hallstattzeitliche Scherben. Die Funde datieren diese Grube relativchronologisch in die Stufe B2/C1 (nach *Droberjar 1999; 2008*) oder in den Anfang der Stufe C1 (*Salač 2008*). In der absoluten Chronologie handelt es sich um die zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts, möglicherweise auch um den Anfang des 3. Jahrhunderts (in die Stufe C1).

Weitere Scherben waren in eine Kulturschicht verlagert und sind gleichzeitig.

Die spärlichen Siedlungsbelege passen in das Bild eines großen Siedlungs- und Erzeugungsareals, das sich entlang der Flussbiegung der Moldau und des ehemaligen Baches Dejvický potok und seinem kleinen rechtsseitigen Zufluss erstreckte. Aufgrund der günstigen siedlungsgeographischen Voraussetzungen war dieses Gebiet während der gesamten römischen Kaiserzeit besiedelt (Abb. 6).

Abb. 1. Grundrißsituation der urzeitlichen Befunde die in den Lössuntergrund vertieft waren. Zeichnung L. Drápela.
 Abb. 2. Profile des Quadrats B1. B1 001 – Suchschnitt, B1 003 – Kulturschicht, B1 004 – spätbronzezeitlicher Befund,

B1 006 – spätbronzezeitlicher Befund. Zeichnung L. Drápela.

Abb. 3. Ausgewählte keramische Fragmente aus der Kulturschicht B1 003. Zeichnung V. Lungová.

Abb. 4. Grundrißsituation nach Abdeckung des Quadrats C2 mit dem Befund C2 004. Zeichnung L. Drápela.

Abb. 5. Ausgewählte keramische Fragmente aus der Verfüllung des Befunds C2 004. Zeichnung V. Lungová.

Abb. 6. Kartendarstellung der Funde aus der römischen Kaiserzeit in Katastern Bubeneč und östlichen Dejvice.

Die Fundstelle in Juárezova Straße ist mit einem Ring bezeichnet. Das Gewässer nach dem Stand der II. Militärischen Aufnahmen und *J. Zavřel (2004)*; mit den unterbrochenen Linien vorausgesetzte urzeitliche Wasserläufe (südlicher nach *Bursák 2015*, obr. 3; *Dobeš/Kostka/Popelka 2010*, obr. 1). Legende: a – Brandgrab (Brandgräber); b – Körpergrab (Körpergräber); c – Siedlungsfunde; d – Erzeugungsanlage (Erzeugungsanlagen); e – Einzelfund, unbekannter Kontext; f – Stufen A–B (B2/C1); g – Stufe C; h – unbestimmte römische Kaiserzeit. Quelle der Kartenunterlagen: Národní geoportál INSPIRE, CENIA, česká informační agentura životního prostředí. <http://geoportal.gov.cz>.

Deutsch vom Autor, Korrektur von Doris Morgendorffer

A NEW (OLD) TYPE OF SWORD SCABBARD FROM THE EARLY ROMAN PERIOD¹

Katarzyna Czarnecka

Key words: Scabbard, Celtic imports, Late pre-Roman/Early Roman Period

Kľúčové slová: pošva, keltský import, mladšia doba predrimska/raná doba rímska

A copper-alloy scabbard with roughly executed open work plate from grave 108 in Zemplín, preserved in two pieces. It has a semicircular chape and on the back plate probably was a long rib, going along the whole length, which function was to strengthen. Scabbards of similar construction are known from Bulgaria (Meričleri, Sofia Podueni, maybe Belozem) and the Przeworsk culture (Witaszewice, grave 147/1937). Similar form, but without such long rib represent finds from. Some badly preserved pieces of scabbards from Zaguminki, Lučka and Tuczno could be recognised as possibly specimens of similar type. They are dated to the very beginning of the early Roman Period, are known from Eastern Europe.

A special type of metal scabbards decorated with open work plates, originated from Celtic tradition and dated to the turn of the 1st century AD, that is a very end of the phase A3 and beginning of the phase B1 of the Roman Period, were a subject of many analysis and discussion (Böhme-Schönberger 1998; 2002; Bochnak/Czarnecka 2006; Czarnecka 2002; Haffner 1995; Istenič 2010; Tackenberg 1970; Werner 1977). All of them focused mostly on the characteristic ornament: separately mounted plates with open work decoration, made mostly of bronze, rarely silver and exceptionally iron. These ornamental plates were divided into groups and variants based on the differences in details of construction, separate motifs and the way of arranging them. Most of the mentioned above authors distinguished two main groups of these specimens: scabbards decorated with fine elaborated bronze *opus interasile* and scabbards decorated with simple iron grid pattern.² There are also some forms which could not be assigned to any of these groups – honeycomb pattern, or zones of small rectangles (Czarnecka, *in print*). Most of the studies concerning these specimens focused on decorative plates, the sheaths, on which they were placed, were less important. The scabbards, however, differ in their construction, used material (bronze, iron), form of chapes and suspending loops. Decorative plates could have been produced separately, and added later, because they were mounted on various types of scabbards.

Most of known specimens, as far as it was possible to establish, are scabbards made of two iron sheets, often with additional bronze sheet in front, and a high, ladder-form chape reaching to *circa* 2/3 of the whole length. Some of them end in boat-form chape (Fig. 1: 1; Badenheim, Kr. Mainz-Bingen, grave 67; Böhme-Schönberger 1998, attach. 4; Lamadelaine, dist. Luxemburg, grave 3; Metzler-Zens/Ménier 1999, fig. 20; 21; Giubiasco, dist. Bellinzona, grave 326, Pernet et al. 2006, pl. 16), others with spur-like chape, which could be combined with all sorts of decorative plates; fine *opus interasile* (Fig. 1: 3; Kamieńczyk, dist. Wyszków, grave 301, Dąbrowska 1997, pl. CXXXVIII: 4; Wesółki, dist. Kalisz, grave 3 and 50, Dąbrowscy 1967, fig. 7: 8; 57: 1, 8; Ciecierny, dist. Kluczbork, grave 118, Martyniak/Pastwiński/Pazda 1997, pl. CXVII: 1, 2), honeycomb-pattern (Rządz, former Rondsen, dist. Grudziądz, Czarnecka 2007a, fig. 4; Mutin, dist. Sumy, grave 3, Terpiłowski 2013, fig. 6: 3), or simple grid pattern (Fig. 1: 4; Oblin, dist. Garwolin, Czarnecka 2007b, pl. CCXXXI: 1; CCXLII: 5; CCXLIV: 6; Troszyn, dist. Kamień Pomorski, Machajewski 2006, fig. 15; Gross Romsted, Kreis Apolda,

¹ The article is revised version of report which was presented on 9th protohistoric conference in Bratislava in 2013.

² Scabbards with simple grid pattern are known from the area outside the La Tène culture, and were treated by J. Werner (1977, 383) as a cheap local imitation of more sophisticated Celtic *opus interasile*, but most probably they should be treated as simultaneously used other type of decoration (Czarnecka 2002, 96; *in print*).

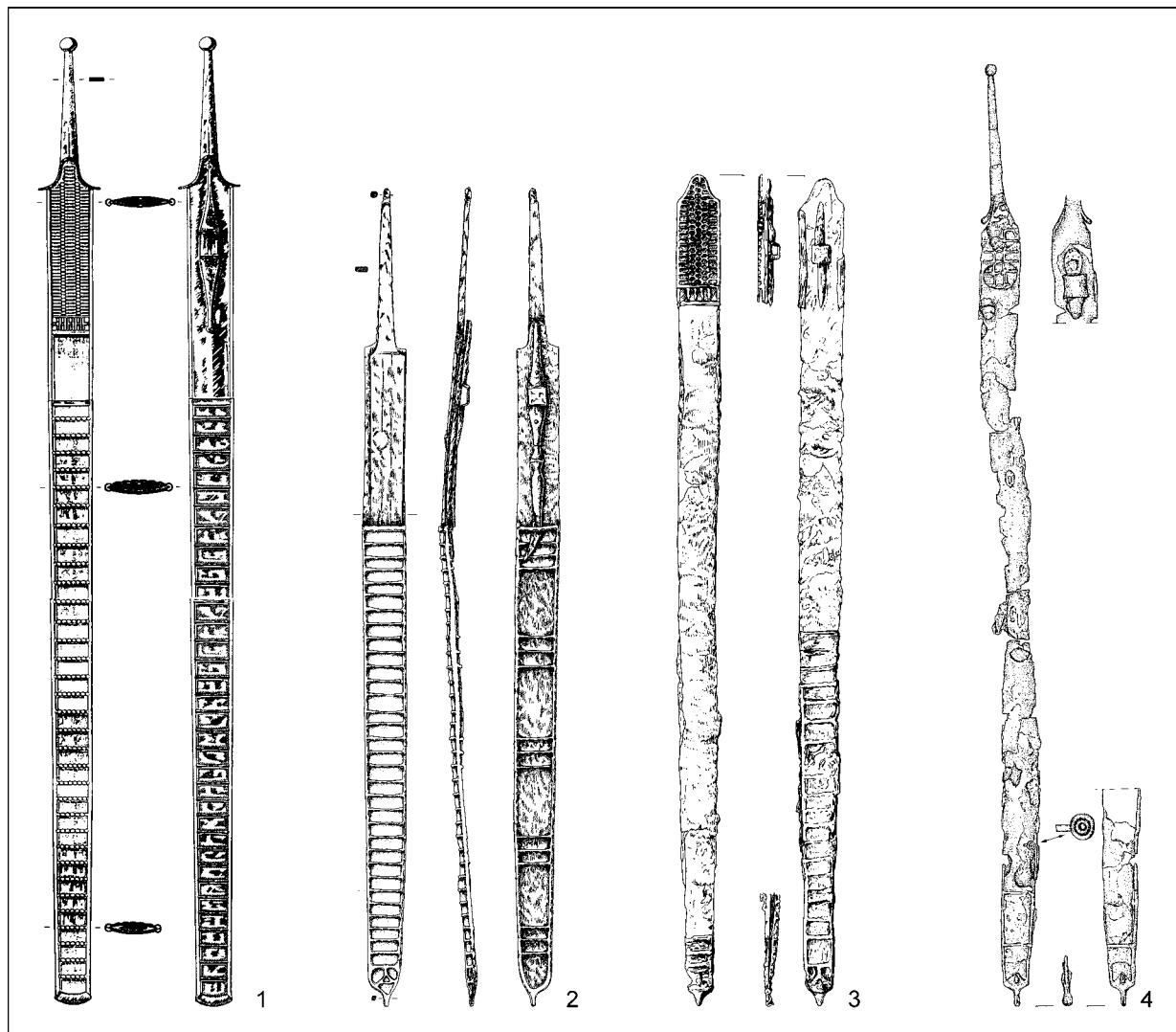


Fig. 1. Scabbards with *opus interasile* decorative plates. 1 – Badenheim, Kr. Mainz-Bingen (after Böhme-Schönberger 1998, app. 4); 2 – Verdun, Nove Mesto, grave 37 (after Šmit/Istenič/Perovšek 2010, fig. 4); 3 – Kamieńczyk, dist. Wyszków, grave 301 (after Dąbrowska 1997, pl. CXXXVIII: 4); 4 – Oblin, dist. Garwolin, grave 282 (after Czarnecka 2007, pl. CCXXXI: 1).

Eichhorn 1927, 141; Schkopau, Kr. Merseburg, *Schmidt/Nitzschke* 1989, pl. 79: 6) and quite often are on the scabbards without any decorative plate, e. g. Dębczyno, dist. Białogard (*Machajewski/Sikorski* 1985, pl. 323: 2), Oblin, dist. Garwolin, grave 45a (*Czarnecka* 2007b, pl. XLVI: 2). Chapes of this type were treated as a Germanic element, not Celtic (*Dąbrowska* 1997, 90; *Frey* 1986, 45; *Jahn* 1916, 105), and in fact they were much more often mounted on the specimens found on the Germanic territory, but such endings are also known from the undisputed Celtic area – Verdun, dist. Nové Mesto, grave 37, (Fig. 1: 2; *Šmit/Istenič/Perovšek* 2010, fig. 4), and provided with fine *opus interasile* plates – Büchel, Kr. Cochem (*Böhme-Schönberger* 2002, fig. 7: 6) and also on scabbards without decorative plates (Bad Nauheim, Kr. Wetterau, *Quilling* 1903, pl. XI: 134), so it could not be treated as an culture or ethnic indicator (*Böhme-Schönberger* 2002, 206, fig. 6; 7; *Łuczkiewicz* 2006, map 33).

Beside these well-known types, another form of scabbard, also provided with *opus interasile* plate, can be distinguished. Scabbards of this type were made of two bronze sheets (not iron with additional bronze, which was most popular type), without side mountings of any kind. Lower sheet was overlapping the upper one forming a narrow margin. A chape was formed in the same way – lower plate overlapping the upper one, forming a semi-circular chape. There is no high ladder-chape, no cross rungs. This specific group was mentioned by *J. Istenič* (2010, 139), who, however, has omitted one very characteristic feature of this type; on the back plate is a long, narrow rib, U-shaped in cross section, with small round widening in place, when it is riveted to the plate.

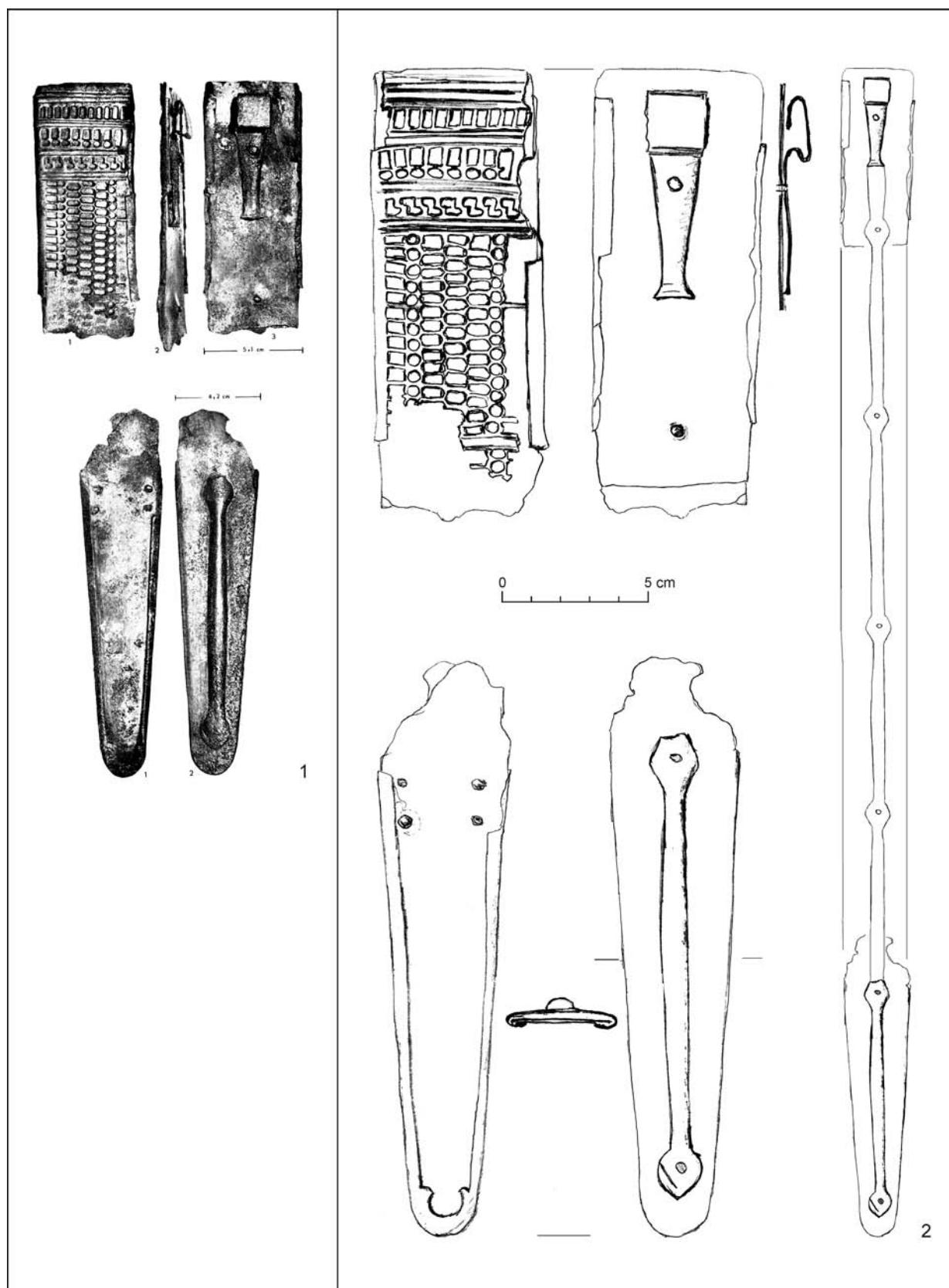


Fig. 2. Scabbard with opus interrasile decorative plate and long rib on the back side. Zemplin, dist. Trebišov, grave 108. 1 – Photo (after Cosack 1977, fig. 1; 2) – reconstruction. Drawn by K. Czarnecka.

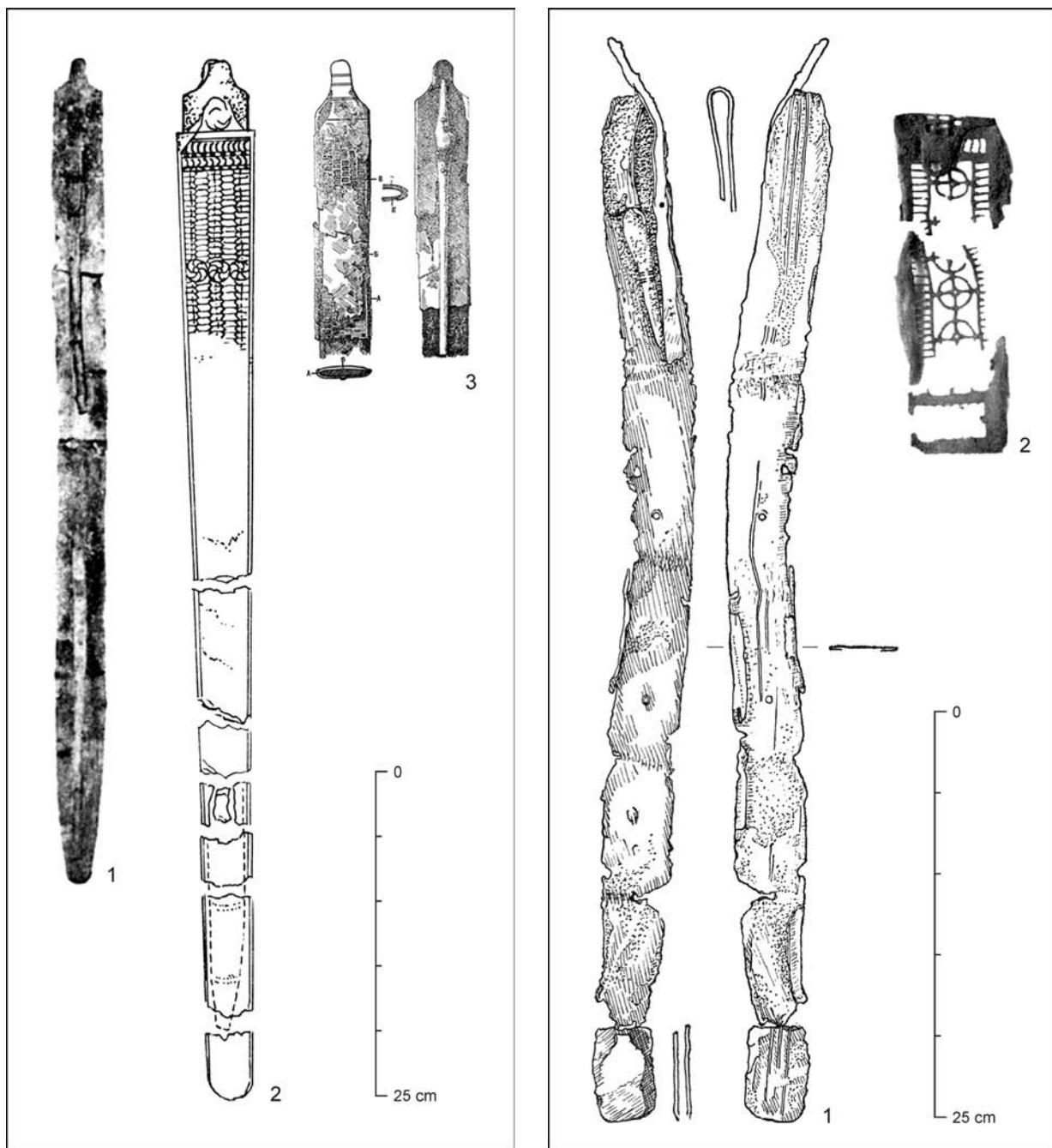


Fig. 3. Scabbard with long rib on the back side. 1 – Meričleri, dist. Haskovo, grave 7, tumulus 1 (after Aladžov 1965, fig. 7); 2 – Belozem, dist. Plovdiv (after Péev 1926, fig. 12); 3 – Sofia Podueni, barrow 3 (after Popov 1921, fig. 34; 35).

Fig. 4. Upper part of the scabbard with decorative plate. Witaszewice, dist. Łęczyca, grave 147/1937. 1 – scabbard plate (after Kaszewska 1973, pl. XVI; 1977, fig. 1); 2 – opus interasile plate (after Werner 1977, fig. 18).

A good example of that type is a specimen from grave 108 in Zemplín, dist. Trebišov, (*Budinský-Krička* / *Lamiová-Schmiedlová* 1990, pl. XV: 30, 31; *Cosack* 1977, fig. 1; 2). Unfortunately preserved only upper and down parts, the central piece is missing, but it is enough to attempt a reconstruction (Fig. 2).

The scabbard was made of two bronze (or more probable) brass sheets³, the back one overlapping the front sheet, forming a chape, with two decorative cut (?) protrusions on the edge. On the back plate there is a part of well preserved, U-shaped in cross section, narrow rib. The upper part of the scab-

³ No metallographic analysis were made, but a colour suggest brass.



Fig. 5. Fragment of scabbard plate. Witaszewice, dist. Łęczyca, grave 147/1937. Photo W. Siciński.

bard has straight ending. The front side is provided with an ornamental plate made in open work technique, which shows some similarity to the fine *opus interasile* known from so many other scabbards, but typical motifs, like arcades, are simplified, executed in a very rough way. Their coarse form suggest local imitation, however it is possible that they were made by less skilled craftsmen, or simply unfinished⁴. Why unfinished pieces were mounted on the scabbards is another question.⁵ On the back plate there is a rectangular suspension loop of an unusual form. Upper rivet-plate is missing, maybe broken, but the loop is placed so close to the upper edge that there is hardly any place for it. The ending of the bronze band is bended twice to form the loop, and it looks more like repair than original production. However there still is a problem of functionality: the suspension loop is placed too high to allow practical use of it – carrying a sword in this scabbard. It is not impossible that the original sheath was a bit longer; maybe it had previously a typical bell shaped mouth, now broken. The lower rivet-plate, below the loop, is narrow, elongated and not complete. A rivet hole placed below the broken end shows the place, where the rib was fixed to the plate. This narrow rib matched in size and setting the rib preserved on the lower piece of the scabbard. Most probably it was going along the whole sheath plate (Fig. 2: 2). This hypothetic reconstruction of a junction, joining the pieces, may be confirmed by finds of such construction on other scabbards.

As a good example of such construction can serve completely preserved bronze scabbard from grave 7 in barrow 1 in Meričleri, dist. Haskovo, in Bulgaria (Fig. 3: 1; Aladžov 1965, fig. 8). It was made of two thin „copper” plates⁶, one overlapping the other – the same construction as in the specimen from grave 108 from Zemplin. Along the whole length of the back plate, in the middle part, there is attached a U-shaped rib which is flattened at the upper part, than bent twice at the right angle to form a suspension loop (Aladžov 1965, p. 84) – just like in the case of scabbard from Zemplin. The rib is decorated with incised grooves. The scabbard has bell shaped mouth. There is no decorative plate at the front sheet, but such plates could be made separately and added (or not) later (Czarnecka 2016, 29).

Similar construction could have another scabbard from Bulgaria, found in an urn grave from barrow 3 in Sofia Podueni (Fig. 3: 3; Popov 1921, fig. 34; 35). Unfortunately only upper part of the scabbard was found, with bell-shaped ending and, on the front, a decorative bronze *opus interasile* plate with simple pattern of small rectangles. Only fragments of the plate preserved, so it is hard to say if there were any additional decorative motifs. On the back plate

⁴ Böhme-Schönberger 1998, 226, 234.

⁵ Similar in form and execution is a bronze plate fixed on scabbard from grave VIII, on cemetery Harsefeld, Kr. Stade (Wegewitz 1937, pl. 16: VIII: 2246b).

⁶ “Copper” according to publication (Aladžov 1965, 84), most probably it is bronze but no metallographic analysis were made.

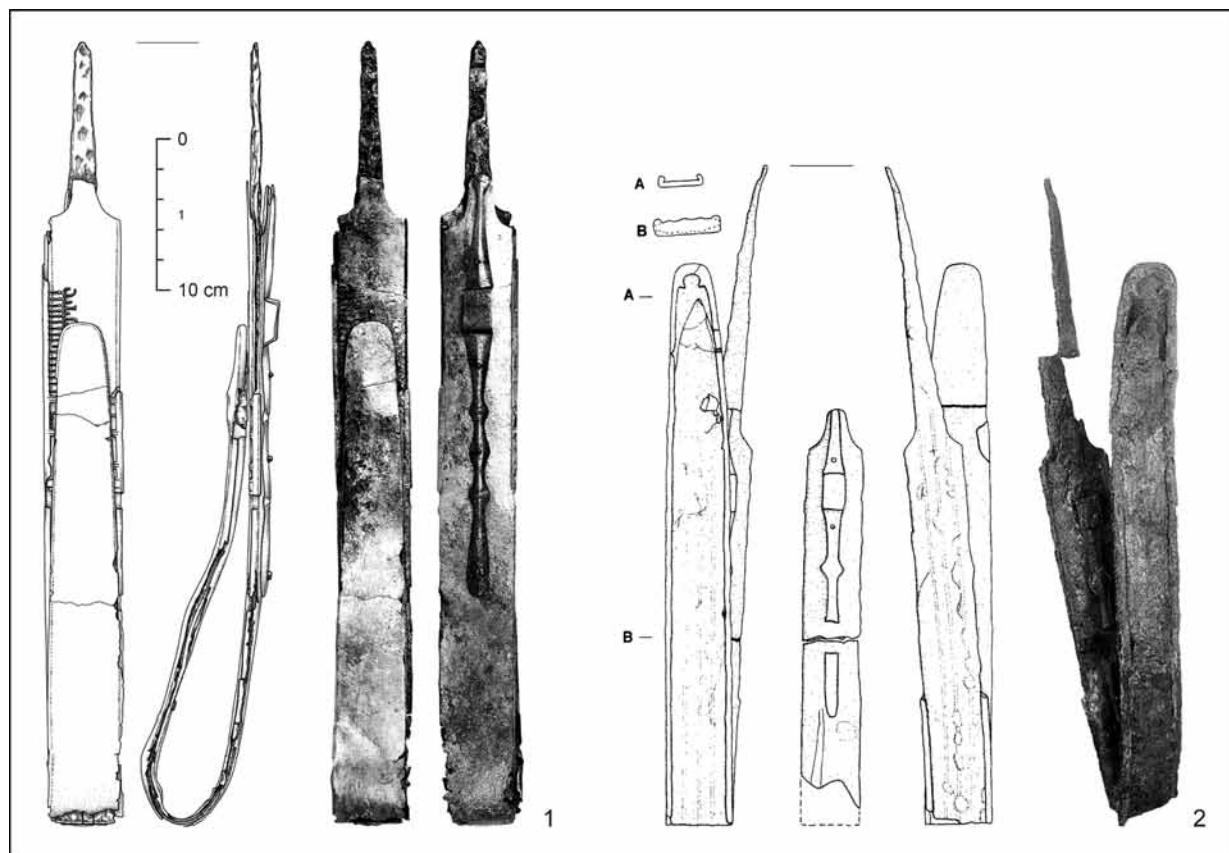


Fig. 6. Scabbards with long, profiled suspension-loop plate. 1 – Strmec Bela Cerkev, Dolenjska (after Istenič 2010, fig 4; 5); 2 – Rassach, Kr. Deutschlandsberg, barrow 1 (after Fuchs 2003, pl. 11; fig. 37).

there is a suspension loop with a long, narrow, U-shaped in cross section, lower plate, reaching to the end of the piece, and probably formerly continuing. The specimen is not complete, there is no chape and any firm conclusion is impossible, but it could have been a scabbard of the same type as mentioned above.

It is possible that another specimen from Thracian area could also belong to this group.⁷ In barrow-grave in Belozem, dist. Plovdiv, Bulgaria, a scabbard was found provided with silver decorative plate made in fine, elaborated *opus interasile* technique (Fig. 3: 2). The scabbard itself was made of two bronze sheets; the back one is overlapping the front one, forming a narrow margin. A chape has simple semicircular form (Péev 1926, fig. 11; 12; Werner 1977, fig. 3: 1). Unfortunately there is no information concerning the suspension loop, no picture of the back side, but the general form (without any ladder-shaped mountings) and used material (exclusively bronze) suggest that it may be another example of the same construction. A silver scabbard from unknown place in Bulgaria, known from the Axel Guttman collection, also has a semicircular chape and no horizontal rungs. This specimen is known only from a photograph⁸ of the front, and there is no information about the back plate and form of a suspension loop, so it is not quite certain that it should be enlisted to the discussed group.

As a type of scabbard similar to find from Zemplín can be recognised, also already published, specimen from grave 147/1937 from Witaszewice, dist. Łęczyca, in central Poland (Fig. 4: 1; 5; Kaszewska 1973, pl. XVI; 1977, fig. 1). The sheath is partly destroyed – preserved only an *opus interasile* decorative plate and a back scabbard-plate without chape. The decoration motifs include typical arcades but also motif of wheels – just like in the find from Belozem (Fig. 4: 2). The sheath is made of copper alloy, probably brass⁹, side edges are bent, so they were put overlapping on the front plate, which now is

⁷ J. Istenič (2010, 139) included this specimen to the group of pure copper alloy scabbards with semicircular chape.

⁸ http://www.christies.com/LotFinder/lot_details.aspx?pos8&intObjectID=4265305&sid [Okt. 2010].

⁹ No analysis were made.

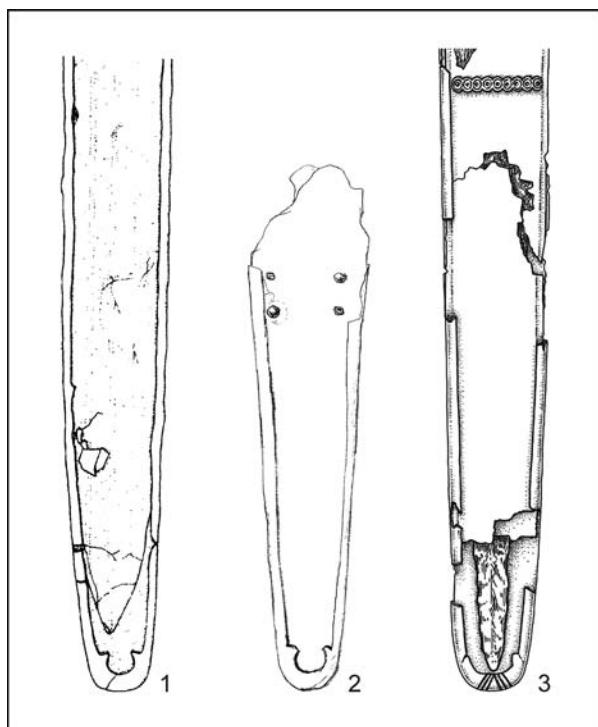


Fig. 7. Semicircular chape with small protrusions. 1 – Rassach, Kr. Deutschlandsberg, barrow 1 (after Fuchs 2003, pl. 11); 2 – Zemplin, okr. Trebišov, grave 108; 3 – Strmec Bela Cerkev, Dolenjska (after Šmit/Istenič/Perovšek 2010, fig. 2).

only; Fig. 6: 1; Istenič 2010, 127–131, fig. 4; 5). Back plate is overlapping the front one. Semi-circular chape is formed in the same way, and has, clearly visible on the X-ray photograph, small protrusions, similar to the Zemplin find (Istenič 2010, fig. 7; Šmit/Istenič/Perovšek 2010, fig. 2). There is no rib. The 23.7 cm long suspension loop has elongated, decoratively moulded plate with circular rivet plates, reaching only 1/3 of the whole length of the plate. The mouth is bell shaped. On the upper part is mounted an *opus interasile* plate with typical fine decoration of arcades and vase-shaped forms. In the lower part is riveted a narrow horizontal band (about 0.5 cm high), decorated with a line of concentric circular grooves with central holes. On the scabbard from Zemplin, grave 108, preserved rivets placed by the sides on the lower part of the front plate. Probably previously similar decorative band was fixed there.

Very similar form has scabbard from the grave in barrow 1 from Rassach, Kr. Deutschlandsberg in south Austria (Fig. 6: 2; Fuchs 2003, pl. 11). The chape is exactly like in Zemplin, grave 108, (and probably Strmec Bela Cerkev) with similar decorative¹² protrusions on the front (Fig. 7). The plates of suspension loop looks similar to scabbard from Strmec above Bela Cerkev – 22 cm long, with circular plates, reaching about 1/3 of the whole length of the scabbard. The front plate is missing, so it is now impossible to say if there previously was a decorative open work plate or not, but as almost all other scabbards of that type have such ornament it is quite probable.¹³

missing¹⁰. Small pieces of iron sword preserved corroded to it. The upper part is damaged, as a badly corroded bent iron sword-grip laid on it covering the suspension loop. The lower part of the suspension loop plate formed a U-shaped narrow rib (the preserved length is more than 32 cm), now torn off from the scabbard plate and bent upwards. Maybe that's why no one has properly recognised the original construction of this sheath. The rib has small circular widening round the rivet-holes. State of preservation of this find is rather poor and it is far from being a complete set, but characteristic rib, no traces of ladder chape, bronze plate with bent edges strongly suggest that it was a scabbard of Zemplin type. A copper alloy scabbard of similar construction – a back-plate rib, and an *opus interasile* decorative plate was recently found on the Przeworsk culture cemetery in Orenice, dist. Łęczyca, close to Witaszewice cemetery. This specimen was provided with different type of chape – with a knob (Czarnecka/Siciński 2015, fig. 5; 6).

There are also a few finds of scabbards corresponding to this type, but forming a variant without long rib going along the whole length of a back plate. A good example can be an almost completely preserved sheath from Strmec above Bela Cerkev¹¹, in Dolenjska region Slovenia, made entirely of brass, (with iron rivets

¹⁰ A suggestion of E. Kaszewska (1973, 55) that a front part of the scabbard was made of an organic material – leather – seems rather unconvincing.

¹¹ This find was former published as Šmarjeta (Werner 1977, fig. 1: 2, and others).

¹² It is possible that these protrusions have some technical explanation – as a way to hide a surplus of the sheet, emerged in bending the straight edge to the semicircular form, hammered to such form.

¹³ Similar in shape – decorative moulding – is a lower plate of the suspension loop from grave 20, from the Przeworsk culture cemetery in Wesółki, dist. Kalisz (Dąbrowscy 1967, fig. 23: 7). It could not be excluded that also in this grave a sword with *Allius Pa* inscription could have similar scabbard. On the surface of the blade preserved traces of brass sheet (Dąbrowski/Kolendo 1967, 391). The state of preservation does not allow any more firm statement.

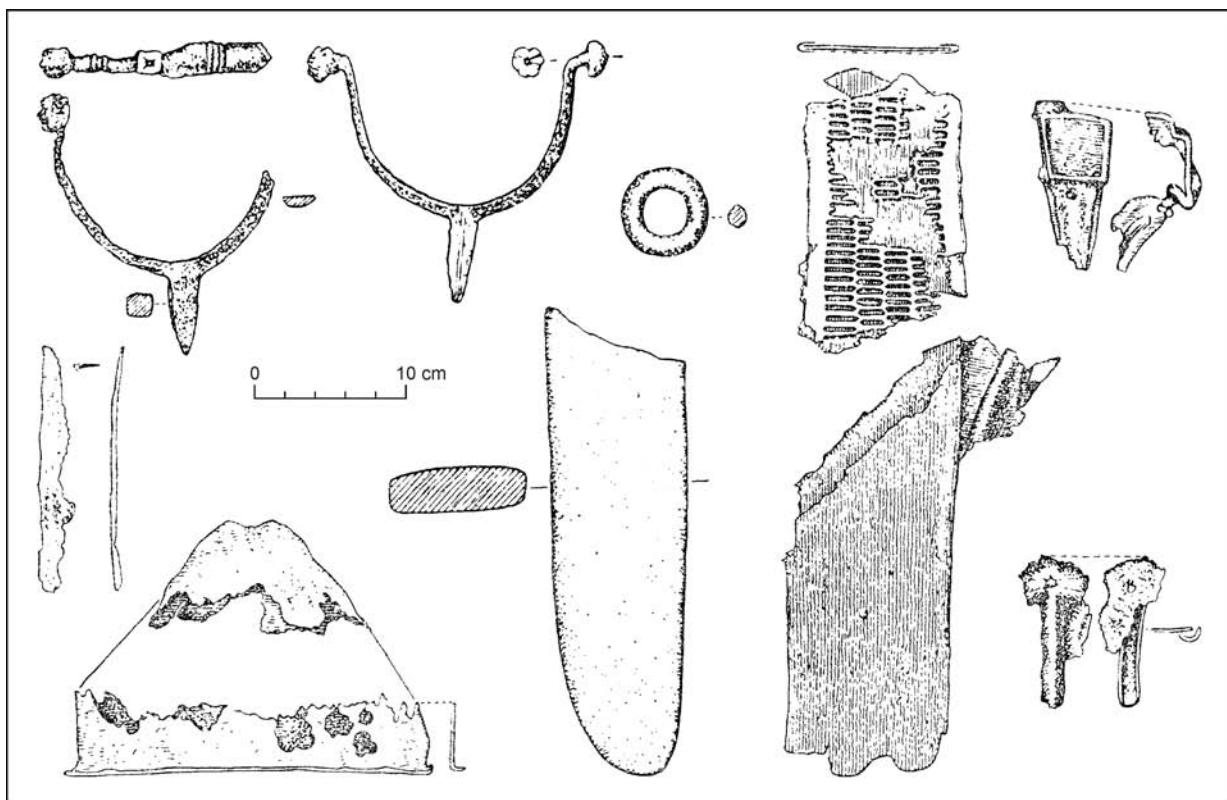


Fig. 8. Grave furniture with fragments of scabbard. Zaguminki, dist. Lviv (after Svešnikov 1957, fig. 21).

It is possible that more scabbards of this type were used, only they have no good fortune to stay in good condition. Some pieces of sheaths, described as “undistinguished fragments”, have characteristic however small or incomplete elements, and can be recognised as this very type. Of course it is always only a suggested possibility, not a quite positive statement.

Such can be the case of finds from another grave in Zemplin cemetery. In the grave 128, a sword was found and small pieces of scabbard – an upper part of the bronze decorative *opus interrasile* plate, and also a part of bronze semicircular chape¹⁴ and a very tiny piece of a bronze suspension loop¹⁵.

With high caution may be suggested that preserved in fragments scabbard from Zaguminki-Zvenigorod, dist. Lviv, Ukraine, a cemetery of Lipica culture (Kokowski 1999, fig. 6; Svešnikov 1957, fig. 21: 1) could also have such construction. In grave 7 preserved bronze decorative plate, pieces of bronze sheet, most probably a back plate of a scabbard, and some other small bronze elements (Fig. 8). Detailed observation of these fragments allows recognising a typical, rectangular suspension loop with an elongated lower plate and a piece of U-shaped rib with a circular widening around rivet hole with grooved decoration. Most probably it is a part of a long rib¹⁶, and the whole scabbard could have been of Zemplin type (Fig. 9). Similar is a case of the Przeworsk culture grave from Lučka, also in dist. Lviv, (Fig. 10; Kieferling 2002, fig. 9; 10; Šmiszko 1932, pl. V: 16, 16a, b). A bronze scabbard preserved in pieces with only a small fragment of decorative open work-plate. A chape is semicircular, most probably made in the same way, as in the scabbards mentioned before. There are no traces of horizontal rungs and an edge of the sheet is bent forming a margin, previously overlapping the other plate. The construction is the same as in other specimens of the discussed group. A small fragment of a probably U-shaped rib can be distinguished stuck to the fragment of a bronze plate, what can be confirmed by two rivet holes placed 5,2 cm apart

¹⁴ Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, pl. XVIII. 13.

¹⁵ Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, pl. XVIII. 14.

¹⁶ In the first publication of grave 7 from Zaguminki I. K. Svešnikov (1957, fig. 21) omitted a long fragment of a U-shaped rib, published later by A. Kokowski (1999, fig. 6e). New publication of E. Tkač (2012, 54, fig. 3: 5) also included this specimen. Probably I. K. Svešnikov presented only a choice of more characteristic finds in his preliminary report.

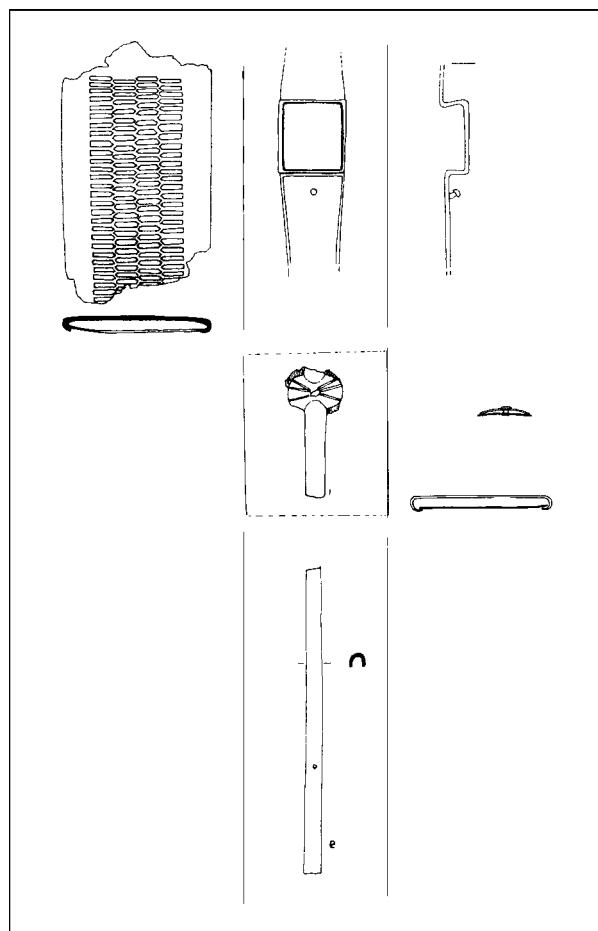


Fig. 9. Zaguminki, dist. Lviv, reconstruction (after Kokowski 1999, fig. 6).

0.5 cm) margin. They have no ladder-shape mountings, or any side mountings, which function was to stabilize and strengthen the construction. Such function can probably have a specific element – a long U-shaped rib riveted to the back plate, what was already suggested by E. Cosack (1977, 42, 43) for Zemplin scabbard. All of them (excluding Zemplin, grave 108) have bell-shaped mouth and *opus interasile* plates (excluding Meričleri); however types of open work decoration could be different: fine elaborated *opus interasile* or more simple forms.

The chronology of all these finds is similar – end of the Pre Roman and beginning of the early Roman Period, the phase B1. For the scabbard from Strmec Bela Cerkev the latest archive studies let to identify the grave assemblage (Istenič 2010, 128), what allows dating the find to the late La Tène phase D2. In that case the scabbard from Strmec Bela Cerkev would be one of the oldest of these specimens. The chronology of grave 108 from Zemplin needs some discussion.²⁰ The grave furniture must have been mixed, because in the grave were found specimens of various chronologies. A belt buckle (*Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová* 1990, pl. XV: 34) of type D 30, according to R. Madyda-Legutko (1987, pl. 10), must be

¹⁷ The same distance is between rivets on the well-preserved rib on the scabbard from Witaszewice.

¹⁸ Closest analogies in form and used motifs can be seen on the dagger-sheath from grave from – Pallau sur Indre (Bulard 1980, fig. 4: 2).

¹⁹ More detailed and more informative drawings of these finds are known from the J. Kostrzewski files, stored in Wojewódzka i Miejska Biblioteka (City Library) in Zielona Góra. My interpretation based on them.

²⁰ Unfortunately drawings in the publication of cemetery in Zemplin (*Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová* 1990) are not of the best quality, simplified, often without cross-sections. Thank to the kindness of Dr. M. Lamiová-Schmiedlová I have had the possibility to see the original finds and field documentation of these very interesting and important cemetery.

on a central axis of the plate fragment (Kieferling 2002, 36, fig. 9: 1e)¹⁷.

It can not be excluded that preserved in fragments bronze scabbard from grave 61 from the Lipica culture cemetery in Bolotnia, dist. Lviv, could also belong to the same group (Fig. 11; Cigilik 2003, fig. 14: 6). There is a fragment of narrow band with a circular plate with rivet, which could be a damaged rib. Small fragment of the open work ornament has no close analogies in the other *opus interasile* plates from this region¹⁸, but still it is the same idea of decoration of the scabbard.

Old finds from the Przeworsk culture cemetery in Tuczno, dist. Inowrocław, (Kostrzewski 1919, fig. 88)¹⁹ could be, with some caution, recognised as fragments of scabbard of discussed here type (Fig. 12). It is a piece of bronze open work decorative plate and a fragment of bronze scabbard plate, on which is riveted a U-shaped rib with a circular rivet-plate with incised decoration – very similar to finds from Zaguminki. These are only fragments, but very characteristic form of long rib riveted to the plate allows treating this find as possible element of the same group.

Summing up all this fragmentary information allows an attempt to make an ‘ideal’ reconstruction of a scabbard of type Zemplin. It was made of exclusively bronze or brass plates, what is unusual as most of the scabbards with *opus interasile* plates were made of iron with additional bronze sheet on the front. The back plate was overlapping the front one forming a narrow (about

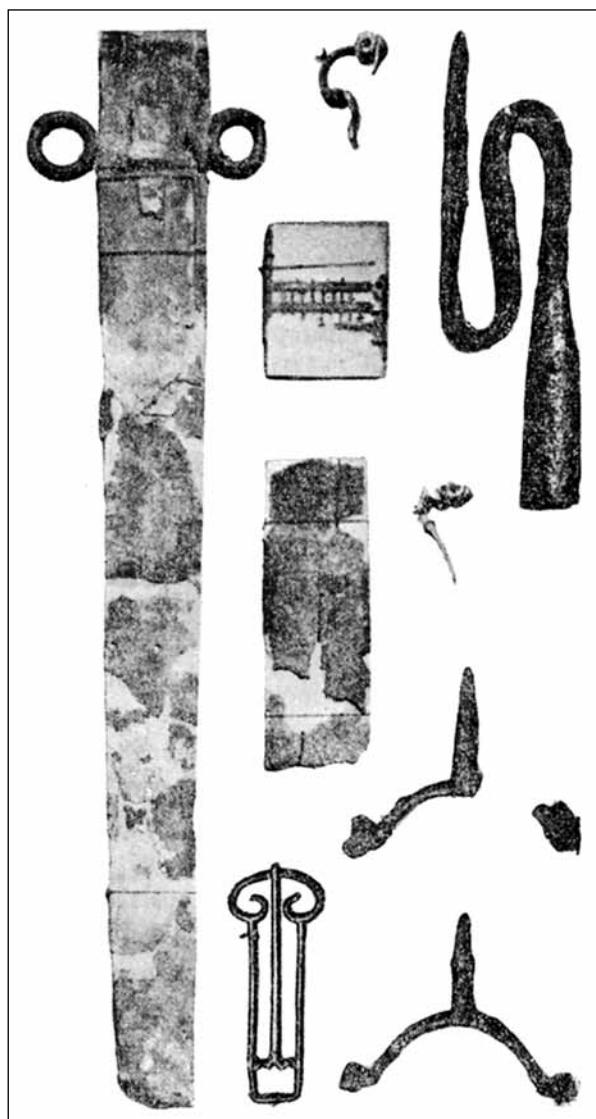


Fig. 10. Grave furniture with fragments of scabbard. Lučka, dist. Lviv (after Šmiško 1932, pl. V).

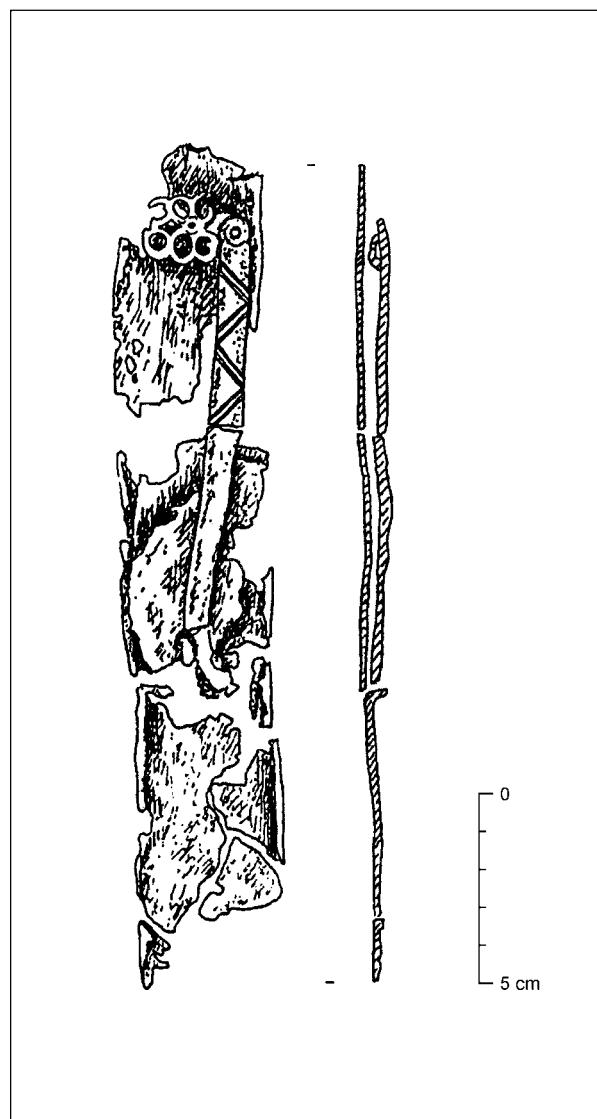


Fig. 11. Scabbard plate with fragment of opus interasile decoration. Bolotnia, dist. Lviv (after Cigilik 2003, fig. 14: 6).

dated to final stage of the Early Roman Period or beginning of the Late Roman Period. Similar chronology can have a strike a light (Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, pl. XV: 37). Other finds: long, curved knife and a belt set consisting of clasp type Kostrzewski 49 (Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, pl. XV: 32) and rings, could be dated to late Pre Roman Period and can be related to the scabbard.

Most finds are dated to the early Roman Period. Grave from Witaszewice was furnished with two A.68 brooches and, probably, also an A.59 brooch (only fragment preserved). The grave from Meričleri is dated to the 1st century AD, the same chronology have finds from Belozem and Sofia Podueni furnished with Roman vessels. In barrow 1 from Rassach was brooch A.236c; it is dated to beg-

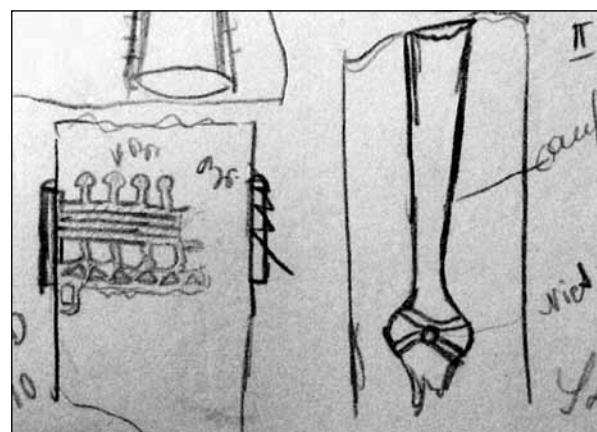


Fig. 12. Fragments of scabbard plates, with open work decoration on the front and long rib on the back. Tuczno, dist. Inowrocław (after J. Kostrzewski files). Photo. T. Bochnak.

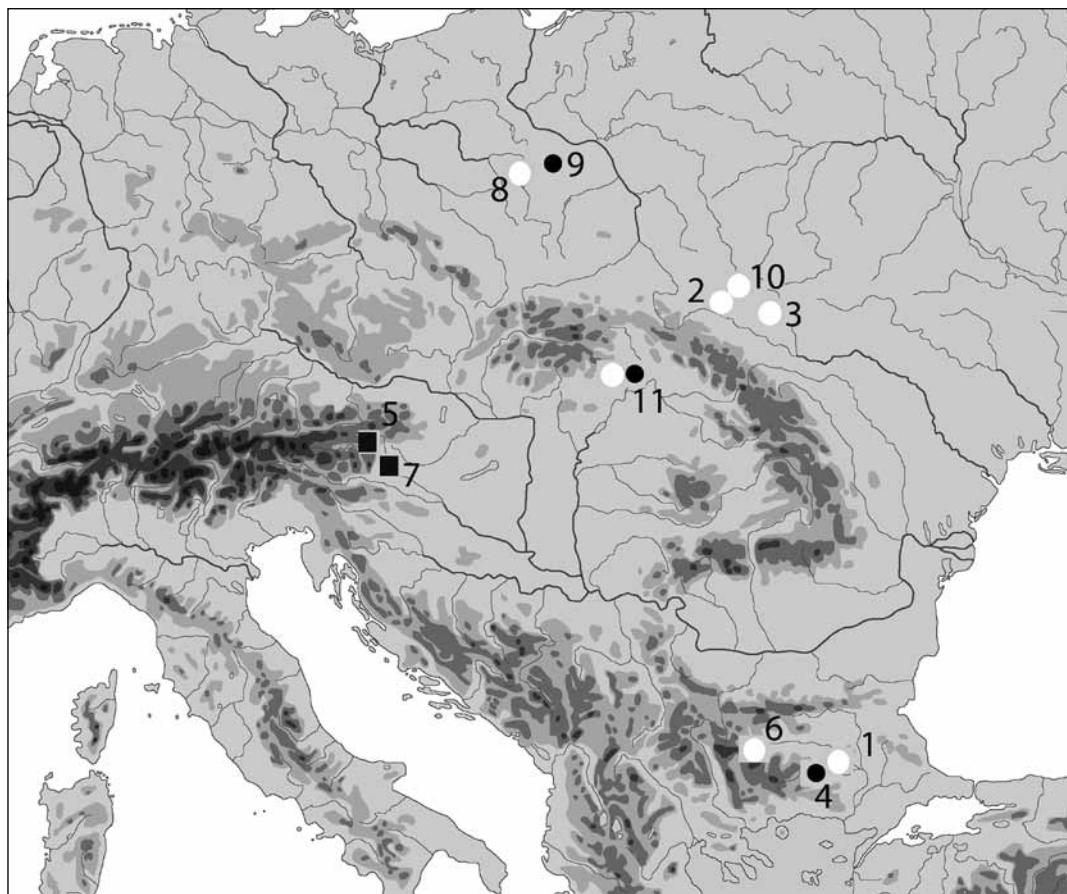


Fig. 13. Location of sites. 1 – Belozem; 2 – Bolotnia; 3 – Lučka; 4 – Meričleri; 5 – Rassach; 6 – Sofia-Podueni; 7 – Strmec Bela Cerkev; 8 – Tuczno; 9 – Witaszewice; 10 – Zaguminki; 11 – Zemplin. Dark circles – scabbards type Zemplin, with long rib; dark squares – scabbards without long rib; white circles – scabbards of probably type Zemplin.

ging of 1st century AD.²¹ Graves from Lučka and Zaguminki have similar set of objects. In the grave of the Przeworsk culture were found spurs of type B of J. Ginalska (1991, fig. 5; 19), brooches, one of them of type Kostrzewski O, and another type A.67, an eight-shaped belt buckle type A 17 according R. Madyda-Legutko (1987, pl. 10), and also, preserved in fragments, ring belt clasp (Kieferling 2002, fig. 9: 2)²² with an additional ring – a typical set of Celtic sword belt (Bochnak 2005, 56–59)²³ and a long, bent lance-head. Similar is a grave assemblage from Zaguminki: two spurs of type C1 of J. Ginalska (1991, fig. 19), belt ring (clasp is missing), shield boss of type J. 5. All these finds are dated to the phase B1. It seems that all discussed scabbards are of relatively close chronology. Very similar could be grave furniture from Zemplin, grave 128 with shield boss, two spurs, of type Ginalska B (like in Lučka).²⁴

What is interesting, all of these scabbards are known only from Eastern part of central Europe (Fig. 13). At least two (Meričleri, Sofia Podueni), maybe four (including Belozem and unknown place) were found

²¹ However sword and scabbard were dated a bit earlier (Fuchs 2003, 144).

²² In the publication of M. Śmiszko (1932, 5: 18) it is not clearly seen.

²³ This sword-belt was adapted by Germanic people of the Central Europe together with sword and scabbard and still in use in the beginning of the Roman Period.

²⁴ Finds from grave 128 were dispersed and the Authors were not sure if all of them belong to the same assemblage. In grave 136 (Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, 265, pl. XVIII) were found tiny fragment of the *opus interrasile* decorative plate, eight-shaped buckle, and a belt clasp Kostrzewski 49 with set of related rings. Graves 128 and 136 are set very close to each other, and it is not impossible that some elements of the grave assemblages were mixed. What is interesting some finds from both assemblages seem to complete each other e.g. fragments of *opus interrasile* plate, but also sword-belt clasp with rings from grave 136 and a sword from grave 128 – just like in grave from Lučka and Zemplin 108. However it is only a possibility.

in Bulgaria – from the Thracian culture area. Two of such scabbards, variant without the long rib, that is Strmec Bela Cerkev and Rassach, were found in Styria – southern Austria and central Slovenia. Specimens from Ukraine (Zaguminki and Lučka) are connected with Dacian – Przeworsk culture horizon, just as Zemplín. Graves from Witaszewice and Tuczno are from the Przeworsk culture area. Motifs on *opus interrasile* plates from Witaszewice and Belozem are wheels – known only from this part of Europe.²⁵

Who produced these scabbards? Their general idea – metal sheets, bell shaped mouth, way of suspending, are undoubtedly in Celtic tradition. *Opus interrasile* decoration is also connected with Celts. Such device as U-shaped rib is unknown from other types of scabbards and must be a local invention. Using of brass to produce at least some of them (other have no analysis) strongly suggests production in Roman workshops, but with references to earlier Celtic tradition (*Istenič 2010*, 145). Such production was lately confirmed by find, unfortunately from unknown place, a scabbard with very rare figurative representation (*Miks 2015*) corresponding in some motifs (eg. griffons and a rider) to unique scabbard plate from Griniv, dist. Lviv, Ukraine (*Kozak 1982*, fig. 4–7). Other motifs are changed to serve Roman state propaganda – there is a bust of an emperor. The plate from scabbard of unknown site (now in RGZM in Mainz) represents the very idea of combining Celtic tradition – somehow important to the potential owners of these artefacts – with Roman style and motifs. This scabbard was obviously made in Roman workshop but with regard to preferences of the future owner. They were produced, most probably in new Roman provinces, former Celtic regions like Noricum under Roman occupation (*Werner 1977*), or in Gallia Cisalpina, what was suggested by *J. Istenič (2010, 145)*. The Thraco-Dacian territory is also not excluded – with long tradition of high quality silver and bronze products.

Such bronze/brass or even silver²⁶ scabbards look like rather luxury goods, and could function as gifts, ceremonial gifts for allies or clients. It may concern both finds from the Taurisci region in Slovenia and the Thracian leaders from Bulgaria (*Istenič 2010*, 142; *Werner 1977*, 379). Some of them – like find from Belozem – were found in very rich graves furnished with many Roman goods, where the sword in scabbard was only one specimen of earlier Celtic tradition. Finds from the Przeworsk culture area or Zemplín and Zaguminki could not necessarily be an evidence of direct contacts and participation in events in Roman Empire, however it is not excluded. They could be a result of exchange of gifts, or trade.

LITERATURE

- | | |
|---|---|
| <i>Aladžov 1965</i> | D. Aladžov: Razkopki na trako-rimski mogilen nekropol pri Meričleri. <i>Izvestia Arch. Inst.</i> 28, 1965, 77–122. |
| <i>Bochnak 2005</i> | T. Bochnak: Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim. <i>Rzeszów</i> 2005. |
| <i>Bochnak/Czarnecka 2006</i> | T. Bochnak/K. Czarnecka: Sword scabbards decorated in openwork techniques (<i>opus interrasile</i>). Celtic import or local forgery. <i>Anodos</i> 4–5, 2004–2005, 25–34. |
| <i>Böhme-Schönberger 1998</i> | A. Böhme-Schönberger: Das Grab eines vornehmen Kriegers der Spätlatènezeit aus Badenheim. <i>Germania</i> 76, 1998, 217–256. |
| <i>Böhme-Schönberger 2002</i> | A. Böhme-Schönberger: Neue Forschungen zu den Schwertscheiden mit <i>opus interrasile</i> -Zierblechen. In: C. Carnap-Bornheim/J. Ilkjær/A. Kokowski/P. Łuczkiewicz (Eds.): <i>Bewaffnung der Germanen und ihrer Nachbarn in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt. Akten der Internationalen Tagung in Nałęczów</i> , 23. bis 25. September 1999. Lublin 2002, 199–209. |
| <i>Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990</i> | V. Budinský-Krička/M. Lamiová-Schmiedlová: A late 1 st century B. C.–2 nd century A. D. cemetery at Zemplín. <i>Slov. Arch.</i> 38, 1990, 245–344. |
| <i>Bulard 1980</i> | A. Bulard: Sur deux poignards de la fin de l'époque de La Tène. <i>Études Celtiques</i> 17, 1980, 33–49. |
| <i>Cigilik 2003</i> | V. M. Cigilik: Pitannia pochovalnovo obriadu naselenii verchnovo Naddnistrovia persich stolit nasoi eri. Za materialami mogilnika v Bolotni. <i>Mat. i Spraw.</i> (Rzeszów) 24, 2003, 151–184. |

²⁵ Other finds with motif of wheels on the decorative plates are known from a cemetery Lugbichl by Magdalensberg (*Deimel 1987*, pl. 69: 7, 8) and Zemplín, grave 77 (*Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990*, pl. XI: 10, 11).

²⁶ If we include into his group specimen from Axel Guttmann collection.

- Cosack 1977* E. Cosack: Zur spätlatènezeitlichen Schwertscheide von Zemplín, Bez. Trebišov (Slowakei). In: B. Chropovsky (Ed.): Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der Germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet. Bratislava 1977, 41–46.
- Czarnecka 2002* K. Czarnecka: Die Schwertscheiden mit dem Gittermusterornament in Mitteleuropa um die Zeitwende. In: C. Carnap Bornheim/J. Ilkjær/A. Kokowski/P. Łuczkiewicz (Eds.): Bewaffnung der Germanen und ihrer Nachbarn in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt, Akten der Internationalen Tagung in Nałęczów, 23. bis 25. September 1999. Lublin 2002, 93–106.
- Czarnecka 2007a* K. Czarnecka: Brothers-in-Arms? Graves from the Pre-Roman Period furnished with a double set of Weaponry. In: A. Bluijené (Ed.): Weapons, Weaponry and Man. In memoriam Vytautas Kazakevičius. Arch. Baltica 8. Klaipėda 2007, 47–57.
- Czarnecka 2007b* K. Czarnecka: Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk Kultur in Südmasowien. Mon. Arch. Barbarica 13. Warszawa 2007.
- Czarnecka 2016* K. Czarnecka: Import, imitation, or inspiration? Scabbard-plates decorated in openwork technique (*opus interrasile*) in Barbaricum at the time around the birth of Christ. In: Proceedings of the XVIIIth Roman Military Equipment Conference. Copenhagen 2016, 23–33.
- Czarnecka/Siciński 2015* K. Czarnecka/W. Siciński: Unikatowa pochwa miecza z cmentarzyska kultury przeworskiej w Orenicach, pow. łęczycki, Wiadomości Arch. 66, 320–330.
- Dąbrowscy 1967* I. K. Dąbrowscy: Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Wesółkach, pow. Kalisz. Wrocław – Warszawa – Kraków 1967.
- Dąbrowska 1997* T. Dąbrowska: Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien. Mon. Arch. Barbarica 3. Krakow 1997.
- Dąbrowski/Kolendo 1967* K. Dąbrowski/J. Kolendo: Z badań nad mieczami rzymskimi w Europie średowej i północnej. Arch. Polski 12, 1967, 383–426.
- Deimel 1987* M. Deimel: Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg. Arch. Forsch. Grab. Magdalensberg 9. Klagenfurt 1987.
- Eichhorn 1927* G. Eichhorn: Der Urnenfriedhof auf der Schanze bei Grossromstedt. Mannus Bibl. 41. Leipzig 1927.
- Frey 1986* H. O. Frey: Einige Überlegungen zu den Beziehungen zwischen Kelten und Germanen in der Spätlatènezeit. Marb. Stud. Vor- u. Frühgesch. 7, 1986, 45–79.
- Fuchs 2003* G. Fuchs: Frühe Befunde im Rand Rassach. Fundber. Österreich 42, 2003, 113–163.
- Ginalski 1991* J. Ginalski, Ostrogi kabłkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna. Przegląd Arch. 38, 1991, 53–84.
- Haffner 1995* A. Haffner: Spätkeltische Prunkschwerter aus dem Treverergebiet. In: H.-H. Wegner (Ed.): Berichte zur Archäologie an Mittelrhein und Mosel 4. Trierer Zeitschr. Beiheft 20. Trier 1995, 137–151.
- Istenič 2010* J. Istenič: Late La Tène scabbards with non-ferrous openwork plates. Arh. Vestnik 61, 2010, 121–164.
- Jahn 1916* M. Jahn: Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit. Mannus Bibl. 16. Würzburg 1916.
- Kaszewska 1973* E. Kaszewska: Niektóre importy z wczesnego okresu rzymskiego między Prosną a Pilicą. Prace i Mat. Muz. Łódź. Ser. Arch. 20, 1973, 39–80.
- Kaszewska 1977* E. Kaszewska: Problem der keltischen Besiedlung in Mittel- und Nordpolen. In: B. Chropovsky (Red.): Symposium. Ausklang der Latene-Zivilisation und Anfange der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet. Bratislava 1977, 107–122.
- Kieferling 2002* G. Kieferling: Zabytki z młodszego okresu przedrzymskiego oraz z okresu rzymskiego z terenów Podola i Wołynia w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie. Annowola-Biała-Dobrostany-Iwachnowice-Kapuścińce-Krystynopol-Łuczka-Przewodów-Rudki. Mat. Arch. 33, 2002, 25–51.
- Kokowski 1999* A. Kokowski: Strefy kulturowe w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim na luku Karpat. Część I – od młodszego okresu przedrzymskiego do młodszego okresu rzymskiego, In: S. Czopek/A. Kokowski (Eds.): Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim. Rzeszów 1999, 25–44.
- Kostrzewski 1919* J. Kostrzewski: Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit. Leipzig – Würzburg 1919.

- Kozak 1982* D. N. Kozak: Eine Bestattung aus dem ersten nachchristlichen Jahrhundert am Oberlauf des Dnestr. *Germania* 60, 1982, 533–545.
- Łuczkiewicz 2006* P. Łuczkiewicz: Uzbrojenie ludności ziem polskich w młodszym okresie przedrzymskim. Lublin 2006.
- Machajewski 2006* H. Machajewski: Cmentarzysko ludności kultury jastorfskiej z fazy marianowickiej oraz grób z młodszego okresu przedrzymskiego w Troszynie, pow. Kamień Pomorski, stan. 10. In: W. Nowakowski (Ed.): *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu*. Koszalin 2006, 84–106.
- Machajewski/Sikorski 1985* H. Machajewski/A. Sikorski: La Tène III, période Romaine et période des migrations des peuples en Poméranie centrale. *Invent. Arch. Pologne* 53. Warszawa – Łódź 1985.
- Madyla-Legutko 1987* R. Madyla-Legutko: Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. BAR Internat. Ser. 360. Oxford 1987.
- Martyniak/Pastwiński/Pazda 1997* G. Martyniak/R. Pastwiński/S. Pazda: Cmentarzysko kultury przeworskiej w Ciecierzynie, gmina Byczyna, woj. Opolskie. Wrocław 1997.
- Metzler-Zens/Ménier 1999* N. J. Metzler-Zens/P. Ménier: Lamadelaine, une nécropole de l'oppidum du Titelberg. *Dossiers Arch.* 6. Luxembourg 1999.
- Miks 2015* C. Miks: Eine späteisenzeitliche Spatha in den Diensten? Zur Wechselwirkung der Schwerttraditionen am Beginn der Kaiserzeit. In: P. Henrich/Ch. Miks/J. Obmann/M. Wieland (Hrsg.): *NON SOLUM ... SED ETIAM*. Festschrift für Thomas Fischer zum 65. Geburtstag. Rahden/Westf. 2015, 285–299.
- Péev 1926* A. Péev: Razkopka na „Gornata mogila“ pri s. Belozem (Fouille du tumulus „Gornata mogila“ près du village Bélozéme). In: *Godišnik na Narodnata Biblioteka v Plovdiv* (Annuaire de la Bibliothèque Nationale à Plovdiv). Plovdiv 1924, 65–85.
- Pernet et al. 2006* L. Pernet/E. Carlevaro/L. Tori/G. Vietti/P. Della Casa/B. Schmid-Sikimić: La necropoli di Giubiasco (Ti) II. Les tombes de La Tène finale et d'époque romaine. *Coll. Arch.* 4. Zurich 2006.
- Popov 1921* R. Popov: Materiali za proučvane na predistoričeskata epoha v Sofijskata Kotlovina. In: *Predistoričeski i straročristjanski pametnici ot Sofija i okolnost’ta*. Mat. Istor. Sofija 5. Sofia 1921, 1–36.
- Quilling 1903* F. Quilling: Die Nauheimer Funde der Hallstatt- und Latène Periode in den Museen zu Frankfurt a. Main und Darmstadt. Frankfurt am Main 1903.
- Schmidt/Nitzschke 1989* B. Schmidt/W. Nitzschke: Ein Gräberfeld der Spätlatènezeit und frührömischen Kaiserzeit bei Schkopau. *Veröff. Landesmus. Vorgesch.* Halle 42. Berlin 1989.
- Svešnikov 1957* I. K. Svešnikov: Mogilniki lipickoi kultury v Ivovskoi oblasti (Raskopki u ss. Zvenigorod i Bolotnoe). *Kratkie Soob.* 68, 1957, 63–74.
- Śmieszko 1932* M. Śmieszko: Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce wschodniej. Lwów 1932.
- Šmit/Istenič/Perovšek 2010* Ž. Šmit/J. Istenič/S. Perovšek: PIXE analysis of Late La Tène scabbards with non-ferrous openwork plates (and associated swords) from Slovenia. *Arh. Vestnik* 61, 2010, 165–173.
- Tackenberg 1970* K. Tackenberg: Ein spätlatenezeitlicher Schwertscheidenbeschlag aus Vrhnička (Nauportus) und seine Parallelen. In: V. Miroslavljević/D. Rendić-Miočević/M. Suić (Eds.): *Adriatica praehistorica et antiqua*. Festschr. Grga Novak. Zagreb 1970, 251–264.
- Terpilovskij 2013* R. Terpilovskij: The Mutyn Burial Site from the Turn of Eras on the Seym River (preliminary report). In: J. Brandt/B. Rauchfuss (Eds.): *Das Jastorf-Konzept und die vorrömische Eisenzeit im nördlichen Mitteleuropa*. Internationale Tagung zum einhundertjährigen Jubiläum der Veröffentlichung der „ältesten Urnenfriedhöfe bei Uelzen und Lüneburg“ durch Gustav Schwantes. Hamburg 2013, 335–349.
- Tkač 2012* E. Tkač: Ingumacijni pochovanja na mogilnikach lipickoj kultury. *Arch. Doslidženja* Lviv. Univ. 14–15, 2012, 46–68.
- Wegewitz 1937* W. Wegewitz: Die langobardische Kultur im Gau Moswidi (Niederelbe) zu Beginn unsere Zeitrechnung. *Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen* 2. Hildesheim 1937.
- Werner 1977* J. Werner: Spätlatène-Schwerter norischer Herkunft. In: B. Chropovsky (Ed.): *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der Germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*. Bratislava 1977, 367–401.

Nový (starý) typ pošvy meča z ranej doby rímskej

Katarzyna Czarnecka

Súhrn

Zvláštny typ kovových pošiev meča ozdobených prelamovanými platničkami, ktorý pochádzal z keltskej tradície a dátuje sa na prelom 1. stor. n. l., bol predmetom mnohých analýz a diskusií. Väčšinou ide o pošvy vyrobené z dvoch prekryvajúcich sa železných plechov, často s pridaným bronzovým plechom vpredu a vysokým rebríkovitým nákončím s člnkovitým alebo ostrohovitým koncom (obr. 1).

Okrem tohto typu rozoznávame ďalšiu formu pošvy, takisto vybavenú platničkou, typu *opus interrasile*. Pošvy tohto typu boli vyrobené zo zlatiny medi, bez akéhokoľvek bočného kovania. Spodný plát prečnieval cez horný a vytváral úzky okraj. Rovnako bolo vyrobené aj polkruhové nákončie. Priečky sa tu nenachádzajú. Na zadnom pláte je dlhé úzke rebro s prierezom tvaru U a s malým okrúhlym rozšírením na mieste, kde je pripojené nitom k plátu. Príkladom tohto typu je exemplár z hrobu 108 z obce Zemplín, okr. Trebišov (*Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, tab. XV: 30, 31; Cosack 1977, obr. 1; 2*). Bohužiaľ, zachovala sa len vrchná a spodná časť. Prostredná časť chýba (obr. 2). Na prednej strane sa nachádza ozdobná platnička vyrobená technikou prelamovania, ale je zjednodušená alebo nedokončená. Úzke rebro sa najpravdepodobnejšie ĥahalo po celej dĺžke plátu puzdra. Túto hypotetickú rekonštrukciu spájania jednotlivých kusov by mohli potvrdiť nálezy takejto konštrukcie na iných pošvách.

Dobrým príkladom takejto konštrukcie je úplne zachované bronzové puzdro z hrobu 7 v mohyle 1 z Meričleri, v oblasti Haskovo, v Bulharsku (*Aladžov 1965, obr. 8*). Podobnú konštrukciu mohlo mať aj ďalšie puzdro z Bulharska, ktoré sa našlo v urnovom hrobe z mohyle 3 v Sofii Podueni (*Popov 1921, obr. 34, 35*). Žiaľ, zachovala sa len spodná časť puzdra. Na zadnom pláte je závesné očko s prierezom v tvare U, nižší plát siahajúci až na koniec kusa, ktorý pôvodne zrejme pokračoval. Je možné, že ďalší exemplár z tráckej oblasti patril tiež do tejto skupiny. V mohylovom hrobe v Belozemi v Plovdivskej oblasti v Bulharsku sa našlo puzdro so striebornou ozdobnou platničkou typu *opus interrasile*. Nákončie má polkruhový tvar (obr. 3; *Péev 1926, obr. 11, 12*). Ako typ puzdra podobný tomu, ktoré bolo nájdené v Zemplíne, možno označiť exemplár z hrobu 147/1937 z Witaszewic v okrese Łęczyca v strednom Poľsku (*Kaszewska 1973, tab. XVI; 1977, obr. 1*). Puzdro je čiastočne zničené, zachovala sa iba ozdobná platnička typu *opus interrasile* a zadný plát puzdra bez nákončia. Spodná časť závesného očka tvorila úzke rebro s prierezom v tvare U, ktoré sa odtrhlo z plátu puzdra a je vyhnuté dohora (obr. 4; 5).

Existuje aj niekoľko pošiev zodpovedajúcich tomuto typu, ktoré však tvoria variant bez dlhého rebra po celej dĺžke zadného plátu. Dobrým príkladom môže byť takmer úplne zachované puzdro s polkruhovým nákončím z lokality Strmec nad obcou Bela Cerkev²⁷ v slovinskom regióne Dolenjska, ktoré bolo vyrobené výlučne z mosadze (*Istenič 2010, 127–131, obr. 4; 5*). Závesné očko má predĺženú platničku s okrúhlymi nitmi dosahujúcimi len tretinu celej dĺžky platničky. Podobnú formu má aj pošva z hrobu v mohyle 1, z lokality Rassach v Deutschlandsbergu v Rakúsku (obr. 6; 2; *Fuchs 2003, tab. 11*). Nákončie je rovnaké ako v Zemplíne v hrobe č. 108 (a zrejme aj z lokality Strmec nad Belou Cerkvou).

Niekteré kúsky pošiev, opísané ako neurčené fragmenty, majú charakteristické, hoci malé alebo neúplné prvky a môžu byť zaradené k tomuto typu. V hrobe 128 v obci Zemplín sa našiel meč a malé kúsky pošvy – horná časť bronzovej ozdobnej platničky typu *opus interrasile* a tiež časť polkruhového bronzového nákončia a drobný kúsok bronzového závesného očka. Detailné štúdium bronzových fragmentov z hrobu 7 z lokality Zaguminki-Zvenigorod vo Ľvovskej oblasti na Ukrajine (*Kokowski 1991, obr. 6; Svešnikov 1957, obr. 21: 1*) nám umožňuje rozoznať stvorhranné závesné očko s predĺženým dolným plechom a kúsok rebra v tvare U s kruhovým rozšírením okolo dierky nitu so žliabkovou výzdobou. Podobným prípadom je hrob przeworskej kultúry z lokality Lučka vo Ľvovskej oblasti na Ukrajine (*Kieferling 2002, obr. 9; 10; Šmiško 1932, tab. V: 16*). Bronzová pošva zachovaná len v zlomkoch z hrobu 61 na pohrebisku lipickej kultúry v Bolotníi vo Ľvovskej oblasti by tiež mohla patriť to tej istej skupiny (*Cigilik 2003, obr. 14: 6*). Existuje fragment úzkeho pásika s okrúhlym plieškom s nitom, ktorý by mohol byť poškodeným rebrom. Staré nálezy z pohrebiska przeworskej kultúry v Tuczne, okr. Inowrocław (*Kostrzewski 1919, obr. 88*), by mohli byť s istou rezervou označené za fragmenty pošvy predmetného typu. Chronológia všetkých týchto nálezov je podobná – koniec doby predrímskej a začiatok ranej doby rímskej, fáza B1. Pošva z lokality Strmec Bela Cerkev (*Istenič 2010, 128*), ktorá je datovaná do neskorej doby laténskej, fázy D2, je jedným z najstarších exemplárov. Väčšina nálezov je datovaná do ranej doby rímskej. Všetky tieto pošvy sú známe len z východnej časti strednej Európy (obr. 13).

Základný koncept týchto pošiev, t. j. kovové plechy, zvoncovité ústie, spôsob zavesenia, vychádza nepochybne z keltskej tradície. Použitie mosadze na výrobu aspoň niektorých z nich (pri ostatných chýba analýza) výrazne

²⁷ Tento nález bol predtým publikovaný ako Šmarjeta (*Werner 1977, obr. 1: 2 a iné*).

naznačuje, že boli vyrobené v rímskych dielňach, ale odkazovali na staršiu keltskú tradíciu (*Istenič 2010, 145*). Najpravdepodobnejšie boli vyrobené v nových rímskych provinciách a bývalých keltských regiónoch ako Noricum (*Werner 1977*) alebo Gallia Cisalpina, čo naznačil *J. Istenič (2010, 145)*. Takisto nemôžeme vylúčiť ani trácko-dácke územie s dlhou tradíciou vysoko kvalitných strieborných a bronzových výrobkov.

Takéto bronzové/mosadzné alebo dokonca strieborné pošvy vyzerajú ako pomerne luxusný tovar a mohli sa používať ako dary, ceremoniálne dary pre spojencov alebo klientov.

Obr. 1. Pošvy s ozdobnými platničkami *opus interrasile*. 1 – Badenheim, Kr. Mainz-Bingen (podľa *Böhme-Schönberger 1998, obr. 4*); 2 – Verdun, Nove Mesto, hrob 37 (podľa *Šmit/Istenič/Perovšek 2010, obr. 4*); 3 – Kamieńczyk, okr. Wyśkow, hrob 301 (podľa *Dąbrowska 1997, tab. CXXXVIII: 4*); 4 – Oblin, okr. Garwolin, hrob 282 (podľa *Czarnecka 2007, tab. CCXXXI: 1*).

Obr. 2. Pošva s ozdobnou platničkou typu *opus interrasile* a dlhým rebrom na zadnej strane. Zemplín, okr. Trebišov, hrob 108. 1 – Foto (podľa *Cosack 1977, obr. 1; 2*); 2 – rekonštrukcia. Nákres K. Czarnecka.

Obr. 3. Horná časť pošvy s ozdobnou platničkou. Witaszewice, okr. Łęczycy, hrob 147/1937. 1 – platnička pošvy (podľa *Kaszewska 1973, tab. XVI; obr. 1*); 2 – platnička typu *opus interrasile* (podľa *Werner 1977, obr. 18*).

Obr. 5. Fragment platničky pošvy. Witaszewice, okr. Łęczycy, hrob 147/1937. Foto W. Siciński.

Obr. 6. Pošvy s dlhými profilovanými platničkami so závesným uškom. 1 – Strmec Bela Cerkev, Doljenska (podľa *Istenič 2010, obr. 4; 5*); 2 – Rassach, Kr. Deutschlandsberg, mohyla 1 (podľa *Fuchs 2003, tab. 11; obr. 37*).

Obr. 7. Polkruhové nákončie s malými výčnelkami. 1 – Rassach, Kr. Deutschlandsberg, mohyla 1 (podľa *Fuchs 2003, tab. 11*); 2 – Zemplín, okr. Trebišov, hrob 108; 3 – Strmec Bela Cerkev, Doljenska (podľa *Šmit/Istenič/Perovšek 2010, obr. 2*).

Obr. 8. Hrobová výbava s úlomkami pošvy. Zaguminki, okr. Ľvov (podľa *Svešnikov 1957, obr. 21*).

Obr. 9. Zaguminki, okr. Ľvov, rekonštrukcia (podľa *Kokowski 1999, obr. 6*).

Obr. 10. Hrobová výbava s úlomkami pošvy. Lučka, okr. Ľvov (podľa *Šmiško 1932, tab. V*).

Obr. 11. Platnička pošvy s fragmentami výzdoby typu *opus interrasile*. Bolotnia, okr. Ľvov (podľa *Cigilik 2003, obr. 14: 6*).

Obr. 12. Fragmenty platničiek z pošiev s prelamovanou výzdobou vpred a s dlhým rebrom vzadu. Tuczno, okr. Inowrocław (podľa súborov J. Kostrzewkseho). Foto T. Bochnak.

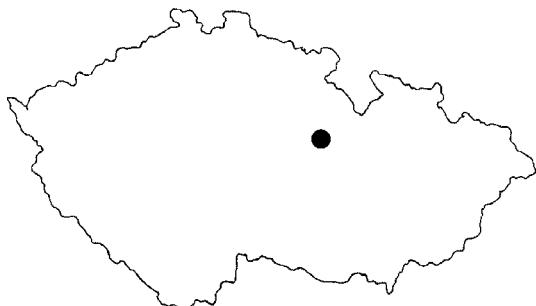
Obr. 13. Poloha nálezísk. 1 – Belozem; 2 – Bolotnia; 3 – Lučka; 4 – Meričleri; 5 – Rassach; 6 – Sofia-Podueni; 7 – Strmec Bela Cerkev; 8 – Tuczno; 9 – Witaszewice; 10 – Zaguminki; 11 – Zemplín. Tmavé kruhy – pošvy typu Zemplín s dlhým rebrom; tmavé štvorce – pošvy bez dlhého rebra; biele kruhy – pošvy pravdepodobne typu Zemplín.

Preklad Mgr. Viera Tejburová

Dr. Katarzyna Czarnecka
Państwowe Muzeum Archeologiczne
Długa 52
PL – 00-241 Warszawa
kczarneckapma@gmail.com

DOBA ŘÍMSKÁ V OKOLÍ LUŽE A NOVÉ NÁLEZY SPOJENÉ S ŘÍMSKÝM VOJENSKÝM PROSTŘEDÍM¹

David Vích



Klíčová slova: východní Čechy, okolí Luže, doba římská, detektorová prospekce, spony, germánská keramika, římská vojenská výstroj

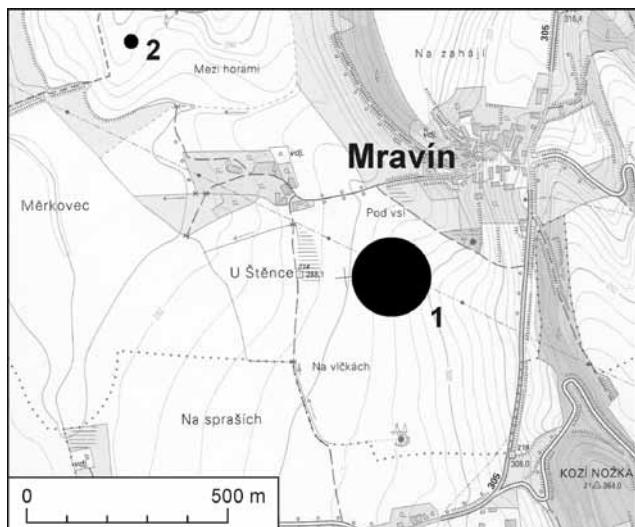
Key words: Eastern Czech republic, Surroundings of Luže, Roman period, detector prospecting, brooches, germanic pottery, Roman military equipment

The Roman Period in the surroundings of Luže and new finds related to the Roman military environment

Until recently there were only very few prehistoric finds in the surroundings of Luže (District of Chrudim, Pardubice Region). However, this all changed after recent surface prospecting, which identified two sites with findings from the Roman period.

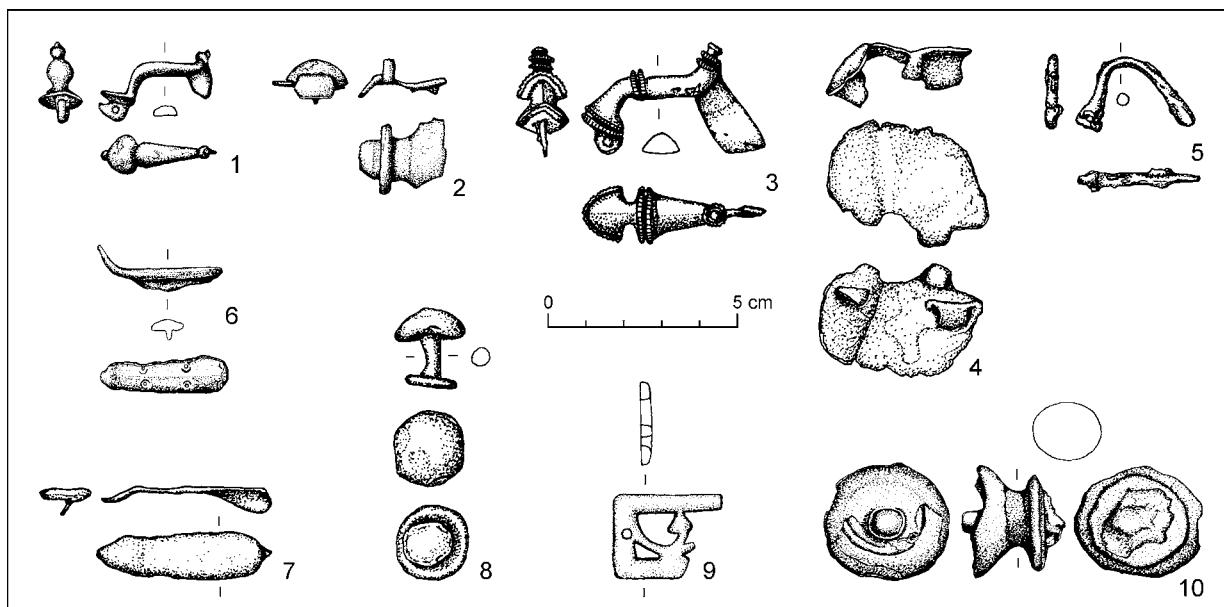
Ve východních Čechách patří Jičínsko, Královéhradecko a Chrudimsko k oblastem s nejúrodnějšími půdami a nevhodnějšími klimatickými podmínkami, čemuž odpovídá i intenzita pravěkého a středověkého osídlení. Okolí Luže na Vysokomýtsku (Pardubický kraj) v zásadě představuje nejzazší jiho-východní pokračování chrudimské roviny. Při poznávání pravěkých dějin tohoto regionu však stále stojíme na samém počátku. Z doby římské byl z daného regionu znám pouze jediný nález, a to dosud nezhodnocený depot římských mincí z hradiště u Rabouně (poloha „Žižkovy šance“, k. ú. Doly-Zderaz; naposled *Militký 2013, 199*). Jak ale ukazují výsledky povrchové prospekce prováděné archeologem Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě a jeho spolupracovníky, nezůstalo rovněž Lužsko stranou pozornosti pravěkého člověka, a to ani v době římské. V současné době v okolí Luže registrujeme dvě polohy s nálezy artefaktů doby římské (obr. 1), přičemž jedna poloha poskytla mimo jiné i římské importy související s vojenským prostředím.

Studovaný region se nachází v Pardubickém kraji, dnešním okr. Chrudim, se zásahem do okr. Ústí nad Orlicí v jihozápadní části Loučenské tabule, konkrétně v okrsku Novohradská stupňovina (*Demek/Mackovčín 2006*), přičemž prostor Lužska se vkliňuje mezi Vraclavský hřbet a Skutečskou pahorkatinu. Hydrologickou osu tohoto mikroregionu tvoří říčka Novohradka s četnými menšími přítoky, nadmořská výška se pohybuje okolo 300 m. Severozápadním směrem pak mírně klesá, jihovýchodním směrem mírně stoupá. Pedologické poměry charakterizují rendziny a boroviny s výskytem hnědozemních středoevropských půd. Jižně od Luže pak nastupuje oblast podzolovaných půd



Obr. 1. Lokality doby římské v okolí Luže. 1 – Mravín 1; 2 – Mentour 1.

¹ Článek odznl jako příspěvek na IX. protohistorické konferenci, která se konala v Bratislavě v roce 2013.



Obr. 2. Drobna kovova industrie z okoli Luze. 1-9 Mravín 1; 10 - Mentour 1. Kresba M. Pleska.

(Válek 1964). Nálezy doby římské zde byly povrchovými sběry zjištěny ve dvou blízkých polohách na dvou katastrálních územích.

První lokalitu doby římské označenou jako Mravín 1 objevili povrchovým sběrem D. Vích a L. Víchová dne 6. 5. 2006. Lokalita je situována na jižním svahu nad zamokřenou inundací Mentourského potoka na úrodném sprášovém podloží, se kterým se v okolí Luze setkáváme poměrně vzácně. Jistě proto není náhodou, že kromě ojedinělé kamenné industrie různých období zde máme rovněž doloženo osídlení z mladší doby bronzové a patrně i středověku. Od téhož roku až doposud zde probíhá povrchová prospekce, a to formou sběrů i detektorového průzkumu, které přinesly kolekci keramiky a kovových předmětů doby římské.

Informačně nejhodnotnějšími nálezy celé kolekce jsou nepochybně kovové předměty získané bez výjimky s využitím detektorů kovů.² Prospekce zde probíhala především v podobě individuálních akcí, v jednom případě se zde rovněž uskutečnila prospekce s masovým nasazením VLF přístrojů. Celková časová dotace pro danou lokalitu činí do konce roku 2013 po přepočítání na jeden přístroj 117 h. Na prospekci se zde podílely především značky Fisher 1270, XP Goldmaxx Power II, XP Deus, při hromadné akci pak navíc detektory kovů značek Minelab Safari, F 75, Tesoro Cortes, Tecnetics T2, Fisher Gold Bug, BlissTool.

Asi nejzajímavějším předmětem celého souboru je část bronzového, původně nepochybně obdélníkovitého prolamovaného kování o dochovaných rozměrech 28 x 21 x 2 mm s otvorem uprostřed původně kratší strany (obr. 2: 9). Přes zlomkový stav lze artefakt identifikovat jako část římského vojenského opaskového kování vyskytující se v různém provedení rámcově ve 2.–3. stol. (Oldenstein 1976, 193–197, tab. 62: 796). Analogie shodná nejen co do provedení, ale i co do stavu dochování pochází z Enzersfeldu (Stuppner 1991, 283, 284, obr. 714). Z východních Čech je dosud známé jediné vojenské opaskové kování, a to z hrobu 764 v Plotištích nad Labem, ovšem ve zcela odlišném provedení (Rybářová 1979, obr. 49: 7; Musil 1994, 5). Podobná kování kusů z Mravína známe z Moravy i Slovenska, ale ani zde nepatří alespoň dle publikovaných pramenů k příliš častým nálezům (Krekovič 1994, 212, 217, 223, obr. 5; 9; Tejral 1994, 44, obr. 10; 1999, 135–147, obr. 42; 43), v důsledku aplikace detektorů kovů se však situace začíná měnit i v jiných regionech (Komoróczy/Vlach 2010, 255).

Do doby římské se rovněž hlásí bronzový artefakt s polokulovitou hlavicí tyčinkovitě spojenou s kruhovým protikusem (obr. 2: 8). Maximální průměr artefaktu činí 14 mm, stejná je i délka. Předmět byl

² Prezentované nálezy jsou majetkem Pardubického kraje uložené v Regionálním muzeu ve Vysokém Mýtě v podsbírce archeologie pod inv. č. 3357, 4627, 4633, 4753, 5080, 5135, 5287, 5311, 5835, 6143–6145, 6147, 6223, 6556–6558, 6602, 6829–6831, 6848, 6864, 6865, 6883, 6893.

původně umístěn na kůži či látce jako součást opasku (*cingulum; Oldenstein 1976, 167*). Podobné předměty ale byly rovněž součástí koňského postroje (*Gschwind 2004, 174; Nicolay 2007, 54, tab. 70*), přičemž kritériem odlišení může být velikost, protože knoflíkovitá kování z koňských postrojů byla menší (*Gschwind 2004, 169*), což patrně bude i náš případ.

Významnou chronologickou oporu představují spínadla a jejich části, pokud ovšem jejich stav dochovaný dovolí klasifikaci. Do konce roku 2013 se na lokalitě Mravín 1 podařilo najít sedm kusů spon či jejich částí.

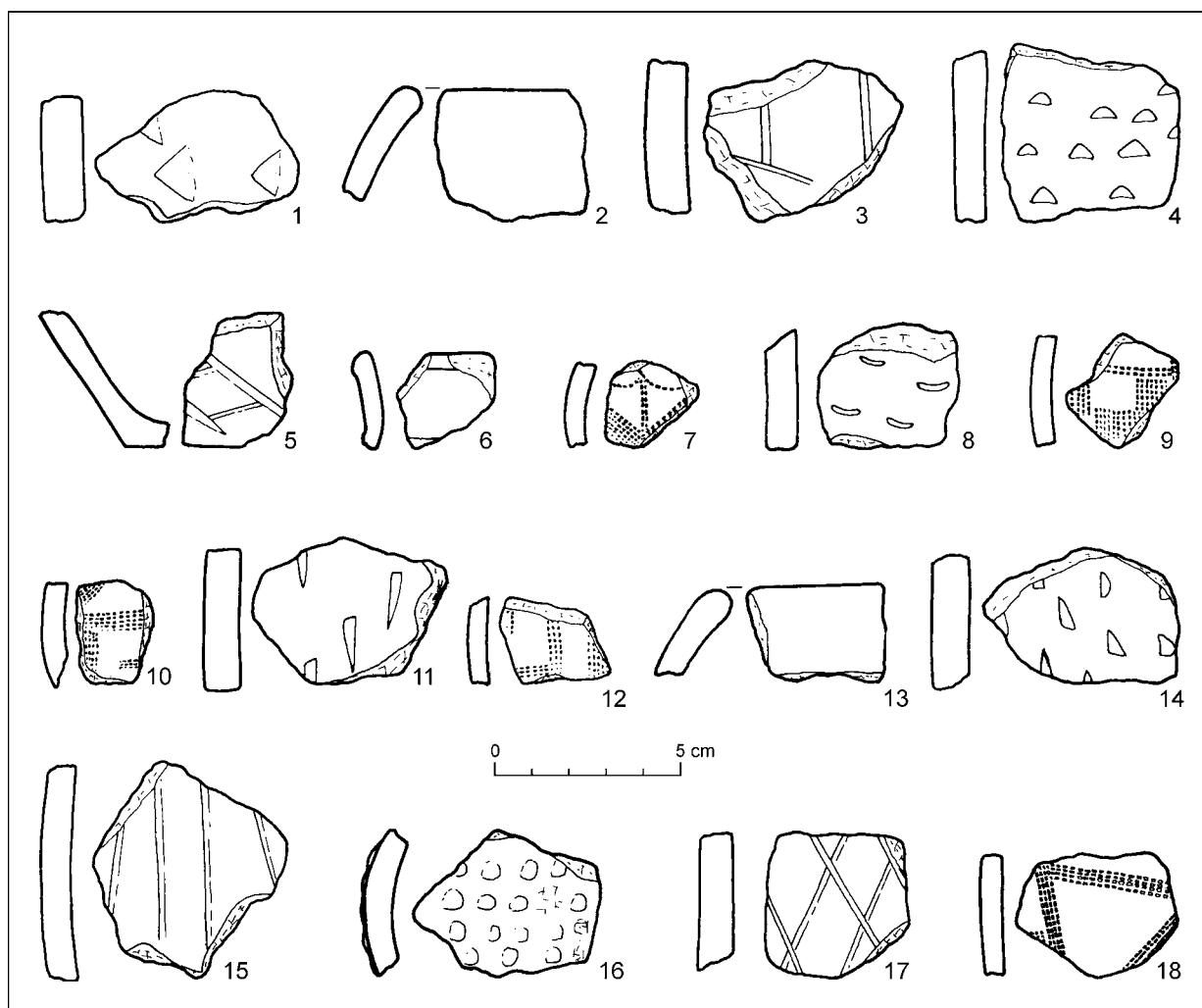
Ze spony (obr. 2: 2; rozměry: 23 x 18 x 7 mm) je dochována část lučíku z bronzu se zbytky stříbra v rýhách na lučíku, která umožňuje bezpečnou klasifikaci. Jedná se o sponu Almgren 43 s datací do období kolem markomanských válek. S největší koncentrací těchto spon se setkáváme v oblasti przeworské kultury, kde se předpokládá jejich výroba. Další, menší koncentrace se vyskytuje na středním Dunaji (*Rajtár 2002*). Z území Čech jsme spínadla tohoto typu dlouho postrádali, první exemplář byl objeven až v roce 2003 v Chotusicích na Kolínsku (*Valentová/Šumberová 2007, 787–789*). Zmiňovaný nález je o to cennější, že pochází z intaktní, i když bohužel poměrně špatně čitelné nálezové situace (*Valentová/Šumberová 2007, 783*). Je nepochybně, že v souvislosti s rozvojem používání detektorů kovů se brzy objeví další nálezy, což ostatně dokládá i prezentovaný kus.

Další spona reprezentuje římskoprovinciální kolínkovité spony s polokruhovitou záhlavní destičkou (rozměry: 30 x 11 x 13 mm), v typologii O. Almgrena (1923) v zásadě odpovídající typu 247 (obr. 2: 1). Těmito sponami se podroběně zabýval především W. Jobst (1975, 65, 66; po něm další autoři, např. *Bojović 1983, 54, 55; Buora 2003*; pro Čechy souhrnně *Droberjar 2012; Olędzki 2007; Petković 2010, 127–141; Sedlmayer 1995, 43, 45*), v jehož pojetí jde o typ 13, varianta C – s nezdobenou polokruhovitou záhlavní destičkou. Spony uvedeného typu mají delší časový výskyt, u nás je optimum rozšíření kladeno do konce 2. a poč. 3. stol. (*Olędzki 2007, 116; Peškař 1972, 95, 96; Tejral 1999, 144*).

Jedním kusem máme zastoupeny bronzové trubkovité spony (obr. 2: 3; rozměry: 29 x 10 x 20 mm). Vyskytují se především v druhé polovině 1. stol., případně v první polovině 2. stol. (*Jobst 1975, 40; Tejral 2002, 204, 205*), aby se v menším provedení a s vysokým zachycovačem, popř. s dvoudílnou konstrukcí udržely až do počátku 3. stol. (*Rybová 1970, obr. XXVII: 4; Svoboda 1948, 65, 66, obr. 4: 9*), což je případ popisovaného spínadla. Jak v Čechách, tak na Moravě náleží trubkovité spony v germánském prostředí k běžně se vyskytujícím výrobkům (*Peškař 1972, 82–85; Svoboda 1948, 62–66*).

Značně deformovanou sponu (obr. 2: 4; rozměry: 30 x 20 x 10 mm) lze i přes značné poznamenání dlouhodobým pobytom v ornici klasifikovat jako destičkovitou sponu v podobě zvířete. S těmito spínadly se setkáváme jak v prostředí římskoprovinciálním (*Thomas 1966, 144–146*) tak barbarském prostředí (*Thomas 1967, 60–66*), přičemž jejich odlišení není vždy bezproblémové, navíc o řadu identifikačních prvků (*Thomas 1967, 12, 13*; stranou pozornosti při tom ponechme náznak pokovení bílým kovem na malé části povrchu destičky, protože pouhé vizuální pozorování bez provedení adekvátních analýz může být u takto poškozeného kusu zavádějící) jsme u studovaného kusu přišli v důsledku dlouhodobého pobytu v ornici. Plechové provedení ukazuje spíše na barbarskou provenienci výrobku, přičemž neanatomické a značně stylizované provedení je pro barbarské výrobky rovněž charakteristické (*Svoboda 1946, 63; 1948, 108; Thomas 1967, 62*). Dochované znaky dovolují uvažovat nejspíše o kanci (*Thomas 1967, obr. 18: 2, 3, 4; 19: 1, 2*). Barbarské spony v podobě zvířete se mimo jiné hojně vyskytují v Čechách, což vedle nálezů uvedených již B. Svobodou a S. Thomasovou potvrzují např. nálezy z Budyně (*Zápotocký 1969, 178, obr. 2: 7–10*) i nejnovější nález z hrobu 3 v Čelákovicích (*Droberjar/Špaček 2003, 324–326*). Destičkovité barbarské spony v podobě zvířete jsou datovány od první poloviny 3. do počátku 4. stol. (*Droberjar/Špaček 2003, 326; Svoboda 1948, 109; Thomas 1967, 63, 64*).

Z další spony se dochovala pouze nožka s páskovitým náběhem na pokračování lučíku (obr. 2: 6; rozměry: 38 x 9,5 x 5 mm). Střechovitě profilovaná nožka nese výzdobu v podobě šesti soustředných kruhů. I když neznáme podobu zbytku spony, popsané znaky dovolují určení jako pozdní sponu s očky tzv. veďlejsí „pruské“ sérií bez možnosti konkretizace typu (*Almgren 1923, 29–32*). S největší koncentrací těchto spon se setkáváme severně od našeho území (*Peškař 1972, 73; Pfeiffer-Frohnert 1998, obr. 1*). Výskyt těchto spínadel spadá především do závěrečného úseku 1.–druhé třetiny 2. stol., přičemž závěru stupně B2 by se již neměl dočkat (*Jílek 2013, 113; Peškař 1972, 74; Pfeiffer-Frohnert 1998, 130–134; Twardo 2003, 177–179*). Zajímavá je v této souvislosti situace zjištěná v chatě 3, která byla porušená příkopem krátkodobého římského tábora z období markomanských válek v Mušově-Na Pískách, kde se spona s očky vedlejší pruské série typu Almgren 60–61 vyskytla spolu se sponou typu Almgren 84 a trubkovitou sponou (*Komoróczy 1999, 171, obr. 4*).



Obr. 3. Výběr keramiky doby římské z lokality Mravín 1.

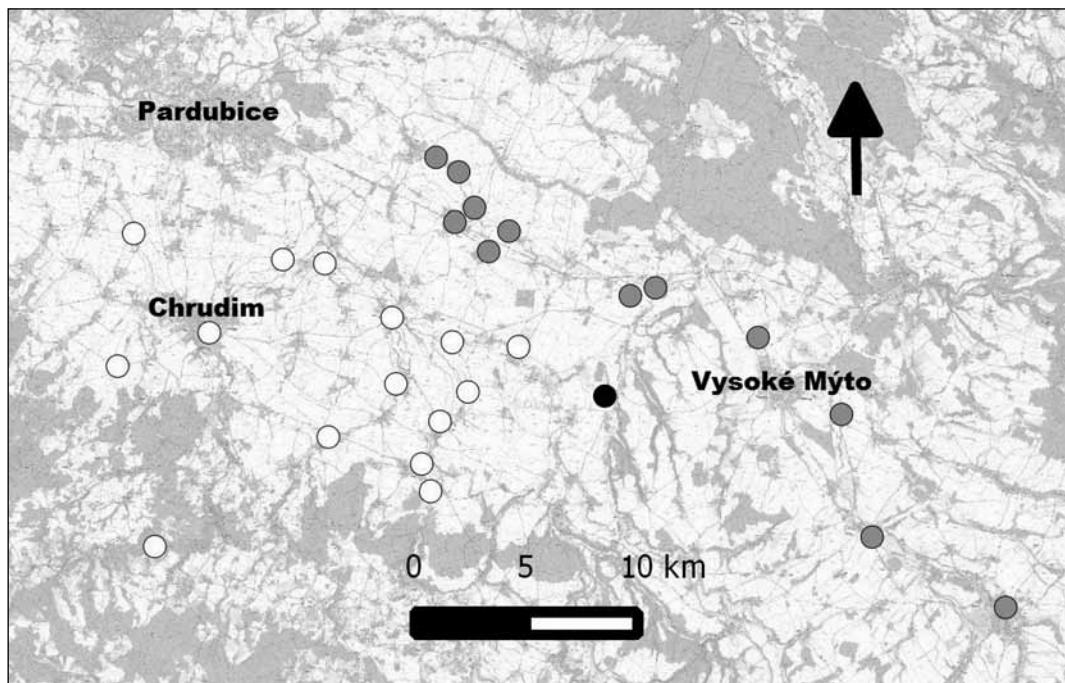
Otázkou zůstává klasifikace torza spony dochovaného v podobě subtilního nezdobeného zahroceného (těžko říci zda zámerně) pásku se zbytkem zachycovače (obr. 2: 7; rozměry: 31 x 8 x 4 mm). S jistotou nedokážeme ani říci, zda disponujeme lučíkem, jeho částí či pouze patkou spony větších rozměrů.

Ze sedmé spony se dochoval silně korodovaný lučík se zbytkem zachycovače s očkem pro osičku vinutí (obr. 2: 5, rozměry: 21 x 4 x 13 mm). Dle uvedených znaků šlo s největší pravděpodobností o sponu dvoudílné konstrukce, míra poškození však další klasifikaci znemožňuje.

Šesti kusů máme zastoupeny římské mince včetně suberátů. Bez výjimky jde o denáry (císaře Hadriána, Vespasiána, Domitiána, jedním kusem republikánský serratní denár)³ a budou publikovány samostatně spolu s dalšími novými mincovními nálezy z českomoravského pomezí, protože od posledního zveřejnění (Militký/Vích 2011) se počet nálezů opět rozrostl.

Mnohem méně chronologické jistoty poskytuje keramika. Z keramických tvarů lze identifikovat pouze zlomek okraje patrně teriny (obr. 3: 6) a okraje soudkovitých nádob (obr. 3: 2, 13). Ve výzdobě se setkáváme s běžnými motivy doby římské – nehtovitými a dalšími (obr. 3: 1, 4, 8, 11, 14) vrypy, křížícími se liniemi (obr. 3: 3, 5, 15, 17), tyto prvky však nejsou chronologicky citlivé. Poněkud lépe jsme na tom s výzdobou provedenou rádélkem (obr. 3: 7, 9, 10, 12, 18). Její výskyt začíná v mladším úseku stupně A (*Droberjar 2008, 104–107; Motyková-Šneidrová 1963, 8; Rybová 1956, 218–222*) s hojným výskytem ve stupni B2 (*Břicháček/Košnar 1998, 68; Motyková-Šneidrová 1967, 9*) a s dozíváním ve fázi C1a (*Břicháček/*

³ Za určení děkuji J. Militkému.



Obr. 4. Nálezy doby římské v Mravíně (černě) na pomezí Chrudimska (bíle), Vysokomýtska a východního Pardubicka (šedě). U starších nálezů je lokalizace provedena pouze na katastru. Každé katastrální území je zastoupeno pouze jedním bodem bez ohledu na skutečný počet zjištěných komponent doby římské v rámci katastru.

Košnar 1998, 72; Varsik 2011, 75; Zeman/Venclová/Bubeník 1998, 108, 109). Do mladšího úseku starší doby římské náleží i zlomek výdutě s úpravou povrchu nazývanou barbotino (obr. 3: 16; Motyková/Pleiner 1987, 438). Celkově lze konstatovat, že keramika získaná povrchovým sběrem je natolik fragmentarizovaná, že umožňuje na základě několika charakteristických prvků pouze rámcovou dataci do mladšího úseku starší doby římské.

O nedávno zjištěné lokalitě Mravín 1 můžeme na základě získaných nálezů říci, že jde o germánské sídliště datované do průběhu (či spíše do mladšího úseku) 2.– (první polovina?) 3. stol.

Dne 26. 7. 2009 nalezl J. Kuchynka povrchovým sběrem bez použití detektoru kovů ve vzdálenosti 1 km od lokality Mravín 1 na k. ú. Mentour (lokalita Mentour 1 pokračující na k. ú. Mravín-Mrvín 3) bronzový válcovitý profilovaný předmět se zbytkem železného trnu. Lokalita se rovněž nachází na svahu nad údolím Mentourského potoka, tentokrát ovšem poněkud netypicky na těžkých jílovitých půdách promísených hrubým štěrkem. Přesto se zde podařilo zjistit nálezy ze závěru raného středověku (Vich 2013) a sporadické zlomky pravěké keramiky. Přes veškerou snahu jsme zde ale další nálezy (ať již kovové či keramické) doby římské nezjistili, nepomohlo ani (zatím spíše orientační) nasazení detektoru kovů XP Goldmaxx Power II s časovou dotaci 2 h.

Předmět (obr. 2: 10; průměr 33, délka 24 mm) představuje profilovanou ozdobnou hlavici tvořící součást kování skříňky, přičemž přesné funkční určení není s ohledem na variabilitu těchto artefaktů bez problémů (Gáspár 1986, 56, 57, tab. XXXII). Na území barbarika se tyto artefakty vyskytují vzácně, z Čech byl dosud publikován jediný podobný exemplář určený jako držadlo k zásuvce skříňky (Sakař 1991, 11, obr. 1: 4), nově byl detektorem kovů objeven analogický nález na Opočensku (nepublikováno). Z Moravy byly nedávno představeny nové detektorové nálezy z Božic (Jílek 2007a) a Drásova (Jílek 2007b), ovšem zde se vedle funkce jako součástí skříňky uvažuje i o možných souvislostech s vojenským prostředím (Allason-Jones 1985, 100–102).

Nejbližší známá lokalita doby římské leží od Mravína severně ve vzdálenosti téměř 5 km v k. ú. Stradouň (Vich 2010, 717). Lokalita Stradouň 1 pak tvoří součást linie sídlišť zjištěných především povrchovými sběry na řece Loučné a přes Svitavsko navazující na osídlení Malé Hané (Vich 2007). Mnohem hůře jsme na tom s poznáním osídlení Chrudimska v době římské. S jedinou výjimkou jde o staré nálezy nebo o lokality známé především z povrchových sběrů, obvykle navíc jednorázového charakteru.

Soupis lokalit doby římské z Chrudimska (s výjimkou římských mincí)⁴

Blížňovice, lokalita 5

Okolnosti: sběr J. Frolíka, J. Kalfersta, J. Sigla, 9. 4. 1988.
Nálezy: keramika a mazanice.
Uloženo: muzeum Hradec Králové.
Literatura: *Kalferst/Sigl/Vokolek 1990*, 3.

Chrudim (parc. č. 1753/3, 1754/2)

Okolnosti: sběr I. Boháčová, J. Frolík, J. Kalferst, J. Sigl, V. Vokolek, 8. 3. 1990.
Nálezy: keramika.
Uloženo: muzeum Hradec Králové.
Literatura: *Kalferst/Sigl/Vokolek 1991–1992*, 13.

Brčekoly, lokalita 1a, 1b

Okolnosti: sběr J. Kalferst, J. Sigl, V. Vokolek, 11. 4. 1985.
Nálezy: keramika.
Uloženo: muzeum Hradec Králové.
Literatura: *Sigl/Vokolek 1986*, 7.

Chrudim (parc. č. 1928/3, 1924/2)

Okolnosti: povrchový sběr I. Boháčová, J. Frolík, J. Kalferst, J. Sigl, V. Vokolek, 8. 3. 1990.
Nálezy: keramika.
Uloženo: muzeum Hradec Králové.
Literatura: *Kalferst/Sigl/Vokolek 1991–1992*, 14.

České Lhotice, Hradiště

Okolnosti: neznámé, ze sbírky evangelické školy v Hradišti.
Nálezy: spona.
Uloženo: muzeum Chrudim.
Literatura: *Frolík 1980*, 16.

Chrudim, Tesco

Okolnosti: záchranný výzkum při stavbě obchodního centra Tesco v r. 2009.
Nálezy: objekty, keramika; bronzový nákrčník, část železného nože, korálek; prozkoumána část sídliště z mladší doby římské a počátku doby stěhování národů.
Uloženo: muzeum Chrudim.
Literatura: *Musil/Jílek 2012*.

Dřenice, lokalita 2

Okolnosti: sběr J. Sigl, V. Vokolek, 15. 4. 1985.
Nálezy: keramika.
Uloženo: muzeum Hradec Králové.
Literatura: *Sigl/Vokolek 1986*, 11.

Chrudim, Transporta

Okolnosti: nálezové okolnosti neznámé.
Nálezy: keramika.
Uloženo: muzeum Chrudim.
Literatura: *Frolík 1981*, 9.

Hrochův Týnec, Podhorská ulice

Okolnosti: na zahradě domu č. p. 80 byly zničeny sídliště objekty.
Nálezy: keramika.
Uloženo: privátní sbírka.
Literatura: *Motyková-Šneidrová 1967*, 20, 21.

Podlažice, lokalita 2

Okolnosti: povrchové sběry předané do muzea v Hradci Králové.
Nálezy: keramika.
Uloženo: muzeum Hradec Králové.
Literatura: *Bláha/Kalferst/Sigl 2004*, 96.

Hrochův Týnec, lokalita 4a

Okolnosti: sběr M. Vávra, J. Sigl 12. 4. 1985.
Nálezy: keramika.
Uloženo: muzeum Hradec Králové.
Literatura: *Sigl/Vokolek 1986*, 12.

Rosice u Chrasti, lokalita 5

Okolnosti: sběr I. Boháčová, J. Frolík, J. Kalferst, J. Sigl, 14. 4. 1987.
Nálezy: keramika.
Uloženo: muzeum Hradec Králové.
Literatura: *Kalferst/Sigl/Vokolek 1989*, 16.

Hrochův Týnec, lokalita 4b

Okolnosti: sběr J. Sigl, M. Vávra, 12. 4. 1985.
Nálezy: keramika.
Uloženo: muzeum Hradec Králové.
Literatura: *Sigl/Vokolek 1986*, 13.

Stolany, lokalita 8

Okolnosti: sběr J. Šteřha, 22. 10. 2007.
Nálezy: keramika.
Uloženo: muzeum Chrudim.
Literatura: *Musil 2008–2009b*, 44; *2008–2009c*, 76.

Chrast, zahrada (č. p. 651)

Okolnosti: nalezeno při výkopu na zahradě domu č. p. 651 v hloubce asi 50 cm.
Nálezy: nezdobená nádoba na nožce.
Uloženo: muzeum Chrast.
Literatura: *Frolík 1989*, 33.

Trojovice, lokalita 1a

Okolnosti: sběr J. Sigl, M. Vávra, 12. 4. 1985.
Nálezy: keramika.
Uloženo: muzeum Hradec Králové.
Literatura: *Sigl/Vokolek 1986*, 21.

Chroustovice

Okolnosti: blíže nedokumentovaný povrchový sběr na katastru obce.
Nálezy: keramika.
Uloženo: muzeum Pardubice.
Literatura: *Kašpárek 2012*.

⁴ Soupis má dokumentovat aktuální stav poznání doby římské na Chrudimsku a vychází pouze z údajů v dostupné literatuře bez fyzické revize pramenů v muzejních sbírkách. To v dohledné době připravuje J. Jílek, kterému zároveň děkuji za velmi cenné připomínky.

Tuněchody, lokalita 2

Okolnosti: sběr pracovníků muzea v Hradci Králové v r. 1978, V. Vokolek 19. 10. 1988.

Nálezy: keramika.

Uloženo: muzeum Hradec Králové.

Literatura: *Kalferst/Sigl/Vokolek 1990, 18; Sigl/Vokolek 1979, 9.*

Tuněchody, lokalita 6

Okolnosti: sběr J. Boček, M. Vávra, r. 1982.

Nálezy: keramika, mazanice.

Uloženo: muzeum Hradec Králové.

Literatura: *Sigl/Vokolek 1983, 11.*

Uloženo: muzeum Hradec Králové.

Literatura: *Kalferst/Sigl 1985, 19; Thér et al. 2010; Vích/Vokolek 1997, 23; Vokolek 1981.*

Úhřetice, lokalita 1b, 2

Okolnosti: opakované sběry M. Vávra, V. Vokolek, D. Vích, J. Musil, detektorová prospekce.

Nálezy: keramika, spona.

Uloženo: muzeum Chrudim.

Literatura: *Kalferst/Sigl 1985, 19; Kalferst/Sigl/Vokolek 1990, 18; Musil 2008–2009a, 31; 2008–2009b, 47; Musil/Jílek/Vích 2008–2009.*

Tuněchody, lokalita 8

Okolnosti: sběr Ing. Zeman, J. Sigl, V. Vokolek, 22. 9. 1980; záchranný výzkum v těžebním prostoru cihelny v r. 2006.

Nálezy: keramika, mazanice, zvířecí kosti a struska, pece.

Zaječice

Okolnosti: starý sídliště nález.

Nálezy: část kónické přepálené misky.

Uloženo: Národní muzeum Praha.

Literatura: *Beková/Droberjar 2005, 415, obr. 16.*

Povrchové sběry spojené s využitím detektorů kovů v posledních letech poměrně razantně mění pohled na pomezí severozápadní Moravy a východních Čech v průběhu doby římské a ukazují na čílý ruch v daném prostoru. Vedle prvního pohřebiště, objeveného autorem u Jevíčka (včetně prvního intaktně dochovaného hrobu s bronzovou štítovitou puklicí; *Droberjar/Vích 2011*) a prozatím ojedinělého hrobu z Vysokého Mýta (nepublikovaný objev z roku 2012), se jako velmi cenná jeví drobná kovová industrie pravidelně detekovaná v areálech sídlišť, mezi níž nechybí ani nálezy související s římským vojenským prostředím. Získaný soubor včetně prezentovaných nálezů ukazuje na významnou roli českomoravského pomezí především období okolo markomanských válek, kdy sem pronikaly předměty římské provenience a zároveň předměty východogermánského původu. Zároveň je ale jisté, že podobných nálezů bude s nástupem éry detektorů kovů přibývat i v dalších regionech. Skutečný význam regionu se pak ukáže až srovnáním pramenné základny s širším okolím, především zatím velmi podhodnoceného Chrudimska.

Příspěvek byl vypracován v rámci programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI II) č. DG16P02R031 (Moravské křížovatky).

LITERATURA

Allason-Jones 1985

L. Allason-Jones: Bell-shaped studs? In: Bishop, M. C. (Ed.): The Production and Distribution of Roman Military Equipment. Proceedings of the Second Roman Military Equipment Research Seminar. BAR Inter. Ser. 275, 1985, 95–108.

Almgren 1923

O. Almgren: Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. Leipzig 1923.

Beková/Droberjar 2005

M. Beková/E. Droberjar: Bohatý ženský kostrový hrob z mladší doby římské ve Slepoticích (Pardubický kraj). Arch. Střední Čechy 9/2, 2005, 401–439.

Bláha/Kalferst/Sigl 2004

R. Bláha/J. Kalferst/J. Sigl: Příručky archeologické sbírky hradeckého muzea v letech 2000–2003. Zprav. Muz. Hradec Králové. Suppl. 30, 2004, 3–142.

Bojović 1983

D. Bojović: Rimske fibule Singidunuma. Belgrad 1983.

Břicháček/Košnar 1998

P. Břicháček/L. Košnar: Sídliště doby římské v Berouně – Závodí. Praehistorica 23, 1998, 61–93.

Buora 2003

M. Buora: Fibule a ginocchio dal Friuli Venezia Giulia. Aquileia Nostra 74, 2003, 497–550.

Demek/Makovčin 2006

J. Demek/P. Mackovčin (Ed.): Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČR. Brno 2006.

Droberjar 2008

E. Droberjar: K chronologii nejstarších labsko-germánských (svébských) sídlišť v Čechách. In: E. Droberjar/B. Komoróczky/D. Vachůtová (Ed.): Barbaráká sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů. Archeologie barbarů 2007. Spisy Arch. Ústavu AV ČR 37. Brno 2008, 99–110.

Droberjar 2012

E. Droberjar: Římské kolínkovité spony v Čechách. Arch. Výzkumy Jižní Čechy 25, 2012, 119–131.

- Droberjar/Špaček 2003*
- Droberjar/Vích 2011*
- Frolík 1980*
- Frolík 1981*
- Frolík 1989*
- Gáspár 1986*
- Gschwind 2004*
- Jílek 2007a*
- Jílek 2007b*
- Jílek 2013*
- Jobst 1975*
- Kalferst/Sigl 1985*
- Kalferst/Sigl/Vokolek 1989*
- Kalferst/Sigl/Vokolek 1990*
- Kalferst/Sigl/Vokolek 1991–1992*
- Kašpárek 2012*
- Komoróczy 1999*
- Komoróczy/Vlach 2010*
- Krekovič 1994*
- Militký 2013*
- Militký/Vích 2011*
- Motyková-Šneidrová 1963*
- Motyková-Šneidrová 1967*
- Motyková/Pleiner 1987*
- Musil 1994*
- Musil 2008–2009a*
- Musil 2008–2009b*
- Musil 2008–2009c*
- Musil/Jílek 2012*
- Musil/Jílek/Vích 2008–2009*
- E. Droberjar/J. Špaček: Žárové hroby a ostrovní (?) nález z mladší doby římské v Čelákovicích. *Arch. Střední Čechy* 7, 2003, 319–347.
- E. Droberjar/D. Vích: Nové žárové pohřebiště z doby římské v Jevíčku-Předměstí, okr. Svitavy. In: E. Droberjar (Ed.): *Archeologie barabarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Stud. Arch. Suebica I. Olomouc 2011, 23–38.
- J. Frolík: Archeologické nálezy Chrudimsko (A–CH). Chrudim 1980.
- J. Frolík: Archeologické nálezy Chrudimsko (Chrudim). Chrudim 1981.
- J. Frolík: Archeologické památky Hlinecka a Chrastecka. Hlinsko v Čechách 1989.
- D. Gáspár: Römische Kästchen aus Pannonien I–II. *Antaeus* 15. Budapest 1986.
- M. Gschwind: Abusina. Das römische Auxiliarkastell. *Eining an der Donau vom 1. Jahrh. n. Chr.* 5. München 2004.
- J. Jílek: Božice (okr. Znojmo). *Přehled Výzkumů* 48, 2007, 395.
- J. Jílek: Drásov (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 48, 2007, 396, 397.
- J. Jílek: Doba římská ve východních a severovýchodních Čechách. Sledování vzájemných interakcí germánské a římské společnosti v době římské. Disertační práce (Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně). Brno 2013. Nepublikované.
- W. Jobst: Die römischen Fibeln aus Lauriacum. Linz 1975.
- J. Kalferst/J. Sigl: Archeologické nálezy v roce 1984. *Zprav. Kraj. Mus. Vých. Čech* 12, 1985, 5–20.
- J. Kalferst/J. Sigl/V. Vokolek: Archeologické nálezy získané v letech 1987–1988. *Zprav. Muz. Hradec Králové* 16, 1989, 3–19.
- J. Kalferst/J. Sigl/V. Vokolek: Nové archeologické přírůstky KMVČ v Hradci Králové v r. 1989. *Zprav. Muz. Hradec Králové* 17, 1990, 3–21.
- J. Kalferst/J. Sigl/V. Vokolek: Archeologické přírůstky v Muzeu východních Čech v Hradci Králové v letech 1990 a 1991. *Zprav. Muz. Hradec Králové* 18, 1991–1992, 7–29.
- F. Kašpárek: Povrchové nálezy z doby římské z okolí Chroustovic (okr. Chrudim). *Arch. Vých. Čech* 1, 2012, 91–99.
- B. Komoróczy: Zpráva o výzkumu fortifikace římského krátkodobého tábora a objektů sídliště z doby římské na lokalitě Mušov-Na Pískách v letech 1995–1996. *Přehled Výzkumů* 39, 1999, 165–196.
- B. Komoróczy/M. Vlach: Využití GIS pro výzkum římského vojenského zásahu na barbarském území ve střední Evropě v době markomanských válek – úvod do problematiky a perspektivy. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Ed.): *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliiskové a ekonomicke štruktúry od neskorej doby laténskej po včasny stredovek*. Zborník referátov z V. protohistorickej konferencie v Nitre, 21.–25. septembra 2009. Nitra 2010, 247–289.
- E. Krekovič: Military equipment on the territory of Slovakia. *Journal Rom. Milit. Equip. Stud.* 5, 1994, 211–225.
- J. Militký: Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách (5. století před Kristem až 7. století po Kristu). Komentovaný katalog nálezového fondu. Praha 2013.
- J. Militký/D. Vích: Nové nálezy římských mincí na česko-moravském pomezí. In: E. Droberjar (Ed.): *Archeologie barabarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Stud. Arch. Suebica I. Olomouc 2011, 279–306.
- K. Motyková-Šneidrová: Die Anfänge der Römischen Kaiserzeit in Böhmen. *Fontes Arch. Pragenses* 6. Praha 1963.
- K. Motyková-Šneidrová: Weiterentwicklung und Ausklang der älteren Römischen Kaiserzeit in Böhmen. *Fontes Arch. Pragenses* 11. Praha 1967.
- K. Motyková/R. Pleiner: Die römerzeitliche Siedlung mit Eisenhütten in Ořech bei Prag. *Pam. Arch.* 78, 1987, 371–448.
- J. Musil: Römische Waffen und Rüstungen aus Böhmen – Nálezy římských zbraní a výzbroje v Čechách. *Pam. Arch.* 85, 1994, 5–14.
- J. Musil: Přehled archeologických akcí a přírůstků do sbírek Regionálního muzea v Chrudimi za rok 2006. *Zprav. Muz. Hradec Králové* 34, 2008–2009, 22–32.
- J. Musil: Přehled archeologických akcí a přírůstků do sbírek Regionálního muzea v Chrudimi za rok 2006. *Zprav. Muz. Hradec Králové* 34, 2008–2009, 33–49.
- J. Musil: Stolany (okr. Chrudim) v pravěku až raném středověku, výsledky povrchové prospekce v letech 2005–2008. *Zprav. Muz. Hradec Králové* 34, 2008–2009, 75–96.
- J. Musil/J. Jílek: Osada z pozdní odby římské a počátku doby stěhování národů v Chrudimi. *Vých. Sbor. Hist.* 21, 2012, 3–76.
- J. Musil/J. Jílek/D. Vích: Příspěvek k poznání osídlení Úhřetic (okr. Chrudim) v době římské. Nález samostřílové spony s klínovotou nožou 177. skupiny podle Schulze. *Zprav. Muz. Hradec Králové* 34, 2008–2009, 137–149.

- Nicolay 2007 J. Nicolay: Armed Batavians. Use and significance of weaponry and horse gear from non-military contexts in the Rhine Delta (50 BC to ad 450). Amsterdam 2007.
- Oldenstein 1976 J. Oldenstein: Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. Studien zu Beschlagnahmen und Zierat an der Ausrüstung der römischen Auxiliareinheiten des obergermanisch-raetischen Limesgebietes aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n. Chr. Ber. RGK 57, 1976, 49–284.
- Ołędzki 2007 M. Ołędzki: Roman knee fibulae with a semicircular plate on the head from present-day Poland – Římské kolínkovité spony s polokruhovitou destičkou na hlavici z území dnešního Polska. In: E. Droberjar/O. Chvojka (Ed.): Archeologie barbarů 2006. Příspěvky z II. protohistorické konference České Budějovice, 21.–24. 11. 2006. Arch. Výzkumy Jižní Čechy. Suppl. 3. České Budějovice 2007, 113–117.
- Peškař 1972 I. Peškař: Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. Praha 1972.
- Petković 2010 S. Petković: Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e. Beograd 2010.
- Pfeiffer-Frohnert 1998 U. Pfeiffer-Frohnert: „Mit Augen am Fuß und mit Wulst statt Scheibe“. Verbreitung und Zeitstellung der preußischen Nebenserie A 57–61 und ihrer Varianten. In: J. Kunow (Ed.): 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 Kleinmachnow, Land Brandenburg. Forsch. Arch. Land Brandenburg 5. Wünsdorf 1998, 125–134.
- Rajtár 2002 J. Rajtár: Zur Verbreitung der Fibeln Almgren 43 im Mitteldonaugebiet. In: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (Eds.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002, 355–364.
- Rybová 1956 A. Rybová: Horizont plaňanského typu v sídlištích nálezech v Čechách. Arch. Rozhledy 8/2, 1956, 206–236.
- Rybová 1970 A. Rybová: Das Brandgräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit von Přov. Praha.
- Rybová 1979 A. Rybová: Plotiště nad Labem. Eine Nekropole aus dem 2.–5. Jahrhundert u. Z. Teil 1. Nekropole 2.–5. století n. l. 1. Pam. Arch. 70, 1979, 353–489.
- Sakař 1991 V. Sakař: Kování římských skříněk v českých nálezech. Čas. Národ. Muz. (Ř. H.) 160, 1991, 11–19.
- Sedlmayer 1995 H. Sedlmayer: Die römischen Fibeln von Wels. Wels 1995.
- Sigl/Vokolek 1979 J. Sigl/V. Vokolek: Záchranné výzkumy a jiné akce v terénu provedené v roce 1978. Zprav. Kraj. Mus. Vých. Čech 6, 1979, 3–10.
- Sigl/Vokolek 1983 J. Sigl/V. Vokolek: Nové archeologické nálezy v roce 1982. Zprav. Kraj. Mus. Vých. Čech 10, 1983, 5–11.
- Sigl/Vokolek 1986 J. Sigl/V. Vokolek: Archeologické nálezy v roce 1985. Zprav. Kraj. Muz. Hradec Králové 13, 1986, 5–23.
- Stuppner 1991 A. Stuppner: Enzersfeld, OG Enzesfeld, VB Korneuburg. Fundber. Österreich 30, 1991, 283–284.
- Svoboda 1946 B. Svoboda: Destičkovité spony mladší doby císařství římského (K dějinám styků našich zemí s antickým světem). Pam. Arch. 42, 1946, 40–70.
- Svoboda 1948 B. Svoboda: Čechy a římské impérium. Sbor. Národ. Muz. Hist. Sv. II–A. Praha 1948.
- Tejral 1994 J. Tejral: Römische und germanische Militärausrüstungen der antoninischen Periode im Licht norddanubischer Funde. In: C. Carnap-Bornheim (Ed.): Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994. Lublin – Marburg 1994, 27–60.
- Tejral 1999 J. Tejral: Zum Stand der archäologischen Forschung über den römischen militärischen Eingriff in Gebieten nördlich der Donau. Přehled Výzkumů 39, 1999, 81–164.
- Tejral 2002 J. Tejral: Die germanische Silberfibel von Mušov und ihr archäologisch-historisches Umfeld. Slov. Arch. 49, 2002, 203–247.
- Thér et al. 2010 R. Thér/E. Droberjar/M. Gregor/L. Lisá/P. Kočárová: Vápenické pece z doby římské v lokalitě Tuněchody (okr. Chrudim). Arch. Rozhledy 62, 326–347.
- Thomas 1966 S. Thomas: Die provinzialrömischen Scheibenfibeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. Berliner Jahrb. Vor- u. Frühgesch. 6, 1966, 119–178.
- Thomas 1967 S. Thomas: Die germanischen Scheibenfibeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. Berliner Jahrb. Vor- u. Frühgesch. 7, 1967, 1–187.
- Twardo 2003 S. Twardo: Zapinki oczkowe serii pruskiej z terenu północno-wschodniego Mazowsza. Stud. i Mat. Arch. 11, 2003, 165–247.
- Válek 1964 B. Válek: Půdy východních Čech. Havlíčkův Brod 1964.
- Valentová/Šumberová 2007 J. Valentová/R. Šumberová: Nález spony typu Almgren 43 na sídlišti v Chotusicích a osídlení dolního Podoubraví v době římské. Arch. Rozhledy 59, 2007, 779–792.
- Varsik 2011 V. Varsik: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislav. Sídliská z doby římskej v Bratislave-Trnávke a okolí. Nitra 2011.

- Vích 2007 D. Vích: Českomoravské pomezí v době římské. Pravěk NŘ. Suppl. 17. Brno 2007, 173–229.
- Vích 2010 D. Vích: Nálezy doby římské na středním toku řeky Loučné – Die Funde aus der römischen Kaiserzeit am Mittelteil des Flusses Loučná. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Ed.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliškové a ekonomicke štruktúry od neskorej doby laténskej po včasny stredovek. Zborník referátov z V. protohistorickej konferencie v Nitre. 21.–25. september 2009. Nitra 2010, 713–727.
- Vích 2013 D. Vích: Průzkum polohy Háj u Luže s reliktami úvozových cest. Arch. Hist. 38, 2013, 705–729.
- Vích/Vokolek 1997 D. Vích/V. Vokolek: Nálezy získané do sbírek AO MVČ v letech 1996–97. Zprav. Muz. Hradec Králové 23, 1997, 3–27.
- Vokolek 1981 V. Vokolek: Zjišťovací výzkum v Tuněchodech. Zprav. Muzea Hradec Králové 8, 12, 13.
- Zápotocký 1969 M. Zápotocký: Materiály k osídlení Litoměřicka v době římské – I. dolní Poohří. Arch. Rozhledy 21, 178–201.
- Zeman/Venclová/Bubeník 1998 J. Zeman/N. Venclová/J. Bubeník: Železářská osada z 3.–poč. 5. stol. v Přerubeničích. Praehistorica 23, 1998, 95–131.

The Roman Period in the surroundings of Luže and new finds related to the Roman military environment

David Vích

Summary

The recent surface collections using metal detectors significantly change our view of the borderland of northwestern Moravia and eastern Bohemia during the Roman Period and suggest busy life in this region. Along with the first burial ground discovered by the author near Jevíčko (including the first intactly preserved burial with a bronze shield omphalos; *Droberjar/Vích 2011*) and the so-far unique burial from Vysoké Mýto (an unpublished discovery from 2012), small metal industry regularly detected in the settlement areas appears to be valuable. The industry includes finds related to the Roman military environment. The obtained complex of finds including the presented finds points to the important role of the Bohemian-Moravian borderland mainly in the period around the Marcomani wars, when artifacts or Roman provenance and, simultaneously, east Germanic items entered the area. It is certain, however, that numbers of such finds will rise in the era of metal detectors in other regions as well. The real importance of the region will show by comparing the source base with its wider surroundings, mostly with the currently underestimated Chrudim region.

Fig. 1. The sites from the Roman period in the area surrounding the town Luže. 1 – Mravín 1; 2 – Mentour 1.

Fig. 2. Small metal findings from the area surrounding the town Luže. 1–9 – Mravín 1; 10 – Mentour 1. Drawn by M. Pleska.

Fig. 3. The selection of pottery from the Roman period found in the site Mravín 1.

Fig. 4. The findings from the Roman period found in Mravín (in black) on the border of Chrudim region (in white), Vysoké Mýto region and the eastern part of Pardubice region (in gray). The location of older findings is realized only in the cadastral territory. Every cadastral territory is represented by only one point without taking into consideration the real number of the sites from the Roman period in terms of the cadastral territory.

Translated by Aback, s. r. o.

REALLY UNIQUE? ON THE SWORDS IN THE WEST BALT CIRCLE¹

Bartosz Kontny

Key words: sword, weapons, West Balt circle, Roman Period, Migration Period

Kľúčové slová: meč, zbrane, západobaltský kultúrny okruh, doba rímska, migračné obdobie

The paper deals with the problem of swords in the West Balt circle. It has been stated that they lack here almost entirely, with the exception for several swords known. The author opposes such idea, showing new materials proving the usage of swords in the Balt cultural milieu, specifically swords from bog sacrificial sites (Wólka, Czaszkowo) and elements of swords' scabbards, fittings of baldric belts aimed to hang the scabbard, or sword's handle fitting discovered in graves without swords themselves. That phenomenon is observed both in the Roman (the Bogaczewo culture and Dollkeim-Kovrovo culture) and Migration Period (the Olsztyn group). It seems to prove that Balts frequently avoided placement of swords in graves what could be expressed by the value of swords (see long usage of broken and then sharpened swords) or ritual matters/beliefs (e.g. pars-pro-toto principle or taboo).

The weaponry of the Balt peoples (Fig. 1) in protohistorical period had not been studied for years. As the relatively well known cultural units one may quote only the Bogaczewo culture, Sudovian culture and the Elbląg group (Kontny 2007a; 2007b; 2009; 2011; 2013a; 2013b; 2015a; 2015b; 2016) although it is far from being at the state of conclusions. However there is one general statement as refers to Balt weaponry, treated as a verity: Balts used swords only exclusively. It is a result of studies carried out by one of the best 'baltologists' W. Nowakowski (1994a). Later 'outburst' on the archival data concerning the Balt lands as well as relics that survived the II World War² didn't change that view significantly (some specimens were verified and only single sword was added to the list) so the scholar confirmed his thesis (Nowakowski 2007). He based on archaeological materials, i.e. the scarcity of swords but to expose this additionally he quoted the information given by Tacitus in 'De origine et situ germanorum' or 'Germania' (published in

¹ The article is revised version of report which was presented on 9th protohistoric conference in Bratislava in 2013.

² As refers to materials this is connected namely with the reappearance of the significant part of the Prussia-Museum collection (quoted further as Prussia-Sammlung) and archives (embracing both written data and photographs, mentioned further as Prussia-Archiv and Foto-Archiv) now stored in the Museum of Prehistory and Early History (Museum für Vor- und Frühgeschichte) in Berlin as well as its part unearthed in Fort Quednau near Kaliningrad now in the Museum of History of Arts (Istoriko-Hudožestvennyj Muzej) in Kaliningrad; both discoveries happened in 1990s; smaller part of the collection was known much earlier, it is kept in the Museum of Warmia and Mazury (Muzeum Warmińsko-Mazurskie) in Olsztyn. One should add further archival data like so called inventory books of Prussia-Museum (partly published: Bitner-Wróblewska et al. 2008; mentioned in the text as Prussia-Museum Inventory Books) as well as private files of archaeologist active in the pre-war period, strongly interested in Balt area. In the field of weaponry I would like to accentuate specifically the heritage of M. Jahn (now in the Institute of Archaeology, University of Warsaw), H. Jankuhn (in Archäologisches Landesmuseum Schloß Gottorf in Schleswig; partly published Nowakowski 2013), F. Jakobson (in Latvias Nacionālnis Vēstures Muzejs in Riga; published Bitner-Wróblewska et al. 2011; Jakobson 2009), M. Schmiedehelm (in Tallinn University – Tallinna Ülikooli Arheoloogiline Teaduskogu, Arhiiv; prepared for publication Juga-Szymańska/Szymański, in print), K. Voigtmann (in the Museum für Vor- und Frühgeschichte in Berlin), R. Grenz (in Archäologisches Landesmuseum Schloß Gottorf in Schleswig) and C. Engel (in Grenz's heritage and in J. Gottfried Herder-Institut in Marburg). For the access to archival sources and collections I would like to thank especially H. Junker Ph.D., H. Wieder Ph.D. and H. Neumayer Ph.D. from the Museum für Vor- und Frühgeschichte, prof. Claus von Carnap-Bornheim from Archäologisches Landesmuseum Schloß Gottorf in Schleswig, A. Juga Ph.D. from Warsaw, A. Bitner-Wróblewska Ph.D. habil. from the State Archaeological Museum in Warsaw and M. Hoffmann Ph.D. habil. from Museum of Warmia and Mazury in Olsztyn.

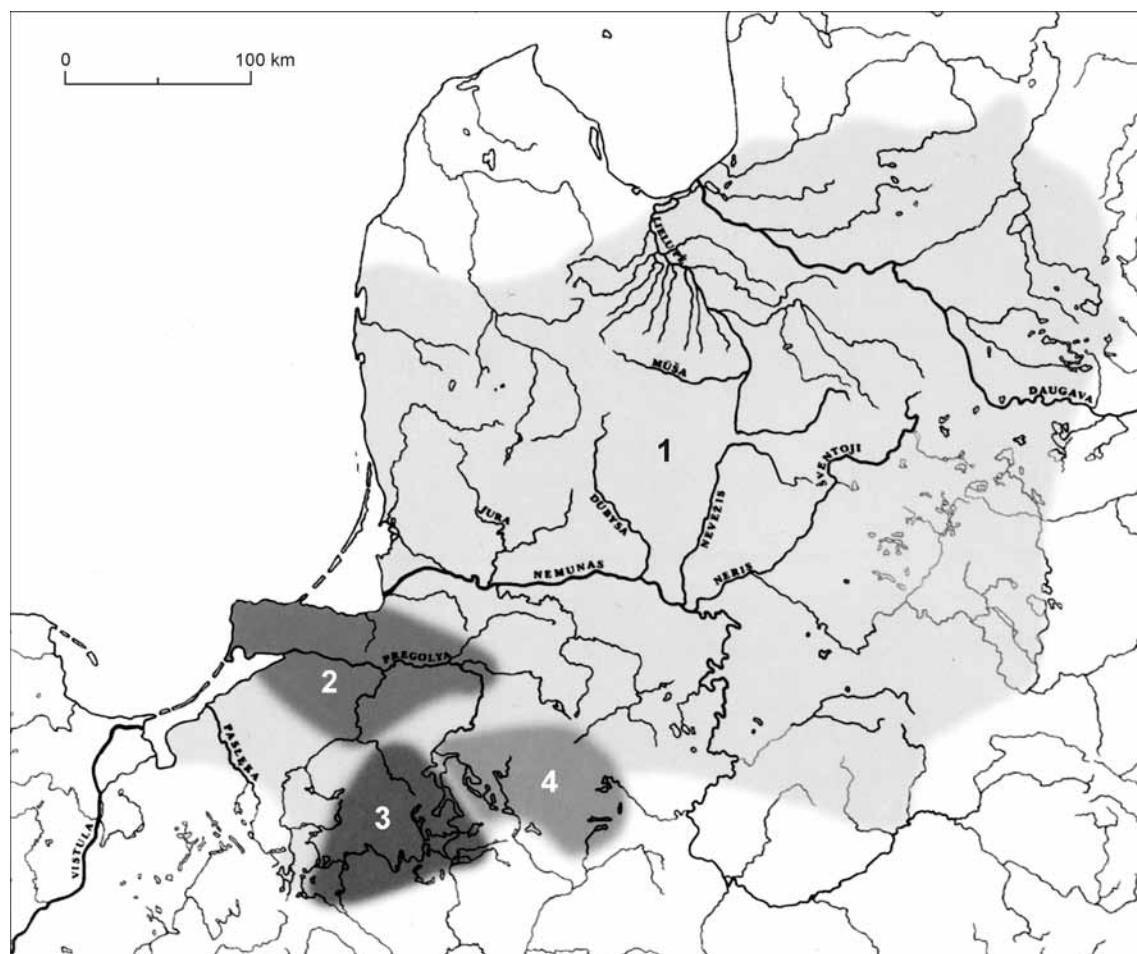


Fig. 1. The West Balt circle in the Younger Roman Period. 1 – maximum extent; 2 – Dollkeim-Kovrovo culture; 3 – Bogaczewo culture; 4 – Sudovian culture (after Bitner-Wróblewska 2010).

AD 98), that Aestii, i.e. the Balts that had lived in Sambian Peninsula³, “rarus ferri, frequens fustium usus”; ‘Their weapons are chiefly clubs, iron being little used among them’ (*Germania*, 45, 3). Nowakowski’s idea was that the Balts didn’t like swords to such extent that they preferred the shortest possible specimens, sometimes shortened ones, and their main substitute was to be a battle knife or a dagger. However is that really so?

In my opinion that’s not so obvious as Tacitus’ message concerning the lack of iron among the Balts may be simply a topos. Such cliché Tacitus used also to describe Germans’ armament: *Germania* 6: “*Ne ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum colligitur. Rari gladii aut maioribus lanceis utuntur*”; ‘Even iron is not plentiful among them; as may be inferred from the nature of their weapons. Swords or broad lances are seldom used’ (transl. E. Brooks Jr.). Apparently he wasn’t true: swords were quite popular in Germanic milieu (see e.g. Biborski 1978; 1994; Biborski/Illkær 2006a; Kontny 2001, 106, 107, Graph 11; 2004, 151–153; 2008a, 121, Diagram 11; Miks 2007a) and the same refers to lances with quite big points (Kontny 2008a, 108, 110–117). The first part of the quoted passage devoted to Aestii seems also not clear: inasmuch organic hitting weapons were popular in different periods, at the turn of the ages they were probably quite rare. There are almost no data to prove their existence in protohistorical Barbaricum except for the finds from Oberdorla in Thuringen – sanctuaries dated to La Tène Period and the Roman Period (Behm-Blancke 2003,

³ They are identified with inhabitants of Sambian Peninsula and neighboring lands, i.e., the Dollkeim-Kovrovo culture (Kolendo 2008b, 21; Nowakowski 1994a, 379; 2008, 45–47) blossoming in the Roman Period and owing its status to natural resources, i.e., amber, very popular in Roman Empire. The picture of Aestii is quite precise and embraces some details concerning even their language. Therefore it seems that they were known to Romans quite well, probably because of the fact that they lived on the end of amber route so Roman merchants had to contact them quite frequently (Kolendo 1998, 34; 2008a, 176; 2008b, 20–25).

39, 40, 50, 53, 89, 90, 145, 147, 149, 185, 186, pl. 24: 4; 34: 11; 37: 10; 78: 4; 100: 1–6; 117: 6), clubs from Alken Enge bog site in east Jutland (personal communication: M. Kähler Holst Ph.D. from the Moesgård Museum, coordinator of the excavation project at the site⁴) and finally the representation of club(s) on the miniatures from the Early Migration Period hoard 1 found at Szilágysomlyó (Ş. Silvaniei) in Transylvania (*Gschwantler* 1999, 67, 70, fig. 11; 19). However they served rather as a hunting not fighting weapons and in case of Alken Enge they were probably utilized to execute the prisoners of war (*Kontny* 2015a, 279). Moreover one cannot exclude that Tacitus used information slightly outdated what is stated for description of *Venethi* (*Nowakowski* 1996a, 190, 191) and swords of Gothones, Rugii and Lemovii (*Kontny* 2008b, 184). It seems that his notice concerning Aestian clubs should be apportioned to the West Bald Barrows culture thriving in the Sambian Paninsula until the 1st c. AD, the more so that wooden clubs are proved for the West Bald Barrows culture (*Kontny* 2015a). In societies that were not abundant in metal (here: iron) and cannot be described as warrior societies, the borderline between the hunting and fighting weapon is vague if really existing (what ethnographical examples show), plausibly we deal here with such multi-purpose weapons, which were to be substituted soon by the better types of shafted weapons, axes and socketed axes of the later stages of the Roman Period (*Kontny* 2015a, 279, 280). Concluding the above observations I assume that Aestian clubs together with the lack of iron mentioned by Tacitus may be interpreted in terms of common phrase or – being outdated – show the reality from preceding chronological stadium.

W. Nowakowski's list, embracing swords from the Bogaczewo, Sudovian and Dollkeim-Kovrovo cultures has shown the following swords (see List 1): single-edged specimens from Koczek II, Grave 122 and Mojtyne/ex-Moythienen, Grave 27 (the Bogaczewo culture), Szurpiły, stray find (Fig. 4: 4; the Sudovian culture?), Sibirskoe/ex-Moritten (the Dollkeim-Kovrovo culture; Fig. 2: 1, 5) and two-edged ones from Łazne/ex-Haaszen, Grave 59 (actually it was rather a dagger made of the broken sword), Grunajki, loose find – type Biborski II/Miks Type Mainz, variant Haltern-Camulodunum, Skomack Wielki/ex-Skomatzko, Grave 23 – type Biborski II/gladius Type Pompeja (Fig. 2: 2; the Bogaczewo culture), Hrustal'noe/ex-Wiekau, grave 34 and Parussnoe/ex-Gaffken (Fig. 2: 3; the Dollkeim-Kovrovo culture), Szwajcaria, Barrow 2, grave 1 (Fig. 2: 6) and Barrow 25 (the Sudovian culture), as well as very short item from Fedotovo/ex-Plauen (Fig. 2: 4).

Hitherto the above list may be supplemented by new finds of complete swords. Lately the scholars came across the stray find of a sword from Grzybowo/ex-Grzybowen, Ryn comm., where the Bogaczewo culture cemetery was situated (*Peiser* 1919a). Although fragmentarily preserved, it seemed like the example of Type I/6 or I/5 after M. Biborski, dated to Phase B₂ (*Biborski* 1978, 60, fig. 2: d; 3: a) or Group II of Roman swords (*Biborski* 1994, 94, 95, fig. 494, 495). P. Kaczanowski (1992), described such swords as Roman imports Type Newstead i.e., the Early Roman spathae; in Ch. Miks's proposal they fit to Type Straubing-Nydam, variant Newstead (*Miks* 2007a, 117–119). Coincidence with Roman swords has been supported by the fact that the remains of a punched mark were spotted on the grip's thong, although it possessed an elongated form rather not typical of Roman marks, placed on thongs probably to control the process of its manufacturing; rectangular stamps were situated on blades, namely their upper parts (*Biborski* 1994; *Biborski/Illkjær* 2006a, 302, 303). However metallographical studies carried out by G. Żabiński, Ph.D. from the Castle Museum in Malbork, proved that it was made of cast iron, i.e. the technology unknown for both Romans or Barbarians, so apparently it has to be excluded from the collection of Ancient findings (*Żabiński et al.* 2016, footnote 8).

From Onufryjewo/ex-Onufrigowen, Ruciane-Nida comm., Grave 220 came a specimen which, accordingly to archival descriptions, should be identified as a single-edged sword. Unfortunately drawings are lacking here but accordance among two sources (List 1) makes me to believe that we deal with the sword not a knife. Taking into account the chronology of the interment (Phase C_{1a}) we deal with the Type C or most probably – D after M. Biborski (1978, fig. 74).

More convincing are the findings from bog sites. There were a few exemplars proved for the Wólka/ex-Wolka-See, Kętrzyn comm. find in the Masurian Lakeland, the Bogaczewo culture (*Das Antiquarium* 1848, 410–416; *Jahn's heritage*; *Jankuhn's heritage*; *Kontny* 2015b, 305, 318, 319, fig. 1; *Lissauer/Schück* 1878, 176; *Miks* 2007b, 763, pl. 87; *Nowakowski* 2001a, 115–116, pl. IX; 2013, 95, 96, 151, 213, 214, 216, 217, 219, 220, 229, pl. 174: 3; 175; 176; *Raddatz* 1993, 128–131, fig. 1; 2). The finding circumstances are unclear. We only know that the items were found while drying the bog in 19th c.: 'bei Ablassung des Wolka-Sees gefunden' and came to Königsberg and Danzig. The same refers not only to weapons but also to a bit that was stored in Danzig museum ('gefunden im See bei Wolka, Kr. Rastenburg'). The items were enumerated in the catalogue

⁴ See also: http://www.skanderborgmuseum.dk>Status_2012-1141.aspx [access 11. 11. 2013].

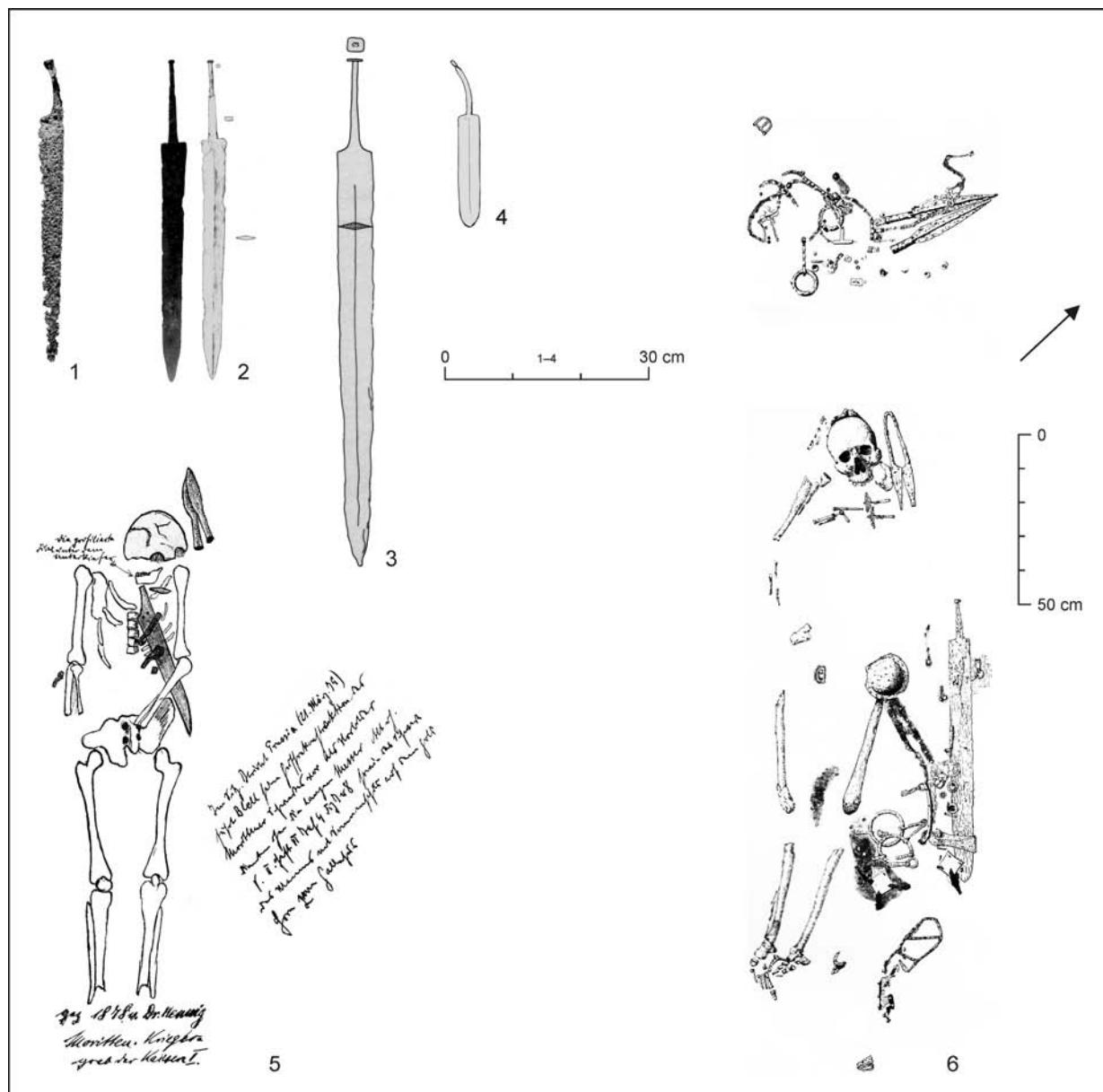


Fig. 2. Swords from the West Balt circle. 1 – Sibirskoe, skeleton grave; 2 – Skomack, Grave 23; 3 – Parussnoe; 4 – Fedotovo; 5 – plan of the skeleton grave from Sibirskoe; 6 – plan of the Grave 1 from Szwajcaria, Barrow 2. 1–4 – after W. Nowakowski (2007); 5 – after Jahn's heritage (courtesy of the Institute of Archaeology, University of Warsaw); 6 – after J. Antoniewicz/M. Kaczyński/J. Okulicz (1958).

of new acquisitions in the Collection Natural Sciences Society in Danzig (*Sammlung der naturforschenden Gesellschaft in Danzig*) in 1848 (*Das Antiquarium 1848*) and some details were repeated by A. Lissauer and R. Schück in the guidebook of the Danzig collection (*Lissauer/Schück 1878*, 176). It seems that they were part of the private possession of *Oberlehrer Wehl* from Rastenburg who gifted them to the museum together with much later item coming from unknown location (*Partisane* with inscription *Soli Deo Gloria* and date *Anno 1650* is mentioned). Also one of the swords from Wolka-See enlisted in the first publication seems not to be dated to the Roman Period: it was described as probably the hunting knife (*Wahrscheinlich ein Jagdmesser*). Part of the collection was presented then during the great exhibition of prehistoric finds in Berlin in A. D. 1880. Unclear context as well as the fact that some findings (swords) were exposed in the Berlin exhibition showcase together with medieval weapons (pattern welded lanceheads) made some scholars to doubt the Roman Period character of the site (for the discussion see Nowakowski 2001a, 115, 116; 2013, 95, 96). It seemed significant that M. Jahn (1916) didn't mention swords in his momentous book devoted to weapons. From

the other side while studying his archival files one may find hints concerning weapons from Wolka-See, also four swords with parallels in Wiekau (*Jahn's heritage*). Finally the existence of the Roman Period weapons was proved by K. Raddatz (1993, 128–131, fig. 1; 2) who published drawings by H. Jankuhn (*Jankuhn's heritage*), one of the best pre-war times archaeologists, taking interest in the Balt area. The most plausible interpretation of the collection is that we deal with the bog find, naturally with later additions which are not astounding as the lake could have existed for hundreds of years after the Roman Period. Later items (at least a single one, i.e. hunting knife) could be lost here by chance.

Univocally at least four fragments of swords from Wólka should be attributed to the Roman Period (there are hints referring to seven fragments in all; see List 1). In the bog more Roman Period weapons were found, i.e. shield bosses⁵, shield grip⁶, a couple of horse equipment elements and other specimens⁷. Two of the swords belonged to Type Straubing-Nydam after Ch. Miks (2007b, 763) or Lachmirowice-Apa after M. Biborski and J. Ilkjær (2006a), typical of the Przeworsk culture, the latter typological identification with time-span from Phase B_{2b} to early stage of Subphase C_{1b} (Biborski/Ilkjær 2006a, 192–193, tab. 11). Next two are to be linked with Type Lauriacum-Hromówka from Phases C₁–C₂ (Miks 2007a, tab. 25), most popular during Subphase C_{1b} (Biborski/Ilkjær 2006a, 206, tab. 20)⁸. This is quite a rare form, known from Scandinavia, the Przeworsk culture as well as the Roman Empire (Biborski/Ilkjær 2006a, fig. 137). Two of the swords from Wólka were pattern-welded what confirms their Roman provenance, i.a., the pattern Illeup AZK was documented with doubled wavy bands (Biborski/Ilkjær 2006a, 290, fig. 165). Most probably

⁵ One of the shield bosses should be attributed to Type Jahn 6 (*Jahn's heritage*; *Jankuhn's heritage*; Nowakowski 2013, 216, 217, pl. 176. 2; Raddatz 1993, 142, fig. 2: 2), which was quite popular in the Bogaczewo culture where they appeared significantly later than in the Przeworsk culture (Godłowski 1992; Kontny 2008a, 122, fig. 9), i.e. Subphase B2b: Kamień/ex-Kamien, Ruciane Nida comm., grave 10 (Szter 2010, 254, pl. III) accompanied by a strap end Type Madyda-Legutko 9.3 (*Madyda-Legutko* 1986), Marcinkowo/ex-Mertinsdorf II, Mrągowo comm., grave 34a (*Gaerte* 1929, fig. 198: e; inv. no. Prussia-Museum VII.75.9278; *Schmiedehelm's heritage* 7.13.18, 7.13d.355) with a shield grip Type P/T2 after N. Zieling (1989); curiously, they prolonged even to the Younger Roman Period: Dłużec/ex-Langendorf I, Piecki comm., grave 29 (Prussia-Sammlung, no inv. no.; *Schmiedehelm's heritage* 7.13.24, 7.13.25, 7.13.59, 7.13d.1135, 7.13e.162, 7.20d.39) attended by a pin of Type I, Variant Bogaczewo after B. Beckmann (1969; as refers to the chronology of pins see *Juga-Szymańska* 2014, 87, 88, 257), Gąsior/ex-Jaskowska See, Ruciane-Nida comm., grave 212, accompanied by pin close to Type Beckmann C (*Jahn's heritage*; *Jankuhn's heritage*; Prussia-Archiv PM-A 390/3. 187; *Schmiedehelm* 2011, 44, pl. VIII: 6; X: 1; XVIII: 2–8; XXI: 6; XXIII: 3) and Tały/ex-Talten, Mikołajki comm., grave 35 (*Juga-Szymańska* 2004, 96, pl. III: 2–3; *Schmiedehelm's heritage* 7.12.54, 7.19.31, 7.19.74) found together with a late variant of pin Type Beckmann A (see *Juga-Szymańska* 2014, 139–142, 316). The second umbo is documented primarily by a mention that the iron vessel of the hemispherical form was found there; it was interpreted by K. Raddatz (1993, 142) as a shield boss type Jahn 8/Zieling R1/Ilkjær 5a–b (*Ilkjær* 1990; *Jahn* 1916; *Zieling* 1989) what could be confirmed by a note by M. Jahn (*Jahn's heritage*) who described it as 1 C Buckel, i.e. a shield boss from Phase C (it stands in agreement with the chronology of the type). Such shield bosses are represented in the Bogaczewo culture also by finds from Mojtynty/ex-Moythienen, Piecki comm., grave 75 and Wólka/ex-Dietrichswalde, Ruciane-Nida com., stray find. Unfortunately they are not dated precisely here therefore it is needed to confirm the chronology basing on analogies from the West Balt circle. From the Sudovian culture four items of that type are known: Szwańcza, Suwałki comm., Barrow 2, Grave 1; Barrow II; Barrow XLVII, Grave 2 (*Jaskanis* 2013, 77, pl. CXIX: 10) and Netta, Augustów comm., Grave 79 (*Bitner-Wróblewska* 2007, 18, pl. XVI: 3, 4), where they can be dated to Phases C₁–C₂, probably without its earliest stage. From the Dollheim-Kovrovo culture I may mention nineteen shield bosses of that type, which are dated to the time span starting from B₂/C₁–C_{1a}: Dybki/ex-Waregenau-Kunterstrauh, raj. Zelenogradsk (i.a. knee shaped brooch probably close to Type 132 or 137 after Almgren 1923; see Nowakowski 1996b, tab. XII: a–b; XVI: d) but with majority of finds are attributed to phases C_{1b}–C₂ (Kontny 2015b, 310–313), the latest of which comes from Phase C₂: Kotelnikovo/ex-Warengen, raj. Zelenogradsk, Grave 31 (huge brooch Almgren 161, 162, strap end Type Madyda-Legutko 2.6, glass beaker Type 203 after Eggers 1951, Emperor Karakalla's coin).

⁶ Single shield grip from Wólka is quite typical for Barbarians. The strange shape of rivet plate results plausibly from rust and originally it was trapeze-like. We may describe it as Type Jahn 9 with indistinct rivet plates/Zieling V. 1 or U. 1 (*Zieling* 1989), here with simple ornamentation. Similar finds are known also from the Bogaczewo culture, the closest comes from Dłużec, Grave 29 (mentioned above), but there are also further parallels, e.g., Onufryjewo/ex-Onufrigowen, Ruciane-Nida comm., Grave 291 (with a brooch Type 167 after Almgren 1923; Kontny 2009, 99, fig. 10: b; tab. 1), Wyszembork IVa, Mrągowo comm., Grave 61 (with a belt buckle Type D29 after Madyda-Legutko 1986) and a pin Type Beckmann C (Kontny 2009, 99, fig. 10: a; *Szymański* 2005, 67, 70, 71, pl. XXIV) and Babiątka/ex-Babienten I, Piecki comm., Grave 70 (with an umbo Type Jahn 7a and spur Subgroup E5 after Ginalski 1991; see Bitner-Wróblewska et al. 2008, pl. LXXVII; Prussia-Museum Inventory Books 7.028; Prussia-Archiv PM-A 096/1, s. 236; *Schmiedehelm's heritage* 7.12.77, 7.13.17, 7.13.18, 7.13e.89, 7.13e.98, 7.13e.105, 7.13e.148). Therefore they can be dated to the whole Phase C₁.

⁷ One of the next items is a socketed axe, very popular form in the West Balt circle, although hardly changing through the ages. Unfortunately nothing sure can be stated as refers to further finds, i.e. spurs and the bridle bit because of the lack of further description. The only non-military element was a bracelet, however possessing no frequent and adequate parallels; taking into account ornamentation and general form it is assumed to stem of the later stage of the Early Roman Period (Nowakowski 2013, 151) nevertheless it shouldn't be treated firmly.

⁸ W. Nowakowski proposed mostly different typological identifications which are however not convincing (Nowakowski 2013, 213, 214).

they came here from the territory of the Przeworsk culture.

As refers to the chronology of the site this is hardly probable that the Roman Period collection comes from the single offering. Its narrowest time span covered Subphases C_{1a}–C_{1b} with elements from both but it is equally imaginable that it started in Phase B₂ and ended in the Late Roman Period.

The further swords has been excavated lately in the sensational find from Czaszkowo, Piecki comm. (the Bogaczewo culture). It is the first scientifically excavated bog site from the territory of Poland which (in place of what) approved sacrificial character of Wólka finds as well as confirmed that the Balts practiced ritual depositions in waters. Apart from extraordinary silver ornaments of belts and horse harnesses, multiple weapons were found here, among them several double-edged swords and their scabbards (Nowakiewicz/Rzeszotarska-Nowakiewicz 2012, 59–61, fig. 34, 35). Unfortunately, their preservation is poor but at least a few of them were pattern-welded (Nowakiewicz/Rzeszotarska-Nowakiewicz 2012, fig. 36) so we may link them with Roman imports. The most impressive sword element from Czaszkowo is a gold set of a guard and throat mount and an amber sword bead; this is speculated that the metal elements possess Mediterranean or Pontic/Byzantine (?) parallels (Nowakiewicz/Rzeszotarska-Nowakiewicz 2012, 74–78, fig. 51–53) but it has not been proved so far. Plausibly it comes from the Migration Period, i.e. the times when the Bogaczewo culture no longer existed in this area which was occupied by the inhabitants of the Olsztyn group.

The bog sites do not deplete the premises to trace the swords. I'd like to add a few new footprints from archival data or published materials, though these are only small fragments, not always directly of swords (List 2).

Fragment described as a part of the single-edged sword comes from Gąsior/ex-Jaskowska-See, Grave 158 (Jankuhn's heritage; Nowakowski 2013, 103, 104, 212, 213, pl. 196: 1; Schmiedehelm 1990, 40; 2011, 37) but in my opinion it rather belongs to a big knife: the length of a thong equals only ca 5.5 cm which, together with small width (3.7 cm), seems rather unusual for the Early Roman items; their thongs measure usually 10–12 cm⁹ (Biborski 1978, 121, 123, 127); also W. Nowakowski (2013, 213) is doubtful about the function of the specimen from Gąsior.

There is a hint concerning the chape from Skomack Wielki/ex-Skomatzko, Grave 26 (Kotzan 1936, 90) in the Bogaczewo culture, however without any details given so it seems to be dubious and cannot be verified.

⁹ The grave is dated to the Roman Period by a drinking horn fitting Type Andrzejowski K.1 (Andrzejowski 1991, 43–45, fig. 9; Nowakowski 2013, 248), and the single-edged sword - such forms appeared in the Early Roman Period, not later (Kontny 2003a).

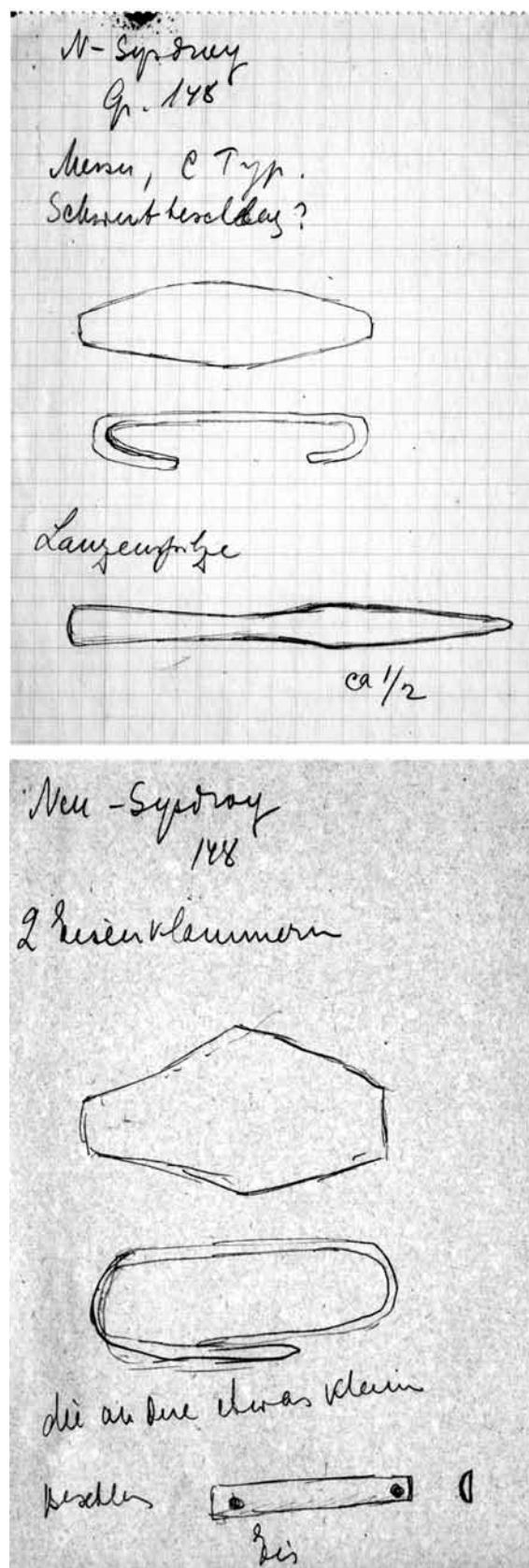


Fig. 3. Possible C-shaped scabbard's clasp(s) and equipment of Grave 148 from Nowy Zyzdrój. After Schmiedehelm's heritage (courtesy of Tallinna Ülikooli Arheoloogiline Teaduskogu, Arhiiv).

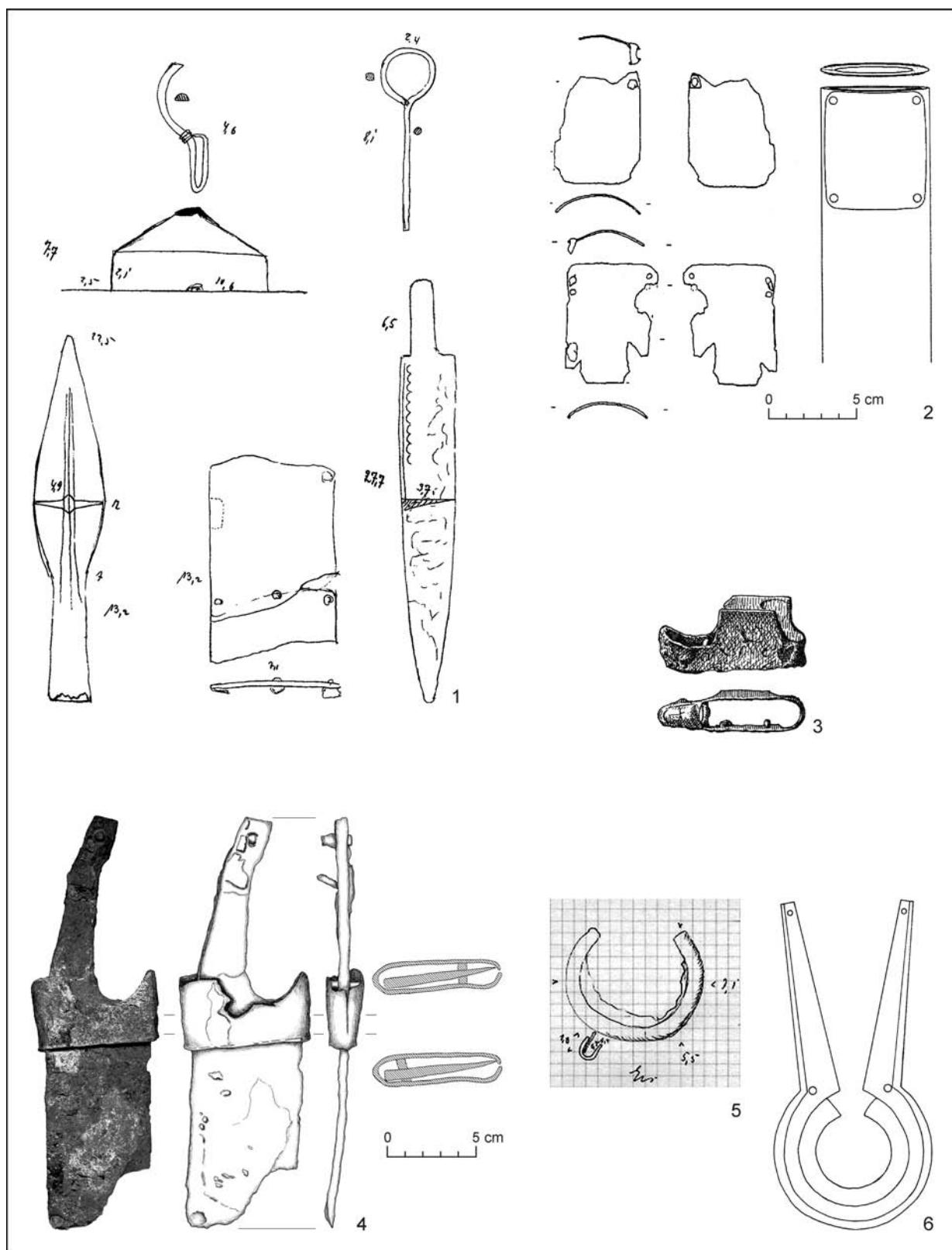


Fig. 4. Elements of swords' handles and scabbards from the West Balt circle and their parallels. 1 – Onufryjewo, Grave 275; 2 – Cetula, Grave 2; 3 – Åroslavskoe, Grave 16; 4 – Szurpiły, Site 4; 5 – Kotelnikovo, Grave 4; 6 – Kragehul. 1 – after Jankuhn's heritage (Nowakowski 2013); 2 – after M. Biborski (2000); 3 – after M. Jankuhn (1939); 4 – after L. Sawicka (2007); 5 – after Jankuhn's heritage (courtesy of Archäologisches Landesmuseum Schloß Gottorf in Schleswig); 6 – after R. B. Iversen (2010).

The find from Onufryjewo/ex-Onufrigowen, Grave 275 (Fig. 4: 1) seems much more interesting. According to the sketch from Herbert Jankuhn's files (Nowakowski 2013, 112, pl. 213: 5) a rectangular iron sheet was excavated (13.2 x 7.1 cm). In my opinion originally it was probably a scabbards' throat mount, fixed with rivets. Such elements were quite rare in Barbaricum and proved for the Przeworsk culture and Scandinavia (Biborski 2000, 58, fig. 14). The closest parallel stems of Cetula, Wiązownica comm., Grave 2 (Fig. 4: 2) in the Przeworsk culture (Biborski 2000, 58, fig. 14: 2; Kieferling 2000), that one was fastened with rivets in corners. The find from Onufryjewo is slightly bigger than the one from Cetula but it fits the widths of scabbards from that period. The outline of the fitting shows an outstanding hook-shaped terminal. Originally it was probably aimed to keep halves of the scabbard wood together though it is also possible that it had been repaired what is suggested by the crack and additional rivet in central part. Nevertheless one should be careful with such interpretation as analysis of archival sketches even of good quality, like in the case of Jankuhn's files, could lead to misunderstanding (Kontny 2007c). The find from Onufryjewo should be dated to Phase B₂/C₁–C_{1a} (pin Beckmann B, tendril brooch)¹⁰ not contradictory to the one from Cetula.

From Grave 148 from Nowy Zyzdrój/ex-Neu-Sysdroy, according to M. Schmiedehelm's files, a C-shaped clasp, widened centrally was acquired (Fig. 3). It seems to be a scabbard fitting aimed to keep the scabbard's construction (it was also Schmiedehelm's assumption as she wrote on a metrice the remark: *Schwertbelschlag?*). Such element was proved for the Bogaczewo culture also in case of a find from Łażne, Grave 59 (List 1), where it attended the short double-edged sword/dagger. Normally such fittings were used to keep the wooden parts of single-edged swords' scabbards both in the Late Pre-Roman Period (Bochnak 2005, 71) and Early Roman Period (Jahn 1916, 150, 151). The specimen from Łażne proves their utilization also in the case of scabbards fit for double-edged swords. It seems to be a Balt property to employ it to double-edged swords but also to prolong its usage as much later examples of that form, attributed to Phase C₃–D₁ are documented for the Sudovian culture, i.e. Szwajcaria, Barrow 25 (List 1). There were two fittings more (noted by M. Schmiedehelm as *Eisenklammern*) found in the discussed grave from Nowy Zyzdrój, but most probably they were the elements not of a scabbard but knife's sheath, see their typically overlapping terminals, not spotted among the swords' scabbards¹¹. The grave is dated to Phases B_{2b}–C_{1a} (?), by a head of the shafted of Type Kaczanowski XIV (Kaczanowski 1995; for the dating of the Bogaczewo culture lanceheads see Kontny 2007a).

Further specimen that could be an evidence that sword was used by the Balts creates a fitting of the baldric (Lat. *balteus*). It is a bronze openwork circular plate from Babięta/ex-Babienten I, Grave 305a from the Bogaczewo culture, equipped with a central rivet and a washer (Fig. 5). It looks like *Balteusschlüsse* of Group I, Variant 1 after M. Biborski (1997, 244). Such fittings were typical not only of Roman sword belts but there were known multiple barbarian imitations, also from the territory of nowadays Poland, e.g. the Przeworsk culture finds from Opatów, Opatów comm., Grave 724 (Madyda-Legutko/Rodzińska-Nowak/Zagórska-Telega 2011, pl. CCLXIX: 2), Cieblowice Duże, Tomaszów Mazowiecki comm., Grave 61 (Dziegielewska/Kulczyńska 2008, 25, 56, pl. XLVIII: 6) or the find from famous hoard found at Lubiana, Kościerzyna comm., of equivocal cultural provenance (Biborski 1997; Maćzyńska 2011, 129, 130, 375, pl. 77: W1). Naturally, such balteus fittings frequently possessed loops, but the ones with washers, outcurved terminals or thickened end, aimed to regulate the strap length, are also known (Biborski 1997, fig. 4; Przybyła 2010, 93, 94, 96). According to information that survived in Prussia Archiv (PM-A 096/1, 244) it was enamelled. It was known mainly from the drawing in Voigtmann's files but currently it has come to Schleswig-Holsteinische Landesmuseum Schloß Gottorf in Schleswig where it is kept as a temporary deposit.¹² Unfortunately, the enamel is no longer visible, the problem is whether it existed at all as there are no cells on the plaque to place enamel but exclusively openwork areas. Theoretically we may imagine that it could have served element of horse harness, like headgear connector. Similar items are known from the Sudovian culture, i.e. Żywa Woda, Jeleniewo comm., Barrow 14, Grave 2 (Ziemlińska-Odojowa 1961, 199, fig. 5; pl. VIII: 2, 4), a stray find from Parussnoe/ex-Gaffken, raj. Zelenogradsk in the Dollkeim-Kovrovo culture (Schmiedehelm's heritage VM 9.21.40) and a single specimen also from the Bogaczewo culture: Spychówko/ex-Klein-Puppen, Świątajno comm., Grave 217 (Prussia-Archiv PM-A-1781/2.44.17;

¹⁰ Contrary to the idea of W. Nowakowski who recognized in the grave equipment a head of the shafted weapon of Type Venaker I would see here rather Type Kaczanowski XVII (Kaczanowski 1995); also his plausible identification of the shield boss as Type Jahn 7a (Nowakowski 2013, 112) seems not certain for me as the apex didn't survive at all.

¹¹ Unfortunately M. Schmiedehelm didn't put any scale on contours drawn by her.

¹² I would like to express my gratefulness to prof. Claus von Carnap-Bornheim and Izabela Szter M. A. for this information.

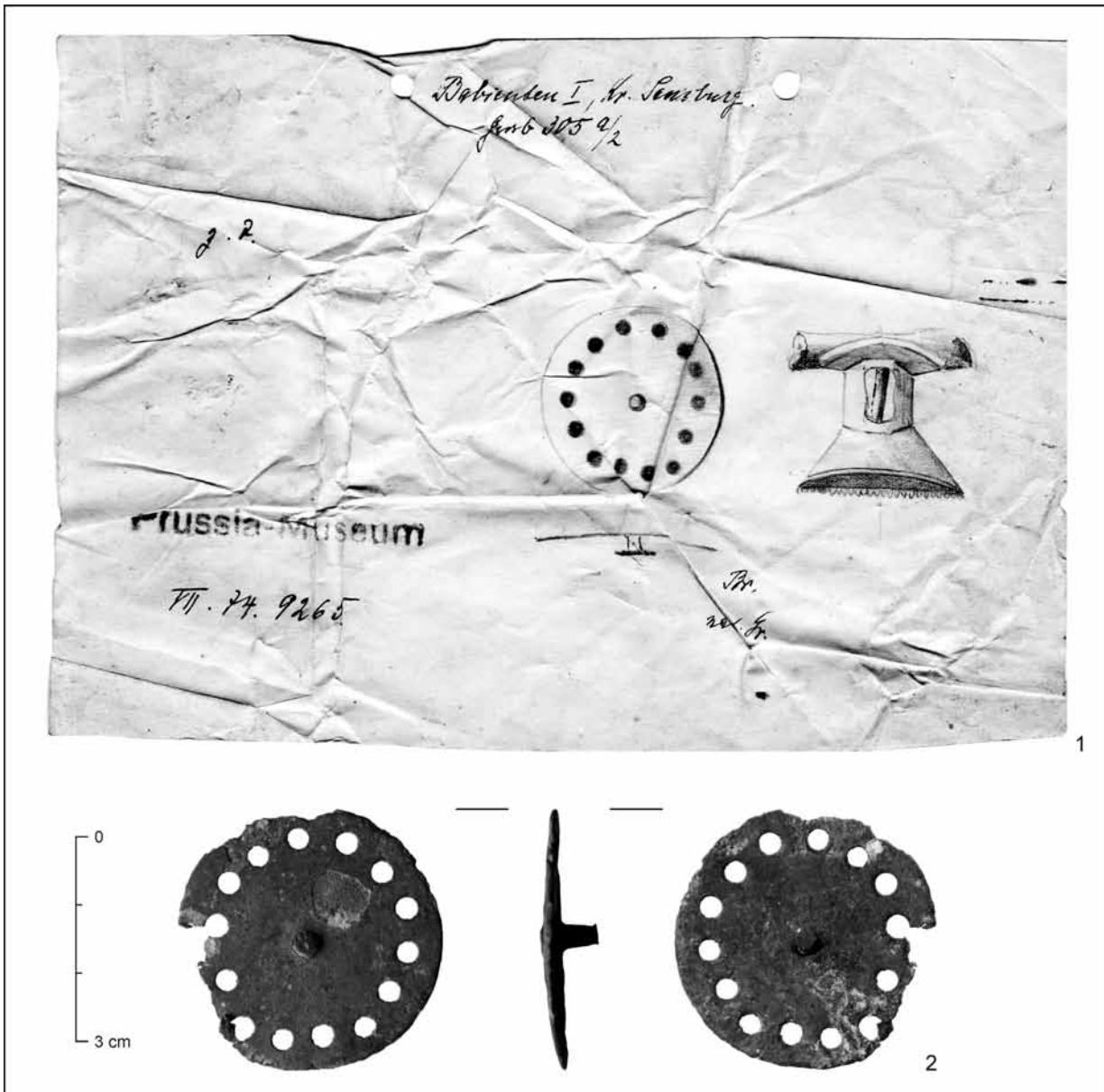


Fig. 5. Possible balteus fitting: Babięta, Grave 305a. 1 – grave equipment according to Voigtmann's heritage (courtesy of Museum für Vor- und Frühgeschichte in Berlin); 2 – photo of rediscovered item (courtesy of Archäologisches Landesmuseum Schloß Gottorf in Schleswig).

Schmiedehelm's heritage 7.1.203, 7.8a.114, 7.13.34, 7.13b.90, 7.22a.833; *Voigtmann's heritage*). Sudovian culture finds are slightly later than the one in question¹³ but the one from Spychołówko is dated analogically by a pin Type Beckmann A (Juga 2003, 77; 2014, 310). Nevertheless they were shaped differently, i.e. as a spoked wheel-like not adorned with the cell pattern. Moreover the grave equipment didn't embrace any horse harness fittings. It is also not convincing to assume that we deal with the horse grave mixed with the human one, as horse graves in the Bogaczewo culture were not furnished at all and they did not attend human interments – as a rule they were situated on the brink of cemeteries (Gręzak 2007, 355–359; Nowakowski 2009, 167–169). The wheel ornament resembles also some Lithuanian and Latvian and Estonian ornaments, like pin' heads in shape of spoked wheel (Vaska 2004, fig. 1: 1, 3, 4), circular pendants of parallel morphology (Bliujienė 2006, 250–252) or disc brooches some of which possess cell motifs on the circular background (Vaska 2013, fig. 7; 12; 13) but surely we do not deal with disc brooches they are differently

¹³ The grave is dated to Phase B₂/C₁–C_{1a}, by the brooch of Type Almgren 129 (Almgren 1923).

shaped (spoked wheel) and definitely later (disc brooches are dated to Phases C_{1b}–C₃ and some even later, to the 5th c.; *Vaska* 2013, 97–100, fig. 7; 12; 13). The plaque could be of Roman but also Balt origin as the enamel technique was well known for the Balts in these times (*Bitner-Wróblewska/Stawiarska* 2009), although enameled balteus fittings are generally treated as Roman imports, known from Marcomannic-Quadic area and Scandinavia (*Bitner-Wróblewska/Stawiarska* 2009, 313; *Madyda-Legutko* 1992, 110, 111). Exceptionally they were proved for the West Balt circle, i.e. the loose find from the West Lithuanian cemetery at Pangėsai-Pleškučiai, raj. Klaipėda – bronze, silvered circular plaque with red enamel (*Bezzenberger* 1892, 221; *Michelbertas* 2001, 36; *Nowakowski* 1985, 76)¹⁴ and the button from Szwajcaria, Barrow 25, Grave 2 (the Sudovian culture). *Balteusschliesse* were known in Barbaricum in the Younger Roman Period until Phase C₂ (*Biborski* 1997, 249), specifically during Phases C_{1b}–C₂ (*Przybyła* 2010, 94) but they are proved also for the later times (e.g., Szwajcaria, Barrow 25, Grave 2; List 1)¹⁵.

A couple of ‘new’ finds from old sources comes also from the Dollheim-Kovrovo culture. From Åroslavskoe/ex-Schlakalken, Grave 16 (Fig. 4: 3) comes the item that was published (*Jankuhn* 1939, 253, fig. 9) but described simply as a iron fitting with traces of two rivets.¹⁶ All the time certainly we deal with the grip fitting of a single-edged sword Type D after M. Biborski (1978), characteristic for the end of the Early Roman Period (*Biborski* 1978, 128; *Kontny* 2003a, 69). Such interpretation is supported by the fact that the grave was furnished with a scabbard (or its fragment) of such a sword, which is proved by the fragment of iron C-shaped clasp keeping wooden scabbard’s parts together (List 2).

The next premise that swords were used in the Dollheim-Kovrovo culture creates a find from Kotelnikovo/ex-Warengen, Grave 4 (*Jankuhn’s heritage*; *Peiser* 1919b, 322). A big fragment of an iron chape in shape of a segment of a circle was found here. It consisted of trough shaped fitting and lower sheet repeating the shape of the upper plaque (Fig. 4: 5). Most probably originally it was a winged chape (*Bemmam/Hahne* 1994, 402) typical of scabbard fittings of Group IV after M. Biborski and J. Ilkjær, proved for the 1st half of the 4th c. AD or Group IIIa from the 2nd half of the 3rd c. AD (*Biborski/Ilkjær* 2006a, fig. 16). The item in question is not identical with the above patterns as it lacks winged arms (probably they were broken off) nevertheless it is closest to variant 1 after J. Bemmam and G. Hahne, i.e. the one with reduced wings (*Bemmam/Hahne* 1994, 402). Winged chapes are known mostly from Scandinavia but also from northern Germany and singly from Finnland (*Bemmam/Hahne* 1994, fig. 44). They are attributed to chronological Group Mollestad (*Bemmam/Hahne* 1994, 316, 402, 403) or Ilkjær 11, i.e., C₃/D₁ (*Ilkjær* 1990, 303) but the earliest are documented for later stage of Phase C₂ (see *Miks* 2007a, 412, 413), namely from the Scandinavian bog sites (*Iversen* 2010, 86, 87, fig. 9, 10); the latter were closest to the find in question as they were characterized by short wings (*Biborski/Ilkjær* 2006a, fig. 16). It stands in accordance with the chronology of the grave from Kotelnikovo. Normally such chapes were made of bronze or precious metals (*Bemmam/Hahne* 1994, 402) so the iron specimen in question should be treated a Balt imitation rather the more so that the wings are missing.

Another case of finding the chape alone (?)¹⁷ comes from Parkoszewo/ex-Perkau (*Jankuhn’s heritage*; *Nowakowski* 2013, 52, pl. 70: 5). Long fragments of the U-shaped chape (15.5 cm and 17.5 cm) were found here; originally they covered significant part of the scabbard. W. Nowakowski (2013, 52) apportioned

¹⁴ There is only scarce information here is but eventually it was identified as a balteus mounting (*Madyda-Legutko* 1992, 110; *Przybyła* 2010, fig. 2).

¹⁵ The item from Szwajcaria is very late so it could lead to the conclusion that is was used for unusually long period but I doubt it as it is not worn and probably it came here together with the of late Roman spatha. The sword itself is an univocal import (*Antoniewicz* 1962, 191–193; *Nowakowski* 2001a, 109, 110) as it was pattern-welded; see the damascene pattern Illerup VF with flanking band motif close to Illerup AZK (*Biborski/Ilkjær* 2006a, fig. 165; 166). Its late dating amazes as it was thought that Roman fabricae executing swords had been nationalized during Emperor Diocletianus’ reign what had evoked dramatic loss of swords’ quality to such extent that the difference among the swords of Roman and Barbarian origin had become blurred (*Biborski/Ilkjær* 2006a, 292, 293). Meanwhile it occurred that such image is not true for Scandinavia, where Roman swords performed in a complicated manner existed until Phases C₃–D, among them outstanding ‘elegant’ forms of Type Ejlsbøl-Sarry, i.e. the one to which the discussed sword is assigned. Simultaneously it is rather excluded that Barbarian workshops took over Roman know-how so most probably we have to do with specimens made in Roman fabricae (*Biborski/Ilkjær* 2006a, 292–294). Then most probably the spatha from Szwajcaria came here from Scandinavia.

¹⁶ One has to admit that H. Jankuhn had an intuition to link it indirectly with a sword, i.e. showing an a parallel handle fitting of the single-edged sword from the bog site at Vimose on Funen and the one from Gotland (*Almgren/Nerman* 1923, pl. 39: 573; *Engelhardt* 1869, pl. 7: 23; *Jankuhn* 1939, footnote 5).

¹⁷ It is not clear. W. Nowakowski (2013, 52) described them as stray find (they were gifted to F. E. Peiser) so it is also imaginable that primally they were buried together with a sword.

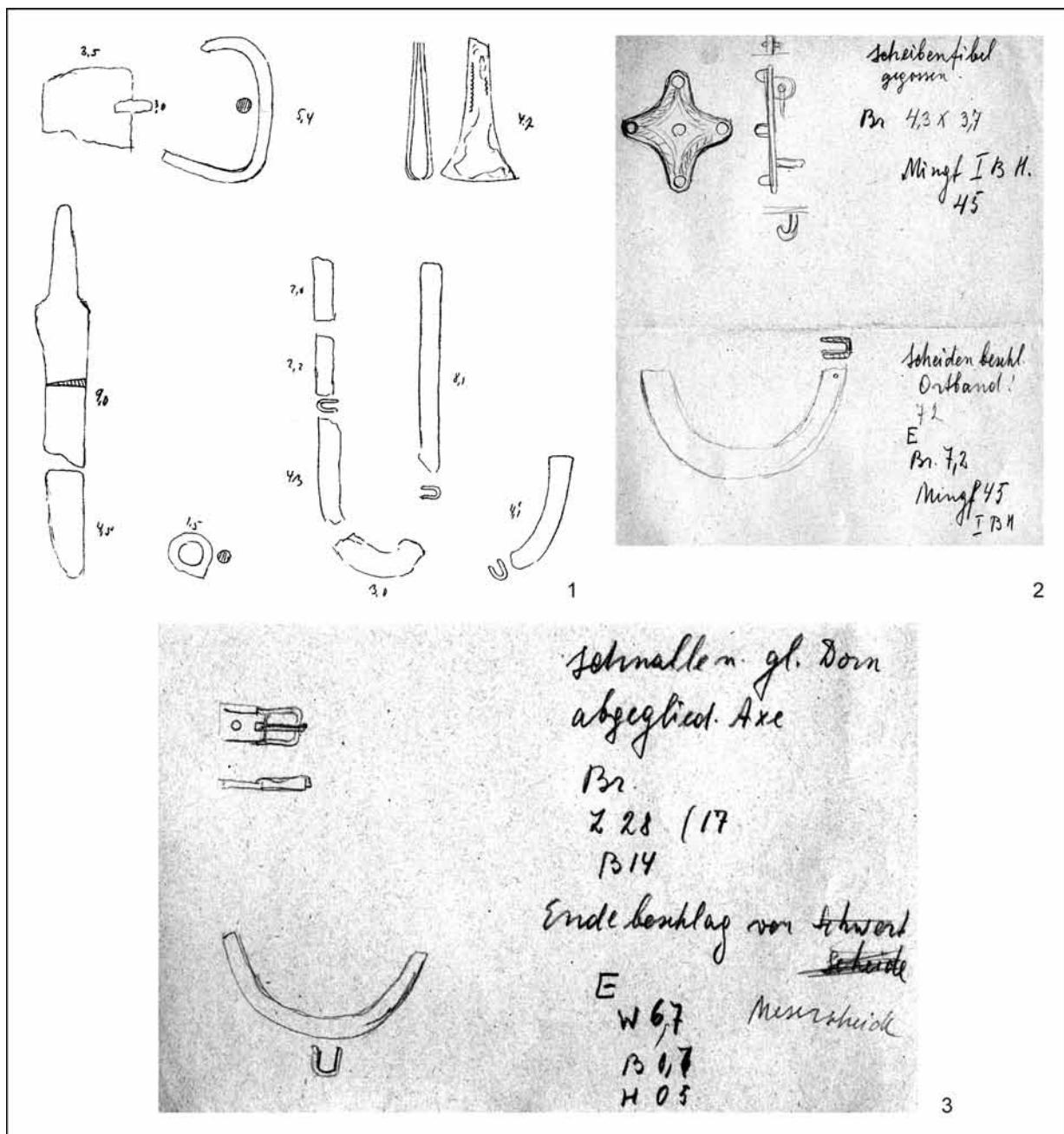


Fig. 6. Chapes of the Olsztyn group from Miętkie I. 1 – Grave 2 (Jankuhn's heritage, after Nowakowski 2013); 2 – Grave 45 (Jakobson's heritage, after Bitner-Wróblewska et al. 2011); 3 – stray find ? (Jakobson's heritage, after Bitner-Wróblewska et al. 2011).

them to the scabbard of a short sword or *Dolchmesser*¹⁸ but it is rather later: in my opinion it should be attributed to a scabbard of a Balt sax, i.e., the weapon characteristic of the Late Migration Period (Kontny 2011, 90–91; 2013a). Anyway it could confirm that scabbards without swords were placed in graves in the Balt milieu. It is evidenced univocally by the further finds dated to the Late Migration Period, attributed to the Olsztyn group (List 2). From that cultural unit, almost totally lacking weapons, we know the U-shaped iron chape from Miętkie/ex-Mingfen, Site I, Grave 45 (Fig. 6: 2; Jakobson's

¹⁸ Weapon typical of the Balt tribes, specifically the Dollheim-Kovrovo culture, West Lithuanian group, Central Lithuanian group and Lower Neman group, characterized by a knife-like shape but supplemented with a long point sharpened on both edges, dated mainly to the Early Migration Period (e.g. Prassolow 2013, 119, 123, 124; Šimėnas 1996). They made a form from which Balt Late Migration Period seaxes developed (Kontny 2013a).

heritage; Jankuhn's heritage; Nowakowski 2013, 76, 215, pl. 133: 4), it belonged to a sword scabbard because of its great width, i.e., 7.2 cm. There are other examples of the Olsztyn group graves with iron chapes without swords: Kosewo/ex-Kosszewen III, stray find (Gładki/Stokłosa 2015, 123, fig. 10: 3), Łęzany, Wólka Prusinowska/ex-Prušchinowen Wolka, Grave 92 (Fig. 7: 1; Jakobson's heritage) – here additional trough shaped fittings making the chape higher and probably horizontal element aimed to keep arms of the chape together (Biborski/Illkjær 2006a, fig. 116; Menghin 1985, fig. 91), Zdory/ex-Sdorren, grave 117 (Fig. 7: 2; Jakobson's heritage), Mietkie, Grave 2 (Fig. 6: 1; Jankuhn's heritage) – here we could possibly deal also with sheath of knife's elements – and another item from Mietkie (Fig. 6: 3; Jakobson's heritage) but it could be a stray find (the data on the metrice from Jakobson's files are not clear). All the above mentioned were made of iron and majority of them was fastened with rivets (only in case of Mietkie, Grave 2 and stray find? it is not shown). It seems to me that it should not be equalled with U-shaped chapes known from Scandinavia (Bemmamann/Hahne 1994, 403–406; Menghin 1985, 123–132; Nørgård Jørgensen 2008, 35–47) although it seems close to Type IV after A. Nørgård Jørgensen (2008). The problem is that they were made of iron like the Balt chapes of seaxes, not of bronze or precious metals like in case of U-shaped chapes of Scandinavian spathae therefore in my opinion they point more to single-edged swords than the double-edged ones, although one cannot exclude the opposite situation (see the distribution map af the Balt seaxes and chapes; Fig. 8). Moreover north and west European U-shaped chapes of simple form, i.e. without back metal sheet, were limited to the late 5th c. (Bemmamann/Hahne 1994, 403–406; Biborski/Illkjær 2006a, fig. 116; Menghin 1985, 59, fig. 80)

so they die out before the ones we discuss here. Naturally one may assume that the chapes from the Olsztyn group were elements of knives' sheaths but they were wide enough not to link them with sheaths (List 2; only the sketch of a chape from Zdory was not supplemented in scale). The idea of dealing with remnants of single-edged swords' scabbards is justified also by a fact that from the neighboring areas, i.e. Sambian-Natangian region and the Elbląg group, only seaxes are known. By the way it seems that we come across the phenomenon of territorial continuation of burial rite: almost entire shortage of weapons had began as early as the later stages of the Bogaczewo culture (Kontny 2009) thus it could be a premise for discussion of settlement continuity between the Bogaczewo culture and the Olsztyn group in the Early Migration Period (Bitner-Wróblewska 2008).

Additionally from the Bogaczewo culture there are known fittings in shape of ornamental bosses, e.g. Janowo/ex-Heinrichsdorf, Sorkwity comm., Grave 197 (Prussia-Museum inv. no. VII.251.11497; Schmiedehelm's heritage 7.12.111, 7.13.17–19, 7.13e.45, 7.13e.167, 7.22b.137, 7.22b.154), Koczek II, Grave 82 (Jankuhn's heritage; Nowakowski 2013, 63, pl. 101; Schmiedehelm's heritage 7.12.63, 7.13.29, 7.13.31, 7.13.64, 7.13e.174, 7.13e.187) that remind Scandinavian sword belts mountings of Group 5 of belt mount (Carnap-Bornheim/Illkjær 1996, 308, 309, 311, fig. 210; 215). The Scandinavian specimens were fixed on both sides of the scabbard and were arranged, apart from ornamentation, to prevent the sliding of the belt. Ne-

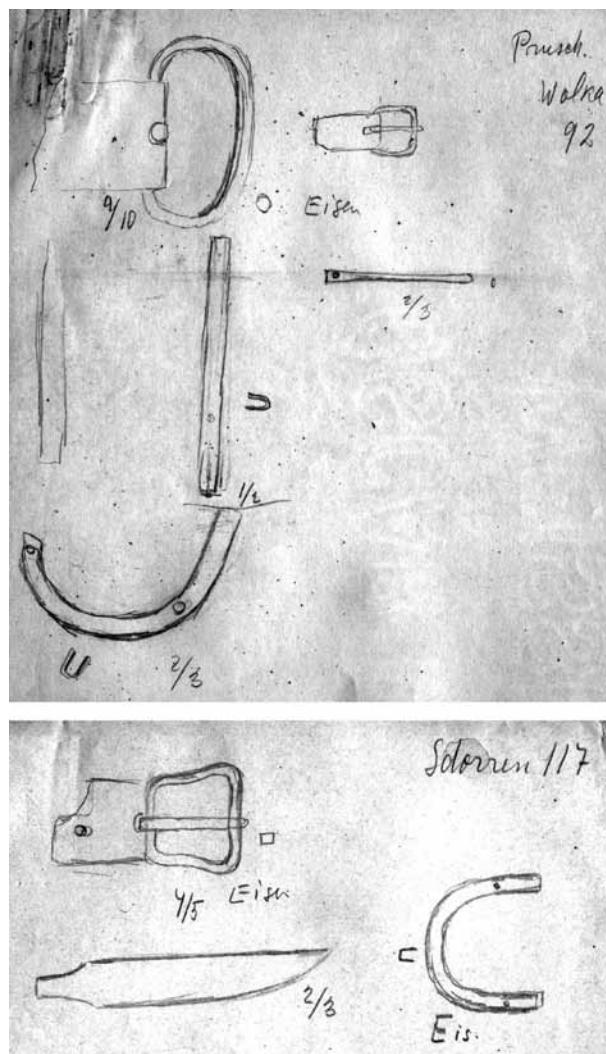


Fig. 7. Chapes of the Olsztyn group. 1 – Wólka Prusinowska, Grave 92 (Jakobson's heritage, after Bitner-Wróblewska et al. 2011); 2 – Zdory, Grave 117 (Jakobson's heritage, after Bitner-Wróblewska et al. 2011).

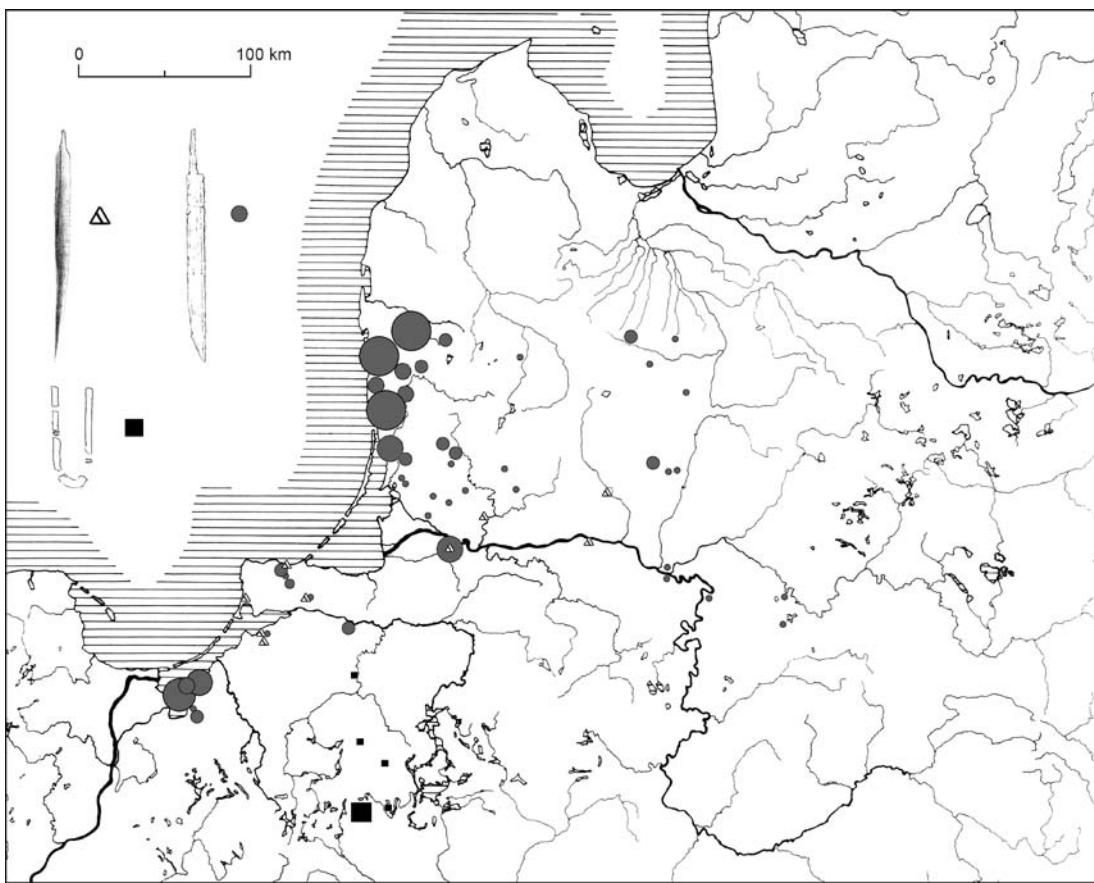


Fig. 8. Distribution of the Balt type seaxes. Triangles – early forms, circles – developed forms, squares – sole chapes (after Kazakavičius 1988; Kontny 2013a; List 2).

vertheless such identification seems not to be true for the Bogaczewo culture: the documentation here is vague but it is clear that they were found singly, not in pairs like in Scandinavia. Therefore it seems more reasonable to link them with horse harness fittings or belt mountings.

Theoretically there is another possibility to trace a baldric employed to suspend a sword. One may assume the use of the sword in case of two belt buckles found in a single interment: one should belong to the waist belt and another to the balteus. However the solution is not so simple and universal. It is known from Scandinavian bog sites that warriors sometimes used two waist belts of which the upper one was more emblematic, i.e. supplemented with ornamental fittings and equipped with a knife, fire-steel, fire-stone etc. whereas the lower was much simpler and lacking 'spectacular' elements – sometimes only iron awl shaped sharpeners or wooden toothpicks were attached to it (Ilkjær 1993, 373, 374). Here one should be aware of the fact that documentation and the digging technique of the older excavations is far from being precise what could have 'create' inactual grave sets and may lead to false conclusions, e.g. mixed interments with two buckles. Anyhow there is a possibility to make tracing a balteus buckle more trustful. It refers to big rectangular belt buckles with a double tongue. In the Przeworsk culture they served as a waist belt mounting and concurrently a sign of the highly ranked warriors¹⁹ almost always appearing together with Roman swords and second, smaller buckle, identified as a balteus element (Madyda-Legutko 1990). Appearance of such buckles in the Bogaczewo culture was treated as the Przeworsk culture influence (Nowakowski 1994b, 374). As the Przeworsk culture armament model influenced the Bogaczewo culture to much higher extent than it refers to Scandinavia (Kontny 2007a) it is sensible to engage the Przeworsk culture-oriented model here. It has occurred lately that double tongue buckles were much more popular in the West Balt circle, namely the Bogaczewo culture that it has been thought (Andrzejowski/Madyda-Legutko 2012; 2013). It seems quite possible to me that two buckles in a grave of the West

¹⁹ They had to be impressive as their height and at the same the width of the belt sometimes exceeded 10 cm. To a certain extent we may treat them as a cover of abdomen.

Langendorf, Kr.Sensburg

1932

Langendorf, Kr.Sensburg.

Grab 140.

Inv.VII.S.87.Nr.9343.

Geschlossener Grabfund.

Westmasuren (galindisch).

Römische Kaiserzeit.

Beschriftung Prof.La Baume.

Nachlaß Carl Engel. 233

234

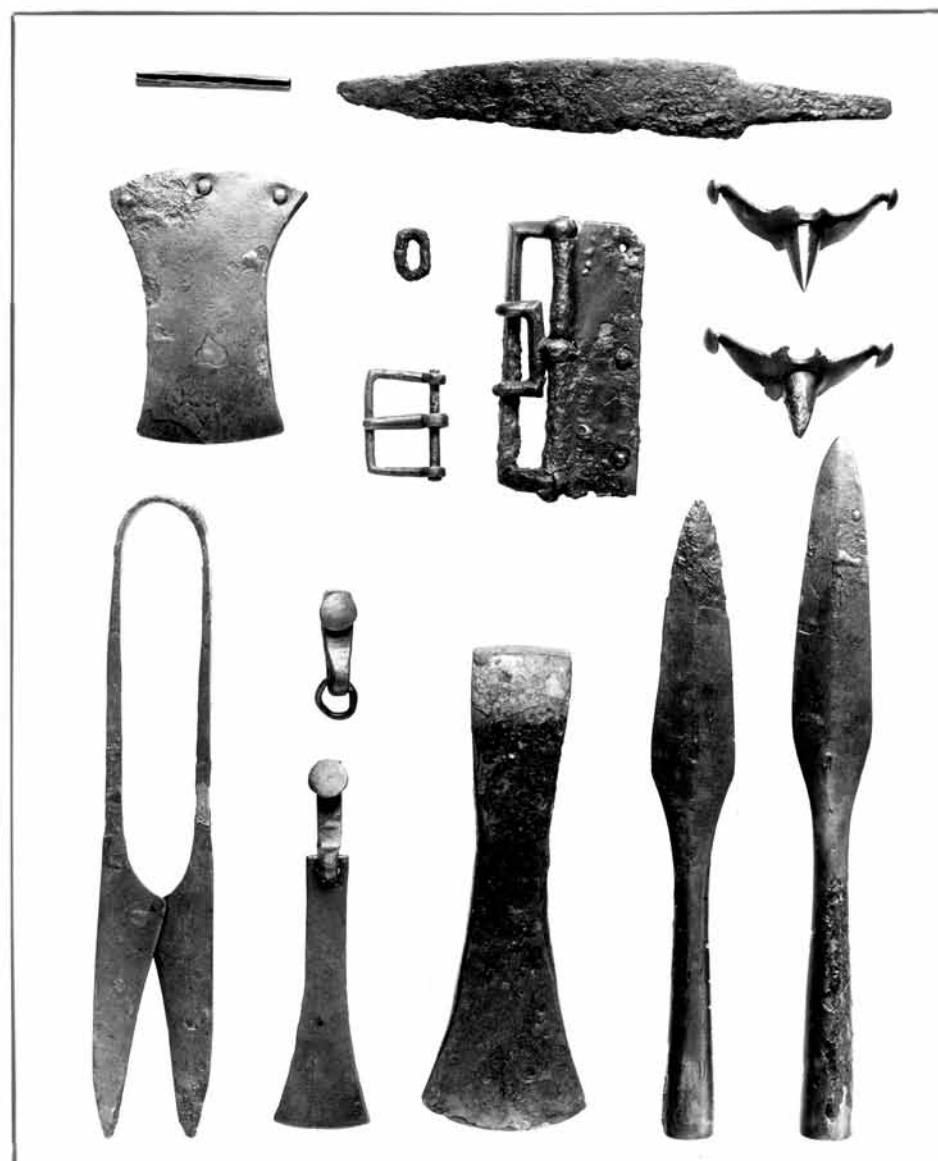


Fig. 9. Example of the Bogaczewo culture weapon-grave furnished with two belt buckles incl. one with double tongue. Dłużec I, Grave 140 (*Engel's heritage*, after *Grenz's heritage*; courtesy of Archäologisches Landesmuseum Schloß Gottorf in Schleswig).

Balt circle (one of them with double tongue) mean the use of the sword (Fig. 9; List 3), although equally frequent were graves in which buckles with fork-shaped or H-shaped were the only item of that function.

Concluding it seems to me that W. Nowakowski's idea of almost complete shortage of swords among the Balts seems too pessimistic. Findings of sword scabbards or baltei elements in graves as well as swords from bog sites prove rather that swords were treated in another way than in the neighboring Przeworsk culture and Scandinavian area where scabbards alone were quite rare in grave furnishing (*Kontny 2003b*, 129, graph 4). It could be the matter of swords' bigger value than in the rest of Barbaricum and intention to economize on them resulting from that fact. One may guess that the Balts introduced pars-pro-toto principle so the scabbard symbolized the sword while the original was left for the family of the dead warrior, creating additionally a mystic link between the dead and his relatives; it is also possible that relatives of the dead person tried to 'economize' on costly sword, e.g. putting organic imitation of a sword into a scabbard (for further interpretations and literature see *Kontny 2002*, 106; *2003b*, 120). Not going into far-fetched speculations the point is that Balts did not exclude swords from their armament and most probably further excavations at bog finds would enhance this statement.

LIST 1

Swords and scabbards elements in the West Balt circle from the Roman and Early Migration Period.
 A – cultural attribution; B – sword or scabbard elements; C – further grave furnishing; D – chronology;
 E – bibliography.

Hrustal'noe, raj. Zelenogradsk (ex-Wiekau, Kr. Fischhausen), Grave 34

- A. The Dollkeim-Kovrovo culture,
- B. Double-edged sword, iron with wooden handle, length 52.5 cm, width 5 cm, originally longer, broken and sharpened in aim to adjust for fighting; originally probably of Type Lauriacum-Hromówka or Woerden-Bjärs after M. Biborski and J. Illkær (2006a, 200–217); scabbard of wood and leather,
- C. Two heads of the shafted weapon, iron; socketed axe, iron, curved in profile; shield boss, iron, Type 7a after M. Jahn (1916); two spurs, bronze, Subgroup E3 after J. Ginalski (1991); bridle bit with bronze chain reins and fittings of the headgear straps of silvered bronze; knife, iron; brooches, silvered bronze, Type 129 and 130 after O. Almgren (1923); enamelled plate; belt buckle, Group G after R. Madyda-Legutko (1986); strap end (?), iron, Type 9 after R. Madyda-Legutko (2011),
- D. B₂/C₁–C_{1a'},
- E. *Gaerte* 1929, fig. 152; 159: e; *Heydeck* 1909a, 218, 219, pl. XXXVIII: a–g; *La Baume* 1944, 8, fig. 10; *Nowakowski* 1994a, 384; 1996b, pl. 50; 51; 2007, 85, 91.

Fedotovo, raj. Pravdinsk (ex-Plauen, Kr. Wehlau), stray find (Fig. 2: 4)

- A. The Dollkeim-Kovrovo culture,
- B. Double-edged sword, iron, most probably made of broken and extremely shortened blade, thong bent, blade's length 26 cm,
- C. –
- D. Roman Period (B)?
- E. *Bezzenberger* 1900, 124; *Jankuhn's heritage*; *Nowakowski* 2007, 91, fig. 1: 1; 2: 5.

Grunajki, Banie Mazurskie comm. (ex-Gruneyken, Kr. Darkehmen), loose find

- A. The Bogaczewo culture; although it was wrongly attributed to the Sudovian culture (*Engel/Iwanicki/Rzeszotarska-Nowakiewicz 2006*) its chronology precedes the appearance of the Sudovian culture in Gołdapa group (see *Szymański 2013*, 69, 70),
- B. Double-edged sword, iron, with a circular plate at the end of the thong, Type II after M. Biborski (1978) or Type Mainz, Variant Haltern-Camulodunum after Ch. Miks (2007a), length 51.5 cm, width 3.5 cm,
- C. –
- D. B_{1-2(a)'},
- E. *Engel/Iwanicki/Rzeszotarska-Nowakiewicz 2006*, pl. III: 7; *Gaerte* 1929, fig. 197: b; *Jahn* 1916, 128; *Jahn's heritage*; *Jankuhn's heritage*; *Miks 2007a*, tab. 1; 2007b, 599; *Nowakowski* 1994a, 384, fig. 2: 5; 2007, 85; 2013, 53, 213, pl. 72: 3; *Stadie* 1919, 415, fig. 187.

Koczek II, Świętajno comm. (ex-Koczek, Kr. Sensburg), Grave 122

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Single-edged sword, iron, Type D/2 after M. Biborski (1978), bent three times, length 57 cm, width 4.5 cm,
- C. Head of the shafted weapon, iron, Type XIII after P. Kaczanowski (1995); knife, iron, length 25.2 cm; belt buckle Type G36 after R. Madyda-Legutko (1986); fibula, bronze, Type 133 after O. Almgren (1923); rivet; whetstone; clay pot,
- D. $B_{2c}-B_2/C_1'$,
- E. *Jahn's heritage; Jankuhn's heritage; Juga/Ots/Szymański 2003, 216, fig. 2623: 1, 4; Nowakowski 2001b, 160–162, fig. 1; 2007, 87, 88, fig. 3; 2013, 66, 191, 192, 212, 208, 209, pl. 108: 2–5; 109: 1–4; Schmiedehelm's heritage 7.12.63a–64, 7.13e.174, 7.13e.187, 188.*

Łażne, Świętajno comm. (ex-Haasznen, Kr. Oletzko), Grave 59

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Dagger, iron, made probably of shortened double-edged sword Type II after M. Biborski (1978), length 25 cm, width 3.5 cm; 2 C-shaped scabbard clasps,
- C. Belt buckle, probably Type D1 after R. Madyda-Legutko (1986); bar-shaped strike-a-light; flint fragment; 2 clay pots,
- D. $B_{2(a)}'$
- E. *Gaerte 1929, fig. 197: a; Nowakowski 1994a, 384; 2007, 91; Schmiedehelm's heritage 7.12.32, 7.13.21, 7.13e.43, 7.13e.119.*

Mojtyny, Piecki comm. (ex-Moythienen, Kr. Sensburg), Grave 27

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Single-edged sword, iron, Type C/1 after M. Biborski (1978), length 53 cm, width 4.5 cm,
- C. 2 spurs, iron, Subgroup E2/3 after J. Ginalska (1991); fibula, bronze, Type 80 after O. Almgren (1923); clay pot,
- D. $B_{2a/b}'$
- E. *Gaerte 1929, fig. 150; Hollack/Peiser 1904, 47, 48, pl. V: 27a–c; Nowakowski 1994a, 383, fig. 2: 2; 2007, 85; Prussia-Museum Foto-Archiv PM-F 2572.*

Onufryjewo, Ruciane-Nida comm. (ex-Onufrigowen, Kr. Sensburg), Grave 220

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Single-edged sword (according to Schmiedehelm's heritage: *Schwert* or *langes skramasaxartiges Messer*; acc. to Prussia Archiv: *Schwert*) Type C or D (?) after M. Biborski (1978),
- C. Head of the shafted weapon with short socket and pronounced midrib, close to Type Kaczanowski XVII (?); shield grip; pin, iron, Type C after B. Beckmann (1969); three amber beads (one in shape figure-of-eight); pendant,
- D. C_{1a}'
- E. *Prussia-Archiv PM-A 1162/1.147; Prussia-Museum inv. no. PM VII.77.9291; Schmiedehelm's heritage 7.12.103a, 7.13.24, 7.13b.331, 7.13e.205.*

Parussnoe, raj. Zelenogradsk (ex-Gaffken, Kr. Fischhausen), stray find? (Fig. 2: 3)

- A. The Dollheim-Kovrovo culture,
- B. Double-edged sword, iron, Type V (?) after M. Biborski (1978), length 75–80 cm, width less than 5 cm,
- C. –
- D. $B_{2b}-C_{1a}'$
- E. *Gaerte 1929, fig. 129: c; Grenz's heritage; Nowakowski 1994a, fig. 2: 8; 2007, 89, fig. 1: 7; 2: 4; Prussia-Museum inv. no. III.311.2176; Schmiedehelm's heritage VM 9.21.40; according to Schmiedehelm's heritage files there were the other finds enumerated on the metrice, i.e. shield boss Type 7a after M. Jahn (1916); bronze bracelet, bridle bit, three brooches, belt buckle and belt link, spur, etc. however most probably they create a collection of stray finds (*wohl kein geschloss. Fund*); for the identification of the above shield boss as a stray find see Jankuhn's files.*

Sibirskoe, raj. Pollesk (ex-Moritten, Kr. Labiau), skeleton grave (Fig. 2: 1, 5)

- A. The Dollheim-Kovrovo culture,
- B. Single-edged sword, iron, Type C/1 (so far wrongly as Type B/1, see Nowakowski 2007, 87) after M. Biborski (1978), length in state of preservation 45.5 cm, reconstructed length 50 cm, width 5 cm (in the primal publication handle has been falsely reconstructed, see M. Jahn's opinion in his files); lenticular fitting, bronze, element of a handle? (in opinion of M. Jahn, expressed on the metrice from his files),

- C. Two heads of the shafted weapon; strike-a-light, iron, bar shaped, Type IA2a after M. Jonakowski (1996); two brooches – of Type 60 and 77 after O. Almgren (1923); belt fitting, bronze, box shaped,
- D. B_{2a'}
- E. Bezzenger 1897, 7, fig. 11; Grenz's heritage; Jahn's heritage; Jankuhn's heritage; Nowakowski 1994a, 382, fig. 2: 1; 1996b, pl. 90: 1–6; 2007, 87, fig. 2: 1; Schmiedehelm's heritage 7.25.

Skomack Wielki, Stare Juchy comm. (ex-Skomatzko, Kr. Lyck), Grave 23 (Fig. 2: 2)

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Double-edged sword, iron, with a circular plate covered with copper at the end of the thong, close to Type II/2 after M. Biborski (1978) or Group VI after M. Biborski (1994) or Type Pompeja after P. Kaczanowski (1992) of 'classical' Variant after Ch. Miks (2007a, 112, 113), length 47 cm, width 3.7 cm,
- C. 2 spurs, iron, Subgroup C1 after J. Ginalski (1991); 2 bridle bits, one of which belongs to Type 1B3, 2B after M. Ørsnes (1993); knife; scissors; 2 belt buckles, iron; 2 hemispherical silver beads with bronze loops; clay pot,
- D. B_{1-2a'}
- E. Grenz's heritage; Kołan 1936, 90, 97, 98; La Baume 1941, 54, fig. 6: c-d; Nowakowski 1994a, 384, 385, fig. 2: 4; 2001a, 97, 98, fig. 10; 2007, 88, fig. 2: 2, 3; Prussia-Museum Archiv PM-A 802/1–115, 802/3–049; Prussia-Sammlung inv. no. VIII.84.521.

Szurpiły, Jeleniewo comm., site 4 ('Targowisko'), stray find (Fig. 4: 4)

- A. The Bogaczewo culture?/the Sudovian culture?
- B. Single-edged sword, iron, Type D/2 after M. Biborski (1978), length in state of preservation 13 cm, width 6 cm, survived iron fittings of a handle's base with three rivets,
- C. –
- D. B_{2'}
- E. Nowakowski 2007, 91; Sawicka 2007, 171, fig. 2.

Szwajcaria, Suwałki comm. (nowadays in the administrative boundaries of Suwałki), Barrow 2, Grave 1 (Fig. 2: 6)

- A. The Sudovian culture,
- B. Double-edged sword, iron, with a small bone pommel, Type Folkeslunda-Zaspy, Subtype 1 after M. Biborski and J. Ilkjær (2006a) or Type Lauriacum-Hromówka, Variant Hromówka after Ch. Miks (2007a); scabbard made of oak and leather, equipped with iron scabbard slide close to Type Kaczanowski VII (Kaczanowski 1992),
- C. Two bronze (covered with silver) strap connectors used to fasten the sword; balteus fittings: one silver in shape of a *Cervidae* animal (general shape of a deer, antlers of an elk), three circular plates of bronze fitted with silver and gilded impressed foil, one bronze silvered in shape of miniature shield grip, one bronze silvered rectangular fitting with a washer, one bronze silvered crescent; silver balteus buckle Type D17 after R. Madyda-Legutko (1986); iron axe with symmetrical edge, small; iron head of a shafted weapon Type Ilkjær 15/Vennolum after J. Ilkjær (1990), ornamented with a zig-zag engraved pattern; iron head of a shafted weapon Type XV after P. Kaczanowski (1995), damascened with silver solar, lunar and S-shaped motives and socket's rivet decorated with silver notched wire; iron shield boss Type 8 after M. Jahn (1916)/Type D after N. Zieling (1989); two iron spurs Type Szwajcaria after U. Giesler (1978) iron bridle bit Type 1C1, 2B after M. Ørsnes (1993), with two pairs of ferrules, i.e. rein and cheek-piece ones; headgear fitted with two bronze rhomboid connectors covered with silver impressed foil as well as two iron horse equipment buckles close to Type E14 after R. Madyda-Legutko (1986); iron bridle bit Type 1C1, 2C after M. Ørsnes (1993) headgear of twisted leather straps with bronze fittings: three rosette-like four-armed connectors, two T-shaped connectors, rectangular strap mounts and several nails with hemispherical heads of the headpiece, noseband, browband and central strap, ornamental fitting of the central strap with motives of the human head and a scavenger bird head as well as two iron horse equipment buckles Type E14 after R. Madyda-Legutko (1986); fragment of an iron knife; bronze belt buckle close to Type D28 after R. Madyda-Legutko (1986); iron belt buckle close to Type D30 after R. Madyda-Legutko (1986); three bronze silvered strap ends close to Type 6.1 after R. Madyda-Legutko (2011); bronze strap end close to Type 2.6 after R. Madyda-Legutko (2011); two bronze brooches fitted with notched silver wire, Type 167 after O. Almgren (1923); two bronze tweezers; antler comb with bronze rivets Type II after S. Thomas 1960; iron scissors, saddle remains; remnants of a leather bucket,
- D. C_{1b'}
- E. Antoniewicz/Kaczyński/Okulicz 1958, 23–31, pl. I–IX; Biborski/Ilkjær 2006b, 388; Jaskanis 2013, 76–80, pl. CXVII–CXXV; Kontny 2013b; 2016; Nowakowski 1994a, 385, fig. 2: 10; 2007, 86; Miks 2007b, 739, pl. 113: A717; nr. inw. PMA/IV/4498.

Szwajcaria, Suwałki comm. (nowadays in the administrative boundaries of Suwałki), Barrow 25, Grave 2

- A. The Sudovian culture,
- B. Double-edged sword, iron, pattern-welded, Type XI after M. Biborski (1978)/Type Ejsbøl-Sarry, Subtype 3 after M. Biborski and J. Ilkjær (2006a)/Type Illerup-Wyhl after Ch. Miks (2007a) with survived fragments scabbard: elements of

- oak chips and three C-shaped clasps of iron, length 94.5 cm, width 5.7 cm, length of the thong 11.9 cm; balteus fitting, circular with a shaft, close to Type II after M. Biborski (1997), bronze, decorated with concentric zones of white and blue enamel, remains of a leather strap visible from the bottom, diameter 2 cm,
- C. Scissors, iron; brooch, silver, decorated with a knob (Germ. *Bügelknopffibel*) close to Type Leipferdingen, Variant Lichtenberg after A. Rau (2010, 190); two amber beads; bronze lumps,
- D. $C_3-D_{1'}$,
- E. Antoniewicz 1961, 8–10, fig. 7–8; pl. V; 1962, 186–193, fig. 1; 3; Madyda-Legutko 1992, 110, pl. XII: 5; Biborski/Ilkjær 2006b, 388, 389; Bitner-Wróblewska/Stawiarska 2009, 312, 313, 341, fig. 10; 12: g, h; Jaskanis 2013, 93, 94, pl. CLXII; Miks 2007b, 739, pl. 129: A718; Nowakowski 1985, 83, fig. 8; 1994a, 385, fig. 2: 9; 1998, 109, 110, fig. 12, pl. IV: 4; 2007, 86; State Archaeological Museum in Warsaw, inv. no. PMA/IV/4998.

Wólka, Kętrzyn comm. (ex-Wolka-See bei Wolka, Kr. Rastenburg), bog site, stray find 1

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Double-edged sword, iron, fragment, Type Lauriacum-Hromówka after Ch. Miks (2007a), length in state of preservation 62.4 cm, width 5.2 cm, length of the thong 12 cm, pattern welded,
- C. –
- D. $C_1-C_{2'}$,
- E. Das Antiquarium 1848, 411; Jahn's heritage; Jankuhn's heritage; Kontny 2015b, 318, fig. 1: 1; Miks 2007b, 763, pl. 116; Nowakowski 2001a, 116, pl. IX: 2; 2013, 96, 213, 214, pl. 175: 3; Raddatz 1993, 131, fig. 1: 4; W. Nowakowski (2013, 96) apportioned the sword to Type Snipstad after M. Biborski and J. Ilkjær (2006a).

Wólka, Kętrzyn comm. (ex-Wolka-See bei Wolka, Kr. Rastenburg), bog site, stray find 2

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Double-edged sword, iron, fragment, Type Straubing-Nydam after Ch. Miks (2007a), or Type Lachmirowice-Apa (?) after M. Biborski and J. Ilkjær (2006a), length in state of preservation 48 cm, width 4 cm, length of the thong 5 cm, pattern welded,
- C. –
- D. $B_{2b}-C_{1b'}$,
- E. Das Antiquarium 1848, 411; Jahn's heritage; Jankuhn's heritage; Kontny 2015b, 318, 319, fig. 1: 2; Miks 2007b, 763, pl. 87; Nowakowski 2001a, 116, pl. IX: 1; 2013, 95, 213, 214, pl. 175: 2; Raddatz 1993, 131, fig. 1: 2; W. Nowakowski (2013, 95) apportioned the sword to Type Ejsbøl-Sarry after M. Biborski and J. Ilkjær (2006a).

Wólka, Kętrzyn comm. (ex-Wolka-See bei Wolka, Kr. Rastenburg), bog site, stray find 3

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Double-edged sword, iron, fragment, Type Straubing-Nydam after Ch. Miks (2007a), or Type Lachmirowice-Apa (?) after M. Biborski and J. Ilkjær (2006a), length in state of preservation 40.8 cm, width 4.5 cm, length of the thong 4.5 cm,
- C. –
- D. $B_{2b}-C_{1b'}$,
- E. Das Antiquarium 1848, 411; Jahn's heritage; Jankuhn's heritage; Kontny 2015b, 319, fig. 1: 3; Miks 2007b, 763, pl. 87; Nowakowski 2001a, 116; 2013, 95, 213, 214, pl. 175: 1; Raddatz 1993, 131, fig. 1: 1.

Wólka, Kętrzyn comm. (ex-Wolka-See bei Wolka, Kr. Rastenburg), bog site, stray find 4

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Double-edged sword, iron, fragment, Type Lauriacum-Hromówka (?) after Ch. Miks (2007a), length in state of preservation 26 cm, width 5.5 cm, length of the thong 10.6 cm,
- C. –
- D. $C_1-C_{2'}$,
- E. Das Antiquarium 1848, 411; Kontny 2015b, 319, fig. 1: 4; Miks 2007b, 763, pl. 116; Nowakowski 2001a, 116; 2013, 96, 213, 214, pl. 174: 3; Raddatz 1993, 131, fig. 1: 3; Jahn's heritage; Jankuhn's heritage; W. Nowakowski (2013, 95) apportioned the sword to Type Folkeslunda-Zaspy after M. Biborski and J. Ilkjær (2006a).

Wólka, Kętrzyn comm. (ex-Wolka-See bei Wolka, Kr. Rastenburg), bog site, stray find 5

- A. ?
- B. Sword, fragment,
- C. –
- D. ?
- E. *Das Antiquarium* 1848, 411; *Kontny* 2015b, 319; *Nowakowski* 2001a, 116; *Raddatz* 1993, 131.

Wólka, Kętrzyn comm. (ex-Wolka-See bei Wolka, Kr. Rastenburg), bog site, stray find 6

- A. ?
- B. Sword, fragment,
- C. –
- D. ?
- E. *Das Antiquarium* 1848, 411; *Kontny* 2015b, 319; *Nowakowski* 2001a, 116; *Raddatz* 1993, 131.

LIST 2

Small elements of swords, scabbards and baltei in the West Balt circle from the Roman and Early Migration Period. A – Cultural attribution, B – sword, scabbard and baltei elements, C – further grave furnishing, D – chronology, E – bibliography.

Âroslavskoe, raj. Zelenogradsk (ex-Schlakalken, Kr. Fischhausen), Grave 16

- A. The Dollkeim-Kovrovo culture,
- B. Handle fitting of a single-edged sword Type D after M. Biborski (1978), iron, with traces of two rivets (originally described as *Eisenbeschlag* (...) mit Spuren von 2 Nieten); C-shaped scabbard clasp, fragment,
- C. Iron knife; iron awl (?); iron awl-shaped item; fragment of raw amber,
- D. B_{2'}
- E. *Jankuhn* 1939, 253, fig. 9.

Babięta I, Piecki comm. (ex-Babienten, Kr. Sensburg), Grave 305a (Fig. 5)

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Balteus fitting (?), circular, bronze, decorated with a row of circular holes along the edge, originally enamelled, diameter 3.8 cm,
- C. Brooch, Type 129 after O. Almgren (1923),
- D. B_{2'}/C₁–C_{1a'},
- E. *Prussia-Museum* Inventory Books 7.068; *Prussia-Archiv* PM-A 096/1.244; *Prussia-Museum* inv. no. PM VII.74.9265; *Voigtmann's heritage*; there are discrepancies in data concerning grave furnishing; *Voigtmann's heritage* include a sketch of the brooch Type Almgren 129 whereas in *Prussia-Museum* Inventory Books one may find a contour of the brooch Almgren 130, attributed to Grave 305, not 305a (however it does not change the chronology; the former drawing seems to be more trustful); in *Schmiedehelm's heritage* (7.13.17–18, 7.13.83) there is an information enlisting different grave sets than mentioned above both in case of Grave 305 (strap-end, curved knife, awl and strike-a-light) and Grave 305a (brooch, strike-a-light).

Kosewo, Mrągowo comm. (ex-Kossewen III, Kr. Sensburg), stray find

- A. The Olsztyn group,
- B. U-shaped shape of trough-shaped iron, single rivets in terminals of both arms, width 6.2 cm,
- C. –
- D. E,
- E. *Gładki/Stokłosa* 2015, 123, fig. 10: 3.

Kotelnikovo, raj. Zelenogradsk (ex-Warengen, Kr. Fischhausen), Grave 4 (Fig. 4: 5)²⁰

- A. The Dollkeim-Kovrovo culture,
- B. Chape, iron, made of trough in shape of a segment of a circle, supplemented with the back crescent plate, probably originally winged (Germ. *Flügelortband*), height 5.5 cm, width 7.5 cm,
- C. Small shield grip (?) iron; numerous edge fittings, trough shaped, iron, one of them straight and ornamented, probably from shield's edge (clearance among the edges 0.3 cm); nail with long bent shaft, iron, probably from shield boss; knife, iron; strap end, iron, broken; tendril brooch with ring decoration, bronze; pendant (germ. *Schellenberlock*); bead, glass; comb, antler (?), fragment; fragments of iron,
- D. C₂,
- E. *Jankuhn's heritage*; Peiser 1919b, 322; Prussia-Sammlung inv. no. V.486.9026.

Miętkie I, Dźwierzuty comm. (ex-Mingfen, Kr. Ortelsburg), Grave 2 (Fig. 6: 1)

- A. The Olsztyn group,
- B. Six fragments of the U-shaped chape or/and knife sheath of trough-shaped iron, length 2.2–8.1 cm; W. Nowakowski (2013, 75) identified them as shield edge fittings what seems to be improbable because of the curvature of at least one of them),
- C. Belt buckle fragments, bronze, iron, Type Madyda-Legutko E14 (*Madyda-Legutko* 1986); tweezers, iron; knife, fragment, iron; ring, iron; flint flakes,
- D. E,
- E. *Jankuhn's heritage* (Nowakowski 2013, 75, pl. 131: 1–5); Prussia-Museum Inventory Books 8.113 (*Bitner-Wróblewska et al.* 2008, pl. CL).

Miętkie I, Dźwierzuty comm. (ex-Mingfen, Kr. Ortelsburg), Grave 45 (Fig. 6: 2)

- A. The Olsztyn group,
- B. U-shaped chape of trough-shaped iron, rivet-hole in one of the arms, width 7.2 cm,
- C. Disc brooch, bronze, cross-shaped; hook ring, bronze; tongue of the penannular brooch (?), iron,
- D. E_{2-3'},
- E. *Bitner-Wróblewska et al.* 2008, pl. CLVI; *Jakobson's heritage* (*Bitner-Wróblewska et al.* 2011); *Jankuhn's heritage* (Nowakowski 2013, 76, pl. 133: 1–4); Prussia-Museum Inventory Books 8.122.

Miętkie I, Dźwierzuty comm. (ex-Mingfen, Kr. Ortelsburg), stray find? (Fig. 6: 3)

- A. The Olsztyn group,
- B. U-shaped chape of trough-shaped iron, width 6.7 cm,
- C. –
- D. E,
- E. *Jakobson's heritage* (*Bitner-Wróblewska et al.* 2011); *Jankuhn's heritage*; Nowakowski 2013, 76, 215, pl. 133: 4.

Nowy Zyzdrój, Piecki comm. (ex-Neusysdroy, Kr. Sensburg), Grave 148 (Fig. 3)

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Scabbard/sheath fittings, iron, incl. one C-shaped and two with overlapping terminals (one smaller),
- C. Head of the shafted weapon Type XIV (?) after P. Kaczanowski (1995); knife (acc. to M. Schmiedehelm: „C” – Typ); belt fitting, iron, rectangular; pin, iron; two clay pots,
- D. B_{2b}–C_{1(a)'}
- E. *Prussia-Archiv PM-A* 1272/1.254; *Schmiedehelm's heritage* 7.18.11a, 7.25.10.54–55.

Onufryjewo, Ruciane-Nida comm. (ex-Onufrigowen, Kr. Sensburg), Grave 275 (Fig. 4: 1)

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Scabbard's throat mount, bronze, rectangular, length 13.2 cm, with three rivets and hooked lobe (acc. to *Schmiedehelm's heritage* it was a belt fitting),
- C. Head of the shafted weapon, iron, Type XVII after P. Kaczanowski (1995); shield boss Type 7 after M. Jahn (1916); knife, iron; tendril brooch, bronze; pin, iron, Type B after B. Beckmann (1969); two clay vessels,

²⁰ There is a discrepancy in grave numbers; another grave with that number but from earlier excavations is also known (*Heydeck* 1909b, 227; Nowakowski 1996b, tab. IX: a–b; XVI: b).

D. B_2/C_1-C_{1a} ,

E. *Grenz's heritage; Jankuhn's heritage; Nowakowski 2013, 112, 122, 144, 145, 211, 217, 218, pl. 213; Prussia-Museum inv. no. PM VII.77.9291; Schmiedehelm's heritage 7.12.105, 7.13d.944, 7.13d.944a, 7.13e.205.*

Pangesai-Pleškučiai, raj. Klaipėda (ex-Pangessen, Kr. Memel), stray find

- A. The West Lithuanian group,
- B. Plaque, silvered bronze with red enamel, circular,
- C. –
- D. Younger or Late Roman Period,
- E. *Bezzenger 1892, 221; Madyda-Legutko 1992, 110; Michelbertas 2001, 36; Nowakowski 1985, 76; Przybyła 2010, fig. 2.*

Parkoszewo, Bartoszyce comm. (ex-Perkau, Kr. Bartenstein), stray find (?)

- A. The Sambian-Natanagian culture/the Dollkeim-Kovrovo culture,
- B. U-shaped chape, trough-shaped, iron, length 15.5 cm, inner distance between the arms 2 cm, inner distance among the edges 0.4 cm; trough-shaped straight fitting of the scabbard's edge, iron, length 17.5 cm, inner distance among the edges 0.9–1.2 cm,
- C. –
- D. E,
- E. *Jankuhn's heritage; Nowakowski 2013, 52, pl. 70: 5.*

Samławki, Reszel comm., Site 8 (ex-Loszeinen, site excavated by Johannes Heydeck?), stray find

- A. The Olsztyn group,
- B. U-shaped chape of trough-shaped iron,
- C. –
- D. E,
- E. Unpublished materials from the excavations carried out by the DAJNA Foundation (courtesy of Agnieszka Jaremek M.A. and Marcin Gladki M.A.).

Skomack Wielki, Stare Juchy comm. (ex-Skomatzko, Kr. Lyck), Grave 26

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Chape, fragment,
- C. Bead, glass, white; bracelet, fragment, ornamented; pigment? (*Rotel*); clay vessel,
- D. The Roman Period,
- E. *Kotzan 1936, 90.*

Wólka Prusinowska, Piecki comm. (ex-Pruschinowen Wolka, Kr. Sensburg), Grave 92 (Fig. 7: 1)

- A. The Olsztyn group,
- B. U-shaped chape of trough-shaped iron, rivet-holes singly in both arms width ca 8 cm; trough-shaped straight fitting of the scabbard's edge, iron, length ca 16 cm; horizontal fitting of the chape, fragment with a rivet-hole in the terminal,
- C. Belt buckle, iron close to Type H3 after R. Madyda-Legutko (1986)/Type III.2 after E. Buténas (1999); belt buckle, iron, Type IV.3 after E. Buténas (1999),
- D. E,
- E. *Jakobson's files (Bitner-Wróblewska et al. 2011).*

Zdory, Pisz comm. (ex-Sdorren, Kr. Johannisburg), Grave 117 (Fig. 7: 2)

- A. The Olsztyn group,
- B. U-shaped chape (?) of trough-shaped iron, rivet-hole in one of the arms,
- C. Knife; belt buckle, iron, Type IV.4 after E. Buténas (1999),
- D. E,
- E. *Jakobson's files (Bitner-Wróblewska et al. 2011).*

LIST 3

Weapon graves with at least two belt buckles, incl. double-tongue ones in the Bogaczewo culture and Sudovian culture. A – Cultural attribution, B – belt buckles, C – further grave furnishing, D – chronology, E – bibliography.

Babięta I, Piecki comm. (ex-Babienten, Kr. Sensburg), Grave 53

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Belt buckle, iron, Type G37 after R. Madyda-Legutko (1986); belt buckle, iron, Type G after R. Madyda-Legutko (1986),
- C. Head of the shafted weapon; shield grip Type T after N. Zieling (1989); strap-end Type 9.2 after R. Madyda-Legutko (2011); belt hanger; bar-shaped strike-a-light, fragment; razor, iron; brooch, bronze, Type 96 after O. Almgren (1923); brooch fragment; rivets, iron; pin's fragment; polisher, stone; bead; bronze fragments; 2 clay pots,
- D. B₂/C₁–C_{1a'},
- E. Bitner-Wróblewska et al. 2008, pl. LXX; Prussia-Museum Inventory Books 7.020–021; Schmiedehelm's heritage 7.12.90–90a, 7.13.18–19.

**Babięta I, Piecki comm. (ex-Babienten, Kr. Sensburg),
'Rider's grave' (excavations carried out by O. Wollert in 1905 AD)**

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Belt buckle, iron, Type G37 after R. Madyda-Legutko (1986); belt buckle, iron, Type D26 after R. Madyda-Legutko (1986); belt buckle, iron, Type G16 after R. Madyda-Legutko (1986),
- C. Shield boss, iron, Type 7a after M. Jahn (1916); shield grip, iron; bridle bit, iron; knife, iron; belt bow-shaped hanger, iron; belt fitting, iron, rectangular; brooch, bronze, Type 133 after O. Almgren (1923); brooch, bronze Group V series 1 after O. Almgren (1923)/Series 1, variant 1 after T. Hauptmann (1997); clay pot,
- D. B₂/C₁–C_{1a'},
- E. Jahn's heritage; Łęga 1961, fig. 1, 4; Schmiedehelm's heritage 7.13.18, 7.13e.176, 7.25.2.4a; Wiśniewska 2005, 7, 8, pl. II; Collection of Museum of Warmia and Mazury in Olsztyn.

Bartlikowo 4, Ryn comm. (ex-Bartlickshof, Kr. Lötzen), Grave 20

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Double tongue belt buckle, iron; belt buckle, iron, Type G after R. Madyda-Legutko (1986),
- C. Axe, iron; knife, iron; strap end, iron, Type 9.4.2 after R. Madyda-Legutko (2011); belt fittings, iron, rectangular; pin, bronze, Variant Nikutowo (Nowakowski 1995, 43, 44); necklace fragment; iron fragment; beads; needle cover; spindle whorl; clay vessel Type IIA after P. Szymański (2000); clay vessel Type IDa after P. Szymański (2000),
- D. B₂/C₁–C_{1a'},
- E. Jahn's heritage; Kemke 1900, 112, pl. III: 13, 15; IV: 3, 6, 9, 15; Schmiedehelm's heritage 7.13.21, 7.13d.1138, 7.13e.136, 7.20d.15, 7.20d.15a, 7.21.395, 7.21.395a, 7.25.3.13.

Bartlikowo, Ryn comm. (ex-Bartlickshof, Kr. Lötzen), Grave 9a

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Double tongue belt buckle, iron; belt buckle, iron, close to Type G16 after R. Madyda-Legutko (1986),
- C. Shield nails Type F after N. Zieling (1989); spur, iron, Subgroup E2 or E5 after J. Ginalska (1991); strap end, iron, Type 5.2 after R. Madyda-Legutko (2011); iron fragments,
- D. B_{2b}–C_{1a'},
- E. Prussia-Museum inv. no. PM VII.75.9272; Schmiedehelm's heritage 7.13.21, 7.13e.88, 7.20d.11, 7.20d.11a.

Bogaczewo-Kula, Giżycko comm. (ex-Kullabrücke/Bogatzewen, Kr. Lötzen), Grave 310

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Double tongue belt buckle, iron; two belt buckles, iron, Type G after R. Madyda-Legutko (1986); belt buckle fragment, bronze; belt buckle, bronze, Type D1 after R. Madyda-Legutko (1986),
- C. Spur, iron, Subgroup G1 after J. Ginalska (1991); belt fittings, rectangular; knife; tweezers; tendril brooch, bronze, with rings of notched wire; coin-shaped pendant; glass beads; spindle whorls,
- D. C_{1a'},

- E. Karczewski 1999, 278; Museum of Warmia and Mazury in Olsztyn inv. no. 125, cat. no. 1104; Okulicz 1958, 70, pl. IX: 5, 7; Schmiedehelm's heritage 7.13.37–39, A54.

Dłużec I, Piecki comm. (ex-Langendorf, Kr. Sensburg), Grave 140 (Fig. 9)

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Belt buckle, iron, Type G37 after R. Madyda-Legutko (1986); belt buckle, iron, Type G46 after R. Madyda-Legutko (1986),
- C. Axe, iron; head of the shafted weapon, iron, Type VII.1 after P. Kaczanowski (1995); head of the shafted weapon, iron, Type VII.2 after P. Kaczanowski (1995); two spurs Subgroup E1 after J. Ginalski (1991); strap end Type 9.4 after R. Madyda-Legutko (2011); bar-shaped strike-a-light, iron, Type IIAC after M. Jonakowski (1996); link, iron, oval; belt hanger; two knives, iron; scissors, iron; trough-shaped fitting,
- D. B_{2b'}
- E. Engel's heritage (after Grenz's heritage); Prussia-Archiv PM-A 1936/2. 274; Prussia-Museum Foto-Archiv PM-F 252 A4290/b; Prussia-Museum inv. no. VII.87.9343.

Kamień, Ruciane-Nida comm. (ex-Kamien, Kr. Sensburg), Grave 4

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Belt buckle, iron, Type G46 after R. Madyda-Legutko (1986); belt buckle, iron, close to Type G1 after R. Madyda-Legutko (1986),
- C. Spur, iron, Subgroup E1 after J. Ginalski (1991); strap end, iron, Type 9.3 after R. Madyda-Legutko (2011); belt fitting, rectangular; clay vessel Type IIA after P. Szymański (2000); clay vessel Type IB or ID after P. Szymański (2000),
- D. B_{2b}–B₂/C₁'
- E. Engel's heritage; Grenz's heritage; Jahn 1921, 65, 66, 117; Jahn's heritage; Prussia-Archiv PM-A 1677/1.267; Schmiedehelm's heritage 7.13.15, 7.13e.87, 7.25.7.6; Szter 2010, 253, pl. II: 4.

Mojtyny, Piecki comm. (ex-Moythienen, Kr. Sensburg), Grave 17

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Belt buckle, iron, Type G37 after R. Madyda-Legutko (1986); belt buckle, iron, Type G16 after R. Madyda-Legutko (1986); belt buckle, small,
- C. Two heads of the shafted weapon, iron, Type VII.2 after P. Kaczanowski (1995); two spurs, iron, Subgroup E1 after J. Ginalski (1991); bridle bit, iron; adze, iron; strap end, iron, Type 9.5 after R. Madyda-Legutko (2011); belt fitting, iron; padlock, iron; padlock key, iron; brooch, iron, Group V, Series 8 after O. Almgren (1923); bar-shaped strike-a-light, iron, Type IIAC after M. Jonakowski (1996); tweezers, iron; three nails, iron; two iron items; 6 'beads', iron with silver; six rivets, bronze; clay pot,
- D. B_{2b'}
- E. Czarnecka 2013; Hollack/Peiser 1904, 45, 46, pl. III; Jahn 1921, 117.

Spychówko, Świętajno comm (ex. Klein-Puppen, Kr. Ortelsburg), Grave 12 (excavations carried out by E. Hollack in 1903 AD)

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Belt buckle, iron, close to Type G45 after R. Madyda-Legutko (1986); belt buckle, bronze, Type G after R. Madyda-Legutko (1986); belt buckle, small,
- C. Head of the shafted weapon, iron, Type XIV (?) after P. Kaczanowski (1995); knife, iron (acc. to Schmiedehelm's files: 'C Typ'); strap end, Type 9.4 after R. Madyda-Legutko (2011); bow-shaped belt hanger, iron; prick (Germ. Pickel); brooch, bronze, Group V, Series 1 after O. Almgren (1923)/Series 3, variant 2 after T. Hauptmann (1997) and more (acc. to Schmiedehelm's heritage: und so weiter),
- D. B₂/C₁–C_{1a'}
- E. Prussia-Archiv PM-A 1781/1.6, s. 1–2, 4–6; Prussia-Museum inv. no. PM 573.13280; Schmiedehelm's heritage 7.12.21, 7.13.33–34, 7.13e.202, 7.20.44–44a, 7.22.40–40a.

Spychówko, Świętajno comm (ex. Klein-Puppen, Kr. Ortelsburg), Grave 4 (from unknown excavations)

- A. The Bogaczewo culture,
- B. Double tongue belt buckle; belt buckle, Type G after R. Madyda-Legutko (1986),

- C. Chair-shaped spur (acc. to Schmiedehelm's files: 'Typ TK XVI: 2'²¹ strap end; another strap end, narrow, fragment,
 D. B_{2b}–C_{1a'}
 E. Schmiedehelm's heritage 7.13.33; 7.13e.93.

Szwajcaria, Suwałki comm. (nowadays in the administrative boundaries of Suwałki), Barrow 52, Grave 1

- A. The Sudovian culture,
 B. Belt buckle, iron, Type G46 after R. Madyda-Legutko (1986); belt buckle, iron, Type E14 after R. Madyda-Legutko (1986),
 C. Shield boss, iron, Type O after N. Ziegling (1989)²²; two spurs, iron, Subgroup G1 after J. Ginalski (1991); bridle bit, iron, with headgear fittings and ferrules; knife, iron; bar-shaped strike-a-light, iron, Type IA2b after M. Jonakowski (1996); brooch, silver, Type 167 after O. Almgren (1923),
 D. C_{1b'}
 E. Antoniewicz 1961, 14, 15, pl. VI: 6–25; Jaskanis 2013, 106, pl. CXCVIII–CXCIX; State Archaeological Museum in Warsaw inv. no. PMA/IV/4998: 335–345.

LITERATURE

- Almgren 1923 O. Almgren: Studien über nordeuropäischen Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. Mannus Bibl. 32. Leipzig 1923.
- Almgren/Nerman 1923 O. Almgren/B. Nerman: Die Ältere Eisenzeit Gotlands nach den in Statens Historiska Museum, Stockholm aufbewahrten Funden und Ausgrabungsberichten. Kgl. Vitterhets Hist. Akad. Stockholm 1923.
- Andrzejowski 1991 J. Andrzejowski: Okucia rogów do picia z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Europie śródkowej i północnej (próba klasyfikacji i analizy chronologiczno-terytorialnej). Mat. Starożytne i Wczesnośred. 6, 1991, 7–119.
- Andrzejowski/Madyda-Legutko 2012 J. Andrzejowski/R. Madyda-Legutko: Bronze Belt buckles with Doubled Tongue between Scandinavia and the Black Sea. In Search of Local and Inter-Regional Connections during the Roman Period/Bronzovye poásnye prážki s dvojnym ázyčkom meždu Skandinavej i Pričernomor'em. V poiskah mestnyh i mežduregional'nyh svázej v rimske vrem'â. In: International conference Inter Ambo Maria. Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea. Abstracts of presentations – Meždunarodná konferenciá Severnye varvary na puti iz Skandinavii k Černomu moru. Tezisy dokladov. Simferopol' 2012, 9–26.
- Andrzejowski/Madyda-Legutko 2013 J. Andrzejowski/R. Madyda-Legutko: Bronze belt buckles with doubled tongue between Scandinavia and the Black Sea. In search of local and inter-regional connections during the Roman Period. In: I. Khrapunov/F.-A. Stylegar (Eds.): Inter Ambo Maria. Northern barbarians from Scandinavia towards the Black Sea. Kristiansand – Simferopol 2013, 6–25.
- Antoniewicz 1961 J. Antoniewicz: Badania kurhanów z okresu rzymskiego dokonane w 1957 r. w miejscowości Szwajcaria pow. Suwałki. Wiadomości Arch. 27, 1961, 1–26.
- Antoniewicz 1962 J. Antoniewicz: O kilku importach prowincjalnorzymskich i kultury „wenedzkiej” znalezionych na obszarach plemiennych Jaćwieży. Rocznik Białostocki 3, 1962, 183–204.
- Antoniewicz/Kaczyński/Okulicz 1958 J. Antoniewicz/M. Kaczyński/J. Okulicz: Wyniki badań przeprowadzonych w 1956 roku na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Szwajcaria, pow. Suwałki. Wiadomości Arch. 25, 1958, 22–57.
- Beckmann 1969 B. Beckmann: Die baltischen Metallnadeln der römischen Kaiserzeit. Saalburg-Jahrb. 26, 1969, 107–119.
- Behm-Blancke 2003 G. Behm-Blancke: Heiligtümer der Germanen und ihrer Vorgänger in Thüringen. Die Kultstätte Oberdörla. Forschungen zum alteuropäischen Religions- und Kultwesen 2. Katalog der Heiligtümer und Funde. Weimarer Monogr. Ur- u. Frühgesch 38. Stuttgart 2003.
- Bemmermann/Hahne 1994 J. Bemmermann/G. Hahne: Waffenführende Grabinventare der jüngeren römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Skandinavien. Studie zur zeitlichen Ordnung anhand der norwegischen Funde. Ber. RGK 75, 1994, 283–640.

²¹ See Tischler/Kemke 1902, pl. XVI: 2.

²² The printed drawings are definitely wrong as refers to the shape of the brim and collar.

- Bezzenberger 1892* A. Bezzenberger: Accessionen des Prussia-Museums pro 1891. Sitzungber. Altges. Prussia 17, 1892, 219–240.
- Bezzenberger 1897* A. Bezzenberger: Katalog des Prussia-Museums in Nordflügel des Königlichen Schlosses zu Königsberg i. Pr. 2. Die Funde aus der Zeit der heidnischen Gräberfeldern (von Christi Geburt bis zur Einführung des Christen.). Königsberg 1897.
- Bezzenberger 1900* A. Bezzenberger: Gräberfeld bei Plauen, Kr. Wehlau. Sitzungber. Altges. Prussia 21, 1900, 123–126.
- Biborski 1978* M. Biborski: Miecz z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej. Mat. Arch. 18, 1978, 53–165.
- Biborski 1994* M. Biborski: Die Schwerter des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. aus dem römischen Imperium und dem Barbaricum. Specimina Nova Diss. Inst. Hist. (Pécs) 9, 1993, 91–130.
- Biborski 1997* M. Biborski: Balteusschließe aus der Hortfund von Łubiana, Gem. Kościerzyna, woiw. Gdańsk, vor dem Hintergrund anderer Fundstücke dieser Art. In: J. Gurba/A. Kokowski (Eds.): Kultura przeworska III. Lublin 1997, 243–255.
- Biborski 2000* M. Biborski: Nowe znaleziska rzymskich mieczy z Barbaricum w świetle problemów konserwatorskich. In: R. Madyda-Legutko/T. Bochnak (Eds.): Superioris barbari. Księga ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego. Kraków 2000, 49–80.
- Biborski/Illkjær 2006* M. Biborski/J. Illkjær: Illerup Ådal 11. Die Schwerter. Jutland Arch. Soc. Publ. 25/11. Moesgård 2006.
- Biborski/Illkjær 2006b* M. Biborski/J. Illkjær: Illerup Ådal 12. Die Schwerter. Katalog, Tafeln und Fundlisten. Jutland Arch. Soc. Publ. 25/12. Moesgård 2006.
- Bitner-Wróblewska 2007* A. Bitner-Wróblewska: Netta. A Balt Cemetery in Northeastern Poland. Mon. Arc. Barbarica 12. Warszawa 2007.
- Bitner-Wróblewska 2008* A. Bitner-Wróblewska: Observers or participants? The Balts during turbulent epoch. In: B. Niegabitowska-Wiśniewska/M. Juściński/P. Łuczakiewicz/S. Sadowski (Eds.): The Turbulent Epoch – New Materials from the Late Roman Period and the Migration Period I. Lublin 2008, 97–112.
- Bitner-Wróblewska 2010* A. Bitner-Wróblewska: North-eastern Poland in first centuries AD – a world apart. In: U. Lund Hansen/A. Bitner-Wróblewska (Eds.): Worlds apart? Contacts across the Baltic Sea in the in the Iron Age. Network Denmark-Poland 2005–2008. København – Warszawa 2010, 141–184.
- Bitner-Wróblewska et al. 2008* A. Bitner-Wróblewska/T. Nowakiewicz/A. Rzeszotarska-Nowakiewicz/W. Wróblewski: *Ocalona historia Prus Wschodnich. Archeologiczne księgi inwentarzowe dawnego Prussia-Museum*. Warszawa 2008.
- Bitner-Wróblewska et al. 2011* A. Bitner-Wróblewska/A. Rzeszotarska-Nowakiewicz/T. Nowakiewicz: Katalog. In: T. Nowakiewicz (Ed.): Archeologiczne dziedzictwo Prus Wschodnich w archiwum Feliksa Jakobskona. Aestior. Hered. 2. Warszawa 2011, 58–511.
- Bitner-Wróblewska/Stawiarska 2009* A. Bitner-Wróblewska/T. Stawiarska: Badania technologiczne wschodnioeuropejskich zabytków zdobionych emalią. In: A. Bitner-Wróblewska/G. Iwanowska (Eds.): Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam. Warszawa 2009, 303–351.
- Bliujienė 2006* A. Bliujienė: Balt round pendants – transformation between the Nemunas and daugava Rivers during the Roman Period. In: A. Bitner-Wróblewska/G. Iwanowska (Eds.): Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam. Warszawa 2009, 245–260.
- Bochnak 2005* T. Bochnak: Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim. Rzeszów 2005.
- Butėnas 1999* E. Butėnas: Sagtys iš Rytų Lietuvos pilkapių (tipai, paskirtis). Lietuvos Arch. 18, 1999, 37–56.
- Carnap-Bornheim/Illkjær 1996* C. von Carnap-Bornheim/J. Illkjær: Illerup Adal. Die Prachtausrüstungen. Textband. Jutland Arch. Soc. Publ. 25/5. Højbjerg 1996.
- Czarnecka 2013* K. Czarnecka: Das Grab eines Sklavenhändlers? Zum Fund eines Vorhängeschlosses aus dem baltischen Gräberfeld von Mojtyny (pow. mrągowski) in Masuren. Arch. Korrb. 43/3, 2013, 397–407.
- Das Antiquarium 1848* Die neuen Erwerbungen des Antiquariums. Zweites Verzeichniß. Neue Preußische Provinzial-Blätter VI, 1848, 408–430.
- Dziegielewska/Kulczyńska 2008* M. Dziegielewska/M. Kulczyńska: Cieblowice Duże. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im südwestlichen Masowien. Mon. Arch. Barbarica 14. Warszawa 2008.

- Eggers 1951* H. J. Eggers: Der römische Import im Freien Germanien, *Atlas der Urgeschichte* 1. Hamburg 1951.
- Engel/Iwanicki/Rzeszotarska-Nowakiewicz 2006* M. Engel/P. Iwanicki/A. Rzeszotarska-Nowakiewicz: „*Sudovia in qua Sudovitae*“. The new hypothesis about the origin of Sudovian Culture. *Arch. Lituana* 7, 2006, 184–211.
- Engelhardt 1869* C. Engelhardt: Vimose Fundet. *Kjöbenhavn* 1869.
- Gaerte 1929* W. Gaerte: *Urgeschichte Ostpreussens*. Königsberg 1929.
- Giesler 1978* U. Giesler: Jüngerkaiserzeitliche Nietknopfsporen mit Dreipunkthalterung vom Typ Leuna. *Saalburg-Jahrb.* 35, 1978, 5–56.
- Ginalski 1991* J. Ginalski: Ostrogi kabłkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna. *Przegląd Arch.* 38, 1991, 53–84.
- Głaski/Stokłosa 2015* M. Gładki/K. Stokłosa: Katalog zabytków. In: A. Jaremek (Ed.): *Koszewo. Archiwalne cmentarzysko z okresu wędrówek ludowej Koszewen III. Badania w roku 2014*. Warszawa 2014, 95–128.
- Godłowski 1992* K. Godłowski: Zmiany w uzbrojeniu ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich. In: M. Glosek/M. Mielczarek/W. Świętosławski/K. Walenta (Eds.): *Arma et Ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę urodzin i 45 rocznicę pracy naukowej. Sesja naukowa Łódź, 7.–8. maja 1992*. Łódź 1992, 71–88.
- Gręzak 2007* A. Gręzak: Groby koni na cmentarzyskach kultury bogaczewskiej. In: A. Bitner-Wróblewska (Ed.): *Kultura bogaczewska w 20 lat później*. Warszawa 2007, 353–365.
- Gschwantler 1999* K. Gschwantler: Die Anhänger der Kette und ihre Deutung. In: W. Seipel (Ed.): *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*. Milano – Wien 1999, 63–79.
- Hauptmann 1997* T. Hauptmann: Studien zu den Dreisprossenfibeln. In: J. Kunow (Ed.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*. *Forsch. Arch. Brandenburg* 5. Wünsdorf 1997, 159–173.
- Heydeck 1909a* J. Heydeck: Das Gräberfeld von Wiekau, Kr. Fischhausen. *Sitzungber. Altges. Prussia* 22, 1909, 217–221.
- Heydeck 1909b* J. Heydeck: Das Gräberfeld Warengen bei Medenau, Kr. Fischhausen. *Sitzungber. Altges. Prussia* 22, 1909, 224–238.
- Hollack/Peiser 1904* E. Hollack/F. Peiser: Das Gräberfeld von Moythienen. Königsberg 1904.
- Ilkjær 1990* J. Ilkjær: Illerup Ådal. 1. Die Lanzen und Speere. Textband. *Jutland Arch. Soc. Publ.* 25/1. Aarhus 1990.
- Ilkjær 1993* J. Ilkjær: Illerup Ådal 3. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör. Textband. *Jutland Arch. Soc. Publ.* 25/3. Aarhus 1993.
- Iversen 2010* R. B. Iversen: Kragehul. Ein Kriegsbeuteopfer aus Südwestfünen. *Jysk Arkæol. Selsk. Skr.* 73. Århus 2010.
- Jahn 1916* M. Jahn: Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit, etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr. *Mannus Bibl.* 16. Würzburg 1916.
- Jahn 1921* M. Jahn: Der Reitersporn seine Entstehung und Frühste Entwicklung. *Mannus Bibl.* 21. Leipzig 1921.
- Jakobson 2009* F. Jakobson: Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpr., Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary 1. *Schr. Arch. Landesmus.* 9. Neumünster 2009.
- Jankuhn 1939* H. Jankuhn: Ein Gräberfeld der ersten Jahrhunderte u. Z. aus Schlakalken, Kr. Fischhausen. *Sitzungber. Altges. Prussia* 32/2, 1939, 245–260.
- Jaskanis 2013* J. Jaskanis: Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudowskiej w północno-wschodniej Polsce. Warszawa 2013.
- Jonakowski 1996* M. Jonakowski: Komplet narzędzi do krzesania ognia w kulturze przeworskiej ze szczególnym uwzględnieniem krzesiów sztabkowatych. In: W. Nowakowski (Ed.): *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okulicowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*. Warszawa 1996, 93–104.
- Juga 2003* A. Juga: Rollenkopfnadeln des Typs Beckmann A im westbaltischen Kulturreis. *Arch. Lituana* 4, 2003, 63–81.
- Juga-Szymańska 2004* A. Juga-Szymańska: Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Tałtach na Pojezierzu Mazurskim. In: A. Juga-Szymańska/W. Nowakowski/P. Szymański (Eds.): *Barbaricum* 7. Warszawa 2004, 91–147.
- Juga-Szymańska 2014* A. Juga-Szymańska: Kontakty Pojezierza Mazurskiego ze wschodnią strefą Bałtyku w okresie wpływów rzymskich na przykładzie szpil. Seminarium Bałt. III. Warszawa 2014.

- Juga-Szymańska/Szymański, in print*
- Juga/Ots/Szymański 2003*
- Kaczanowski 1992*
- Kaczanowski 1995*
- Karczewski 1999*
- Kazakavičius 1988*
- Kemke 1900*
- Kieferling 2000*
- Kolendo 1998*
- Kolendo 2008a*
- Kolendo 2008b*
- Kontny 2001*
- Kontny 2002*
- Kontny 2003a*
- Kontny 2003b*
- Kontny 2004*
- Kontny 2007a*
- Kontny 2007b*
- Kontny 2007c*
- Kontny 2008a*
- A. Juga-Szymańska/P. Szymański: Opracowanie spuścizny naukowej Martы Schmiedehelm. Materiały z terenów Polski północno-wschodniej (kultury bogaczewska, przeworska, sudowska, wielbarska i grupa olsztyńska), in print.
- A. Juga/M. Ots/P. Szymański: Über die Vorteile der Bildung einer „didaktischen Kollektion“. Materialien der Bogaczewo-Kultur und Olsztyn-Gruppe in Ajaloo Institut in Tallin (Estland). In: A. Bursche/R. Ciołek (Eds.): Antyk i barbarzyńcy. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Warszawa 2003, 218–243.
- P. Kaczanowski: Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego Barbaricum. Kraków 1992.
- P. Kaczanowski: Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego. Klas. Zab. Arch. I. Kraków 1995.
- M. Karczewski: Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli. Archeologiczna przygoda marszałka von Hindenburga. In: M. J. Hoffmann/J. Sobieraj (Eds.): Archeologia ziем pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne. Ostróda 15.–17. 10. 1998. Olsztyn 1999, 277–299.
- V. Kazakavičius: Oružie baltských plemen II–VIII vekov na teritorií Litvy. Vilnius 1988.
- H. Kemke: Das Gräberfeld von Bartlickshof. Schr. Phys. Ökonom. Ges. 41, 1899, 108–134.
- G. Kieferling: Starożytne zabytki z jarosławskich zbiorów prywatnych. Kwendra z lat 1999–2000. Rocznik Przemyski 36/1, 2000, 127–139.
- J. Kolendo: Kontakty ekonomiczne i polityczne między Imperium Romanum a ludami barbarzyńskimi w świetle źródeł pisanych. In: A. Bursche/R. Chowniec/W. Nowakowski (Eds.): J. Kolendo, Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością. Inst. Arch. Uniwersyt. Warszawskiego. Ser. Podręcznik. 1. Warszawa 1998, 33–39.
- J. Kolendo: Komentarz do tekstu Germanii Tacyta. In: P. Cornelius Tacitus, Germania. Publius Cornelius Tacit, Germania, tłum. T. Płociennik, wstęp i komentarz J. Kolendo. Fontes Hist. Antiquae 10. Poznań 2008, 109–199.
- J. Kolendo: Ziemia u południowo-wschodnich wybrzeży Bałtyku w źródłach antycznych. In: G. Białyński (Ed.): Pruthenia IV. Olsztyn 2008, 11–41.
- B. Kontny: Wojna oczami archeologa. Uwagi na temat sposobów walki ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich w świetle źródeł archeologicznych. Światowit (N. S.) 3, 2001, 91–119.
- B. Kontny: Broń jako wyraz zmian w obrządku pogrzebowym. Analiza zestawów uzbrojenia w kulturze przeworskiej od młodszej okresu wpływów rzymskich do początków okresu wędrówek ludów. Światowit (N. S.) 4, 2002, 101–144.
- B. Kontny: Die Wiederentdeckung eines Fundes aus Grudynia Mała – Versuch einer Neuinterpretation des Grabes 2. In: W. Nowakowski/M. Lemke (Eds.): Auf der Suche nach der verlorenen Archäologie. Warszawa 2003, 61–71.
- B. Kontny: Przekaz z zaświatów. Analiza zestawów uzbrojenia z grobów w kulturze przeworskiej z okresu wczesnorzymskiego i początków młodszego okresu rzymskiego. Światowit (N. S.) 5, 2003, 111–178.
- B. Kontny: Uzbrojenie kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich i początkach okresu wędrówek ludów. In: J. Andrzejowski/A. Kokowski/Ch. Leiber (Eds.): Wandalowie. Strażnicy bursztynowego szlaku. Lublin – Warszawa 2004, 143–161.
- B. Kontny: Najwcześniejsze elementy uzbrojenia w kulturze bogaczewskiej w świetle zewnętrznych wpływów kulturowych. In: A. Bitner-Wróblewska (Ed.): Kultura bogaczewska w 20 lat później. Warszawa 2007, 73–111.
- B. Kontny: Foreign influences on the weaponry of Bogaczewo and Sudovian cultures. The case of the shafted weapon. In: A. Bluijienė (Ed.): Weapons, Weaponry and Man. In memoriam Vytautas Kazakevičius. Arch. Baltica 8. Klaipėda 2007, 117–132.
- B. Kontny: Is there reliable archival data? The problem of interpretation of an unusual specimen from Guryevsk (formerly Trausitten) on the Sambian Peninsula. In: A. Bluijienė (Ed.): Weapons, Weaponry and Man. In memoriam Vytautas Kazakevičius. Arch. Baltica 8. Klaipėda 2007, 176–182.
- B. Kontny: The war as seen by an archaeologist. Reconstruction of barbarian weapons and fighting techniques in the Roman Period based on the analysis of graves containing weapons. The case of the Przeworsk Culture. Journal Rom. Milit. Equip. Stud. 16, 2008, 1–39.

- Kontny 2008b* B. Kontny: Breves gladii et rotunda scuta. Remarks on the Goth's weapons on the margin of Tacitus's text. In: C. von Carnap-Bornheim/W. Nowakowski/A. Simonenko/O. Ščeglova/V. Šimena (Eds.): Germania-Sarmatia, Sbornik materialov. Kaliningrad 2008, 180–209.
- Kontny 2009* B. Kontny: The latest weapons in the Bogaczewo culture. In: B. Niezabitowska/M. Juściński/P. Łuczkiewicz/S. Sadowski (Eds.): The Turbulent Epoch. New Materials from the Late Roman Period and the Migration Period II. Lublin 2009, 89–104.
- Kontny 2011* B. Kontny: Weaponry. In: B. Kontny/J. Okulicz-Kozaryn/M. Pietrzak: Nowinka Site 1. The cemetery from the Late Migration Period in the northern Poland. Gdańsk – Warszawa 2011, 86–97.
- Kontny 2013a* B. Kontny: Outside influence or local development? Seaxes from the cemeteries of the Balt tribes in northern Poland (the Elblag group). In: Weapons and military equipment in funerary context. Proceedings of the XVIIth Roman Military Equipment Conference. Zagreb 2010. Zagreb 2013, 215–233.
- Kontny 2013b* B. Kontny: New traces in old barrow. A reinterpretation of particular finds from barrow 2 at Szwajcaria cemetery (Sudovian culture). Arch. Baltica 19, 132–143.
- Kontny 2015a* B. Kontny: Was Tacitus right? On the existence of hitting weapons of organic materials amongst the Balt tribes. In: S. Wefers/M. Karwowski/J. Fries-Knoblauch/P. Trebsche/P. C. Ram (Eds.): Waffen, Gewalt, Krieg. Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego – Rzeszów 19.–22. September 2012. Beitr. Ur- u. Frühgesch. Mittel. Langenweissbach 2015, 271–283.
- Kontny 2015b* B. Kontny: This came out of the swamp. Wolka See revisited. In: B. Kontny (Ed.): Ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis eibuntur. Jerzy Okulicz-Kozaryn in memoriam. Świat. Suppl. Ser. B. Barbaricum 11. Warszawa 2015, 307–331.
- Kontny 2016* B. Kontny: Imitation and inspiration in the field of militaria at Szwajcaria cemetery (the Sudovian culture), The case of a 'princely grave' from Barrow 2. Journal Rom. Milit. Equip. Stud. 17, 2016, 255–268.
- Kotzan 1936* F. Kotzan: Das sudausische Gräberfeld in Skomatzko, Kr. Lyck. Unser Masurenland. Heimatbeilage der Lycker Zeitung 12/23, 1936, 89–92.
- La Baume 1941* W. La Baume: Nachbildungen vorgeschichtlicher Waffen und Geräte aus Ostpreußen. Alt-Preussen 6/4, 1941, 52–54.
- La Baume 1944* W. La Baume: Altpreussisches Zaumzeug. Alt-Preussen 9/1–2, 1944, 2–19.
- Lissauer/Schück 1878* A. Lissauer/R. Schück: Führer durch die anthropologische Sammlung der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig. Schr. Naturforsch. Ges. 4/3, 1878, 143–200.
- Łęga 1961* W. Łęga: Nieznane materiały z cmentarzyska z okresu rzymskiego w miejscowości Babięta, pow. Mrągowo. Rocznik Olsztyński 3, 1961, 73–79.
- Madyla-Legutko 1986* R. Madyla-Legutko: Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. BAR Internat. Ser. 360. Oxford 1986.
- Madyla-Legutko 1990* R. Madyla-Legutko: Doppeldornschnallen mit rechteckigem Rahmen im europäischen Barbaricum. Germania 68/2, 1990, 551–558.
- Madyla-Legutko 1992* R. Madyla-Legutko: Importe von metallenen Gürtelteilen des römischen Heeres im mitteleuropäischen Barbaricum. Archeologia (Warszawa) 42, 1991, 85–115.
- Madyla-Legutko 2011* R. Madyla-Legutko: Studia nad zróżnicowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa. Kraków 2011.
- Madyla-Legutko/Rodzińska-Nowak/Zagórska-Telega 2011* – R. Madyla-Legutko/J. Rodzińska-Nowak/J. Zagórska-Telega: Opatów Fpl. 1. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im nordwestlichen Kleinpolen. Mon. Arch. Barbarica 15. Warszawa – Kraków.
- Mączyńska 2011* M. Mączyńska: Der Frühvölkerwanderungszeitliche Hortfund aus Łubiana, Kreis Kościerzyna (Pommern). Ber. RGK 90, 2009, 13–481.
- Menghin 1985* W. Menghin: Das Schwert im Frühen Mittelalter. Chronologisch-typologische Untersuchungen zu Langschwertern aus germanischen Gräbern des 5. bis 7. Jahrhunderts n. Chr. Stuttgart 1985.
- Michelbertas 2001* M. Michelbertas: Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Litauen. Vilnius 2001.
- Miks 2007a* Ch. Miks: Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit I. Kölner Stud. Arch. Röm. Prov. 8. Rahden/Westf. 2007.
- Miks 2007b* Ch. Miks: Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit. II. Kölner Stud. Arch. Röm. Prov. 8. Rahden/Westf. 2007.

- Nowakiewicz/Rzeszotarska-Nowakiewicz 2012* T. Nowakiewicz/A. Rzeszotarska-Nowakiewicz: Jezioro Nidajno koło Czaszkowa na Mazurach: niezwykłe miejsce kultu z okresu późnej starożytności/Lake Nidajno near Czaszkowo in Masuria: a unique sacrificial site from Late Antiquity. Warszawa 2012.
- Nowakowski 1985* W. Nowakowski: Rzymskie importy przemysłowe na terytorium zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego. Archeologia (Warszawa) 34, 1983, 63–104.
- Nowakowski 1994a* W. Nowakowski: Krieger ohne Schwerter – Die Bewaffnung der Aestii in der römischen Kaiserzeit. In: C. von Carnap-Bornheim (Ed.): Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Marburger Kolloquium 1994. Marburg – Lublin 1994, 379–391.
- Nowakowski 1994b* W. Nowakowski: Kultura przeworska a zachodniobałtyjski krąg kulturowy. In: J. Gurba/A. Kokowski (Eds.): Kultura Przeworska I. Lublin 1994, 373–388.
- Nowakowski 1995* W. Nowakowski: Od Galindai do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego. In: Barbaricum 4. Warszawa 1995.
- Nowakowski 1996a* W. Nowakowski: U źródeł etnogenezy Bałtów i Słowian – Wenetowie Tacyta w świetle archeologii. In: W. Nowakowski (Ed.): Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin. Warszawa 1996, 187–191.
- Nowakowski 1996b* W. Nowakowski: Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt. Marburg – Warszawa 1996.
- Nowakowski 1998* W. Nowakowski: Die Funde der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit aus Masuren. Berlin 1998.
- Nowakowski 2001a* W. Nowakowski: Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Polen. 1: Masuren. Warszawa 2001.
- Nowakowski 2001b* W. Nowakowski: Grób 122 z cmentarzyska II w Koczku na Pojezierzu Mazurskim. In: W. Nowakowski/A. Szela (Eds.): Officina Archaeologica Optima. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Świat. Suppl. Ser. P. Prehist. Middle Ages VII. Warszawa 2001, 159–168.
- Nowakowski 2007* W. Nowakowski: Aestiorum Gladii. Swords in the West Balt Circle in the Roman Period. In: A. Bluijienė (Ed.): Weapons, Weaponry and Man. In memoriam Vytautas Kazakevičius. Arch. Baltica 8. Klaipėda 2007, 85–94.
- Nowakowski 2008* W. Nowakowski: Z problematyki kontaktów bałtyjsko-skandynawskich w okresie wpływów rzymskich. Pruthenia IV, 2008, 43–85.
- Nowakowski 2009* W. Nowakowski: „Ein Pferd, ein Kleid, ein Schwert” Die Suchenachkaiserzeitlichen Reiterkriegergräbern in Masuren. In: S. Brather/D. Geuenich/Ch. Huth (Eds.): Historia archaeologica/Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Ergänzungsband 70. Berlin – New York 2009, 165–177.
- Nowakowski 2013* W. Nowakowski: Masuren in der römischen Kaiserzeit. Auswertung der Archivalien aus dem Nachlass von Herbert Jankuhn. Stud. Siedl. Arch. Ostseeg. 12. Neumünster 2013.
- Nørgård Jørgensen 2008* A. Nørgård Jørgensen: Porskær Mosefund. Jernalderen i Nordeuropa. Jysk Arkæol. Selsk. Skr. 59. Højbjerg 2008.
- Okulicz 1958* J. Okulicz: Cmentarzysko z okresu rzymskiego odkryte w miejscowości Bogaczewo, na przysiółku Kula, pow. Giżycko. Rocznik Olsztyński 1, 1958, 47–116.
- Peiser 1919a* F. E. Peiser: Gräberfeld bei Grzybowen. Sitzungber. Altges. Prussia 23, 1919, 313–318.
- Peiser 1919b* F. E. Peiser: Gräberfeld bei Warengen. Sitzungber. Altges. Prussia 23, 1919, 319–327.
- Prassolow 2013* J. A. Prassolow: Warrior burials with knives-daggers: socio-cultural aspects of research. A comparative analysis of Early Migration Period warrior graves in the Sambian-Natangian group area (the Kaliningrad region of Russia). Arch. Baltica 19, 2013, 119–130.
- Przybyła 2010* M. Przybyła: Bemerkungen zu einigen lokalen Formen der Schwertgürtelschließen vom sog. Balteus-Typ aus dem Barbaricum. Rech. Arch. Nouv. Ser. 2, 2010, 95–186.

- Raddatz 1993
- Rau 2010
- Sawicka 2007
- Schmiedehelm 1990
- Schmiedehelm 2011
- Stadie 1919
- Szter 2010
- Szymański 2000
- Szymański 2005
- Szymański 2013
- Šimėnas 1996
- Thomas 1960
- Tischler/Kemke 1902
- Vaska 2004
- Vaska 2013
- Wiśniewska 2005
- Zieling 1989
- Ziemlińska-Odojowa 1961
- Žabiński et al. 2016
- Ørsnes 1993
- K. Raddatz: Der Wolka-See, ein Opferplatz der Römischen Kaiserzeit in Ostpreussen. *Offa* 49/50, 1992/93, 127–187.
- A. Rau: Nydam Mose 1. Die personengebundenen Gegenstände. Grabungen 1989–1999. *Jysk Arkæol. Selsk. Skr.* 72. Moesgård 2010.
- L. Sawicka: The Roman Period single-edged sword from the Szurpiły settlement (Suwałki Region, Poland). In: A. Bliujienė (Ed.): Weapons, Weaponry and Man. In memoriam Vytautas Kazakevičius. *Arch. Baltica* 8. Klaipėda 2007, 171–175.
- M. Schmiedehelm: Das Gräberfeld Gąsior. *Arch. Baltica* 9. Łódź 1990, 5–126.
- M. Schmiedehelm: Das Gräberfeld Gąsior am Jaskowska-See in Masuren. In: A. Juga-Szymańska/P. Szymański (Eds.): Studien zur westmasurischen Kultur der römischen Kaiserzeit. Warszawa 2011.
- K. Stadie: Gräberfeld bei Gruneiken, Kr. Darkehmen. *Sitzungber. Altges. Prussia* 23, 1919, 408–416.
- I. Szter: Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich i z okresu wędrówek ludów w Kamieniu na Pojezierzu Mazurskim. *Wiadomości Arch.* 61, 2010, 201–331.
- P. Szymański: Ceramika z cmentarzyków kultury bogaczewskiej. Próba analizy na podstawie wybranych materiałów. In: P. Szymański/A. Żórawska (Eds.): *Barbaricum* 6. Warszawa 2000, 109–201.
- P. Szymański: Mikroregion osadniczy z okresu wpływów rzymskich w rejonie jeziora Salęt na Pojezierzu Mazurskim. *Świat. Suppl. Ser. P. Prehist. Middle Ages X.* Warszawa 2005.
- P. Szymański: Z badań nad chronologią i zróżnicowaniem kulturowym społeczności Mazur w późnej starożytności i u progu wczesnego średniowiecza. *Świat. Suppl. Ser. B. Barbaricum* 9. Warszawa 2013.
- V. Šimėnas: Smailieji kovos peiliai-durklai baltų kraštuose I m. e. tūkstantmečio viduryje. In: A. Astrauskas/M. Bertašius (Eds.): *Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai.* Vilnius 1996, 27–71.
- S. Thomas: Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. *Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpf.* 8, 1960, 54–215.
- O. Tischler/H. Kemke: Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt. Königsberg 1902.
- B. Vaska: Procesi zemgaļu ornamentā videjā un vēlajā dzelzs laikmetā. In: I. Stašulāne/V. Stabulniece/I. Kleina (Eds.): *Pētījumi zemgaļu senatnē: Rakstu krājums.* Rīga 2004, 127–152.
- B. Vaska: Ornamentation on Roman Iron Age jewellery in Latvia made in open-work technique. *Arch. Lituana* 14, 2013, 8–110.
- A. Wiśniewska: Materiały z cmentarzyska w Babieńach, pow. Mrągowo (Babienten, Kr. Sensburg) z badań O. Wollerta. Thesis (Library in the Institute of Archaeology, University of Warsaw). Warszawa 2005. Unpublished.
- N. Zieling: Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène und der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. BAR International Series 505. Oxford 1989.
- W. Ziemlińska-Odojowa: Badania wykopaliskowe w 1959 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Żywa Woda, pow. Suwałki. *Rocznik Białostocki* 1, 1961, 193–221.
- G. Žabiński/A. Rzeszotarska-Nowakiewicz/T. Nowakiewicz/B. Kontny/P. Kucypora: A possible Roman Period sword from Grzybowo (Grzybowen), Masuria, NE Poland. The archaeological and technological context. *Gladius* 36, 2016, 97–140.
- M. Ørsnes: Zaumzeugfunde des 1.–8. Jahrh. nach Chr. in Mittel- und Nord-europa. *Acta Arch. (København)* 64, 1993, 183–292.

Written sources

Germania

The Germany and the Agricola of Tacitus. The Oxford translation revised, with notes and an introduction by Edward Brooks, Jr. E. Brooks Jr. (Hrsg. und Übersetz.). Project Gutenberg Release #7524. <http://gutenberg.org/ebooks/7524> [February 2005]

Archival sources

<i>Grenz's heritage</i>	Grenz's heritage. Archive of Rudolf Grenz. Archäologisches Landesmuseum Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen Schloß Gottorf.
<i>Jahn's heritage</i>	Jahn's heritage. Archive of Martin Jahn. Institute of Archaeology, University of Warsaw (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego).
<i>Jakobson's heritage</i>	Jakobson's heritage. Archive of Feliks Jakobson. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs in Riga.
<i>Jankuhn's heritage</i>	Jankuhn's heritage. Archive of Herbert Jankuhn. Archäologisches Landesmuseum Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen Schloß Gottorf.
<i>Prussia-Archiv</i>	Prussia-Archiv. Archive of Prussia-Museum. Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin.
<i>Schmiedehelm's heritage</i>	Schmiedehelm's heritage. Archive of Marta Schmiedehelm. Tallinn University – Tallinna Ülikooli Arheoloogiline Teaduskogu, Arhiiv, M. Schmiedehelmi-arhiiv, sign. AI.25/315/7.
<i>Voigtmann's heritage</i>	Voigtmann's heritage archive of Kurt Voigtmann. Museum für Vor- und Frühgeschichte in Berlin.

Naozaj výnimočné? O mečoch v západobaltskom kultúrnom okruhu

Bartosz Kontny

Súhrn

Príspevok sa venuje intenzite využívania mečov v západobaltskom kultúrnom okruhu v dobe rímskej. Ich zastúpenie medzi zbraňami tohto obdobia bolo považované za zriedkavé. Vychádzalo sa pri tom z analýzy hrobových celkov. Zohľadnili sa tiež informácie z archívov o starších nálezoch, ktoré boli sprístupnené v posledných rokoch. Výsledky bázania boli stotožňované s antickým písomným prameňom (*Germania* 45, 3). Spomínajú sa tu Estíovia, i to, že boli chudobní na železné výrobky a v bojoch používali palice (Nowakowski 1994a; 2007). Tieto informácie však môžeme pokladať za príklady nepravdivých informácií Rimánov o Barbaroch.

Ďalšou možnosťou je interpretácia, že máme dočinenie s anachronizmom, ktorý odzrkadľuje situáciu zo skoršieho obdobia. Vtedy bol Sambijský polostrov osídlený nositeľmi západobaltských kurhanov. Na území tejto kultúrnej skupiny boli naozaj potvrdené palice s hruškovitými hlavicami (Kontny 2015a).

Počet nálezov mečov však výrazne vzrástol vďaka posledným výskumom (Nowakowski 2007), predovšetkým objavom početných nálezov z bahennej lokality v Czaszkowe (Nowakiewicz/Rzeszotarska-Nowakiewicz 2012). Je potrebné tiež spomenúť starší nález mečov vo Wólce (zoznam 1), ktorý bol nedávno nanovo interpretovaný. Autor kladie nálezy aj do sepulkralného kontextu. Archívymi prameňmi je doložený jednosečný meč z hrobu 220 v Onufryjewie. Spomínané sú tam tiež iné predmety, ktoré potvrdzujú používanie mečov, rukoväť jednosečného meča z hrobu 16 v obci Āroslavskoe (kultúra Dollheim-Kovrovo), kovanie pošvy meča z hrobu 275 v Onufryjewie (bogaczewska kultura), zápona v tvare „C“ do spojenia segmentov pošvy meča z hrobu 148 v Nowom Zyzdroji a poškodený *trzewik* s krídelkami z hrobu 4, na lokalite Koteňnikovo (kultúra Dollheim-Kovrovo). Nemôžeme nespomenúť bronzový terčík zdobený prelamovaním (možno pôvodne zdobený emailom), ktorý pravdepodobne reprezentuje kovanie balteusu, t. j. ramenného pása k zaveseniu pošvy meča. Bol objavený v hrobe 305a v Babiętach. Analógie k nemu poznáme aj v baltskom regióne (zoznam 2).

Zoznam 2 reflekтуje informácie o príkladoch uloženia pošiev bez mečov v hroboch olsztynskej skupiny z neskorej fázy obdobia sťahovania národov. Svedectvom toho sú nálezy železných nákončí pošiev v tvare písmena „U“. Nadväzujú do kontextov zdokumentovaných na príklade pošiev *spathae* zo severnej a západnej Európy v merovejskom období. Vzhľadom k chronologickejmu danostiam, berúc do úvahy zbrane využívané susednými kultúrnymi jednotkami patriacimi do západobaltského kultúrneho okruhu (skupina elbląska, región sambijsko-natangijskí), máme pravdepodobne dočinenie s časťami pošiev baltských saxov. Musíme upozorniť, že zánik výskytu zbraní v hroboch kultúry bogaczewskej nastúpil už v mladšej dobe rímskej (Kontny 2009). Chýbajúce zbrane v hroboch skupiny olsztynskej v neskorej fáze obdobia sťahovania národov môžu byť tiež potvrdením tohto zvyku (s výnimkami, ktoré reprezentujú časti pošiev uložené v hroboch).

V príspevku je analyzovaný aj výskyt praciek v hrobových celkoch a zastúpenie veľkej pravouhlej pracky s dvojitým trňom medzi nimi (fázy B_{2b}–C_{1a}).

V przeworskej kultúre, ktorá mala silný vplyv na výzbroj kultúry bogaczewskiej, sa to interpretuje ako výrazný indikátor využívania mečov. Veľká pracka je považovaná za časť bedrového opaska a menšia pracka je zas pokladaná za súčasť balteusu. Môžeme sledovať takmer stopercentnú koreláciu medzi výskytom takýchto súborov s dvojsečnými mečmi, ktoré boli výlučne rímskej proveniencie (Madyda-Legutko 1990). Zdá sa, že podobne tomu bolo aj v bogaczewskej kultúre. Rozdiel spočíval v tom, že meč využívaný v bojoch nebol vkladaný do hrobov. Tento fenomén si môžeme vysvetliť tabuizáciou mečov, dodržiavaním zásady *pars-pro-toto* (pošva symbolizuje meč), túžbou zachovania väzby so zosnulým (meč ostal rodine zosnulého a pošva bola uložená k jeho pozostatkom) alebo ekonomickými faktormi (vysoká hodnota meča zapríčinila, že ho neuložili do hrobu, ale naďalej využívali). Nemôžeme sa jednoznačne prikloniť k žiadnej zo spomenutých interpretácií. K tej poslednej sa prihovára fakt, že Balti v boji využívali aj poškodené meče, ktoré boli neintencionálne zlomené a po skrátení opäťovne naostrené (oznam 1). Dôkladné určenie zastúpenia mečov k západobaltskem kultúrnemu okruhu je veľmi ľahké. S určitosťou však vieme, že tento typ zbrane odohrával dôležitejšiu úlohu ako sa donedávna predpokladalo.

Obr. 1. Západobaltský okruh mladšej doby rímskej. 1 – maximálny rozsah; 2 – kultúra Dollheim-Kovrovo; 3 – kultúra Bogaczewo; 4 – súduvská kultúra (podľa Bitner-Wróblewska 2010).

Obr. 2. Meče zo západobaltského okruhu. 1 – Sibirske, kostrový hrob; 2 – Skomack, hrob 23; 3 – Parussnoe; 4 – Fedotovo; 5 – plán kostrového hrobu z lokality Sibirske; 6 – plán hrobu 1 z lokality Szwajcaria, mohyla 2. 1–4 – podľa W. Nowakowski (2007); 5 – podľa *Jahnovej pozostalosti* (s láskavým dovolením Archeologickeho ústavu Varšavskej univerzity); 6 – podľa J. Antoniewicz/M. Kaczyński/J. Okulicza (1958).

Obr. 3. Pravdepodobne pracka/y pošvy v tvare C a výbava hrobu 148 z lokality Nowy Zyzdrój. Podľa Schmiedehelmo-vej pozostalosti (s láskavým dovolením Tallinna Ülikooli Arheoloogiline Teaduskogu, Arhiiv).

Obr. 4. Prvky rukováti a pošiev mečov zo západobaltského okruhu a ich paralel. 1 – Onufryjewo, hrob 275; 2 – Cetula, hrob 2; 3 – Ároslavskoe, hrob 16; 4 – Szurpiły, poloha 4; 5 – Kotełnikovo, hrob 4; 6 – Kragehul. 1 – podľa Jankuhnova pozostalost' (Nowakowski 2013); 2 – podľa M. Biborski (2000); 3 – podľa M. Jankuhn (1939); 4 – podľa L. Sawicka (2007); 5 – podľa Jankuhnova pozostalost' (s láskavým dovolením Archäologisches Landesmuseum Schloß Gottorf v Schleswigu); 6 – podľa R. B. Iversen (2010).

Obr. 5. Pravdepodobne kovanie z ramenného opasku: Babięta, hrob 305a. 1 – hrobová výbava podľa Voigtmannova pozostalosť (s láskavým dovolením Museum für Vor- und Frühgeschichte v Berline); 2 – fotografia znovaobjaveného predmetu (s láskavým dovolením Archäologisches Landesmuseum Schloß Gottorf v Schleswigu).

Obr. 6. Nákončia olsztynskej skupiny z lokality Miętkie I. 1 – hrob 2 (*Jankuhnova pozostalosť*, podľa Nowakowski 2013); 2 – hrob 45 (*Jakobsonova pozostalosť*, podľa Bitner-Wróblewska et al. 2011); 3 – náhodný nález? (*Jakobsonova pozostalosť*, podľa Bitner-Wróblewska et al. 2011).

Obr. 7. Nákončia olsztynskej skupiny. 1 – Wólka Prusinowska, hrob 92 (*Jakobsonova pozostalosť*, podľa Bitner-Wróblewska et al. 2011); 2 – Zdory, hrob 117 (*Jakobsonova pozostalosť*, podľa Bitner-Wróblewska et al. 2011).

Obr. 8. Rozšírenie nožov baltského typu. Trojuholníky – rané formy, kruhy – rozvinuté formy, štvorce – samostatné nákončia (podľa Kazakovičius 1988; Kontny 2013a; List 2).

Obr. 9. Príklad zbraňového hrobu kultúry Bogaczewo s dvomi prackami na opasky, vrátane jednej s dvojitým jazykom. Dlużec I, hrob 140 (*Engelova pozostalosť* podľa Grenzova pozostalosť; s láskavým dovolením Archäologisches Landesmuseum Schloß Gottorf).

Preklad Mgr. Viera Tejburová

SÍDLISKO Z DOBY RÍMSKEJ V PEDERI¹

Revízne spracovanie nálezov

Lucia Luštíková



Kľúčové slová: Peder, sídlisko, doba rímska, keramika, nálezy

Key words: Peder, Settlement, Roman Period, Pottery, Finds

Roman Period settlement in Peder. Revision of finds

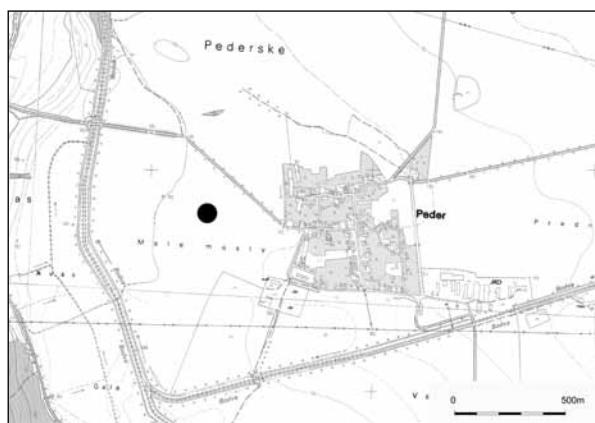
The settlement in Peder, which was partly investigated in 1963, provided a collection of Pottery and small artifacts documenting settlement from the end of the Early and during the Late Roman Period. Despite the small area of investigation, settlement features, farm buildings, technical structures and a well were studied. The results of this investigation were published in 1969. The aim of the submitted article is to complete the information on pottery and other finds in form of drawn reconstructions and evaluate them on the basis of more recent investigations and results of research in the Region of the upper Tisza River.

Peder sa nachádza v západnej časti Košickej kotliny, ktorá je pomenovaná ako Košická rovina. Je to inundačná oblasť s nivnými pôdami a náplavovými kužeľmi Bodvy. Poloha s názvom Kenderkert sa nachádza západne od obce na miernej vyvýšenine (obr. 1). Na povrchu je viditeľná výrazným tmavým sfarbením. Tmavo sfarbená plocha má rozlohu približne 250 x 150 m. Pred zregulovaním Bodvy bolo miesto močaristé a sídlisko sa nachádzalo len 500 m od toku rieky Bodva. Dôsledkom zmeny klimatických podmienok došlo po roku 1000 k zamokreniu terénu (*Lamiová-Schmiedlová* 1990, 205).

Lokalita bola objavená v roku 1963 povrchovými zbermi Archeologického ústavu SAV. Výskumom sa zistilo osídlenie z obdobia paleolitu, neolitu, eneolitu, neskorej doby bronzovej, doby rímskej a včasného stredoveku (*Lamiová-Schmiedlová* 1963; 1969, 412, 413). Paleolitické osídlenie dokladajú gravettienske nástroje (*Lamiová-Schmiedlová* 1969, 413). V neolite bola poloha osídlená kultúrou s mladou lineárной keramikou, ktorá bola zdokumentovaná vo viacerých objektoch (*Lamiová-Schmiedlová* 1969, 413; *Šiška* 1989, 161, 162).

V literatúre je uvádzané aj osídlenie bukovohorskej kultúry (*Hreha/Šiška* 2015, 142; *Lamiová-Schmiedlová* 1969, 413). Nasleduje osídlenie počas eneolitu. Nálezy badenskej kultúry pochádzajú z jamy 8, v sektore 5, sondy 1 (*Horváthová* 2010, 129; *Lamiová-Schmiedlová/Miroššayová* 1991, 128, 129). Z povrchových vrstiev pochádza početný keramický materiál, datovaný do neskorej doby bronzovej, ktorý bol zaradený do okruhu gávskej kultúry (*Poláková* 1972, 63–80). Objekty a nálezy doby rímskej boli odborne vyhodnotené a publikované v roku 1969 (*Lamiová-Schmiedlová* 1969, 412–424). Najmladšie chronologické obdobie reprezentujú ojedinelé nálezy z 8.–10. stor. (*Miroššayová* 2008, 63).

Výsledky výskumu sídliska doby rímskej boli odborne spracované a publikované v roku 1969



Obr. 1. Peder. Lokalizácia sídliska na mape.

¹ Príspevok vznikol v rámci grantového projektu 2/0030/15 agentúry VEGA.

(Lamiová-Schmiedlová 1969, 412–424). K opäťovnému vyhodnoteniu sídliska z chronologického obdobia sa pristúpilo z dôvodu nutnosti podrobnejšieho spracovania nálezov, a to formou kresbovej rekonštrukcie a vyhodnotení na podklade novších výsledkov teoretického bádania v regióne. Výskum na lokalite bol realizovaný sondážnou formou. Sonda 1 bola situovaná v smere S-J a pozostávala zo sektorov 1–14 s rozmermi $2,5 \times 10$ m (obr. 2). Objekty datované do doby rímskej boli v sektore 2 – studňa; sektore 7 – jama 2; sektore 8 – pec 3; sektore 9 – pec 1, 2 a 4; sektore 10 – obytný objekt (chata); sektore 11 – jama 3 a v sektore 13 – jama 13 a 14 (Lamiová-Schmiedlová 1969, 413, obr. 2). Veľa nálezov pochádza z povrchových vrstiev sektorov (tab. VI–IX). V predloženom príspevku nie je rešpektované pôvodné zaradenie a rozdelenie nálezov podľa vrstiev ako boli počas výskumu získané. Samostatne sú uvedené len nálezy z preskúmaných objektov. Nálezy zo sond, ktoré nepochádzajú z konkrétnej nálezej situácie, ale z hliny pod ornicou, sú uvedené v tabuľkách spolu. Pri všetkých označených čreporoch je uvedené, z ktorej sondy pochádzajú.

OBJEKTY

Zahĺbený obytný objekt

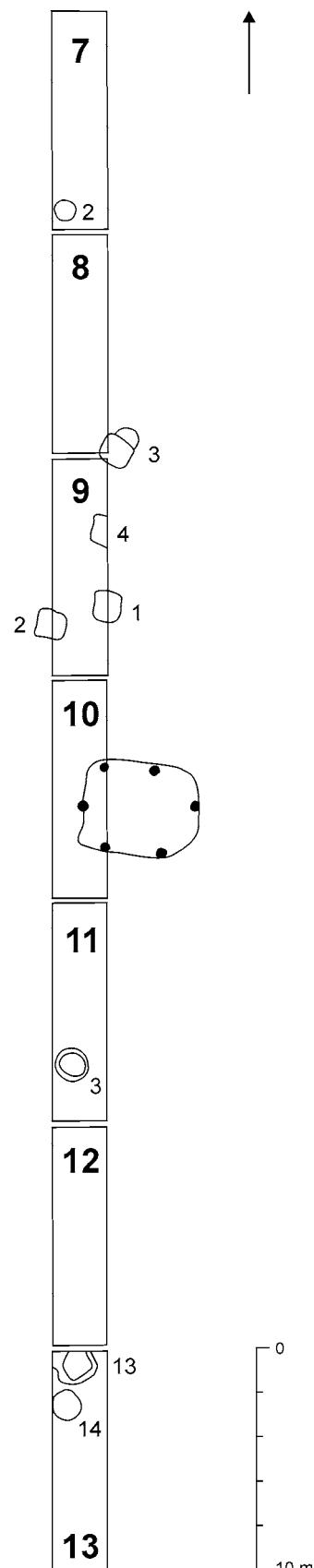
Jediný preskúmaný zahľbený obytný objekt sa našiel v sektore 10 a bol označený ako chata. Objekt pravidelného tvaru s rozmermi $5,3 \times 4,4$ m (23, 3 m²) má zahľbenú plochu s vnútornou šesťkolovou konštrukciou (tab. I). Os stavby je orientovaná v smere V-Z. Dva koly sú umiestnené v dlhých a po jednom kole v kratších stranach. Takéto usporiadanie kolov v zemniciach je charakteristické pre kvádsku sídliskovú oblasť na JZ Slovensku (Varsik 2011, 28), na východnom Slovensku nie sú bežne zastúpené. Tvarom a usporiadáním kolovej konštrukcie je rovnaká len stavba v Šebastovciach-Barci v sonde 25 a 27 označená ako objekt 25/27a (Lamiová-Schmiedlová 1969, 438, obr. 21; Luštíková 2013, 92) alebo objekty 185 a 292 na sídlisku v Ostrovanoch (Lamiová-Schmiedlová/Luštíková/Tomášová, v tlači).

Pravouhlé štvorcové ohniská

Peder je jedna z prvých východoslovenských lokalít, kde boli preskúmané štvorcové ohniská s kameňmi. Pec 3 (tab. V) v sektore 8, pec 1, 2 a 4 (tab. V) v sektore 9 boli zoradené severne od obytnej stavby v sektore 10 (Lamiová-Schmiedlová 1969, 488). Tieto objekty sa vo väčšom množstve pravidelne zoradené objavujú len na sídlisku v Ostrovanoch (Lamiová-Schmiedlová/Luštíková/Tomášová 2011, 187–189).

Jamy

Okrem obytnej stavby a štvorcových prepálených ohnísk bol na sídlisku v Pederi zdokumentované dva druhy jám. Jamy označené ako zásobnice sú jama 2 v sektore 7, jama 3 (tab. V) v sektore 11 a pravdepodobne aj jama 4, 5 v sektore 12. Majú kruhový priemer ústia s priemerom približne 1 m. Smerom ku dnu sa steny rozširujú a dno jám je rovné. Nepravidelná jama 13 v sektore 13 má stupňovite upravené dno a oválny tvar.



Obr. 2. Peder. Sonda 1, výber sektorov, kde boli objekty z doby rímskej.

Studňa

Jediná svojho druhu na východnom Slovensku bola v sektore 2 v severnej časti skúmanej plochy. Nachádzala sa približne 70 m severne od skupiny objektov v sektore 9–13. Kruhový priemer ústia studne bol 1,3 m. Priemer dna v úrovni, po ktorú bolo možné studňu preskúmať vzhľadom na zatopenie spodnou vodou je 1,4 m. Od súčasnej úrovne terénu bola preskúmaná do hĺbky 2 m (*Lamiová-Schmiedlová 1969, 415*). V severnom Potisí sa so studňami stretávame na sídlisku Csengersima-Petea (*Gindele/Istvánovits 2009, 19*).

KERAMIKA

Prezentovaný súbor keramiky je výber fragmentov okrajov, tiel a dien nádob. Nádoby, ktoré sa zachovali ako fragment s celým profilom boli kresovo rekonštruované (tab. I: 8; IV: 27; V: 14; VIII: 20). Zdobené fragmenty okrajov, dien a tiel nádob boli zdokumentované kresovo. V súbore sú vyčlenené jednotlivé kategórie tenkostennej aj hrubostennej keramiky, ktorá bola formovaná ručne, na hrnčiarskom krahu a importovanej keramiky. Na lokalite sa medzi nálezy objavujú aj fragmenty laténskych grafitových sitúl, ktoré sú na povrchu výrazne poškodené a majú ošúchané hrany. Iné nálezy, datované do doby laténskej, z polohy nepochádzajú. Tieto črepy sa pravdepodobne dostali na lokalitu počas doby rímskej a slúžili ako zdroj tuhy pri výrobe keramiky s charakteristickým tuhovaným lešteným povrchrom.

Ručne formovaná tenkostenná jemná, tzv. stolová keramika

Ručne formovaná tenkostenná, tzv. stolová keramika przeworskej kultúry (tab. I: 15–20, 24, 25; IV: 29; V: 1, 6) je charakteristická tmavosivým až čiernym lešteným tuhovaným povrchrom. Najviac fragmentov sa nachádzalo v obytnom objekte v sektore 10 (tab. I: 15–20, 23–25; IV: 29). Ojedinele pochádzajú z jamy 2 v sektore 7 (tab. V: 1, 2) a z pece 2 v sektore 9 (tab. V: 6). Všetky nálezy sú prevažne zlomky z tiel nádob, ale zachovali sa aj okraje, dná. V niektorých prípadoch bolo možné kresovo rekonštruovať čiastočný pôvodný tvar nádoby (tab. I: 25) alebo aspoň priemer zachovaného dna. Fragmenty pochádzajú z vysokých misiek s esovitou profiláciou v hornej časti a s rovným dnom (tab. I: 15, 18, 19, 24; IV: 29; V: 6), prípadne v jednoduchšom variante s jemnejšou profiláciou okraja (tab. I: 24, 25) alebo výrazne profilované nádoby tohto typu (tab. V: 1). Tvarom sa odlišujú misky s esovitou profiláciou pod okrajom a guľatým telom a dnom pretlačeným s omfalom (tab. I: 17). Tenkostenná keramika s tuhovaným povrchrom je zdobená plytkými ryhami alebo jemnými obežnými plastickými rebrami (tab. I: 25), zvislými, či šikmými rytými líniemi (tab. I: 16, 17, 20; V: 1), pretláčanými jámkami (tab. I: 17) a ich kombináciami. V jednom prípade je povrch nádoby zdobený pretláčaním, tzv. Faltenbecher (tab. V: 1). Zachované dná sú rovné. Ich priemer je 5 a 8 cm. Keramika tohto typu sa opakovane vyskytuje na sídliskách východného Slovenska. V rovnakom sortimente je doložená v Šebastovciach-Barci (*Luštíková 2013, 92, 93*) alebo v Ostrovanoch (*Lamiová-Schmiedlová/Luštíková/Tomášová, v tlači*). V Karpatskej kotline sa s keramikou przeworskej kultúry stretávame na sídliskách v severovýchodnom Maďarsku (*Végh 1989, 497*), severozápadnom Rumunsku (*Gindele 2004, 82–84*) a Zakarpatskej Ukrajine (*Kobal' 1993–1994, 49, 50*).

V súbore jemnej ručne formovanej stolovej keramiky sú dva fragmenty z nádob, ktoré na východnom Slovensku bežne nenachádzame. Sú to ojedinelé zlomky, z ktorých nie je možné rekonštruovať tvar nádoby. Charakteristická výzdoba umožňuje identifikovať tieto nálezy a priradiť ich ku konkrétnemu typu nádoby. Fragment zdobený barbotinom a lešteným tuhovaným povrchrom (tab. IX: 24) by mohol pochádzať z hrnca alebo misky. Takto zdobené nádoby sa vyskytujú v západnej Európe, napr. vo Francúzsku na sídlisku v Baldersheim na pohraničí s Nemeckom (*Błażejewski 2011, 55, obr. 1: 6*). Nádoby podobných tvarov a rovnakej výzdoby sa vyskytujú aj na sídliskách západného Slovenska a južnej Moravy (*Varsik 2011, 82–84, obr. 44*). Druhý fragment (tab. IV: 9) z tela nádoby je zdobený vodorovnými plastickými presekávanými lištami. Výzdoba má analógie na terinovitých nádobách na juhozápadnom Slovensku (*Varsik 2011, 161, 162, obr. 86*).

Ručne formovaná hrubostenná, tzv. kuchynská keramika

Dominantným tvarom sú hrnce, z ktorých sa zachovali väčšinou črepy z tiel (tab. I: 1–3, 6; IV: 4, 5, 7–9, 13–23; IX: 1, 2, 4–8, 10–19, 25, 27) a menej často okraje (tab. I: 4, 5, 7, 8; III; IV: 1–3, 10–12; V: 3, 10; VIII: 18,

19; IX: 3, 9, 20–23). Keramika je vyhotovená z hrubšej hliny. Často je s prímesou väčších kamienkov a má nerovný povrch rôznych farieb.

Hrnce sú početne zastúpené v obytnom objekte v sektore 10 (tab. III; IV: 1–23). Všetky zachované okraje majú charakteristickú esovitú profiláciu ústia s okrajom. V niektorých prípadoch je menej výrazná. Ústie môže byť rovnačo široké ako maximálne vydutie nádoby (tab. I: 5, 8), ale častejšie je užšie (tab. III: 5, 10, 11). Maximálne vydutie sa nachádza prevažne v hornej tretine nádoby. Zaujímavým dokladom o hodnote hrubostennej keramiky a jej opäťovnom používaní po poškodení sú fragmenty s prevŕtanými dierkami (tab. III: 7; IV: 3). S takto opravovanými nádobami sa stretávame hlavne pri tenkostennej keramike, ktorá je považovaná za vzácnejšiu.

Výzdobné motívy na hrncoch sú početné a tvarovo rôznorodé. Výzdoba je umiestnená na pleciach nádob v časti pod okrajom až po maximálne vydutie, na maximálnom vydutí a na okraji. Používa sa výzdoba vtláčaná, rytá alebo plastická. Vtláčaná môže byť vyhotovená kolkom, prstom či hranatým predmetom. Kolky sú otlačené na troch fragmentoch hrncov. Je to hrubo vyhotovená päťcípa hviezdica nepravidelného tvaru (tab. III: 19). Iný fragment ústia je zdobený radom jednoduchých okrúhlych jamek pod okrajom (tab. III: 13). Elegantne pôsobí vtláčaný vzor v tvare štylizovaného klasu v kombinácii s kvetom (tab. IX: 17). Ten-to jednoduchý vzor na úžitkovej keramike bol použity aj na zlomku zo Šebastoviec-Barce (Luštíková 2013, 101, tab. IV: 5). Výzdoba v tvare listovitých a rozetovitých kolkov sa objavuje na keramike na juhozápadnom Slovensku v kvádskej sídelnej oblasti (Varsik 2011, 154, obr. 80). Inou skupinou vtláčanej výzdoby sú jamky vyhotovené vtláčením prsta, kde je v mnohých prípadoch viditeľný odtlačok bruška alebo nechta. Preto sú jamky okrúhle (tab. I: 2; III: 17, 19; IV: 14; IX: 6, 15) alebo polovičné (tab. I: 8). Prstom vtláčená výzdoba môže mať aj tvar žliabku či kanelúry (Varsik 2011, 80). Tie sú rovné (tab. III: 18, 20; IV: 4, 21, 23) alebo v tvare vlnoviek, prípadne oblúkov (tab. I: 1; IV: 7, 15). Ďalšou skupinou sú trojuholníky vtláčené predmetom. V odbornej literatúre sú označené ako trojuholníkové a klinovité vpichy (Varsik 2011, 84). Usporiadane môžu byť v radoch, niekedy aj vo viacerých úrovniach nad sebou. Na fragmentoch zo sídliska sú trojuholníky (tab. IV: 13, 17; VIII: 19; IX: 13, 18) častejšie ako vpichy (tab. IV: 8, 20; IX: 5, 9, 14). Rytá výzdoba je tvorená prevažne vlnovkami, ale vyskytujú sa aj rovné čiary a šikmé zárezy. Vlnovky sú na niekoľkých zlomkoch z tel hrncov (tab. I: 3; IX: 25, 27, 30). Početnejšie sú jednoduché alebo viačnosobné rovné čiary na zlomkoch tel hrncov (tab. I: 3; IV: 12, 18; IX: 1, 6, 17, 27), prípadne sú vzájomne kombinované. Okrem týchto výzdobných motívov sa používa aj výzdoba vo forme šikmých zárezov (tab. IV: 12, 18; IX: 4, 10, 11, 12). Tie sú dlhé alebo krátke a usporiadane v jednom smere, či striedavo v zmenenom smere. Plastickú výzdobu tvoria predo-všetkým krátke zvislé výčnelky na maximálnom vydutí hrncov (tab. III: 12; IV: 16, 22; IX: 16). Oblúbené je zoštipovanie povrchu nádoby prstami (tab. III: 16; IV: 19; IX: 7, 8, 19) vo viacerých úrovniach nad sebou (tab. IX: 7) alebo len v jednej úrovni (tab. IX: 19). Ojedinelá je aj zvlnená plastická lišta (tab. III: 15). Okraje hrncov sú zdobené presekávaním ostrým predmetom (tab. III: 19; IV: 10, 12; V: 13; IX: 3), pretláčaním prstom či tupým predmetom (tab. III: 14, 18; IV: 1, 6; VIII: 19). Pre všetky uvedené typy výzdob poznáme analógie na sídlisku v Šebastovciach-Barci (Luštíková 2013, 101, tab. IV: 5), ale aj v príladej časti Maďarska, v povodí Hornádu a Slanej, napr. na sídlisku Sajókeresztúr v Maďarsku (Végh 1985, 108).

Do skupiny ručne formovanej keramiky patria aj nálezy misiek a pekáčov, ktoré sú na sídliskách zastúpené vo výrazne nižšom počte ako v ruke vyrobené hrnce. Misky sú plytké so zaobleným telom (tab. IV: 10; V: 11). Zachovali sa len v dvoch exemplároch ako zlomok v obytnom objekte v sektore 10 a miniatúrna miska v jame 4 v sektore 12. Čiastočne zachovaný pekáč kruhového tvaru je rekonštruovaný ako celá nádoba (tab. VIII: 20). Pekáč rovnakého tvaru s okrajom sa našiel aj na sídlisku v Sajókeresztúr v Maďarsku (Végh 1985, 100, obr. 8: 14) a sídlisku v Šarovciach (Beljak 2010, 48, obr. 3: 9). Do skupiny v ruke vyhotovených misiek patria aj nálezy kónických šálok (tab. IV: 27; V: 1), ktoré sú charakteristické pre okruh tzv. dáckej keramiky. Fragment okraja a tela kónickej šálky sa zachoval v objekte, peci 2 a v obytnom objekte v sektore 10. Fragmenty pochádzajú z kónických šálok s priemerom ústia 17 a 14,5 cm, priemerom dna 6 a 6,5 cm a výškou približne 8 cm. Šálky poznáme z viacerých lokalít na východnom Slovensku. Datované boli do neskorej doby laténskej, ale aj do staršej doby rímskej. Tvar šálok sa nemení, dno je úzke, ústie široko roztvorené. Fragmenty z Pedera nemajú zachované uško, preto je otázne či sa na šálke vyskytovali. Šálky poznáme bez uška, s jedným, dvoma lebo aj troma uškami (Luštíková 2007, 78).

Tenkostenná keramika vyhotovená na hrnčiarskom kruhu

Tzv. sivá keramika (tab. II: 12, 15–22, 24, 26, 27, 29; V: 8; VII: 8–21; VIII: 1–15, 17) sa početne vyskytuje počas mladšej doby rímskej na sídliskách východného Slovenska. V kolekcii nálezov z Pedera

rozlišujeme keramiku v rôznych odtieňoch sivej farby z jemnej hliny, ktorá je dokonale formovaná na hrnčiarskom kruhu a keramiku identických tvarov s tmavosivým až čiernym povrhom a červeným jadrom (tab. II: 11, 23, 25, 28; V: 9; VII: 7, 22; VIII: 16). Najčastejšie používaným keramickým tvarom sú misky a misy (tab. II: 20–23; VII: 7, 9; VIII: 4, 6). Sú dvojkónické, výrazne profilované s valcovitým (tab. II: 22, 23; VII: 7, 9; VIII: 4, 7) či zúženým hrdlom (tab. II: 20, 21; VIII: 6). Niektoré exempláre majú rozšírený vyhnutý okraj (tab. VII: 9) alebo je len opticky naznačený zhrubnutím a ryhou (tab. VIII: 6). Okrem týchto misiek sa na sídliskách vyskytujú aj veľké misy s vodorovne upravenou rozšírenou okrajovou lištou, ktorá je na povrchu zdobená prevažne vhladzovaním. Telo misy je zdobené vhladzovanou či rytou výzdobou a často je okraj s telom spojený širokým plochým uškom. Povrch je členený obežnými ryhami alebo plastickými rebrami vo viacerých úrovniach. Výzdoba býva na valcovitom hrdle. Zlomok z Pedera má valcovité hrdlo zdobené rytou výzdobou. Na fragmente je tesne pod okrajom viditeľné miesto, kde sa napájalo uško (tab. II: 22). Takéto misy poznáme z Blažíc (*Luštiková/Rákoš, v tlači*) alebo aj z Poľska (*Kordecki/Okoński 1999, 205, obr. 20*). Druhým najpoužívanejším tvarom sú hrnce (tab. II: 24, 26, 27; VIII: 1). Zachovali sa opäť len v zlomkoch z okrajov a ojedinele z tiel nádob. Keďže ich zo zlomkov nebolo možné rekonštruovať, o tvaru celých hrncov nemáme informácie. Zachované fragmenty ústí majú priemer 13 a 18 cm. Jeden fragment pochádza z tela veľkej vázovitej nádoby (tab. VII: 11), aké boli vyrábané v produkčnom centre v Blažiciach. Odtiaľ poznáme identické tvary nádob. Fragment z Pedera ale nemá identické tvary kolkov ako nádoby rovnakého tvaru v hrnčiarskej peci 1/58 v Blažiciach (*Luštiková/Rákoš, v tlači*). Mohol by však pochádzať z niektorej z ďalších hrnčiarskych pecí v Blažiciach alebo Bohdanovciach, ktoré neboli doposiaľ podrobne spracované (*Pastor 1960, 800, 801; 1961, 94, 95; 1965, 87*). Poháre a šálky, tak ako ich poznáme napr. zo sídliska v Šebastovciach-Barci (*Luštiková 2013, 95*), sa v Pederi nezachovali. Zlomky niekoľkých menších nádob z tiel alebo dna by mohli poukazovať na ich prítomnosť (tab. II: 25, 28; VIII: 2, 3). Z fragmentov však nie je možné zistiť výšku nádob, ale len priemer dna, ktorý je 6 cm a priemer ústia 10,5 cm. Fragment okraja (tab. VIII: 2) tvarom pripomína poháre s prehýbanými stenami (*Zuch 2009, 466, obr. 3: 12*). K vyššie uvedeným typom nádob patria dna zachované v zlomkoch (tab. II: 25, 28; V: 8; VIII: 9–17). Vzhľadom na fragmentárnosť nálezov nie je možné pričleniť dna k tvarom nádob. Dna sú rovné s rozšírenou základňou (tab. II: 25, 28; VIII: 9, 15) alebo profilované s viac, či menej výraznou prstencovitou nôžkou (tab. V: 8; VIII: 10–14, 16, 17).

Medzi výzdobné motívy na hrnčiarskom kruhu formovanej keramiky patria kolky, rytá alebo vhladzovaná výzdoba. Kolky sa zachovali na ôsmich črepoch (tab. II: 11; V: 9; VII: 7–12). Je to výzdoba viacnásobným ozubeným kolieskom (tab. II: 11), kruhové kolky (tab. VII: 7–9, 12) a kolky viacerých typov vytvárajúce na nádobe hustý vzor (tab. VII: 11). Vďaka poznatkom získaným spracovaním výrobných centier kolkovanej keramiky na východnom Slovensku je v súčasnosti už možné priradiť nálezy zo sídlisk ku konkrétnym dielňam. Umožňujú to charakteristické tvary kolkov, ich usporiadanie na nádobách a tvary nádob. Samozrejme toto pravidlo nie je možné využiť pri každom kolkami zdobenom črepe alebo nádobe. Tri fragmenty zdobené kolkami (tab. VII: 7, 9, 12) zo sídliska v Pederi je možné identifikovať ako výrobky produkčného centra v Blažiciach z hrnčiarskej pece 1/1958. Zhodujú sa tvary kolkov, usporiadanie na nádobách prípadne tvar nádob (*Luštiková/Rákoš, v tlači*). Fragment okraja tenkostennej misky je zdobený prerušovaným radom kolkov (tab. VII: 9) tvaru A3 – Blažice 1/58. Druhý fragment okraja misky je zdobený zoskupením troch kruhových kolkov (tab. VII: 7) tvaru B6 – Blažice 1/58. Tretí fragment (tab. VII: 12) je zdobený kolkom v tvaru B4 – Blažice 1/58, v kombinácii s kolkom podobným tvaru A2 – Blažice 1/58, tento je však menší. Ostatné zlomky nie je možné priradiť. Vhladzovaná výzdoba je použitá na viacerých fragmentoch misiek, ale aj na hrnci (tab. VIII: 1). Používa sa v dvoch prevedeniach. Zatiaľ ojedinelé svojou výzdobou sú fragmenty pravdepodobne misiek svetlo a tmavosivej farby, na ktorých sú ryté línie usporiadane do geometrických vzorov a polia sú medzi nimi upravené vyhľadením. Tri črepy majú zdobené zvislé a šikmé plochy ohraničené ryhami (tab. II: 15; VII: 14–16). Jeden fragment má hladné trojuholníkové plochy okolo šikmých plôch (tab. VII: 13). Takto zdobený fragment pochádza aj zo sídliska v Garadne (*Sóós 2014, 143, obr. 23: 7*). Vodorovná okrajová lišta misy v obytnom objekte v sektore 10 je zdobená vlnovkami, ktoré sú kombinované s rovnými čiarami (tab. II: 22). Často sú rovnako zdobené okraje veľkých mís na sídlisku v Blažiciach (*Luštiková/Rákoš, v tlači*), ale aj napr. na sídlisku Strzelce Małe v Poľsku (*Kordecki/Okoński 1999, 205, obr. 20*). Vhladzovaná výzdoba na fragmentoch hrncov je v tvaru rovnych linií zo zmeneným smerom (tab. VIII: 1) alebo v tvaru šikmého rebríka (tab. II: 1). Rytá výzdoba sa objavuje na niekoľkých fragmentoch, ale doposiaľ nepoznáme konkrétny tvar nádoby, z ktorej pochádzajú. Sú to vodorovné viacnásobné vlnovky (tab. II: 12, 16, 17, 19; VII: 17). Takto zdobené fragmenty sa objavujú napr. aj na sídlisku v Šebastovciach-Barci (*Luštiková 2013, 104, tab. VII: 24, 25*), ale aj v Maďarsku

(Végh 1985, 6, obr. 10). Rytá výzdoba na valcovitom hrdle mís môže byť hustá mriežka (tab. VII: 18) alebo šikmé a zvislé zdvojené ryhy (tab. II: 15; VII: 13–16). Posledný druh výzdoby jemnej stolovej keramiky je pretláčanie stien nádob (tab. VII: 20–22). Pretláčanie je umiestnené na maximálnom vydutí nádob, na ohraničenej ploche. Takto zdobené misy poznáme na sídlisku v Blažiacich v hrnčiarskej peci preskúmanej v roku 1958 (*Luštíková/Rákoš, v tlači*).

Dôkaz o tom, že stolová keramika vyhotovená na hrnčiarskom kruhu bola obyvateľmi sídliska vysoko cenena, svedčia aj viaceré fragmenty týchto nádob, ktoré boli opravené prevŕtaním otvorov (tab. II: 18, 24; VIII: 7). Takto opravené nádoby už nebolo možné použiť na tekuté potraviny, ale ešte stále mohli byť využívané na uskladnenie rôznych surovín alebo ako dekorácia príbytkov.

Zásobnice

Zásobnice (tab. I: 6; IV: 24–26; VIII: 18, 21; IX: 26, 28, 29, 31, 32) môžu byť formované v ruke a obtočené na hrnčiarskom kruhu. Materiál je jemne plavený, ale zrnitý s prímesou piesku a často s prímesou slúdy, ktorá vytvára na povrchu lesk. Charakteristické sú masívnu okrajovou lištu (tab. II: 13, 14; VIII: 18, 21–23). Zlomky z tiel sa dajú rozpoznať vďaka hrúbke črepu alebo podľa charakteristickej výzdoby, ktorou sú viac-násobné vlnovky, rovné čiary a kolky. Okrajové lišty sú rozšírené, na povrchu pretlačené, členené dvoma ryhami (tab. II: 13, 14; VIII: 22, 23) alebo jednoduché ako kraje hrncov bez členenia povrchu (tab. VIII: 18, 21).

Rímskoprovinciálna keramika

Terra sigillata zo sídliska sa zachovala v piatich zlomkoch. Jeden zlomok pochádza z dielne Rheinzenbern, ostatné z dielne vo Westerndorfe (Lamiová-Schmiedlová 1969, 479). Datované sú do stupňa C1 (TIR 2002, 423). Revíznym spracovaním sa kresovo podarilo zdokumentovať len dva okrajové zlomky (tab. II: 1, 2) v obytnom objekte v sektore 10. Panónska keramika tehlovej farby maľovaná celoplošne alebo v pásoch je zdobená rytými vlnovkami, zárezmi alebo pásmi (Beljak 2010, 40). Zlomky takto zdobenej keramiky boli v obytnom objekte v sektore 10 (tab. II: 6) a v povrchových vrstvách v sektore 2 (tab. VII: 4). Povrch nádob je zdobený vodorovnými pásmi cez seba sa prelínajúcich viacerých odtieňov na jednom črepe hnedej a druhom červenej farby. Obidva fragmenty sú na povrchu zdobené drobnými zárezmi v radoch nad sebou a vodorovnými obežnými líniemi. Panónsku jemnú sivú keramiku zastupujú fragmenty prstencovitých misiek (tab. VII: 2, 6) a misky s vodorovnými zárezmi v radoch (tab. II: 3, 4, 7, 8; VII: 1, 3, 5). Tehlovo červenú keramiku s vtláčanou kolkovanou výzdobou reprezentuje črep v obytnom objekte v sektore 10 (tab. II: 5). Tehlovo červená keramika napodobujúca terru sigillatu tvar Drag. 37 pozostáva z dvoch fragmentov okrajov nádob v jame 3 v sektore 8/9 (tab. V: 12) a v obytnom objekte v sektore 10 (tab. II: 9). Tieto fragmenty, ktoré tvarom pripomínajú oblúbenú luxusnú terru sigillatu, pravdepodobne nie sú lokálnou produkciou. Svetlohnedá (tab. II: 10) keramika, ktorá sa zachovala len v zlomku okraja, taktiež ako predchádzajúci typ nádob, pravdepodobne nie je miestnej produkcie, ale jej pôvod môžeme hľadať medzi rímskoprovinciálnou keramikou. Z chaty v sektore 10 pochádza súbor zlomkov svetlohnedej a tehlovočervenej na kruhu vyhotovenej keramiky, ktorá nie je miestneho pôvodu, ale pravdepodobne patrí do tejto skupiny keramiky.

DROBNÉ NÁLEZY

Predmety rôzneho charakteru sú rozdelené podľa toho, z akého druhu suroviny sú vyrobené. Rôznorodý a početný súbor pochádza z obytného objektu v sektore 10 a z povrchových vrstiev ostatných sektorov. S výnimkou niektorých kovových predmetov nie je možné nálezy presnejšie chronologicky zaradiť.

Kovové predmety

Kovové predmety sú na sídlisku v obytnej stavbe v sektore 10 a povrchových vrstvách ostatných sektorov. Vyskytujú sa železné a bronzové predmety. Sú to súčasti výzbroje a výstroje (ostroha, hrot ko-

pije, pracky), ozdoby, súčasti odevu (spona, ihlica), britva, svorka a šidlo. Výber kovových predmetov bol publikovaný v roku 1969 (*Lamiová-Schmiedlová* 1969, 422, obr. 11). Väčšina železných predmetov je silno skorodovaná, čo v niektorých prípadoch znemožňuje ich presné určenie.

Súčasťou výzbroje je železny hrot kopije, ktorý je dlhý 20,5 cm s pozdĺžnym rebrom (tab. VI: 9). Listy čepele sú poškodené koróziou. Tuľajka má vonkajší priemer 2,5 cm. Kopije na sídliskách sa vyskytujú len ojedinele, a to na sídlisku v Prešove (*Budinský-Krička* 1963, 31) a v Seni (*Čilinská* 1959, 523). Zo sídliska v Trstenom pri Hornáde je hrot oštepu (*Jurečko* 1981, 126). Zo sídliskovej vrstvy pochádza skorodovaná železná ostroha s trňom (tab. VI: 13). Ostatné železné predmety sú ihlica s navinutým očkom, ktorá je dlhá 10 cm (tab. VI: 17) a svorka (tab. VI: 11). Súčasťou opasku je odlomená časť širokej pracky obdlžníkovitého tvaru (tab. VI: 7) so zachovanou šírkou 6 cm v mieste ulomenia. Pracky tohto tvaru sú rozšírené v priestore przeworskej kultúry v Poľsku už v stupni B2b a stupni C1 (*Andrzejowski* 2010, obr. 17; 23). Medzi železné predmety patrí aj britva (*Lamiová-Schmiedlová* 1969, 422, obr. 11: 20). Na sídlisku sa ojedinele nachádzajú aj predmety z bronzu. Je to obojstranné štvorcové kovanie pracky (tab. I: 13) s troma otvormi pre nity, šidlo dlhé 10 cm (tab. VI: 15), ihla spony s vinutím (tab. VI: 5) a neurčiteľný fragment (tab. VI: 6).

Hlinené predmety

Do skupiny hlinených predmetov patria na sídlisku v Pederi len prasleny. Dva boli v obytnom objekte v sektore 10 (tab. I: 21, 22) a ďalšie štyri vo vrstvách v sektorech (tab. VI: 1–4). Pri niektorých praslenoch, ktoré pochádzajú z vrstiev, nie je jednoznačné, či pochádzajú z doby rímskej, alebo staršieho chronologického obdobia (tab. VI: 3). Podľa tvaru rozlišujeme prasleny guľovité (tab. VI: 3), valcovité (tab. I: 21; VI: 1), dvojkónické (tab. I: 22; VI: 2, 4). Zoštípaním povrchu v dvoch radoch nad sebou (tab. I: 21) je zdobený len jeden praslen.

Kamenné predmety

Brúsiky, spolu 10 kusov, boli v obytnej stavbe v sektore 10 (tab. I: 10, 11) a v povrchových vrstvách sektorov (tab. VI: 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20). Zachované exempláre sú z pieskovca s ostrými hrancami, štvorcového či obdlžníkovitého prierezu. Sú pravidelného (tab. I: 10, 11; VI: 8, 12, 14, 20) alebo nepravidelného tvaru (tab. VI: 10, 16, 18). Jeden brúsik má prevŕtaný otvor (tab. VI: 20) na zavesenie. Na povrchu viacerých exemplárov sú ryhy po brúsení čepele (tab. I: 10; VI: 10, 12, 16).

Kostené predmety

Kostená ihlica alebo šidlo bola v obytnom objekte v sektore 10. Ihlica je dlhá 20 cm a má obidva konč spicaté (tab. I: 9).

Sklenená nádoba a jantár

Fragment priehľadného bieleho skla bol v obytnej stavbe v sektore 10 (tab. I: 14). Je to pravdepodobne fragment tela pohára, typ E 182 (*Eggers* 1951, tab. 14: 181–183), s nalepenými zvislými plastickými rebrami. Jantárová perla v jame 2 v sektore 7 je oválna s ryhou, ktorá ju stredom delí na dve rovnometerné polovice (tab. V: 4).

Mazanica s konštrukčnými odtlačkami

Fragment mazanice s konštrukčným odtlačkami pochádza zo sektora 9 (tab. VI: 19). Zlomok je z jednej strany natlačený na dve guľatiny a medzi nich. Priemer je približne 7,5 a 8,5 cm. Z druhej strany je plocha zarovnaná.

VYHODNOTENIE

Výsledky výskumu v Pederi boli zahrnuté do spracovania osídlenia juhovýchodného Slovenska v dobe rímskej (*Lamiová-Schmiedlová 1969, 403–501*). Preskúmaná časť sídliska poskytla informácie o obytných, výrobných, ale aj skladovacích objektoch, ktoré sú spomenuté len okrajovo. Ich zastúpenie na preskúmanej ploche je nízke. Pri revíznom spracovaní sídliskových nálezov je hlavný dôraz kladený na spracovanie keramiky. Zmiešaný charakter keramiky reprezentujú zlomky v ručne formovaných tenkostenných nádobách s tuhovaným povrhom a na kruhu vyrobená keramika sivej farby. Výrazné je aj množstvo importovanej keramiky rôznych druhov, a to prevažne v obytnom objekte v sektore 10, čo je na pomery východného Slovenska menej častý jav. Početný súbor keramiky a ostatných nálezov pochádza z obytného objektu v sektore 10 a z povrchových vrstiev v ostatných sektoroch.

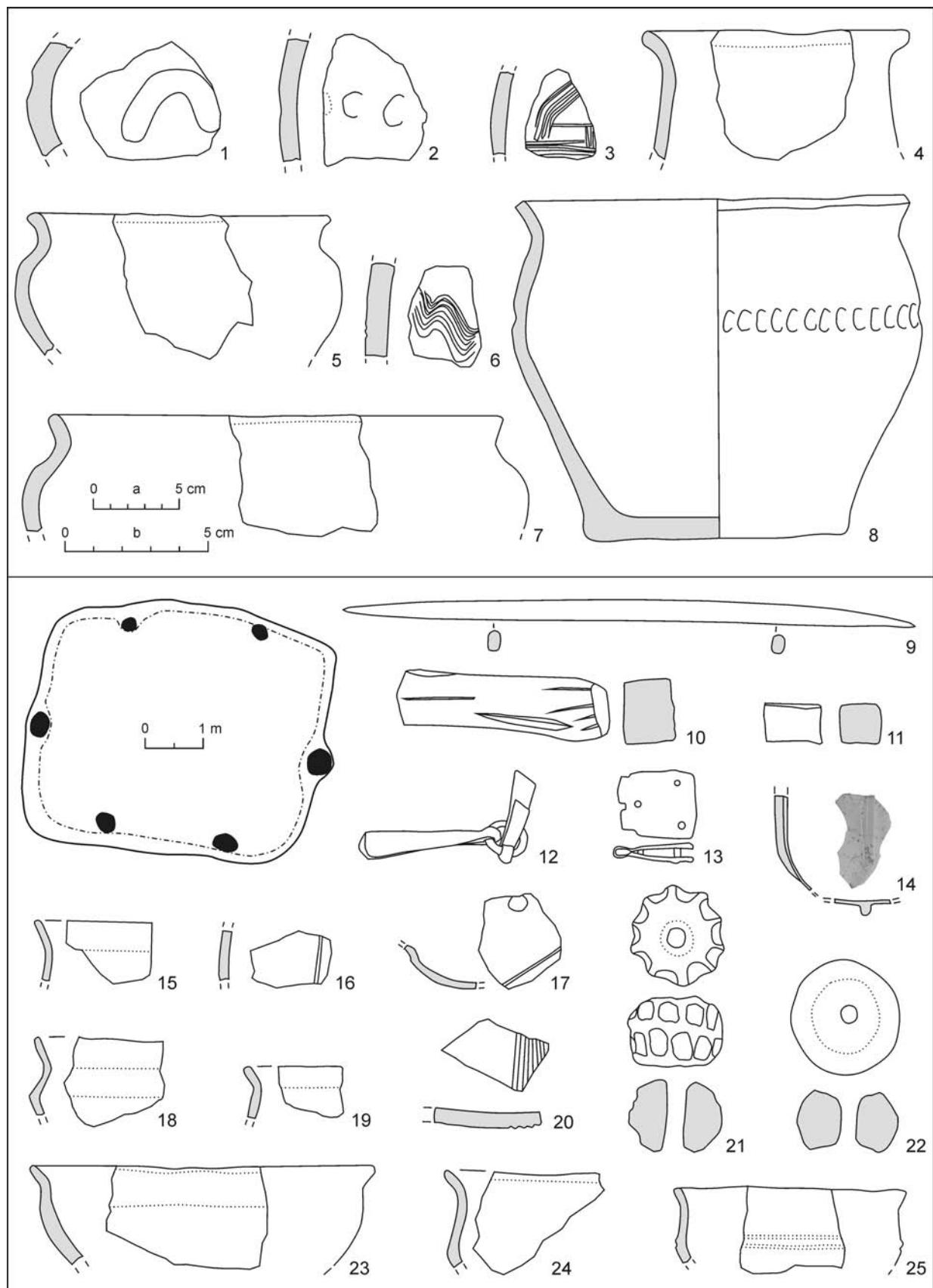
Osídlenie na sídlisku začína v závere staršej, prípadne na začiatku mladšej doby rímskej. Tento stav dokladajú zlomky charakteristickej tuhovanej, jemnej v ruke formovanej keramiky przeworskej kultúry. Situácia sa opakuje na sídliskách v regióne Košickej kotliny, ako napr. v Šebastovciach-Barci (*Luštíková 2013, 91–110*) alebo v Spišsko-Šarišskom medzihorí na sídliskách v Ostrovanoch a Medzanoch (*Lamiová-Schmiedlová/Luštíková/Tomášová, v tlači*). Przeworská kultúra na východnom Slovensku sa spája s posunom Vandalov zo severu do Karpatskej kotliny, ktorý začal už v stupni B2 (*Andrzejowski 2010, 78, 79*). Osídlenie v staršej dobe rímskej, prípadne v dobe laténskej nie je v Pederi doložené. Ojediné zlomky laténskych sitúl s pridaným grafitom slúžili pravdepodobne len ako zdroj tuhy pri výrobe keramiky v dobe rímskej. Na tento fakt by mohlo poukazovať to, že sú výrazne poškodené a ošúchané na hranách, a to, že na lokalite sa nenachádzajú iné predmety datované do doby laténskej. Rámcovo do mladšej doby rímskej je datovaná sivá keramika vyhotovená na hrnčiarskom kruhu, ktorá ja početná v obytnom objekte v sektore 10 a v povrchových vrstvách sektorov. Zastúpené sú bežné tvary ako misky, hrnce alebo džbány. Dominantnou výzdobou sivej keramiky sú vtláčané kolky. Táto výzdoba, charakteristická pre keramiku mladšej doby rímskej, je na sídlisku v Pederi na viacerých fragmentoch. Niektoré kolky je možné stotožniť so sortimentom kolkov z hrnčiarskej pece 1/58 v Blažiciach (*Luštíková/Rákoš, v tlači*). Identifikácia výrobkov výrobného centra v Blažiciach na sídliskách v Košickej kotline napomáha sledovať distribúciu tejto regionálne vyrábanej luxusnej stolovej keramiky. Početná je aj hrubostenná ručne formovaná keramika, prevažne hrncovitých tvarov. Rôznorodé výzdobné motívy na nej majú analógie na hrncoch zo sídliska v Šebastovciach-Barci (*Luštíková 2013, 94, 95*). Pre mnohé nachádzame analógie na kvádskych sídliskách na juhovýchodnom Slovensku. Rovnako zdoberá je aj hrubostenná keramika v povodí Hornádu v Maďarsku. Jej výskyt je v tejto oblasti spájaný s priamym prenikaním Kvádov povodím Slanej, Rimavy po Miskolc (*Beljak et al. 2012, 41*) a odtiaľ pravdepodobne severným smerom povodím Hornádu do južnej časti Košickej kotliny.

Sídlisko v Pederi je datované na prelom staršej a mladšej doby rímskej v závere 2. stor. s plynulým pokračovaním do mladšej doby rímskej. Vzhľadom na malý rozsah preskúmanej plochy nie je možné potvrdiť ani vyvrátiť prípadné pretrvanie sídliska do neskorej doby rímskej.

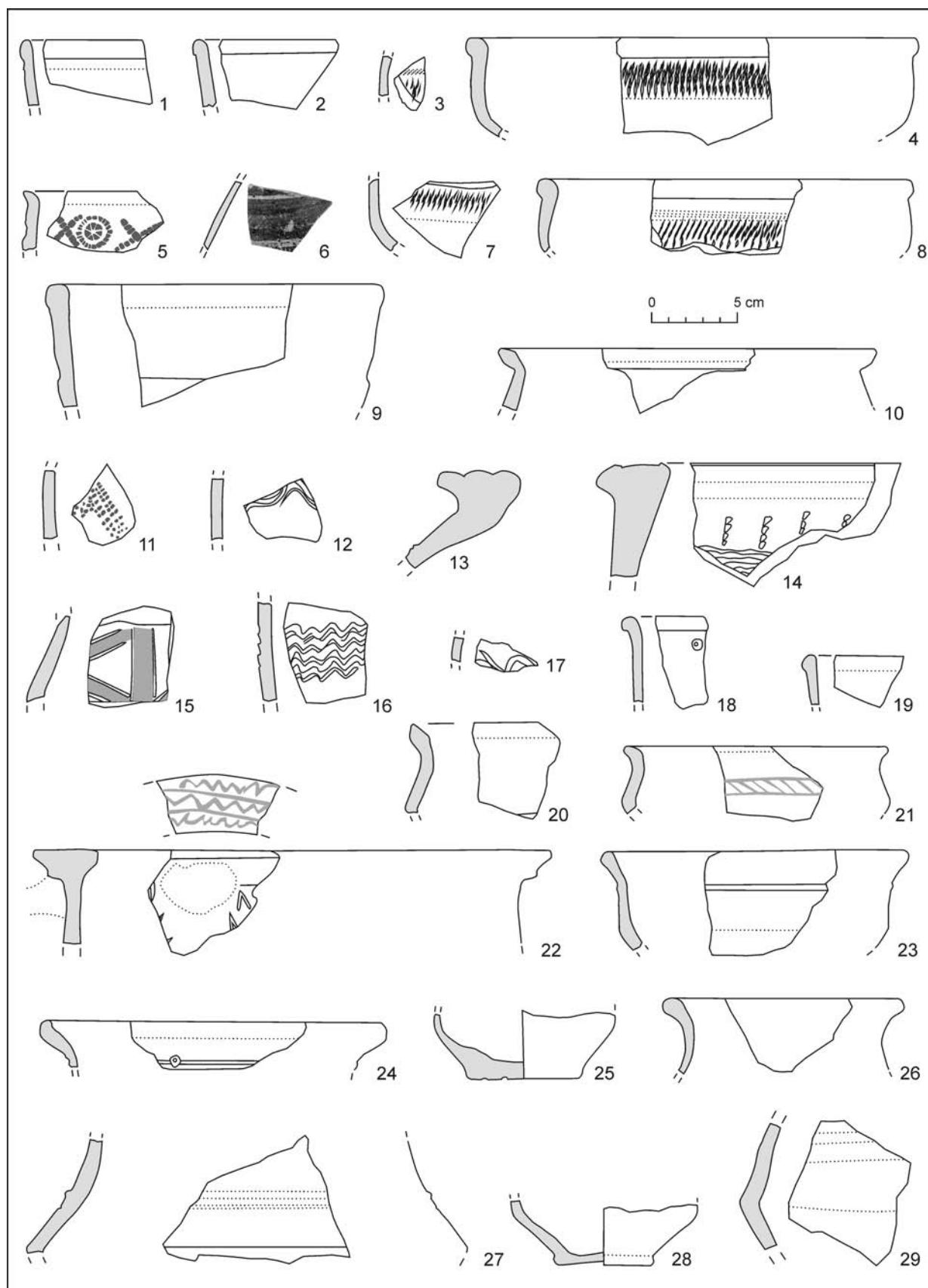
LITERATÚRA A PRAMENE

- | | |
|-----------------------------|--|
| <i>Andrzejowski 2010</i> | J. Andrzejowski: The Przeworsk Culture. A brief story (for the foreigners). In: U. L. Hansen/A. Bitner-Wróblewska (Ed.): <i>Worlds Apart. Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age</i> . København – Warszawa 2010, 59–110. |
| <i>Beljak 2010</i> | J. Beljak: Germánska osada v Šarovciach. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Ed.): <i>Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomicke štruktúry od neskorej doby laténskej po včasny stredovek</i> . Nitra 2010, 33–66. |
| <i>Beljak et al. 2012</i> | J. Beljak/G. Nevizánsky/O. Ožďáni/V. Tittonová: Osídlenie juhu stredného Slovenska v dobe rímskej. In: G. Březinová/V. Varsik (Ed.): <i>Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu</i> . Nitra 2012, 23–52. |
| <i>Błażejewski 2011</i> | A. Błażejewski: Western Germanic tributes and the romanization of central European barbaricum. In: E. C. De Sena/H. Dobrzanska (Ed.): <i>The Roman Empire and Beyond. Archaeological and Historical Research on the Romans and Native Cultures in Central Europe</i> . BAR Inter. Ser. 2236. Kraków 2011, 51–60. |
| <i>Budinský-Krička 1963</i> | V. Budinský-Krička: Sídlisko z doby rímskej a zo začiatku sťahovania národov v Prešove. <i>Slov. Arch.</i> 11, 1963, 5–58. |
| <i>Čilinská 1959</i> | Z. Čilinská: Záchranné výskumy na východnom Slovensku. <i>Arch. Rozhledy</i> 11, 1959, 522, 523. |

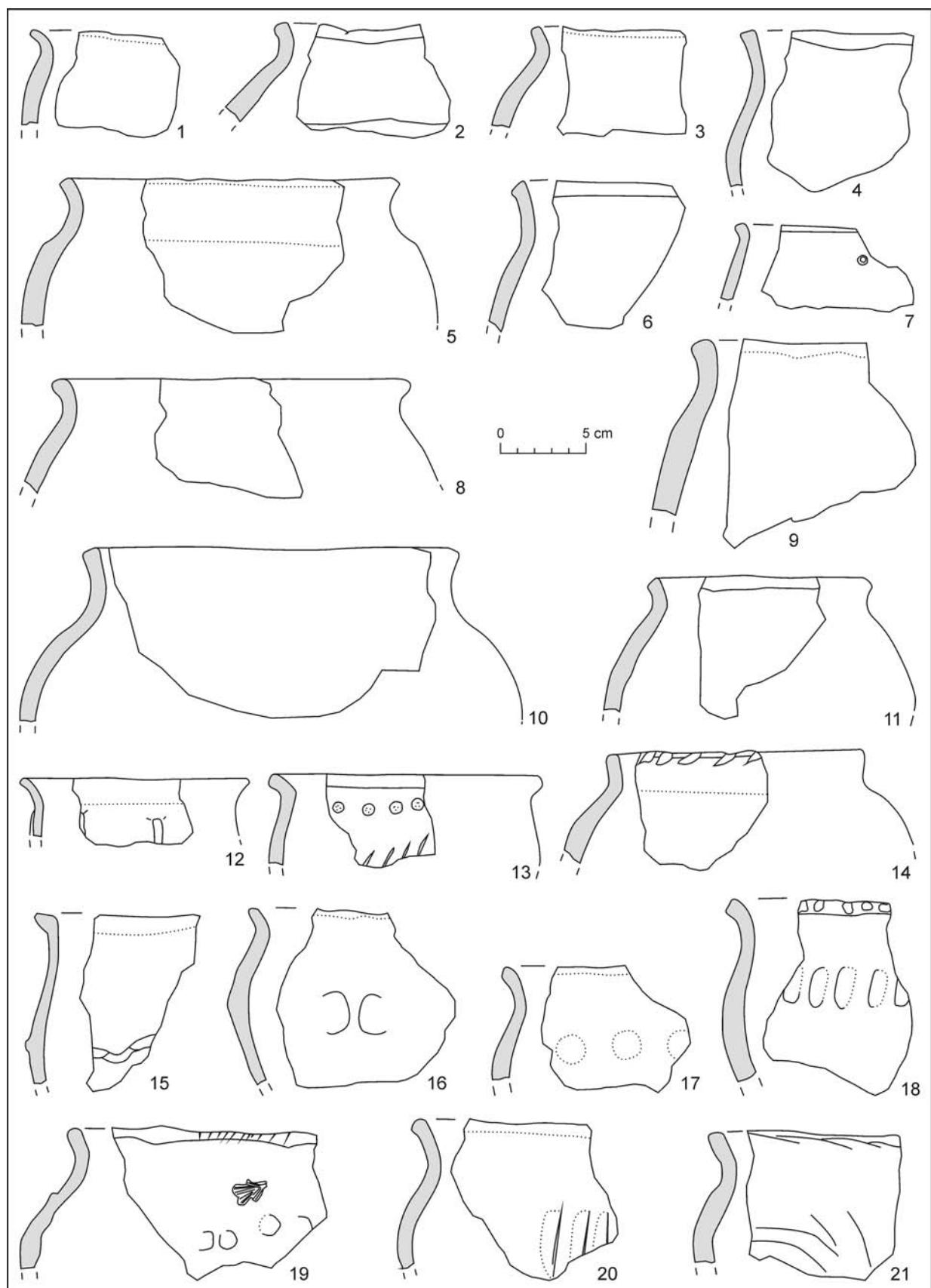
- Eggers 1951*
Gindele 2004
- Gindele/Istvánovits 2009*
- Horváthová 2010*
- Hrehušiška 2015*
- Jurečko 1981*
- Kobal' 1993–1994*
- Kordecki/Okoński 1999*
- Lamiová-Schmiedlová 1963*
- Lamiová-Schmiedlová 1969*
- Lamiová-Schmiedlová 1990*
- Lamiová-Schmiedlová/Luštíková/Tomášová 2011*
- Lamiová-Schmiedlová/Luštíková/Tomášová, v tlači*
- Lamiová-Schmiedlová/Mirošayová 1991*
- Luštíková 2007*
- Luštíková 2013*
- Luštíková/Rákoš, v tlači*
- Mirošayová 2008*
- Pastor 1960*
Pastor 1961
- Pastor 1965*
- Poláková 1972*
- Soós 2014*
- Šiška 1989*
- TIR 2002*
Varsik 2011
- Végh 1985*
- Végh 1989*
- Zuch 2009*
- H. J. Eggers: Der römische Import in freien Germanien. Hamburg 1951.
R. Gindele. Probleme privind ceramica dacică și germanică din nord României. Satu Mare 17/21, 2004, 71–88.
R. Gindele/E. Istvánovits: Die römerzeitliche Siedlung von Csengersima – Petea. Satu Mare 2009.
E. Horváthová: Osídlenie badenskej kultúry na Slovenskom území severného Potisia. Nitra 2010.
R. Hreha/S. Šiška: Bukovohorská kultúra na Slovensku vo svetle výskumov v Šarišských Michaľanoch a Zemplínskych Kopčanoch. Nitra 2015.
P. Jurečko: Problematika tzv. sivej keramiky v dobe rímskej so zreteľom na výsledky výskumu na východnom Slovensku. Hist. Carpatica 12, 1981, 169–209.
J. V. Kobal': Kultura przeworska na Ukrainie Zakarpackiej. Wiadomości Arch. 53, 1993–1994, 31, 56.
J. Kordecki/J. Okoński: Mikroregion osadniczy na prawobrzeżu dolnego biegu Raby. In: S. Czopek/A. Kokowski (Ed.): Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Płosce i regionach sąsiednich w młodszym okresie predrzymskim i okresie rzymskim. Materiały z konferencji 20.–21. 11. 1997 w Rzeszowie. Rzeszów 1999, 181–214.
M. Lamiová-Schmiedlová: Peder, okr. Košice. Výskumná správa 202/63. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 1963. Nepublikované.
M. Lamiová-Schmiedlová: Römerzeitliche Siedlungsgeramik in der Südstostlowakei. Slov. Arch. 17, 1969, 403–501.
M. Lamiová-Schmiedlová: Poznámka k súvisu klimatických zmien a výberu miesta sídliska. Štud. Zvesti AÚ SAV 26, 1990, 205–207.
M. Lamiová-Schmiedlová/L. Luštíková/B. Tomášová: Štvorhranné pece na sídliskách z doby rímskej na východnom Slovensku. Zbor. SNM. 105. Arch. 21, 2011, 187–190.
M. Lámiová-Schmiedlová/L. Luštíková/B. Tomášová: Osady doby rímskej v Ostrovanoch a Medzhanoch. Katalóg, v tlači.
M. Lámiová-Schmiedlová/E. Mirošayová (Zost.): Archeologická topografia Košice. Košice 1991.
L. Luštíková: Dácka keramika na území Slovenska. Vsl. Pravek 8, 2007 77–95.
L. Luštíková: Šebastovce-Barca, keramika doby rímskej. Štud. Zvesti AÚ SAV 54, 2013, 91–110.
L. Luštíková/J. Rákoš: Blažice, sídlisko z doby rímskej – výskumná sezóna na 1958. Vsl. Pravek 9, v tlači.
E. Mirošayová: Peder. In: J. Béreš (Ed.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. III. Východné Slovensko. Nitra 2008, 62, 63.
J. Pastor: Sídlisko v Blažiciach, Arch. Rozhledy 12, 1960, 800–810, 823–826.
J. Pastor: Sídliskový výskum v Blažiciach. Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 83–122.
J. Pastor: Blažice, Bohdanovce i Hraničná pod Koszycami (wykopaliska w latach 1963–1964). Acta Arch. Carpathica 7, 1965, 87–95.
S. Poláková: Mladobronzové sídliskové nálezy z Pedera, okres Košice. Nové Obzory 14, 1972, 63–80.
E. Soós: Garadna –Kastély zug. A római császárok germán teleprészet újraértéklése. Comm. Arch. Hungariae, 2014, 121–152.
S. Šiška: Kultúra s východnou lineárhou keramikou na Slovensku. Bratislava 1989.
P. Kaczanowski/U. Margos (Hrsg.): Tabula Imperii Romani. Krakow 2002.
V. Varsik: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislav. Sídliská z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. Nitra 2011.
K. Végh: Császárok telep Észak-Magyarországon. Arch. Ért. 112, 1985, 92–108.
K. Végh: Császárok telep Miskolc-Szirmán. Herman Ottó Múz. Évk. 27, 1989, 463–499.
K. Zuch: Puchary Fałdziste Terenu Środkowoeuropejskiego Barbaricum, Jako Przykład Adaptacji Wzorców Rzymskich. In: M. Karwowski/E. Droberjar (Ed.): Archeologia Barbarzyńców 2008. Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Rzeszów 2009, 461–477.



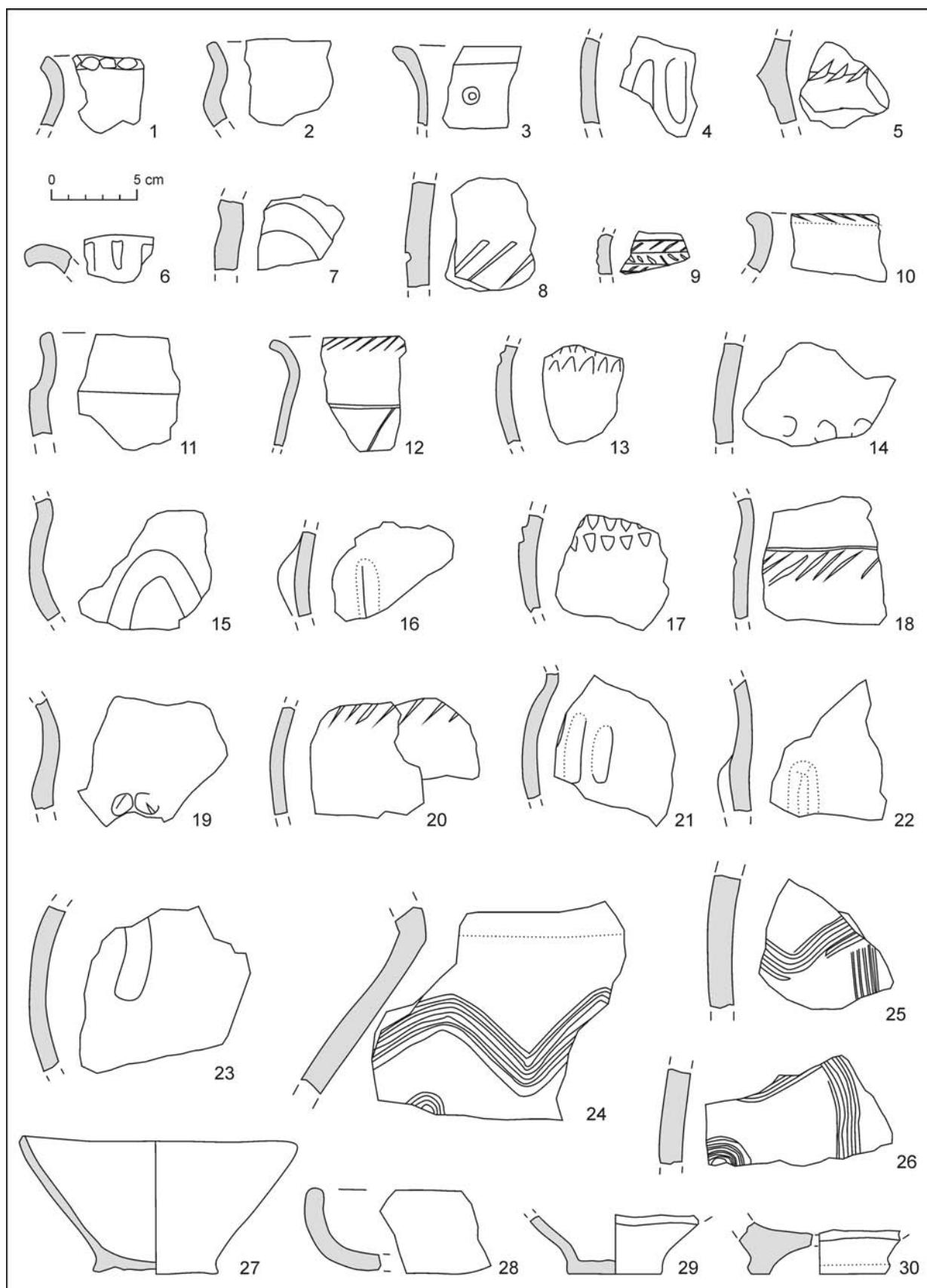
Tab. I. Peder. Výber nálezov. 1–8 – sektor 10, nad chatou; 10–25 – sektor 10, chata. Mierka: a – 1–9, 23–25; b – 10–14, 21, 22.



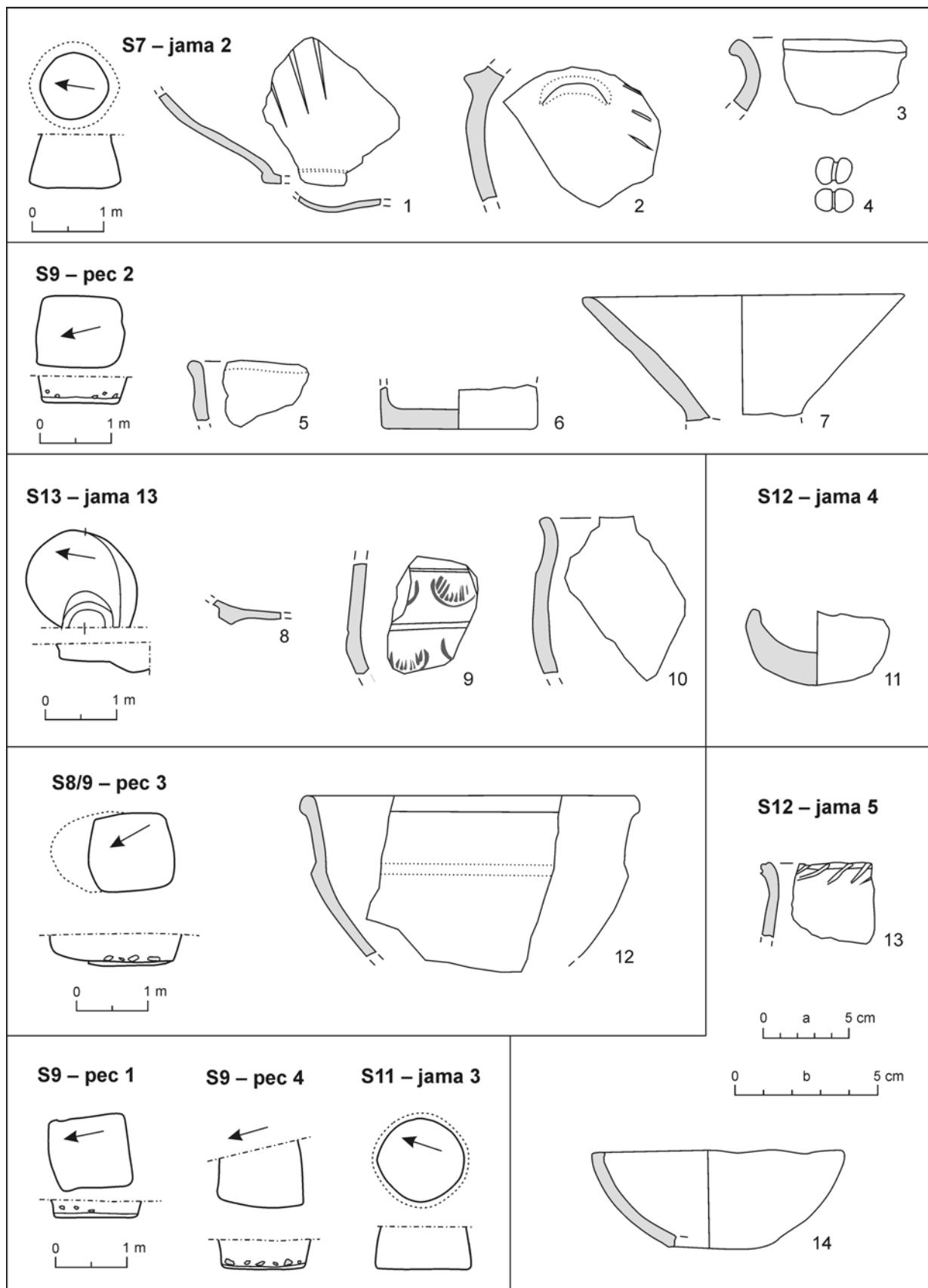
Tab. II. Peder. Výber keramiky. Sektor 10, chata.



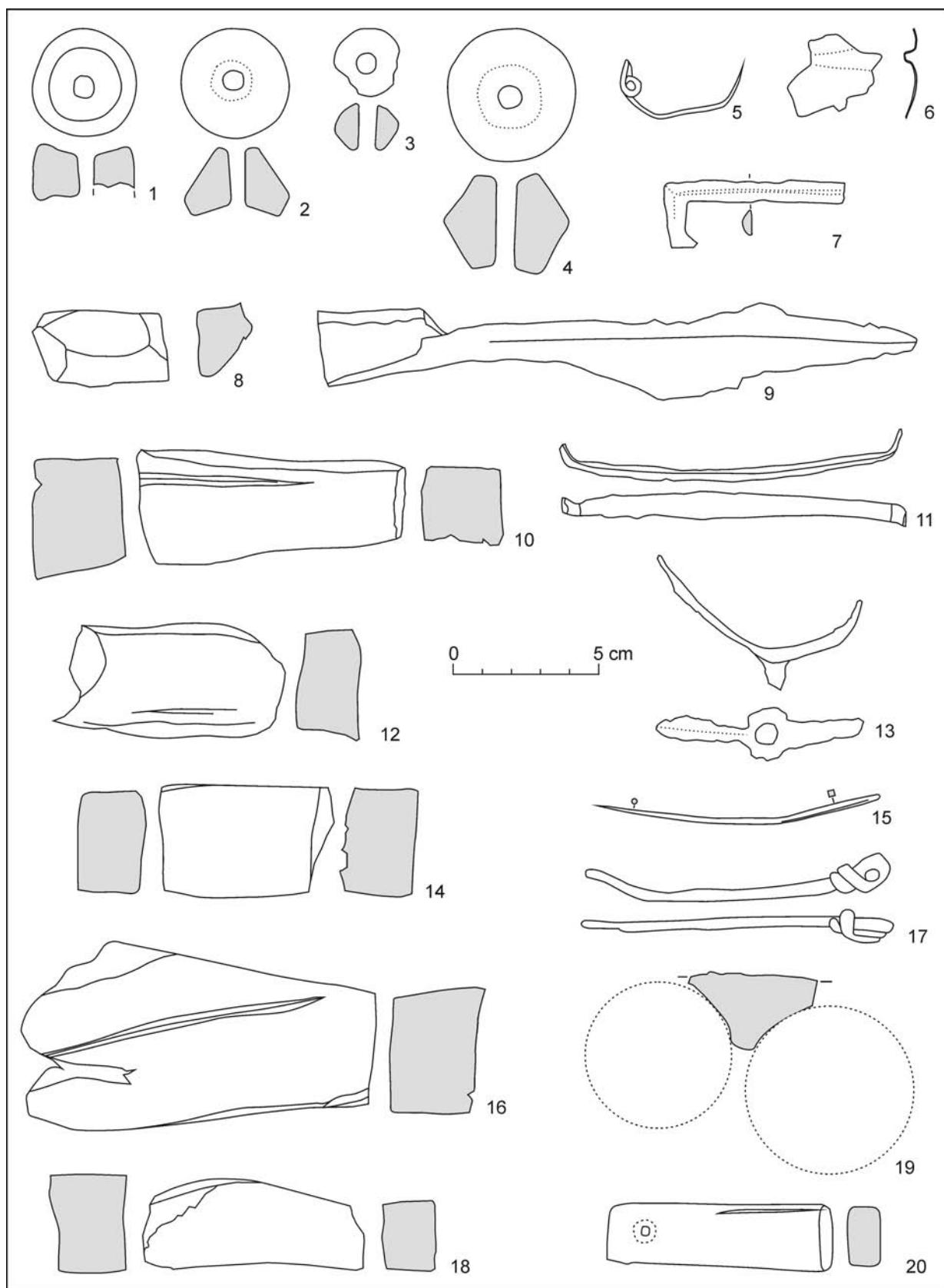
Tab. III. Peder. Výber keramiky. Sektor 10, chata.



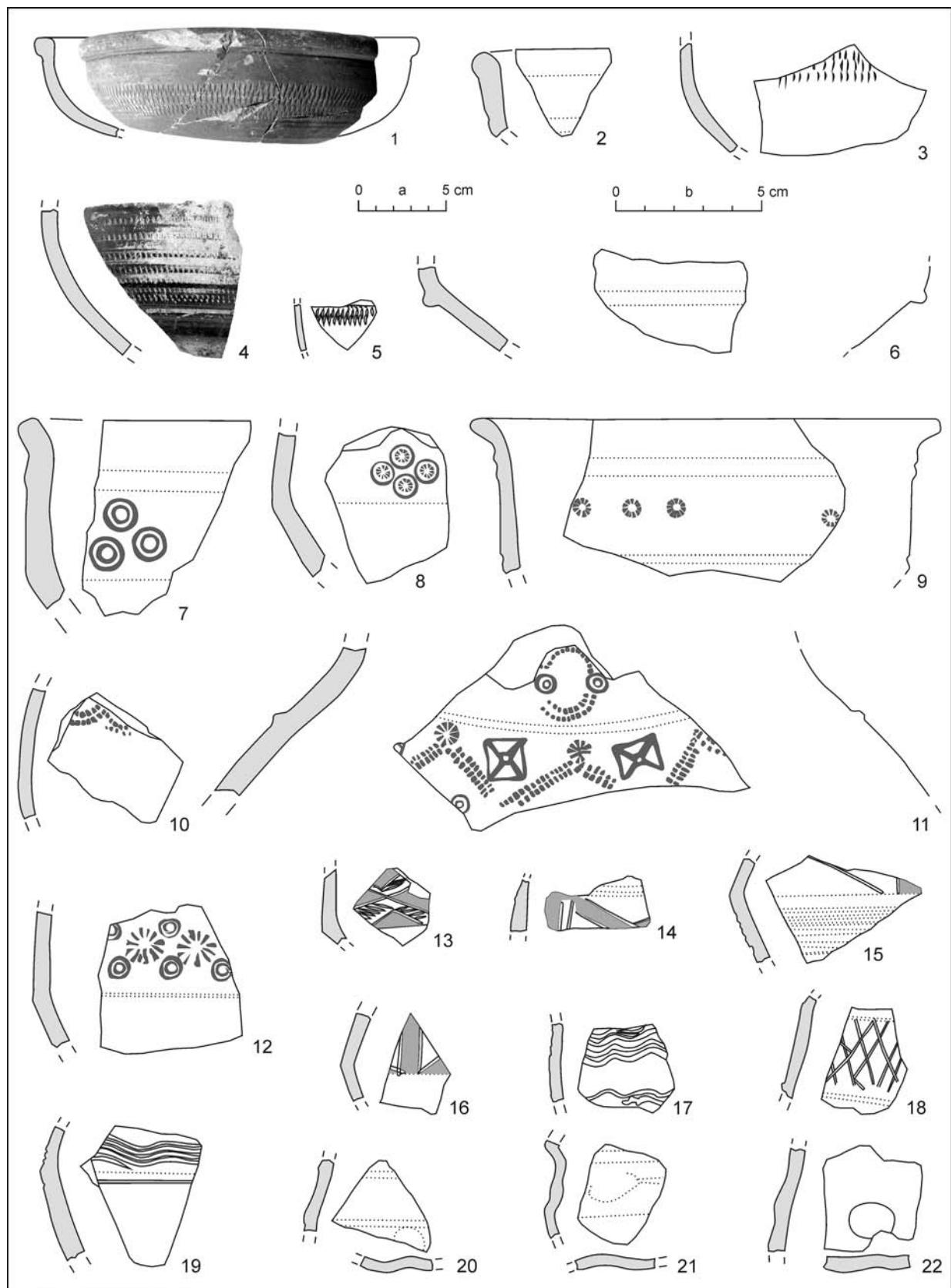
Tab. IV. Peder. Výber keramiky. Sektor 10, chata.



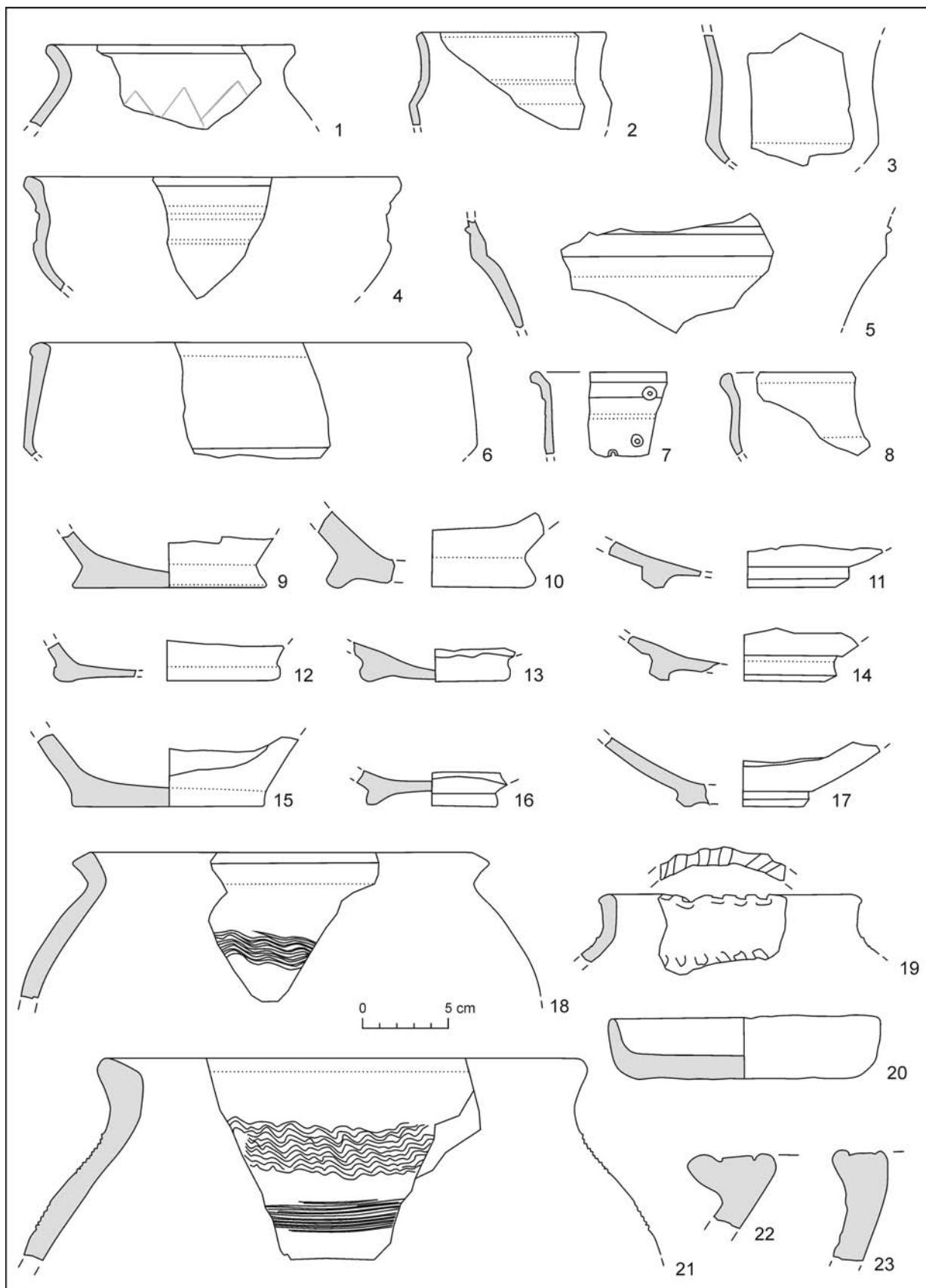
Tab. V. Peder. Výber nálezov. 1–4 – sektor 7, jama 2; 5–7 – sektor 9, pec 2; 8–10 – sektor 13, jama 13; 11 – sektor 12, jama 4; 12 – sektor 8/9, jama 3; 13, 14 – sektor 12, jama 5. Mierka: a – 1–3, 5–8, 10–14; b – 4, 9.



Tab. VI. Pederi. Výber nálezov. 1, 2, 5, 10, 12, 14 – zber; 3 – sektor 5, vrstva 2; 4, 7, 13 – sektor 8 vrstva 1; 6, 8, 16 – sektor 1, ornica; 9 – sektor 6, vrstva 2; 11, 19 – sektor 9, vrstva 1; 15 – sektor 10, vrstva 1, 2; 17 – sektor 12, vrstva 1; 18 – sektor 8, nad pecou 3; 20 – sektor 9, vrstva 2, 3.



Tab. VII. Peder. Výber keramiky. 1 – sektor 3, vrstva 2; 2 – sektor 6, vrstva 3; 3, 12, 18 – sektor 8, vrstva 1; 4, 5 – sektor 2, vrstva 2; 6, 8, 10, 11, 21 – zber; 7, 9, 15–17, 22 – sektor 1, ornica; 13 – sektor 3, vrstva 1; 14 – sektor 9, vrstva 1; 19 – sektor 8, nad pecou 3; 20 – sektor 7, vrstva 1. Mierka: a – 1–6; b – 7–12.



Tab. VIII. Pederi. Výber keramiky. 1, 3, 21 – zber; 4, 7, 9–11, 18, 22, 23 – sektor 1, ornica; 5, 14 – sektor 8, vrstva 4; 6, 19 – sektor 8, vrstva 1; 8 – sektor 9, vrstva 1; 12, 13 – sektor 6, vrstva 2; 15, 17 – sektor 9, vrstva 2; 19 – sektor 2, vrstva 3.



Tab. IX. Peder. Výber keramiky. 1, 2, 4, 8, 11, 24, 25, 32 – zber; 3, 12, 16 – sektor 9, vrstva 1; 5, 10, 14, 18, 23, 26–30 – sektor 1, ornica; 6 – sektor 8, vrstva 4; 7, 15, 21 – sektor 8, vrstva 1; 9 – sektor 2, štrková vrstva; 13 – sektor 9, vrstva 2; 17 – sektor 6, vrstva 1; 19 – sektor 7, vrstva 1; 20 – sektor 3, vrstva 1; 31 – sektor 2, vrstva 3.

Roman Period settlement in Peder

Revision of finds

Lucia Luštiková

Summary

The site was discovered in 1963 by means of surface collections of the Institute of Archaeology of SAS. The results of the investigation of a settlement from the Roman Era were expertly evaluated and published in 1969 (*Lamiová-Schmiedlová* 1969, 412–424). The evaluation of finds was revised because of the insufficient presentation of pottery and other artifacts in form of drawn reconstruction and its evaluation on the basis of newer results of theoretical investigation in this region. The settlement's area was investigated in trench 1 divided into 14 sectors and the following features were documented – a sunken residential feature, a so-called hut, in sector 10, rectangular square hearths with burned walls and stone tiled bottoms, oven 3 (Pl. V) in sector 8, ovens 1, 2 and 4 (Pl. V) in sector 9, pits with circular mouth diameters and flat bottoms, pit 2 in sector 7 and pit 3 (Pl. V) in sector 11 and probably also pits 4 and 5 in sector 12, irregular pit 13 in sector 13 and a well in sector 2.

The presented collection of pottery is a selection of typical fragments. Hand-formed thin-walled so-called tableware of the Przewor culture (Pl. I: 15–20, 24, 25; IV: 29; V: 1, 6) is characterized by dark grey, almost black polished graphited surface. Most fragments were found in the residential feature in sector 10 (Pl. I: 15–20, 23–25; IV: 29), rarely in pit 2 in sector 7 (Pl. V: 1, 2) and oven 2 in sector 9 (Pl. V: 6). They are tall bowls with S-shaped profiles or bowls with S-shaped profile under their rims and with globular bodies and pressed bottoms with omphaloses. Fine hand-shaped tableware includes a fragment of a bowl or a pot decorated with barbotine and polished graphited surface (Pl. IX: 24). Vessels with such decoration occur in the French-German border zone (*Blažejewski* 2011, 55, fig. 1: 6) and at settlements of southwestern Slovakia and southern Moravia (*Varsik* 2011, 161, 162, fig. 86). Another fragment (Pl. IV: 9) comes from the body of a vessel and is decorated with horizontal slashed plastic cordons. Such decoration has analogies on tureen-shaped vessels in southwestern Slovakia (*Varsik* 2011, 82–84, fig. 44). The thick-walled hand-formed so-called kitchenware mostly includes pots with S-shaped profiles; only their rims have been preserved (Pl. I: 4, 5, 7, 8; III; IV: 1–3, 10–12; V: 3, 10; VIII: 18, 19; IX: 3, 9, 20–23), more often, sherds from their bodies were found (Pl. I: 1–3, 6; IV: 4, 5, 7–9, 13–23; IX: 1, 2, 4–8, 10–19, 25, 27). Much less frequent, even rare finds include bowls (Pl. IV: 28; IX: 1, 2, 4–8, 10–16, 18, 19, 24) or a frying pan (Pl. VIII: 20). The decorative motifs on pots include stamps (Pl. III: 13, 17, 19), round finger impressions (Pl. I: 1; III: 17, 19; IV: 4, 7, 15, 21, 23), flutings or cannelures (Pl. I: 1; III: 18, 20; IV: 4, 7, 15, 21, 23), triangles impressed with an object (Pl. IV: 13, 17; VIII: 19; IX: 13, 18), incisions (Pl. IV: 8, 20; IX: 5, 9, 14), engraved waves (Pl. I: 3; IX: 25, 27, 30), multiple straight lines (Pl. I: 3; IV: 12, 18; IX: 1, 6, 17, 27), oblique cuts (Pl. IV: 12, 18; IX: 4, 10, 11, 12), pinched vessel surface (Pl. III: 16; IV: 19; IX: 7, 8, 19), short horizontal protuberances (Pl. III: 19; IV: 16, 22; IX: 16), wavy plastic cordon (Pl. III: 15). Rims can be slashed (Pl. III: 19; IV: 10, 12; V: 13; IX: 3) or pressed (Pl. III: 14, 18; IV: 1, 6; VIII: 19). The so-called wheel-made greyware (Pl. II: 12, 15–22, 24, 26, 27, 29; V: 8; VII: 8–21; VIII: 1–15, 17) is of various shades of grey, made of fine clay, or dark grey on the surface with red core (Pl. II: 11, 23, 25, 28; V: 9; VII: 7, 22; VIII: 16). The most frequently used pottery shapes are small bowls and bowls (Pl. II: 20–23; VII: 7, 9; VIII: 4, 6) decorated with polished decoration, engraved waves or stamps. Pots (Pl. II: 24, 26, 27; VIII: 1) and cups preserved as fragments (Pl. II: 25, 28; VIII: 2, 3) are less frequent. Stamped decoration of greyware has been preserved on eight fragments (Pl. II: 11; V: 9; VII: 7–12). Three fragments decorated with stamps (Pl. VII: 7, 9, 12) are identical with the shapes of stamps on products from the production centre in Blažice, from pottery kiln 1/1958 (*Luštiková/Rákoš*, *in print*). Storage vessels with massive rim cordons (Pl. I: 6; IV: 24–26; VIII: 18, 21; IX: 26, 28, 29, 31, 32) are made of fine alluvial grainy clay with addition of sand and mica. They are decorated with multiple waves or straight lines.

Pottery from Roman provinces is terra sigillata (Pl. II: 1, 2) in the residential feature in sector 10 dated to stage C1 (*TIR* 2002, 423). Pannonian pottery of terracotta colour with wholly painted bodies or with painted bands is decorated with engraved waves, cuts or bands and was found in the residential feature in sector 10 (Pl. II: 6) and in surface layers in sector 2 (Pl. VII: 4). Fine Pannonian greyware includes fragments of ring-shaped bowls (Pl. VII: 2, 6) and bowls with horizontal cuts in rows (Pl. II: 3, 4, 7, 8; VII: 1, 3, 5). Terracotta pottery with impressed stamping imitating terra sigillata of Drag. 37 shape includes two fragments of vessel rims in pit 3 in sector 8/9 (Pl. V: 12) and in the residential feature in sector 10 (Pl. II: 9). Light brown (Pl. II: 10) pottery has been preserved only as a rim fragment. A collection of fragments from light brown and terracotta wheel-shaped pottery comes from the hut in sector 10. Metal artifacts comprise an iron spear-point (Pl. VI: 9), a spur with a shank (Pl. VI: 13), a 10 cm long pin with a coiled loop (Pl. VI: 17), a clip (Pl. VI: 11), part of a wide rectangular clasp (Pl. VI: 7) and a razor (*Lamiová-Schmiedlová* 1969, 422, fig. 11: 20). Bronze objects include a square clasp fitting (Pl. I: 13), a belt garniture, strap ends connected with a ring (Pl. I: 12), an awl (Pl. VI: 15), a fibula needle with coil (Pl. VI: 5) and an indeterminable fragment (Pl. VI: 6). Clay objects include spindle whorls in the residential feature in sector 10 (Pl. I: 21, 22) and in layers in sectors (Pl. VI: 1–4). Stone artifacts include whetstones in the residential building in sector 10 (Pl. I: 10, 11) and in surface layers of sectors (Pl. VI: 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20). The bone

item is a pin (Pl. I: 9). A fragment of a glass vessel was found in the residential feature in sector 10 (Pl. I: 14) and in pit 2 in sector 10, there was an amber pearl (Pl. V: 4). Daub with construction imprints comes from sector 9 (Pl. VI: 19).

Settlement of the site starts at the end of the early or the beginning of later Roman Era, which is documented by fragments of typical graphited pottery of the Przewor culture. The Przewor culture in Eastern Slovakia is connected with the Vandals moving from the north of the Carpathian Basin starting in stage B2 (*Andrzejowski 2010, 78, 79*). The wheel-made greyware found in large numbers in the residential feature in sector 10 and in surface layers of sectors is roughly dated in the late Roman Era. Common shapes like bowls, pots or jugs are represented. Impressed stamps dominate in the greyware decoration. This decoration is typical of the late Roman Era pottery and is found on several fragments from the settlement in Peder. Thick-walled hand-shaped pottery is numerous- there are mainly pot shapes. Various decorative elements on it have analogies on the pots from the settlement in Šebastovce-Barca (*Luštíková 2013, 94, 95*). Identical decoration can be found on the thick-walled pottery in the Hornád river basin in Hungary. Its occurrence in this territory is connected with the direct penetration of the Quadi through the Slaná and Rimava river basins as far as Miskolc (*Beljak et al. 2012, 41*) and from there, they probably moved northwards through the Hornád river basin to the southern part of the Košice Basin. The settlement in Peder is dated to the turn of the early and late Roman eras at the end of the 2nd century, with fluent continuation in the later Roman Era during the 3rd century. With regard to the small size of the studied area, we cannot confirm nor exclude possible survival of the settlement in the late Roman Era.

Fig. 1 Peder. Location of the settlement on the map.

Fig. 2 Peder. Trench 1, selected sectors with features from the Roman Period.

Pl. I. Peder. Selected finds. 1–8 – sector 10 above the hut; 10–25 – sector 10, the hut. Scale: a – 1–9, 23–25; b – 10–14, 21, 22.

Pl. II. Peder. Selected pottery. Sector 10, the hut.

Pl. III. Peder. Selected pottery. Sector 10, the hut.

Pl. IV. Peder. Selected pottery. Sector 10, the hut.

Pl. V. Peder. Selected finds. 1–4 – sector 7, pit 2; 5–7 – sector 9, oven 2; 8–10 – sector 13, pit 13; 11 –sector 12, pit 4; 12 – sector 8/9, pit 3; 13, 14 – sector 12, pit 5. Scale: a – 1–3, 5–8, 10–14; b – 4, 9.

Pl. VI. Peder. Selected finds. 1, 2, 5, 10, 12, 14 – collection; 3 – sector 5, layer 2; 4, 7, 13 – sector 8, layer 1; 6, 8, 16 – sector 1, topsoil; 9 – sector 6, layer 2; 11, 19 – sector 9, layer 1; 15 – sector 10, layer 1, 2; 17 – sector 12, layer 1; 18 – sector 8, above the oven 3; 20 – sector 9, layer 2, 3.

Pl. VII. Peder. Selected pottery. 1 – sector 3, layer 2; 2 – sector 6, layer 3; 3, 12, 18 – sector 8, layer 1; 4, 5 – sector 2, layer 2; 6, 8, 0, 11, 21 – collection; 7, 9, 15–17, 22 – sector 1, topsoil; 13 – sector 3, layer 1; 14 – sector 9, layer 1; 19 – sector 8, above the oven 3; 20 – sector 7, layer 1. Scale: a – 1–6; b – 7–12.

Pl. VIII. Peder. Selected pottery. 1, 3, 21 – collection; 4, 7, 9–11, 18, 22, 23 – sector 1, topsoil; 5, 14 – sector 8, layer 4; 6, 19 – sector 8, layer 1; 8 – sector 9, layer 1; 12, 13 – sector 6, layer 2; 15, 17 – sector 9, layer 2; 19 – sector 2, layer 3.

Pl. IX. Peder. Selected pottery. 1, 2, 4, 8, 11, 24, 25, 32 – collection; 3, 12, 16 – sector 9, layer 1; 5, 10, 14, 18, 23, 26–30 – sector 1, topsoil; 6 – sector 8, layer 4; 7, 15, 21 – sector 8, layer 1; 9 – sector 2, gravel layer; 13 – sector 9, layer 2; 17 – sector 6, layer 1; 19 – sector 7, layer 1; 20 – sector 3, layer 1; 31 – sector 2, layer 3.

Translated by Mgr. Viera Tejburová

Mgr. Lucia Luštíková, PhD.
Archeologický ústav SAV, OVVS
Hrnčiarska 13
SK – 040 01 Košice
lustikova@saske.sk

NEUE ANGABEN ZUM RÖMISCHEN HORTFUND VON HAUNOLDSTEIN (NÖ) – EIN FUND AUS DER ZEIT DER MARKOMANNENKRIEGE IN NORICUM?¹

Péter Prohászka – Alois Stuppner

Key words: Hoards, Marcomanic Wars, Noricum, Archivals

Kľúčové slová: poklady, markomanské vojny, Noricum, archív

New data to the roman period hoard from Haunoldstein (A) – Is it a Hoard from the time of the Marcomannic Wars?

The article deals with a coin hoard from Haunoldstein (A) and the impacts of the Marcomannic Wars in Noricum. A letter in the Archiv of the Oberstkämmereramt have new data about the finding circumstances and a description of 29 Denari. The hoard consist quasi 900 denari, a silver ring and a silver brooch typ A236m. Based on this description belong the hoard of Haunoldstein to the witnesses of the Marcomannic Wars. The autors give an evalautation on the coin hoards and the impacts of the Marcomannic Wars in Noricum in the study.

EINFÜHRUNG

Über die historischen Vorgänge des Altertums stehen uns oft nur dürftige und widersprüchliche Schriftquellen zur Verfügung, was die Rekonstruktion der Ereignisse und der Rolle der darin verwinkelten Personen erschwert. Obwohl die zwischen 166 und 180 stattgefundenen Markomannenkriege Auswirkungen auf die Reichsgeschichte hatten und nach den Zeitgenossen eine Epochengrenze darstellen, stehen uns nur wenige literarische Quellen, wie z. B. die Kaiserbiografien der Scriptores Historiae Augustae, oder die Fragmente des Werkes von Cassius Dio usw., zur Verfügung (Kovács 2006). Ergänzend werden daher archäologische, numismatische und epigraphische Quellen herangezogen und wie Mosaiksteine bei der Rekonstruktion eingesetzt. Ähnlich verhält es sich mit dem in Niederösterreich zum Vorschein gekommenen Hortfund von Haunoldstein, dessen vollständige Rekonstruktion trotz der zur Verfügung stehenden neuen Angaben leider nicht mehr möglich ist.

Die archäologische und numismatische Forschung betrachtete die verborgenen Schatz- bzw. Münzfunde als Zeichen von Kriegen, innenpolitischer Krisen oder barbarischer Agriffe, wobei man inzwischen auch andere, wie z. B. religiöse oder wirtschaftliche Gründe miteinbezieht (Okamura 1990). So wird bei den limesnahen Münzfunden angenommen, dass sie mit den Angriffen der Barbaren in Verbindung stehen könnten. Schätze im Inneren der Provinzen betrachtete man als Hinweise auf innere politische und wirtschaftliche Krisen. Die Verbergung von Wertgegenständen kann man aber nicht nur mit äusseren oder inneren Bedrohungen, Kriegen usw. erklären, sondern auch, dass Menschen ihr Hab und Gut in Friedenszeiten aufbewahren wollten. Es gibt aber ganze Schatzfundhorizonte, welche in einem kurzen Zeitraum unter die Erde gekommen sind und so die aufgetretene Krisensituation bestätigen. Dutzende Münzschatzfunde können die spärlichen literarischen Angaben untermauern und dabei auf die Auswirkungen bzw. mit Hilfe der Schlussmünzen den Zeitpunkt des Angriffes hinweisen.

Zahlreiche Münzfunde sind nur durch Berichte und Beschreibungen und selten durch Zeichnungen in Büchern bzw. Zeitschriften und manchmal auch in Archiven und Nachlässen überliefert. Ihre Entdeckung und Veröffentlichung bietet die Möglichkeit einer Ergänzung des Quellenmaterials und, wie der hier vorgeführte Münzfund zeigt, auch einer Revision.

DER HORTFUND VON HAUNOLDSTEIN

Im Aktenmaterial des Oberstkämmereramtes der k. k. Monarchie befindet sich ein Brief des Grafen Ledochowski, der über einen in der Pfarre Haunoldstein gefundenen und aus römischen Silbermünzen

¹ Der Artikel ist eine überarbeitete Version des Beitrags, der auf dem 24. Internationalem Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum im Jahre 2012 in Smolenice präsentiert wurde.

sowie -schmuck bestehenden Hortfund berichtet.² Der Graf konnte bei der Besichtigung nur mehr die Bruchstücke eines Keramiktopfes und 29 kaiserzeitliche Denare feststellen, die übrigen Münzen waren schon eingeschmolzen. Der Fund von Haunoldstein ist in der Münzforschung nicht unbekannt. Er wird erstmals in der Abhandlung über die antiken Münzschatzfunde aus Österreich von G. Dembski erwähnt (*Dembski 1977, 14, B4*): „Haunoldstein, Gem. Haunoldstein. BH St. Pölten (NÖ). Über 29 Metall (?). Um 1866 in der Pfarre Haunoldstein in der Nähe von Loosdorf von Grafen Ledochowski; 29 Stück 1868 gemeldet; sie reichen vom 4. Konsulat Vespasians bis zum 4. Regierungsjahr des Antoninus Pius (15 Stück). Mit den Münzen wurde auch eine silberne Fibula gefunden.“ Dembski weist daraufhin, dass die Nachricht keine genauere Kaiserzuteilung angibt und sogar die Nennung des Münzmetalls vermeidet. Die Angaben stützen sich auf ein im Kunsthistorischen Museum aufbewahrten Aktenstück, in dem sich ein Brief Johann Bergmanns an den k. k. Oberstkämmerer F. Grafen Folliot de Crenneville vom 25. April 1868 befindet.³ Er korrigierte dabei die falsche Angabe von Friedrich Kenner, nach dem damals nur Münzen aus dem 4. Jahrhundert zum Vorschein gekommen seien (*Kenner 1869, 211*). Obwohl der Fund in den Fundregesten der antiken Münzhorte aus Österreich wieder veröffentlicht wurde (*Ruske 2011, 85, Nr. P28*), ist er für die Erforschung der Markomannenkriege wegen der dürftigen Angaben ungeachtet geblieben. Zum Glück blieb der Originalbrief des Grafen Ledochowski im Aktenmaterial des k. k. Oberstkämmereramtes erhalten, in dem er über die Fundumstände und das weitere Schicksal des Fundes berichtet und 29 Münzen detailliert beschreibt. Neben einer Auflistung der Umschriften bzw. Darstellungen versuchte der Graf auch eine Bestimmung der Münzen mit Hilfe der Arbeit von Francisco Mediobarbi (*Occo/Mezzabarba 1683*).

DER BERICHT DES GRAFEN LEDOCHOWSKI ÜBER DEN MÜNZHORT VON DER PFERRE HAUNOLDSTEIN IN DER NÄHE VON LOOSDORF

Wegen der Bedeutung des Berichtes sei er hier wortwörtlich wiedergegeben:⁴ „kk. Münz- Cabinet äussert sich über den Münzfund (römische Münzen) in der Pfarre Haunoldstein in der Nähe von Loosdorf.“

„Vor ungefähr zwei Jahren wurde von einem armen Tagelöhner bei den sogenannten Bilachhäusern, eine kleine Viertelstunde von der alten Osterburg (Asturis), in der Pfarre Haunoldstein, die eine halbe Stunde von Loosdorf entfernt ist, daher in der Gegend zwischen St. Pölten und Melk, ein Fund römischer Münzen gemacht. Wieviele davon waren, lässt sich nicht genau ermitteln. Es ist nur sicher, daß der Fund sehr bedeutend gewesen sein muß, nachdem der Tagelöhner um 156 fr davon an einen hiesigen Kaufmann, – nach seiner Angabe um 90 xr zur Loth, nach der Angabe des Kaufmanns um 1 fr per Loth, – verkaufte. Da 5 Stück auf 1 Loth gingen, so wären bei 800 Stück gewesen, die dann vom Kaufmann in den Schmelzriegel des St. Pöltner Silberarbeiters wanderten. Außerdem soll noch der glückliche Finder einige Partien an facirende Juden weggegeben haben.“

Als ich erst vor kurzem von dieser Ausgrabung Kunde erhielt, eilte ich gleich zum besagten Tagelöhner und es gelang mir die für beschriebenen 29 Stück zu retten. Sie wiegen zusammen 5 9/10 Loth. Zoll G. und sind meistens prachtvoll erhalten.

1. IMP. CAES. VESP. AVG. P. M. COS. IIII. VICTORIA AVGVSTI. Figura alata stans et sacrificans ante aram, et qua erumpit flamma. Mediobarbi Seite 114, jedoch mit einer anderen Figur.
2. T. CAESAR IMP. VESPASIANVS TR. POT. VIII. COS. VII. Quadrigae Triumphales, ex quibus flamma erumpit. Med. S. 124.
3. CAESAR AVG. F. DOMITIANVS COS. VII, PRINCEPS IVVENTVTIS. Vesta sedens, dextra Palladium, sinistra Hastam puram. Med. S. 130 in Gold und bloß: CAES.
4. IMP. CAES. DOMIT. AVG. GERM. P. M. TR. P. VIII. IMP. XIX. COS. XIII. CENS. P. P. P. – Pallas Galeata, dextra data eum Jaculo, sinistra scutum. Med. Seite 136, letzte Zeile in der Anmerkung.
5. IMP. CAES. DOMIT. AVG. GERM. P. M. TR. P. VIII. IMP. XXI. COS. XV. CENS. P. P. P. – Pallas Galeata, dextra hastilem, sinistra hastam, apud penes scutum. Med. Seite 138, jedoch nicht mit Kaiser Figur.

² Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) Oberstkämmereramt B Kt. 560 (1868) Aktenzahl 842. An dieser Stelle möchte sich Dr. P. Prohászka bei Dr. I. Fazekas (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien) für die Hilfe bei den Recherchen im Haus-, Hof- und Staatsarchiv be danken. Die Forschungen in den Wiener Archiven konnte er mit der Unterstützung des Collegium Hungaricum Stipendiums durchführen. Die Fertigstellung des Beitrags ermöglichte das OTKA PD 84158 Forschungsstipendium.

³ Kunsthistorisches Museum (Wien) Münz- und Antikenkabinett Aktenzahl 1995 ex 1868.

⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) Oberstkämmereramt B 560 (1868) Aktenzahl 842.

6. IMP. CAES. DOMIT. AVG. GERM. P. M. TR. P. XII. IMP. XXII. COS. XVI. CENS. P. P. P. – Pallas cum Noctua instans prosac Navis. Med. Seite 139.
7. IMP. CAES. DOMIT. AVG. GERM. P. M. TR. P. XIII. IMP. XXII. COS. XVI. CENS. P. P. P. – Pallas Galeate stans, dextra hastam. Mediobarbi Seite 139, jedoch etwas verschieden.
8. IMP. TRAIANO AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. V. P. P. S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI. Fortuna, dextra Temonem, sinistra Cornucopiae. – Med. Seite 153.
9. IMP. CAES. NER. TRAIAN. OPTIM. AVG. GER. DAC. PARTHICO. P. M. TR. P. COS. VI. P. P. S. P. Q. R. – Figura stolata, dextra Caduceum, sinistra cornucopiae. Mediobarbi, Seite 161m ähnlich.
10. IMP. CAES. TRAIAN. HADRIANO OPT. AVG. GER. DAC. PARTHIC. DIVI. TRAIAN. AVG. F. P. M. TR. P. COS. P. P. – Duae figurae togatae, stantes, jungentes dextrat. – Im Abschnitte: ADOPTIO. Mediobarbi, Seite 168, ähnlich.
11. HADRIANVS AVGSTVS COS.III. Schwer zu bestimmende Figur. Med. S. 171. Unter den vielen dieser Gattung.
- 12–13. HADRIANVS AVGSTVS COS. III. Schwer zu bestimmende Figur. Med. S. 171. Unter den vielen dieser Gattung.
14. IMP. CAESAR TRAIAN. HADRIANVS AVG. P. M. TR. P. COS. III. Figura stans, dextra caput solis, sinistra caput Lunae. Der Quere nach durch die Figur getheilt: AET-AVG. Mediobarbi Seite 179, wie gleiche, nur mit AETER.
15. ANTONINVS AVG. PIVS. P. P. AVRELIVS CAES. AVG. PII. F. COS. DES. Brustbild von der linken Seite. Mediobarbi S. 192 in Gold.
- 16.–22. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. COS. III. AVRELIVS CAESAR AVG PII F. COS. Caput M. Aurelii. In Mediobarbi nicht zu finden. Er führt eine ähnliche kupferne Münze an, wo aber am Ende der Inschrift von Aurelius noch die Buchstaben: S. C. vorkommen.
23. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. COS. III. AEQVITAS AVG. Figura stans, dextra Bilancem, sinistra Cornicupiae. Med. S. 196.
24. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. COS. III. Figura stolata stans, dextra Bilancem, sinistra Hastam. Med. S. 197.
25. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. COS. III. Duae dextra juncta, cum duabus spicis tenentes caduceum. Med. S. 197.
26. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. COS. III. SALVS AVG. Figura sedens, dextra Pateram super aram, ex qua serpens erumpit. – Med. S. 198 nicht zu finden.
27. ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. XI. COS. III. Figura stans, dextra pateram super aram, ex qua erumpit serpens, sinistra togam tenens. Med. S. 199. nicht zu finden.
28. ANTONINVS AVG. PIVS. P. P. TR. P. XII. COS. III. Figura stans, dextra Caduceum, sinistra Cornicupiae.
29. DIVVS ANTONINVS DIVO PIO. – ara. – Mediobarbi Seite 206.

Indem ich in der römischen Numismatik nicht bewandert bin, so bitte ich höflichst um gefällige Auskunft – sich nur auf die Nummer beziehen – ob darunter seltene, vielleicht unedierte Stücke sind, und was sie für eine numismatischen Werth haben.

Auf die Scherben des römischen Topfes, in welchen die Münzen aufbewahrt waren, brachte ich am mich, nur wenige Stücke davon lassen sich zusammenfügen.

Ferner war noch bei dem Funde: eine – wie das Taglöhner sagt – sehr künstliche bei 3 Zoll lange silberne Nadel, – vermutlich Toganadel – die er bei einem Silberarbeiter in Melk um 1 f 30 xr verkaufte, und ein großer Ring – vielleicht Centurionenring.

Loosdorf 6ten April 1868.

Gf. Ledochowski

P. S.: Wie ich nachträglich erfahre soll erwähnte Nadel bei 13 Loth gewogen haben und wurde ebenfalls mit den Münzen dem hiesigen Kaufmann verkauft."

In der Akte befindet sich neben dem Brief des Grafen Ledochowski auch ein Bericht des Johann Bergmanns an den k. k. Oberstkämmerer F. Grafen Folliot de Crenneville. G. Dembski entnahm die Angaben zum Hort aus einer Abschrift des Berichtes, die im Kunsthistorischen Museum bewahrt wird (Dembski 1977, 14).⁵ Aus dem Brief Joh. Bergmanns geben wir hier nur die für den Hort relevanten Teile wieder:⁶

„Die 29 in dem beiliegenden Verzeichniße beschriebenen Stücke weichen vom vierten Consulate Vespasian's d. i. vom Jahre 72 bis zum elftem Regierungsjahre Antonins des Frommen 149 n. Chr., umfassen somit einen Zeitraum von 77 Jahren. Am Zahlreichsten ist der letzgenannte Kaiser (mit 15 Stücken) vertreten und es dürfte unter und bald nach ihm der stärkste Verkehr in dieser Gegend stattgefunden haben, vielleicht röhrt sogar der Münzfund aus dieser Periode her.“

Numismatische Seltenheiten befinden sich unter den 29 Stücken nicht...“

Was die silberne Fibula anbelangt, die mit den Münzen gefunden wurde, so ist es nicht unwahrscheinlich, dass diese im vorigen Jahre in den Besitz des K. K. Antiken Kabinetts gelangte. Es wurde nämlich von dem hiesigen Silberarbeiter Herrn Kalcher eine solche Haftnadel angekauft, die angeblich in den Gegend von Pöchlarn gefunden wurde. Dieselbe hat einen nach oben breiteren Bügel mit perlen besäumten Ringen verziert, eingravierte Verzierungen und einen federden Dorn, sie ist 3 ¼ Zoll lang und wiegt bei 6 Loth...“

KATALOG DER MÜNZEN

Aufgrund der Liste des Grafen konnten wir den grössten Teil der Münzen bestimmen, aber es gibt einige, die von ihm unvollständig oder falsch beschrieben worden sind (Nr. 7, 11–13, 15–22, 24). Einige (Nr. 1, 4, 26) kommen so in RIC nicht vor. Besonders wichtig ist jene Bemerkung des Grafen: die Münzen „sind meistens prachtvoll erhalten“.⁷

VESPASIANUS (69–79)

- 1. D 72–73 Rom RIC 362⁸
– für TITUS
- 2. D 79 Rom RIC 206

TITUS (79–81)

- für DOMITIANUS
- 3. D 80 Rom RIC 42

DOMITIANUS (81–96)

- 4. D 88–89 Rom RIC 137⁹
- 5. D 90 Rom RIC 149
- 6. D 92–93 Rom RIC 172
- 7. D 93–94 Rom RIC 764

TRAIANUS (98–117)

- 8. D 103–111 Rom RIC 121
- 9. D 114–117 Rom RIC 350

HADRIANUS (117–138)

- 10. D 117 Rom RIC 3
- 11. D 125–128 Rom RIC von 146 bis 202
- 12. D 125–128 Rom RIC von 146 bis 202
- 13. D 125–128 Rom RIC von 146 bis 202
- 14. D 119–122 Rom RIC 114

ANTONINUS PIVS (138–161)

- für ANTONINUS PIUS und MARCUS AURELIUS
- 15. D 139 Rom RIC 411 oder 412
- 16. D 140 Rom RIC 415 (a, b) oder 417 (a, b) oder 421 (b)
- 17. D 140 Rom RIC 415 (a, b) oder 417 (a, b) oder 421 (b)
- 18. D 140 Rom RIC 415 (a, b) oder 417 (a, b) oder 421 (b)
- 19. D 140 Rom RIC 415 (a, b) oder 417 (a, b) oder 421 (b)
- 20. D 140 Rom RIC 415 (a, b) oder 417 (a, b) oder 421 (b)
- 21. D 140 Rom RIC 415 (a, b) oder 417 (a, b) oder 421 (b)
- 22. D 140 Rom RIC 415 (a, b) oder 417 (a, b) oder 421 (b)

ANTONINUS PIUS

- 23. D 140–143 Rom RIC 61
- 24. D 145–161 Rom RIC ?
- 25. D 145–161 Rom RIC 136
- 26. D 145–161 Rom RIC 82¹⁰
- 27. D 147–148 Rom RIC 168
- 28. D 148–149 Rom RIC 178

MARCUS AURELIUS (161–180)

- für DIVUS ANTONINUS PIUS
- 29. D nach 161 Rom RIC 441

⁵ Kunsthistorisches Museum (Wien) Münz und Antikenkabinett Aktenzahl 1995 ex 1868.

⁶ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) Oberstkämmeramt B Kt. 560 (1868) Aktenzahl 842.

⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) Oberstkämmereramt B Kt. 560 (1868) Aktenzahl 842.

⁸ Hier ist aber eine Opfergabe und sie krönt keinen Standard bzw. hielt eine Palme.

⁹ Aber ohne PM im Legend des Avers.

¹⁰ Am Ende der Aversinschrift steht COS III, mit COS IIII befindet sich kein Typ in RIC.

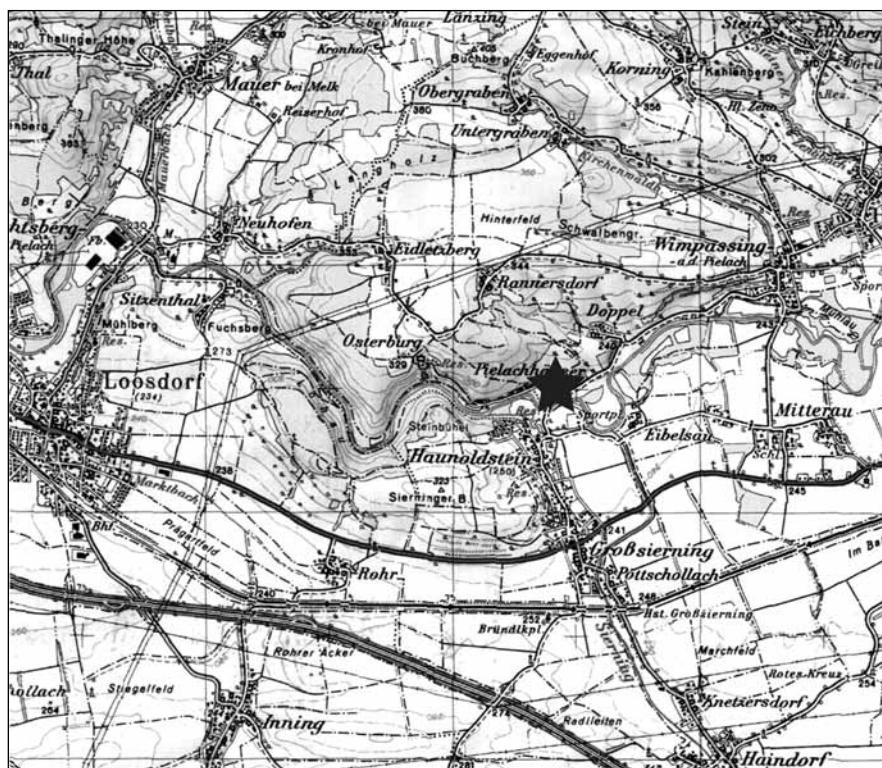


Abb. 1. Topographische Lage des Fundortes Pielachhäuser bei Haunoldstein. Ausschnitt ÖK 1 : 50 000, Blatt Nr. 55. Der Fundort Pielachhäuser ist mit einem Stern gekennzeichnet.

ZUR FUNDGESCHICHTE DES MÜNZHORTES VON HAUNOLDSTEIN

Aufgrund der Mitteilung des Grafen Ledochowski können wir manche Fragen in Verbindung mit dem Hort klären. Der Schatzfund kam im Frühling 1866 beim Ort Pielachhäuser in der Gemeinde Haunoldstein zum Vorschein (Abb. 1). Die Grösse des Hortes konnte der Graf anhand des bezahlten Geldbetrages schätzen. Er mußte mindestens aus 800 Denaren bestanden haben. Der Finder, ein Tagelöhner, verkaufte einen Teil einem Kaufmann, der die Münzen in St. Pölten einschmelzen ließ. Weitere Teile des Hortes erhielt ein facirender Jude und die restlichen Denare (29 Stück) erwarb der Graf. Nach diesen Angaben musste der Hort also ungefähr aus 900 Münzen bestanden haben. Außer den Münzen gehörten noch zwei Schmuckstücke dazu. Über den grossen Ring stehen uns keine Angaben zur Verfügung, die Silbernadel dagegen gelangte in die Sammlung des Kunsthistorischen Museums. Nach der Erzählung des Tagelöhners war sie eine „*sehr künstliche etwa 3 Zoll lange silberne Nadel, – vermutlich Toganadel – die er bei einem Silberarbeiter in Melk um 1 f 30 xr verkaufte...*“¹¹ Nach Bergmann war „*es nicht unwahrscheinlich, daß diese Fibel im vorigen Jahre in den Besitz des K. K. Antiken-Kabinetes gelangte. Es wurde nämlich von dem hiesigen Silberarbeiter Herrn Kalcher eine solche Haftnadel angekauft, die angeblich in der Gegend von Pöchlarn gefunden wurde. Diese hat einen nach oben breiteren Bügel mit perlenbesäumten Ringen verziert, eingravierte Verzierungen und einen federden Dorn, sie ist 3 ¼ Zoll lang und wiegt bei 6 Loth*“. Obwohl laut dem Grafen die erwähnte Nadel schätzungsweise 13 Loth wog, könnte die Fibel aus Pöchlarn mit ihrem Gewicht von 6 Loth zum Hort gehören, wie Bergmann darauf hinwies.

Die Fibel ist in der Antikensammlung des Kunsthistorischen Museums Wien unter dem Fundort Pöchlarn mit folgender Beschreibung inventarisiert (Inv. Nr. VII a, 117 b): „*Silberne Bügelfibel mit drei Genienköpfchen, Bügelhafe oben breit mit umwundener Querstange, drei Perlenbesäumten Ringen und breiten gravirten Nutlappen. Länge: 8,6 cm, Breite 2,9 cm.*“ Es handelt sich um eine norisch-pannonische

¹¹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) Oberstkämmeramt B Kt. 560 (1868) Aktenzahl 842.

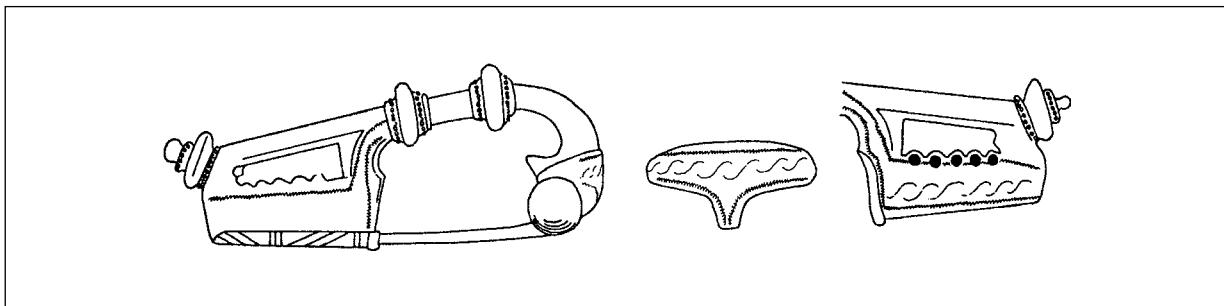


Abb. 2. Norisch-pannonische Doppelknopffibel aus Pöchlarn (nach Garbsch 1965, 42, Abb. 13: 7).

Doppelknopffibel (Abb. 2), die nach Garbsch zum Typ A236m gehört und hauptsächlich innerhalb der Provinzgrenzen gefunden wurde (Garbsch 1965, 41, 42, Abb. 13, 7, 185, FO – Nr. 259). Garbsch datiert diesen Typ aufgrund der Ähnlichkeit mit den Typen A 436g, h, i, k und l sowie dem gemeinsamen Vorkommen eines Exemplares aus Scheiben (Steiermark) mit einem Denar Traians in die erste Hälfte des 2. Jahrhunderts (Garbsch 1965, 41).

Der Münzfund von Haunoldstein und die Münz- und Schatzfunde der zweiten Hälfte des 2. Jahrhunderts n. Chr. im Mitteldonauraum

G. Dembski stützte sich bei der Datierung des Hortes auf die Angaben in der Abschrift des Briefs Joh. Bergmanns an den k. k. Oberstkämmerer, wo es heisst: „*Die 29 in dem beiliegenden Verzeichnis beschriebenen Stücke reichen vom vierten Consulate Vespasian's d. i. vom Jahre 72 bis zum elftem Regierungsjahre Antonins des Frommen 149 n. Chr., umfassen somit einen Zeitraum von 77 Jahren.*“ Dembski liess daher den Hort um 149 (?) n. Chr. enden.“ (Dembski 1977, 14, B4; Ruske 2011, 85, P28).

Die 29 gemeldeten Münzen sollten also zeitlich vom vierten Konsulat des Vespasianus bis zum vierten Regierungsjahr des Antoninus Pius reichen. Dank der Beschreibung des Grafen war es möglich die Schlussmünze genau zu bestimmen: es ist ein Denar von Marcus Aurelius geprägt für Divus Antoninus Pius (RIC 441). Die Prägung dieser Münzen erfolgte nach 161 n. Chr. in Rom. Die Schlussmünze wurde also mindestens zwölf Jahre später geprägt als früher angenommen. So fällt die Verbergung des Hortes in die 160er Jahre oder danach. Die Zusammensetzung der vom Grafen erworbenen 29 Stück Münzen zeigt ein interessantes Bild, weil die Hälfte Pragungen von Antoninus Pius (6 Stück) bzw. von Antoninus Pius und Marcus Aurelius (8 Stück) sind. Die übrigen sind Denare der Flavier (7 Stück) und der römischen Kaiser Trajan (2 Stück) und Hadrian (5 Stück). Nach dem musste der grösste Teil des gesamten Hortes aus Denaren des 2. Jahrhunderts bestanden haben. Aus dieser Epoche wurden zahlreiche Münzhorte mit den Markomannenkriegen in Verbindung gebracht (Abb. 3), obwohl oft nur wenige und lückenhafte Angaben über ihre Zusammensetzung und Schlussmünzen zur Verfügung stehen. Ein Teil schloss noch mit den Münzen des Antoninus Pius und ihre Verbergung könnte noch in den 150er Jahren erfolgen (Ruske 2007). Da die Mehrzahl dieser Funde nicht aus der Limeszone stammt, wurde ihre Verbergung mit dem Rückgang des Sicherheitsgefühls, mit inneren Unruhen usw. gedeutet (Böhme 1975, 174–176; Fitz 1990, 37; Noll 1954, 43–45; Pollak 1994, 436). Aus dem Zeitraum von 166 bis 180 n. Chr. stehen über mehr als zwei Dutzend Münzhorte zur Verfügung, welche aus verschiedenen Nominalien bestanden haben (Ruske 2007, 374). Sie kamen außer in grösseren Städten wie Carnuntum, Savaria, Vindobona und Brigetio auch in verschiedenen ländlichen Gebieten Pannoniens, Noricums und Dalmatiens zum Vorschein (Ruske 2007, 373–376). Ein Teil der bestimmbarren Münzhorte hat verschiedene Schlussmünzen, welche auf unterschiedliche Verbergungszeiten in den 170er Jahren verweisen (Ruske 2007, 376).

Die Verbergung des Hortes von Haunoldstein musste anhand der Münze des Marcus Aurelius für Divus Antoninus Pius gewiss nach 161 geschehen. Die in diesem Zeitraum versteckten Schätze wurden hauptsächlich mit den Markomannenkriegen in Verbindung gebracht, obwohl man bei den Horten mit Schlussmünzen von Antoninus Pius eine andere Möglichkeit in Betracht ziehen soll, dass sie nämlich von Soldaten verborgen wurden, die wegen der Kriege in anderen Provinzen abkommandiert wurden. So wurden mehrere Vexillationen der pannonischen Truppen in den mauretinischen Operationen der

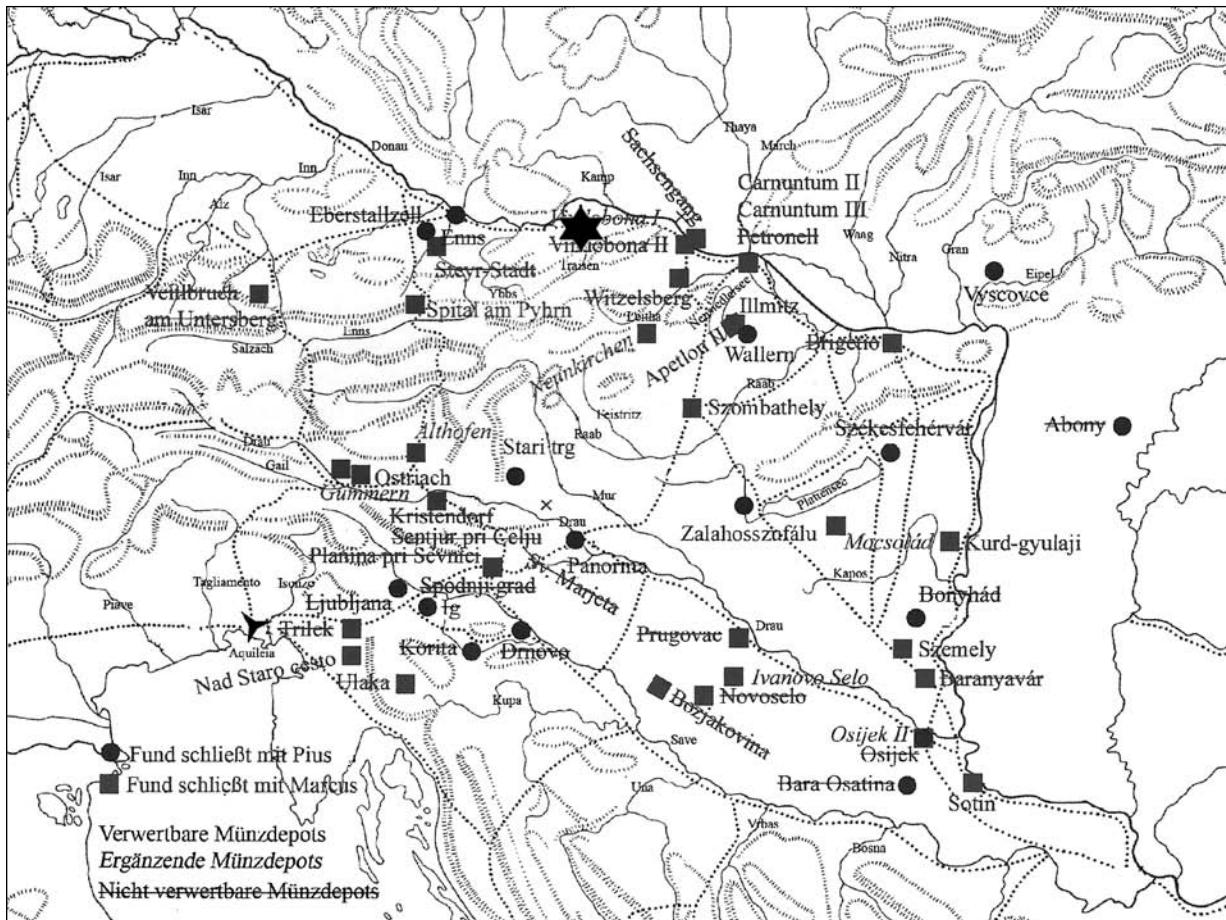


Abb. 3. Verbreitung der Münzhorte der zweiten Hälfte des 2. Jahrhunderts in Noricum, Pannonien, Dalmatien. Haunoldstein wird mit einem Stern gezeichnet (nach Ruske 2007, 374, Karte 3: 1).

140er. Jahre eingesetzt (Lőrincz 1990, 84), oder zahlreiche Soldaten zogen anfang der 160er. Jahre in den Krieg gegen die Parther (Fitž 1990, 37). Ein Teil der verborgenen Horte könnte daher jenen gehören, die in den Kampfhandlungen fielen oder Opfer der Seuche wurden. Ob der Hort von Haunoldstein zu diesen gehört, können wir mit Gewissheit nicht sagen. Zur Klärung, wann er nach 161 verborgen wurde, fehlen uns die Angaben über den Rest des Hortes. Aufgrund der Funde dieses Zeitraumes gelangte er aber höchstwahrscheinlich im Laufe des Krieges unter die Erde. Der Hort ist wegen der Zusammensetzung und des Fundortes besonders interessant. Mit den geschätzten 900 Denaren gehört er in die Reihe der grösseren Münzschatze. Die Horte mit 900 oder über 1000 Denaren stellen ein beträchtliches Vermögen dar. So kamen 1136 Denare in Kurd-Gyulaji (Kom. Tolna, Ungarn), 1300 in Mocsolád (Kom. Baranya, Ungarn), 1001 in Szombathely (Kom. Vas, Ungarn) und 2500 in Osijek (Kroatien) zum Vorschein (Ruske 2007, 429, 430). Die meisten bekannten Münzhorte bestanden aus 100–200 oder weniger Denaren oder hatten einen niedrigeren Wert (Ruske 2007, 429). Zum Hort von Haunoldstein gehörte noch ein Ring und eine Silberfibel, was in Hinsicht auf die anderen Horte der Epoche eine Rarität ist. Die meisten Münzdepots enthalten ausschliesslich Münzen, doch kann auch Schmuck beigegeben sein. So fanden sich in Zalahosszufalu neben den Münzen ein Silberarmband und eine silberne Schale (Ruske 2007, 383–386) oder in Stari trg neben den Denaren einen Silberreif (Ruske 2007, 377, 378). In der Wiener Innenstadt kamen 1945 neben den Bronzemünzen (75 Sestertius, 117 Dupondius, 74 As, 7 Dupondius/As, 1 Medalion) zwei Silberkasserollen, ein Silberteller und ein Silberdrahtreif zum Vorschein (Ruske 2011, 109, P85). Der Hort von Haunoldstein gehört zu den wenigen gemischten Fundkomplexen in den Provinzen. Die Fundstelle liegt in Noricum, von wo nur wenige Münzhorte bekannt sind. Aus dem nördlichen Teil sind zwei Horte aus Enns und Eberstalzell mit den angenommenen Schlussmünzen des Antonius Pius bekannt (Ruske 2007, 386, 388), welche wegen mangelnder Angaben kaum verwertbar sind (Ruske 2007, 430). Mit den

Prägungen des Marcus Aurelius schließen die Funde von Steyr-Stadt und Spital am Pyhrn, letzterer mit 166 Denaren und 2 Drachmen (*Ruske* 2007, 430; 2011, 99, P62). Westlich davon ist ein Hort aus Veitlbruch am Untersberg bekannt, der aber aus Bronzemünzen besteht (*Ruske* 2011, 102, P70). Im Süden verdichten sich wieder die Horte, wie Althofen, Ostriach, Gummern und der kaum verwertbare Hort von Kristendorf (*Ruske* 2011, 76, P3; 84, P26; 95, P53), sowie der mit einer Münze des Antonius Pius schliessende Schatz von Stari Trg (*Ruske* 2007, 430). Östlich des Fundorts Haunoldstein, schon in Pannonien, sind zahlreiche Hortfunde im Raum Vindobona – Carnuntum und ihrem Hinterland bekannt (*Ruske* 2007, 373). Dazu gehören die Horte Vindobona/Wien I und II (*Ruske* 2011, 106, P78; 109, P85), Carnuntum/Petronell II und III (*Ruske* 2011, 78, P9; 79, P11), Ilmitz (*Ruske* 2011, 87, P33), Apetlon II (*Ruske* 2011, 76, 77, P5), Neunkirchen (*Ruske* 2011, 93, 94, P50), Witzelsberg (*Ruske* 2011, 111, P89) bis zum Savaria/Szombathely und Katafa (*Ruske* 2007, 429, 430). Der Hortfund von Haunoldstein könnte wegen Nähe dieses Raumes (kaum 50 km von Vindobona/Wien entfernt) eher in die Reihe dieser Funde passen und müsste wegen der Kriegshandlungen oder der barbarischen Angriffe verborgen worden sein. Besonders interessant ist, dass auch das Münzfundspektrum von Cetium/St. Pölten nach W. Szaivert eher zum Kreis Carnuntum/Pannonien gehört (*Szaivert* 2002, 242). Hinter dem verminderten Fundanfall in den Jahren des Marcus, Verus und Commodus vermutet W. Szaivert ebenso die Auswirkungen der Markomannenkriege, die zu einem Abzug der Silber verwendeten Bevölkerungsschichten (Militär) und zu einem allgemeinen Rückgang des Handels geführt haben (*Szaivert* 2002, 242).

Nach der Zusammensetzung und Anzahl der Denare gehört der Fund von Haunoldstein zu den grösseren Horten der Epoche (*Ruske* 2007, 429). Die im Keramikgefäß verborgenen ungefähr 900 Denare und die beiden silbernen Schmucksachen waren ein kleines Vermögen im 2. Jahrhundert. Wer nördlich des Flusses Piach am südlichen Rand des Dunkelsteinerwaldes abseits der Hauptverkehrsstraße im Hinterland von St. Pölten seinen Besitz verbarg, können wir aber nicht sagen. Er war gewiss ein vermögender Mann, aber ob er ein Soldat oder ein Angehöriger der landbesitzenden Lokalaristokratie war, steht offen.

Noricum und die Markomannenkriege

Wenn der Hort von Haunoldstein infolge der Markomannenkriege verborgen wurde, ist er ein wichtiger Hinweis dafür, dass die barbarischen Angriffe auch dieses Gebiet betrafen.

Das Gebiet geriet wie das Voralpengebiet in der 2. Hälfte des 1. Jahrhunderts n. Chr. in das römische Blickfeld (Abb. 4; *Groh u. a.* 2007, 56; *Scherrer* 2002, 215). Darauf verweisen z.B. die archäologischen Forschungen von Cetium/St. Pölten (*Scherrer* 2002, 216) und Arelape/Pöchlarn (*Poyer* 2013, 53) hin. Durch das untere Piachatal verlief die römische Hauptstrasse von Cetium/St. Pölten nach Pöchlarn/Arelape in Richtung Westen. Sie folgt auf der linken Seite der Piach der heute verlaufenden Bundesstrasse 1 und erreichte bei Melk/Namare die Donau (*Scherrer* 2002, 215). Die Tallandschaft des unteren Piachtales war, wie die Fundorte Roggendorf und Watzelsdorf belegen, durch ländliche Siedlungen belegt (*Groh u. a.* 2007, 56). In der Spätantike nutzte man den Siedlungsraum in der Tallandschaft weiter, aber gleichzeitig kommt es zu Neugründungen von spätkaiserzeitlichen Rückzugssiedlungen auf den Hochebenen des Dunkelsteiner Waldes (*Groh u. a.* 2007, 62). Die einheimische Bevölkerung tritt in dem Raum durch Bestattungen in norisch-pannonischen Hügelgräber in Erscheinung, die im 2. Viertel des 2. Jhs. zurückgehen und spätesten mit den Umwälzungen der Markomannenkriege aufhören (*Scherrer* 2002, 219–220).

Seit Jahrzehnten läuft eine kontroverse Diskussion darüber, wie tief, wie schwer und wann die Angriffe die Provinz Noricum trafen (*Alfoldy* 1974, 152–158; *Böhme* 1975, 165–168; *Fischer* 1994; *Gassner/Jilek/Ladstätter* 2002, 164, 165; *Groh* 1996, 179–181; *Hinkler* 2012; *Pollak* 1994; *Ruske* 2007). Die einzige schriftliche Quelle darüber ist eine Anmerkung in der *vita Pertinaci* des *Scriptores Historiae Augustae*, nach der P. Helvius Pertinax, als er das Kommando über die Legion I adiutrix erhielt, gleich die Barbaren aus Noricum und Rätien verjagte: „*Pertinax statimque Re et Noricum ab hostibus vindicavit*“ d.h. „*worauf er unverzüglich die beiden Raetien und Noricum von den Feinden befreite.*“ (*SHA Pertinax II* 4–6 vgl. *Kovács* 2009, 274). Diese Passage deutet daraufhin, dass die beiden Provinzen belagert wurden (*Fischer* 1994, 342; *Ruske* 2007, 371). Wie schwer und gross die Belagerung war, und welche Zerstörung sie verursachten, sind die Ansichten geteilt. Zur Klärung dieser Fragen wurden die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen herangezogen. Die Brandspuren wurden von G. Alföldy so gedeutet, dass grosse Zerstörungen die Gebiete der Provinz in der Periode 166–170 trafen (*Alfoldy* 1974, 152),

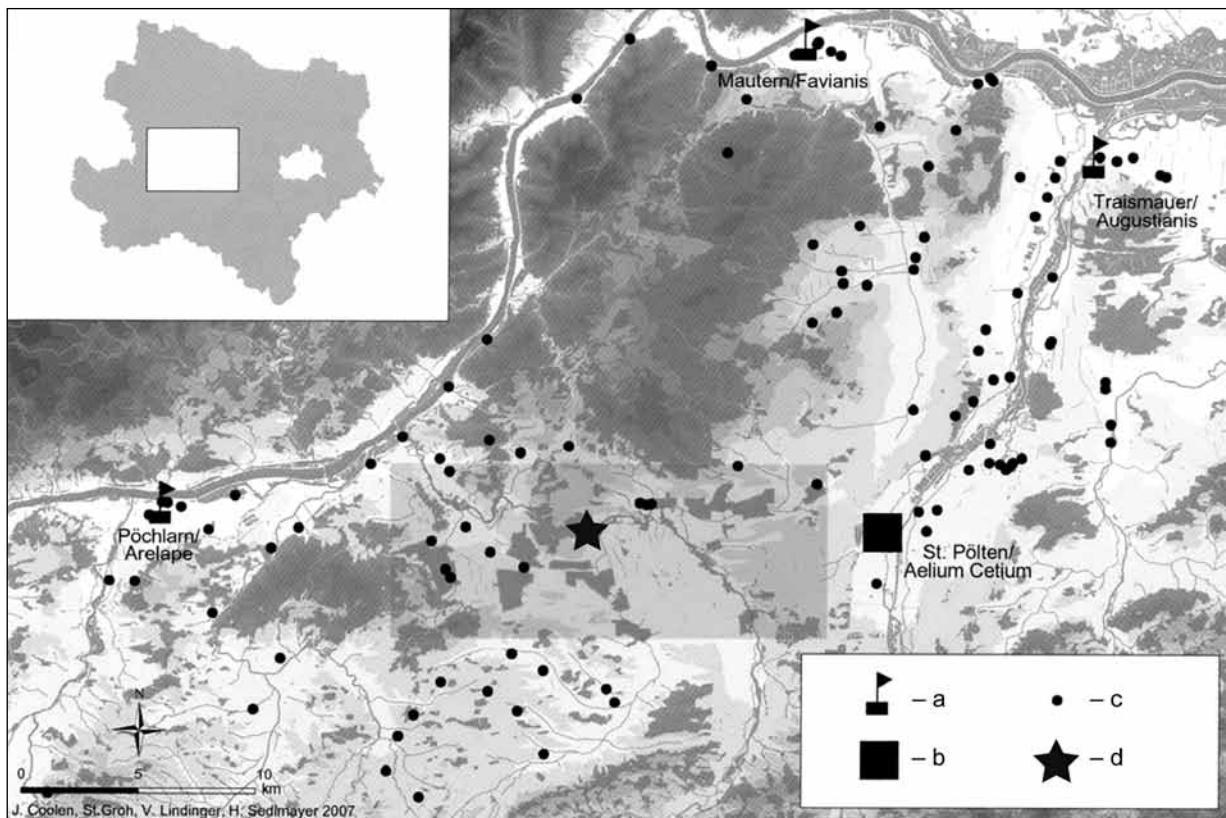


Abb. 4. Die römerzeitliche Besiedlung im Raum Traisental, Dunkelsteinerwald und Pielachtal. Der Fundort Pielachhäuser ist mit einem Stern gekennzeichnet (nach Groh u. a. 2007, 57, Abb. 1). Legende: a – Kastell; b – Municipium; c – Fundplatz; d – Fundstelle des Münzschatzes.

wobei „*They reduced Solva to ashes and ruin*“ (Alföldy 1974, 154). Obwohl fast 40 Zentimeter dicke Brandspuren in Flavia Solva Insula XLI und Zerstörungen in St. Pölten sowie in einigen anderen Orten beobachtet wurden (Groh 1996, 179–181; Hinken 2012, 8), fehlt eine kritische Studie zum Ausmaß der Zerstörungen (Gassner/Jilek/Ladstätter 2002, 164). Heute wird die Situation differenzierter gesehen, weil in vielen Orten, wie Wels oder Enns, die neueren Grabungen keine Bestätigung erbrachten (Gassner/Jilek/Ladstätter 2002, 164). Hingegen wurden in Salzburg an vielen Stellen des Stadtgebietes grossflächige Brandhorizonte festgestellt, die nach den datierbaren Funden in der Epoche der Markomannenkriege gehören könnten (Gassner/Jilek/Ladstätter 2002, 164, 165). Wie in Salzburg wurden auch in Linz und in den Beckenlandschaften neben der Donau Zerstörungen beobachtet. In dem westlich von Haunoldstein liegenden Aelium Cetium (St. Pölten) ist ein großflächiger Brandhorizont fassbar, dessen Münzspektrum mit prägefrischen Münzen des Jahres 170 n. Chr. endet (Gassner/Jilek/Ladstätter 2002, 165). Hingegen in den nahen Kastel und Vicus von Mautern fanden sich keine Hinweise auf eine Zerstörung in dieser Epoche (Gassner/Jilek/Ladstätter 2002, 165). Auch in dem zu Haunoldstein nahegelegenen Kastell Pöchlarn sind bisher keine Zerstörungen nachgewiesen (Poyer 2013, 50–53). Die Zerstörungen scheinen demnach regional eng begrenzt zu sein und untermauern teilweise Alföldys Ansichten über die Richtungen der Angriffe, nach dem die Germanen aus mehreren Richtungen nach Noricum einbrachen (Alföldy 1974, 153–155). Anhand des Hortes von Spital erfolgte ein Vorstoß von der Ennsmündung in die Donau in Richtung der Alpen, wofür er die Zerstörungen in Lentia, Ovilava und Lauriacum als Beweise stünde (Alföldy 1974, 153). Ovilava wurde dagegen nicht zerstört, ebenso in den Villenanlagen um Iuvavum wurden keine Zerstörungen beobachtet, also stieß dieser Angriff nicht tief in die Provinz vor (Ruske 2007, 375). Die Brandschichten in Salzburg werden durch Münzen und Sigillaten um 170 datiert (Ruske 2007, 375). Ein anderer Angriff nach Noricum erfolgte aus dem Osten, aus Pannonien, was die Zerstörungen im nordöstlichen Teil erklären würde (Alföldy 1974, 153, 154; Ruske 2007, 375, 376). Bei dem markomannisch-quadiischen Einfall nach Italien könnten die

Horte im Süden der Provinz verborgen worden sein, wie die Brandschichten von Flavia Solva dies bezeugen (*Alföldy* 1974, 154). Dass Noricum nicht so schwer wie Pannonien betroffen war, zeigen die Rekrutierungen von Celeia, Solva, Teurnia und Juvavum für die Prätorianer Garde nach 171, also nach der Aktion von Pertinax (*Alföldy* 1974, 156; *Kovács* 2009, 231).

Über den Hort von Haunoldstein stehen uns nur noch Archivalien zur Verfügung. Anhand der neuen Angaben wurde er höchstwahrscheinlich im Laufe der Markomannenkriege verborgen und gehört in die Reihe der limesnahen und mit einer Grenzstadt verbundenen Hortfunde des norisch-pannonischen Raumes. Trotz seiner Mangelhaftigkeit bildet er einen Mosaikstein im historischen Geschehen, der neue Überlegungen und Diskussionen hervorruft.

LITERATUR

- Alföldy* 1974
Böhme 1975
Dembski 1977
Fischer 1994
Fitz 1990
Garbsch 1965
Gassner/Jilek/Ladstätter 2002
Groh 1996
Groh u. a. 2007
Hinkler 2012
Kenner 1869
Kovács 2006
Kovács 2009
Lőrincz 1990
Noll 1954
Occo/Mezzabarba 1683
Okamura 1990
Pollak 1994
Poyer 2013
Ruske 2007
- G. Alföldy: *Noricum*. London – Boston 1974.
H. W. Böhme: Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166–180 n. Chr.). *Jahrb. RGZM* 22, 1975, 153–217.
G. Dembski: Die antiken Münzschatzfunde aus Österreich. *Num. Zeitschr.* 91, 1977, 3–64.
Th. Fischer: Archäologische Zeugnisse der Markomannenkriege (166–180 n. Chr.) in Raetien und Obergermanien. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): *Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen*. Brno 1994, 341–354.
J. Fitz: A markomann háborúk. In: A. Mócsy/J. Fitz (Hrsg.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest 1990, 37–41.
J. Garbsch: Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. *Münchener Beitr. Vor- u. Frühgesch.* 11. München 1965.
V. Gassner/S. Jilek/S. Ladstätter: Am Rande des Reiches. Die Römer in Österreich. *Österreichische Geschichte* 15 v. Chr.–378 n. Chr. Wien 2002.
S. Groh: Die Insula XLI von Flavia Solva. Wien 1996.
S. Groh: V. Lindinger und H. Sedlmayer unter Mitarbeit von J. Coolen. Zur ländlichen Besiedlung im Hinterland von Mautern/Favianis – Methodische Grundlagen einer Untersuchung großräumiger Siedlungsstrukturen am Donaulimes. *Arch. Österreichs* 18/2, 2007, 56–63.
Ch. Hinkler: Ein markomannenkriegszeitlicher Brandhorizont aus der Munizipium Flavia Solva. *Arch. Österreichs* 23/1, 2012, 8–10.
Fr. Kenner: Die Römerorte in Nieder-Oesterreich. *Jahrb. Landeskde. Niederösterreich* 2, 1869, 119–214.
P. Kovács: *Fontes Pannoniae antiquae ab A. D. CLXVI usque ad A. D. CXCII*. Budapest 2006.
P. Kovács: Marcus Aurelius' rain miracle and the Marcomannic Wars. *Mnemosyne Suppl.* 308. Leiden 2009.
B. Lőrincz: A pannoniai csapatok részvételle a tartományon kívüli harcokban. In: A. Mócsy/J. Fitz (Hrsg.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest 1990, 83, 84.
R. Noll: Zur Vorgeschichte der Markomannenkriege. *Arch. Austriaca* 14, 1954, 43–67.
A. Occo/F. Mezzabarba: *Imperatorum Romanorum numismata, a Pompejo Magno ad Heraclium, nunc Augustorum iconibus, perpetuis historicoco-chronologicis notis, pluribusque additamentis illustrata et aucta, studio et cura Francisci Mediobarbi Biragi*. Mediolani 1683.
L. Okamura: Coin Hoards and Frontier Forts, Problems of Interpretation. In: H. Vettler/M. Kandler (Hrsg.): *Akten des 14. internationalen Limeskongresses Carnuntum*. Wien 1990, 45–48.
M. Pollak: Auswirkungen der Markomannenkriege beiderseits des westnorischen Limes. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): *Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen*. Brno 1994, 432–439.
R. Poyer: Der norische Limes in Österreich. *Fundber. Österr. Mat. B* 3. Wien 2013.
A. Ruske: Die Carnuntiner Schatzfunde. In: N. Alram/F. Schmidt-Dick (Hrsg.): *Numismata Carnuntina. Forschungen und Material*. Die an-

- Ruske 2011 tiken Fundmünzen im Museum Carnuntinum. FMRÖ 3/2. Wien 2007, 341–450.
- Scherrer 2002 A. Ruske: Die Fundregesten der antiken Münzhorte aus Österreich. Num. Zeitschr. 118, 2011, 53–182.
- Szaivert 2002 P. Scherrer: Mit Beiträgen von Michaela Kronberger und Wolfgang Szaivert, Cetium. In: M. Šašel Kos/P. Scherrer (Hrsg.): The autonomous towns of Noricum and Pannonia/Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Situla 40. Ljubljana 2002, 214–244.
- W. Szaivert: Vorläufige Bemerkungen zur Auswertung der Fundmünzen von Cetium. In: M. Šašel Kos/P. Scherrer (Hrsg.): The autonomous towns of Noricum and Pannonia/Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Situla 40. Ljubljana 2002, 236–243.

NOVÉ DOKLADY K POKLADU Z DOBY RÍMSKEJ V HAUNOLDSTEIN – NÁLEZ Z DOBY MARKOMANSKÝCH VOJEN V NORICU?

Péter Prohászka – Alois Stuppner

Súhrn

O historických udalostiach markomanských vojen medzi rokmi 166 a 180 máme k dispozícii iba nepočetné pramene, napríklad životopisy cisárov Scriptores Historiae Augustae, resp. fragmenty práce Cassia Dia. Práve preto využitie archeologickej, numizmatickej a epigrafickej prameňov, tak ako kocky mozaiky, upresňujú rekonštrukciu historických udalostí. Podobne je to aj s dolnorakúskym pokladom z Haunoldsteine, ktorého úplnú rekonštrukciu ani na základe nových údajov nemožno uskutočniť. Medzi spismi viedenského Oberstklämereramt sa nachádza list grófa Ledechowského, v ktorom informuje o poklade rímskych mincí a strieborných šperkov nájdených v katastri obce Haunoldstein. Gróf tu opisuje 29 denárov z doby cisárskej, zvyšné exempláre sa však roztačili. O sledovanom poklade odborná verejnosť sice bola informovaná, ale jeho ukrytie datovali do prvej polovice 2. stor. Na základe grófovho listu sa nález našiel v jari roku 1866, a to na mieste Pielachhäuser v obci Haunoldstein. Väčšinu nájdených predmetov nálezcova predal, ale podľa jeho výpovede sa tam našlo viac ako 900 minci. Poklad obsahoval ešte jeden veľký prsteň a striebornú fibulu, ktorá sa však dostala do fondu Kunsthistorisches Museum. Ide o noricko-panónsku dvojgombíkovú fibulu typu Garbsch A236m, ktorá sa používala v prvej polovici 2. stor. Z 29 opísaných minci sa najstaršie začínajú razbou Vespasiana a končia razbou denára (RIC 441) Marcus Aurelius Divus Antoninus Pius. Tento typ denára začali raziť v Ríme po roku 161.

Z Podunajska poznáme viac ako dva tucty nálezov minci z obdobia rokov 166 a 180. Sledovaný poklad s 900 mincami a dvomi striebornými predmetmi patrí v skúmanom období medzi väčšie celky, ktoré predstavovali značný majetok. Na druhej strane tu ide o depot s predmetmi rôznej proveniencie, aké sa našli iba v Zalahosszúfalu a Stari trg. Lokalita z územia Norika je významná aj tým, že z tejto provincie poznáme relatívne málo pokladov.

Pokiaľ nálezy z Haunoldsteine skutočne ukryli v období markomanských vojen, ide o dôležitý prameň, ktorý dokumentuje vojenský zásah barbarov aj v tomto priestore. Už roky sa vedie kontroverzná diskusia o tom, ako hlboko a kedy zaútočili na územie Norica. Jediným písomným prameňom je zmienka v Scriptores Historiae Augustae vita Pertinaci, podľa ktorej P. Helvius Pertinax akonáhle bol vymenovaný za veliteľa legie I adiutrix okamžite vyhnal barbarov z Norica a Raetie. To poukazuje nato, že obidve provincie okupoval nepriateľ. O veľkosti a vážnosti okupácie a nim spôsobených škôd existujú rozdielne názory. Dnes už situáciu diferencovanejšie vidí bádanie, pretože na mnohých miestach ako Wels a Enns novšie výskumy nepotvrdili pustošenie. Na druhej strane na viacerých polohách mesta Salzburg boli pozorované rozsiahle spálené horizonty, ktoré na základe datovateľných predmetov patria do obdobia markomanských vojen. Západne od Haunoldsteina, na území Aelium Cetium (St. Pölten), zaznamenali taktiež pomerne široký spálený horizont, v ktorom nájdené mince končia rokom razby okolo 170. Neďaleko Haunoldsteina, v tábore Pöchlarm, zas vôbec nezaznamenali stopy po spustošení. Na základe uvedených údajov rozsah spustošenia možno regionálne ohraničiť na územia, ktoré potvrdzujú Alföldyho názor o smere útokov a o tom, že Germáni prenikli do Norica z viacerých smerov.

Obr. 1. Topografická poloha náleziska Pielachhäuser pri Haunoldsteine. Výsek Östereichische Karte 1 : 50 000, List č. 55. Nálezisko označené hviezdou.

Obr. 2. Noricko-panónska dvojgombíková spona z Pöchlamu (podľa *Garbsch 1965, 44, obr. 13: 7*).

Obr. 3. Nálezy mincí z druhej polovice 2. storočia z Norica, Panónie a Dalmácie. Haunoldstein označené hviezdou (podľa *Ruske 2007, 374*, mapa 3: 1).

Obr. 4. Rímske sídliská z oblasti Treisentalu, Dunkelsteinerwaldu a Pielachtalu. Pielachhäuser označený hviezdou (podľa *Groh a kol. 2007, 57*, obr. 1). Legenda: a – Kastell; b – Municipium; c – lokalita; d – poklad mincí.

Preklad PhDr. Gabriel Nevizánsky, CSc.

Dr. Péter Prohászka
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
prohaszkapeter1975@gmail.com

Ass.-Prof. Mag. Dr. Alois Stuppner
Institut für Urgeschichte und Historische Archäologie
Universität Wien
Franz Klein-Gasse 1
A – 1190 Wien
alois.stuppner@univie.ac.at

MÄHREN ZUR ZEIT DER MARKOMANNENKRIEGE¹

Forschungsstand und neue Probleme

Jaroslav Tejral

Key words: Marcomannic wars, Moravia, Roman fort at Mušov, dating of Roman military presence, the end of the Roman occupation

Klíčová slova: markomanské války, Morava, římská pevnost v Mušově, datování římské vojenské přítomnosti, konec římské okupace

Morava at the time of Marcomannic Wars. State of the research, new problem

The paper is devoted to the body of archeological evidence relating to the Roman military presence at the time of Marcomannic Wars in the area north to the Danube and in Moravia (Czech Republic). It provides a summary of new informations during the successive grant projects in the past twenty years. Special attention has been paid to the results of the long term excavations of the Roman fort at Mušov nearby Mikulov and its neighbourhood. Furthermore the paper tries for a reappraisal of the dating and significance of the well-known princely grave discovered in the eighties of the past century in the vicinity of Roman fort and reveals new views on the problem of the aftermath of the wars and its chronology.

ZUR FRAGE DER RÖMISCHEN MILITÄRISCHEN PRÄSENZ IN VERGANGENHEIT UND GEGENWART

Bei dem Problem der römischen militärischen Anwesenheit im norddanubischen Raum nimmt allerdings immer noch die riesige Anlage bei dem ehemaligen Ort Mušov, heute Katastralgebiet Pasohlávky, eine erstrangige Stelle ein. Obwohl schon die früheren systematischen Grabungen von A. Gnirs in den Jahren 1926–1928 hier römische Bauten und Kleinfunde nachgewiesen haben (*Gnirs 1928; 1931, 9 ff.; 1976, 80 ff.*), wurden diese verschieden interpretiert. Insbesondere über die tatsächliche Bedeutung der ehemaligen Baustrukturen waren verschiedene diverse Erklärungen im Umlauf (eine Übersicht s. *Genser 1986, 702 ff.; Tejral 1986; 2002*). Wenn auch ein Teil der Forscher den Ausbau der hiesigen Objekte erst in die Zeit der Markomannenkriege setzte und als einen echten Militärstützpunkt betrachtete (*Dobiáš 1964, 215, 261, Anm. 180; Swoboda 1964, 55*), waren die übrigen zu einer wesentlich früheren Zeitstellung gekommen (*Křížek 1980; Pitts 1987, 223*) und dachten an eine friedliche Funktion als Handelsstation, Sitz des germanischen Fürsten etc. (*Böhme 1975, 190 ff.; Fitz 1965, 73*).

Die hier zum Ausdruck gebrachten Ansichten herrschten in der Literatur beinahe bis Ende der 1980er Jahre. Erst mit der Wiederaufnahme der Grabungen durch das Archäologische Institut der AV ČR in Brno unter Leitung des Autors am Ende der siebziger und vor allem ab der Mitte der achtziger Jahren des vorigen Jahrhunderts nahm die Sache allmählich eine Wendung. Ab den neunziger Jahren des vorigen Jahrhunderts wurden hier die Arbeiten unter finanziellen Förderung von zahlreichen Projekten der Grantagentur AW CR und Grantagentur CR mehr als ein Vierteljahrhundert weiter ausgeübt. Heutzutage werden die Grabungen vom Team der jüngeren Kollegen mit Herrn Komoróczy an der Spitze fortgesetzt.

Der erste Schritt bei der Erklärung der Funktion und Datierung der Anlage bedeutete die Untersuchung des mächtigen Aufschüttungswalles und des Grabens (die von A. Gnirs für vorgeschichtlich

¹ Der Artikel ist eine überarbeitete Version des Beitrags, der auf dem 24. Internationalem Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum im Jahre 2012 in Smolenice präsentiert wurde.

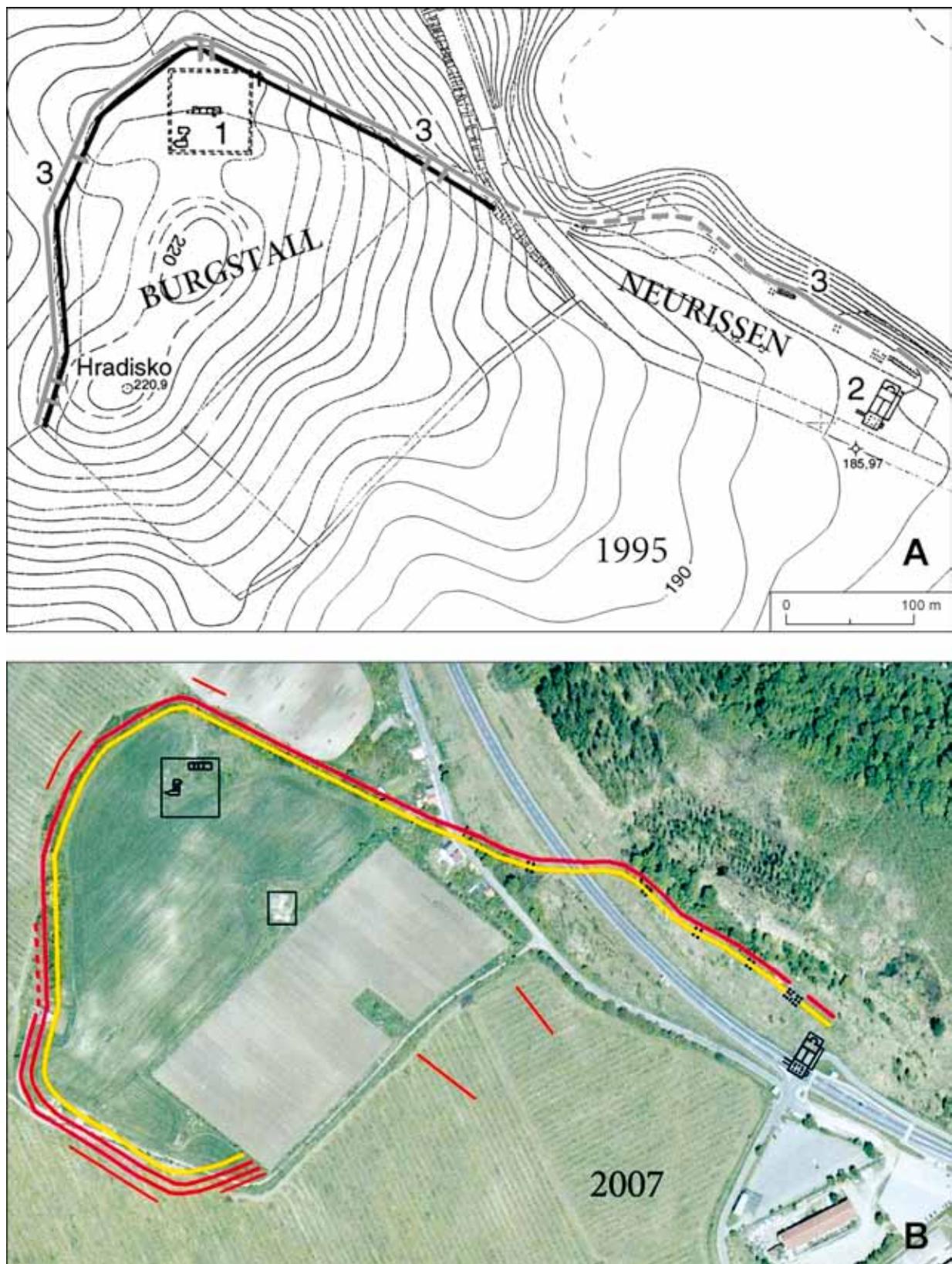


Abb. 1 Mušov-Burgstall. A – Stand der Forschungen bis dem Jahre 1995. 1 – von A. Gnirs (1931; 1976) entdeckte römische Bauten mit der vermuteten Umfassungsmauer; 2 – römische Strukturen in der Flur Neurissen; 3 – römische aus der Holz-Erde-Mauer und aus dem Spitzgraben bestehende Umwehrung. B – Forschungsstand im Jahre 2007 mit den neu festgestellten Doppel-und mehrfachen Gräben.

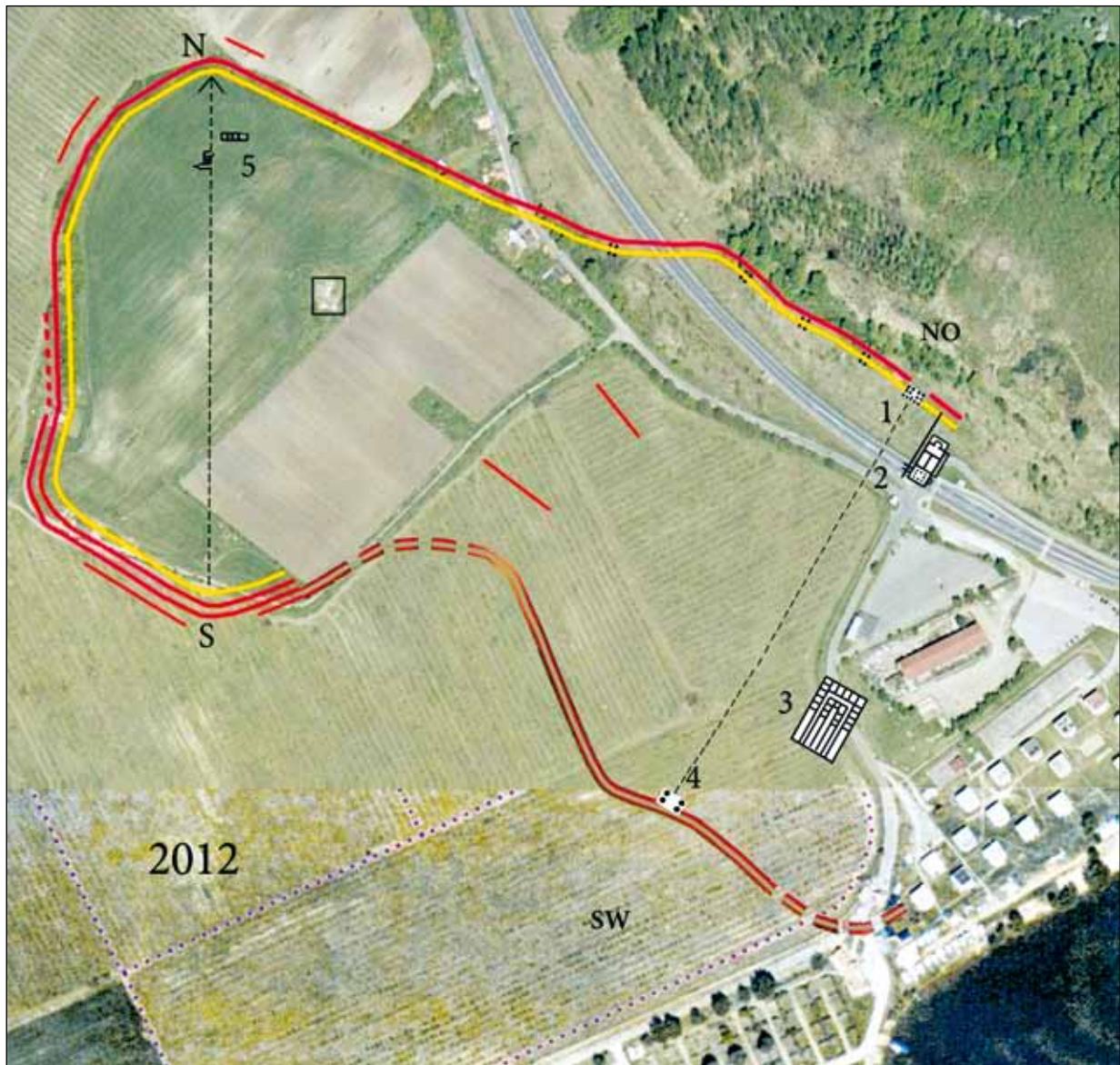


Abb. 2. Mušov-Burgstall. Stand im Jahre 2012. 1, 2 – die Toranlage und das Gebäude mit Apsis in der Flur Neurissen; 3 – Militärspital; 4 – Toranlage im südlichen Teil des befestigten Areals; 5 – Baustrukturen am Gipfel des Burgstallberges (alles schematisch skizziert; nach B. Komoróczy u. a. 2010).

gehalten wurden) in achziger Jahren des vorigen Jahrhunderts. Die Grabungen haben die römische Datierung dieser umfangreichen, aus einer Holz-Erde Mauer und einem typischen Spitzgraben bestehenden Fortifikation bestätigt (Abb. 1: A). Die Gnirsche Ansicht über die viereckigen Umfassungsmauern um die beiden am Gipfel des Burgstallberges befindlichen römischen Bauten wurde dagegen in Zweifel gezogen. Durch weitere Terrainarbeiten in den folgenden Jahren wurde darüber hinaus festgestellt, dass die Anhöhe des Burgstallberges in der Tat auch an der nördlichen, westlichen und südlichen Seite durch mächtige fortifikatorische Einrichtungen mit vorgelegtem Doppelgraben gesichert wurde (Abb. 1: B). Der weitere Verlauf der Befestigung in östliche Richtung war aber bis zum Jahre 2007 unbekannt.

Im Grunde genommen haben die Entdeckungen den militärischen Charakter der Anlage nachgewiesen. Außer fortifikatorischen Einrichtungen und den Ziegeln der 10. Legion G. PF. legen davon insbesondere Hunderte von Schuhnägeln römischer *caligae*, eine große Anzahl an Waffen und Ausrüstungsgegenständen, darunter Schuppen-, Schienen und Ringpanzern, Helmbruchstücke, Cingulumbeschläge, Schwertortbänder etc. ein eindeutiges Zeugnis ab. Anhand des Fundmaterials und der Fundmünzen wurde die Datierung der Anlage vor allem in die zweite Hälfte des 2. Jh.s, d. h. in die Zeit der Mar-

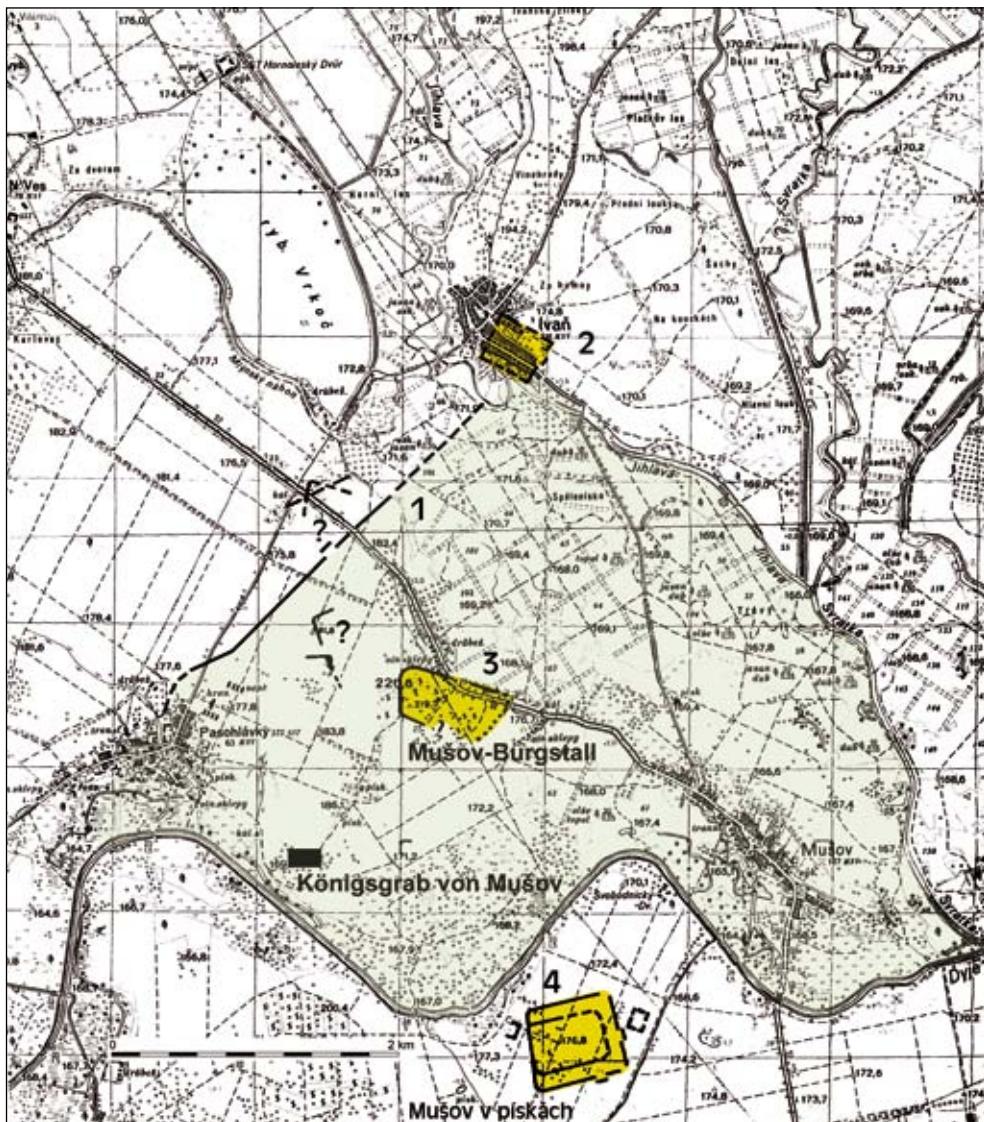


Abb. 3. Römische Umwehrungseinrichtungen mit temporären Lagern und die Lage des Fürstensgrabes in der Region von Mušov. 1 – Langgraben mit einer Toranlage; 2 – temporäres Lager bei dem Dorf Ivaň; 3 – Mušov-Burgstall und Neurissen; 4 – Marschlagerkonzentration in der Flur „V pískách“.

komannenkriege präzisiert (Tejral 1994a, 27–60; 1994b, 209–324; 1999a, 829–851; 1999b, 81–164; 2002, 425–433; 2009a, 81–92; 2014; Tejral/Komoróczy 2008; Komoróczy 2008a, 391–438). Es wurde demzufolge angenommen, dass die riesige befestigte Anlage am Burgstallberg und die militärischen Installationen in ihrer Umgebung ein Fundament der römischen militärischen Besatzung im gesamten Gebiet nördlich von Carnuntum und ein logistisches Zentrum waren (vgl. Komoróczy 2009, 121, 122; 2010, 49, 50). Entsprechend der Erwähnung in der Historia Augusta und bei Cassius Dio (Kehne 2001b, 313) von einer Absicht des Marcus Aurelius, die Provinz Marcomannia zu errichten, wurde hier gleichzeitig eine Keimzelle der künftigen römischen Verwaltung vermutet.

Auf der anderen Seite boten die bereits in den Jahren 1993–1994 vom Institut der archäologischen Denkmalpflege in Brno in der benachbarten, am östlichen Fuß des Burgstallberges liegenden Flur Neurissen, durchgeführte Rettungsgrabungen einen triftigen Grund zum Nachdenken und Umwertung der bisherigen Ergebnisse (Abb. 1: A; 2). Die Datierung und Interpretation der hier entdeckten Baustrukturen und Funde in die Zeit des augusteischen Feldzuges gegen Marbod im Jahre 6 n. Chr. (Bálek/Šedo 1996, 399–414) hat eine kontroverse Diskussion veranlasst. Anhand der archäologischen (Komoróczy 2006,

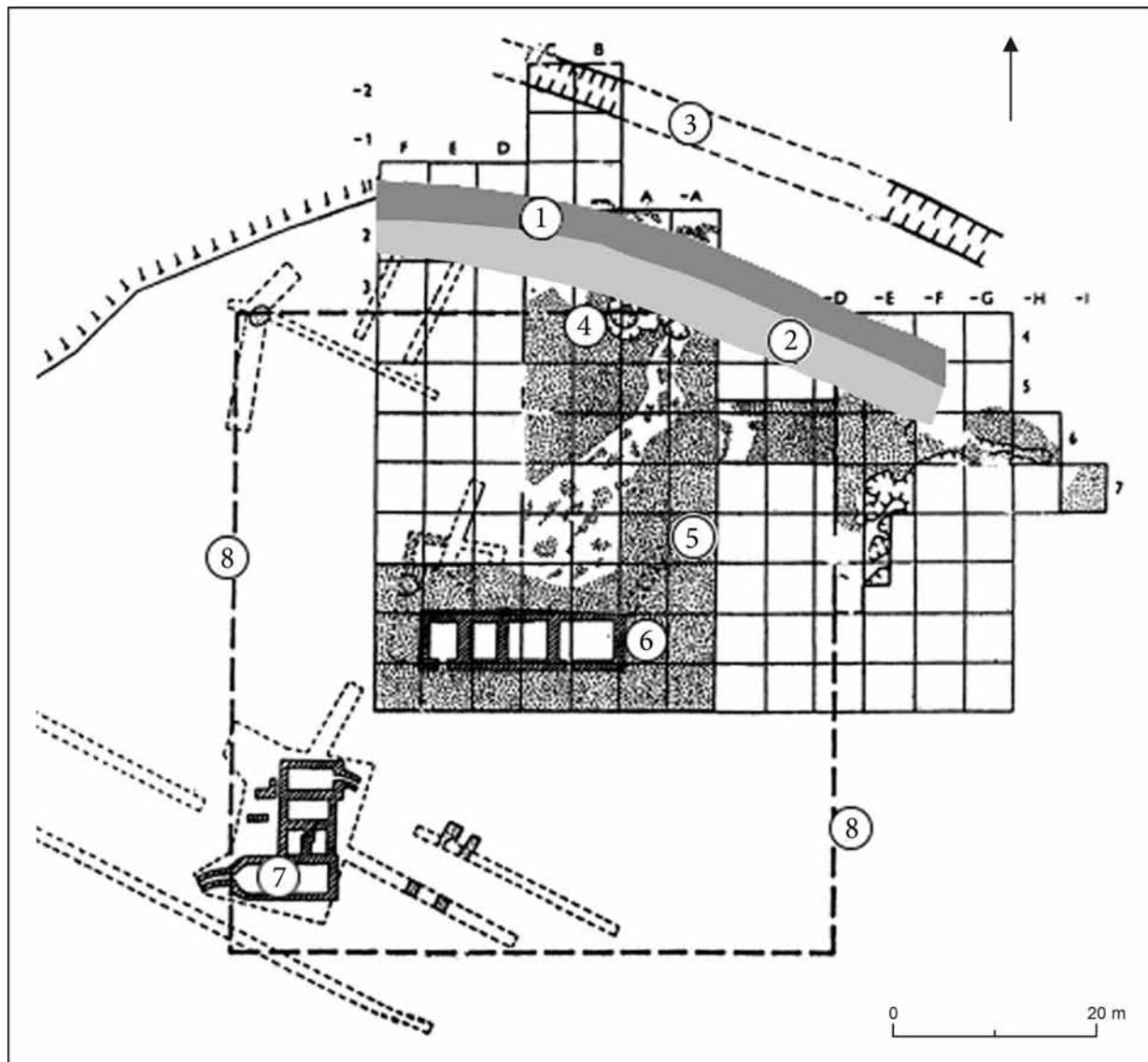
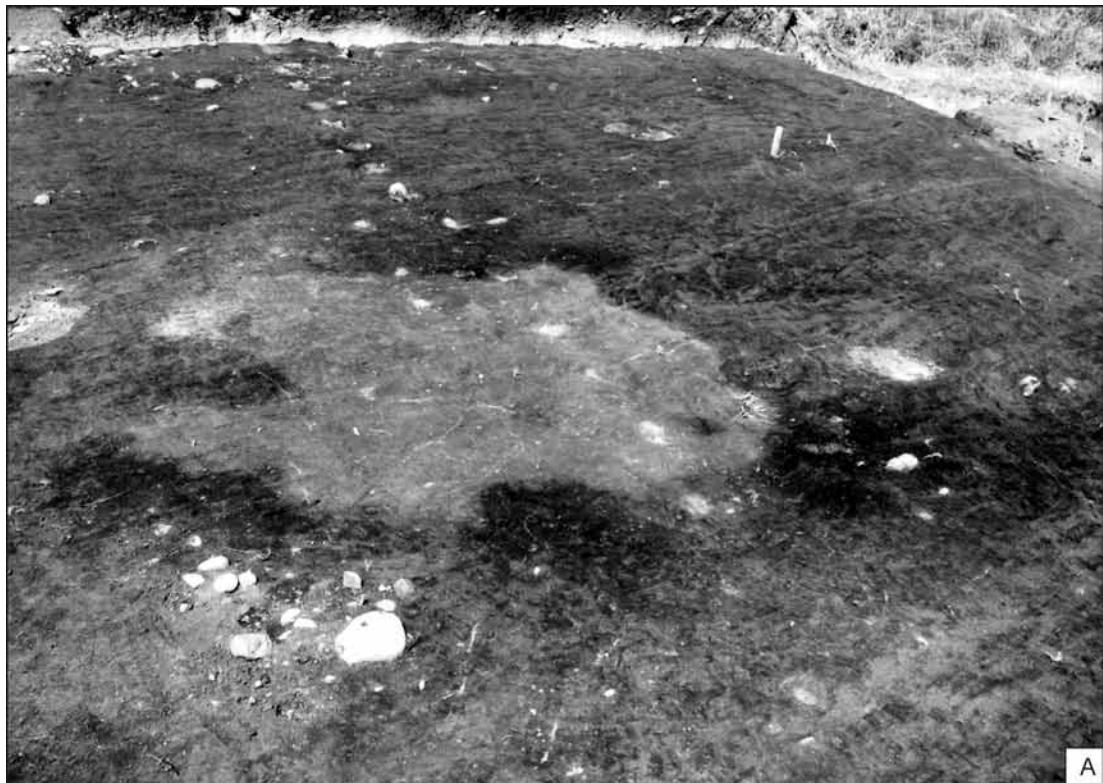


Abb. 4. Ergebnisse der Revisionsgrabungen bis dem Jahre 1990. NW Teil des Burgstallberges. 1 – Holz-Erde Mauer; 2 – Wallrutschmaterial aus dem Wallaufbau; 3 – Spitzgraben; 4 – nachträglich eingetieftes, germanisches Objekt; 5 – Reste des römischen Kiespflasters; 6 – sog. Kommandantenhaus; 7 – Badeanlage; 8 – vermutliche Umfassungsmauer.

155–204), als auch historischen Argumenten wurde nichtsdestoweniger diese These eher in Zweifel gezogen oder sogar abgelehnt (Kehne 2001a, 294; 2006; Salač 2009).

In der unmittelbaren Umgebung des Burgstallberges stehen auch andere Befunde, die in der Vergangenheit entdeckt wurden, zur Erwähnung. Außer der riesigen Marschlagerkonzentration südlich der Anlage stellt der mehr als 2 km lange Rest eines riesigen Spitzgrabenwerks mit klassischer Torsicherung, der in Nordost-Südwest-Richtung verläuft (Abb. 3: 1) und ursprünglich die Umschließung des gesamten, römischen Gebietes am Zusammenfluss von Iglau und Thaya im Ausmaß von etwa 9 km² bezweckte, eine weitere Überraschung dar (Bálek/Sedo 1998, 163, Abb. 4; Taf. II; Komoróczy/Vlach 2010, 252, Abb. 7).

Frappante und für die Lösung der uns interessierenden Fragen entscheidende Ergebnisse haben aber neuerlich die Entdeckungen erbracht, die durch das Verdienst mehrerer Rettungsgrabungen nach 2008 getätigt wurden. Was die Anlage von Mušov alleine betrifft, hat sich gezeigt, dass ihre gesamte Fläche etwa 34 ha umfasst, die durch fortifikatorische Einrichtungen in einer Länge vom 2,6 km umgeben wurde (Abb. 2). Es ist aber insbesondere gelungen, die Fortsetzung der Wehranlage in östliche Richtung und weitere Objekte freizulegen, darunter ein teilweise erhaltener Grundriss eines riesigen Holz-Erde



A



B

Abb. 5. Mušov-Burgstall. A – verbrannte hölzerne Konstruktion der Holz-Erde Mauer. Die Pfostenstellungen zeichnen sich durch durchgefallene, helle Lehmschicht der Wallaufschüttung; B – Reste der auf der Luft getrockneten Ziegeln in der Verfüllung des Grabens.

Gebäudes, das eine prominente Stellung einnimmt (Komoróczy 2010, 52 f., Abb. 7; Komoróczy u. a. 2010, 25 f. mit Abb.). Diese imposante, geräumige Baustuktur kann einwandfrei als Militärsipital – *valetudinarium* erklärt werden (Komoróczy 2010, 52f; Komoróczy u. a. 2010, 26) und im Folgenden von Kollegen B. Komoróczy wohl eingehend behandelt wird. Entsprechende Baueinrichtungen von solchen Ausmaßen wie hier entdeckt, sind ganz mehrheitlich oder fast ausschließlich in dauerhaften „*castra*“ bzw. Legionslagern bekannt (Dyczek 1993; 1997; Johnson 1983, 159 f., Abb. 117; Petrikovits 1975, 98–102). Sie wurden überwiegend aus Stein gebaut, aus Holz, wie in Mušov, sind sie vor allem aus großen Befestigungen der augusteischen Periode, wie etwa von Haltern (Kühlborn 1995, 92; Schnurbein 1981, 33 f.), bekannt. Eine flavische Datierung des Spitals aus Inchtuthill in Nordbritannien (Pitts/St. Joseph 1985, 91 ff., Abb. 20) legt ein Zeugnis dafür ab, dass die Holzkonstruktionen allerdings auch später verwendet worden sein konnten. Obwohl für eine genauere Zeitstellung des Objektes mangelt es leider an chronologisch empfindlichen Fundtypen, ist jedenfalls seine Orientierung von hervorragender Bedeutung. Überraschend liegt die Längsachse der *valetudinariums* genau in der gleicher NO-SW Richtung, wie die Längsachse des schon mehrmals diskutierten Wohnhauses mit Apsis in der Flur Neurissen (Abb. 2: 2). Nicht ohne Interesse in diesem Zusammenhang zeigt sich der zweifache Spitzgraben der Befestigungsanlage an der südlichen Seite des behandelten Areals, der durch die massive Pfostenkonstruktion des gewaltigen Tores unterbrochen wurde. Beachtenswert dabei ist, dass das Tor sich praktisch gegenüber der zweitürmigen Toranlage befindet (Abb. 2: 1, 4), die früher in der Flur Neurissen untersucht wurde (Bálek/Šedo 1996, 404 ff., Abb. 4–6; 22; Komoróczy 2010, 50 f., Abb. 5–6; Komoróczy u. a. 2010, 22 mit Abb.). Für einen räumlichen und funktionellen Zusammenhang aller im östlichen Teil der befestigten Fläche befindlichen Baustrukturen, des Spitals, des Wohnhauses in der Flur Neurissen und beider Toranlagen innerhalb einer gemeinsamen und geschlossenen Baudisposition, spricht eindeutig auch die Verbindungsline beider Tore, die ebenfalls NO-SW Richtung orientiert ist. Alle stellen eigentlich wohl einen differenten und separaten Baukomplex gegenüber den Gebäuden auf dem relativ entfernten Burgstallgipfel dar, die darüber hinaus anders, nämlich nach den Himmelsrichtungen orientiert sind (Abb. 2: 5). Gewisse Unterschiede gibt es auch in den Konstruktionen der fortifikatorischen Einrichtungen. Während die östlichen Teilen der riesigen Anlage, in der Nähe des Erholungscamps Pasohlávky und an der nördlichen Terrassenkante der Flur Neurissen offensichtlich nur einphasig waren, zeigen die Untersuchungen der Wehranlagen am Burgstallberg ein anderes Bild. Die Schnitte durch den Aufschüttungswall haben bestätigt, dass die Wehranlage in zwei Phasen gebaut oder eher repariert wurden. Von der hölzernen Konstruktion der ersten Phase, die klare Spuren des Brandes aufweist, wurden am nördlichen Abschnitt der Wallanlage eine Reihe der zur hinteren Bohlenwand gehörenden Pfostenstellungen freigelegt (Abb. 5: A). Mehrere Phasen lassen sich auch in der Struktur der Wallaufschüttung bemerken, die in den oberen Schichten eine klare Überbauung aufweist. Die Front und wohl auch die hintere Seite der Befestigungsmauer war in der jüngeren Phase mit einem Mantel luftgetrockneter Ziegeln verkleidet, deren abgestürzten Reste sich teilweise auf den Wallabhängen und in der Verfüllung des inneren Grabens deutlich zu erkennen geben (Abb. 5: B).

Ob das unterschiedliche archäologische Erscheinungsbild der Fundlage im westlichen, erhöhten Teil des Burgstallberges, woher eine ausreichende Anzahl an gut datierbaren und in die zweite Hälfte des 2. Jh.s zuweisbaren Funde und Befunde vorliegt, und im östlichen Teil, wo es an die chronologisch empfindlichen Artefakte mangelt, nur scheinbar ist und nicht nur durch neuzeitliche radikale Störungen und Bodenverlegungen beim Bau des Wasserreservoirs „Nové Mlýny“ in den östlichen, dem Erholungscamp Pasohlávky anschließenden Arealen verursacht wurde, bleibt offen. Allerdings auch an dieser Stelle lässt sich, was aus den bisher publizierten Berichten hervorgeht, jüngere, mit der späteren Phasen am Burgstall vergleichbare Aktivitäten voraussetzen. Es scheint nunmehr, dass diese Spuren sich in relativ seltenen Fällen, vornehmlich in eingetieften Objekten, Gruben, Öfen etc. erhalten haben, die vor dem modernen Bodenabbaum bei der Bau des Wasserreservoirs „Nové Mlýny“ bewahrt worden waren. Hierher dürfte wohl auch das angebliche Skelettgrab mit einer klar arituell, in der mäßigen Hockerlage bestatteten Person zugezählt werden (Komoróczy/Vlach 2010, Abb. 3). Die Bestattung erinnert stark an das bekannte Doppelgrab von Canterbury, wo zwei Leichname mit Schwertern wohl in Hast in die unregelmäßige Grabgrube auf eine Weise geworfen und vergraben wurden (Abb. 6), die den damaligen, provinzialrömischen Funeralgewohnheiten kaum entspricht (Miks 2007, 556; Tatton-Brown 1978, 361, Abb. 1). Die in der oben erwähnten Bestattung von Mušov gefundene provinzialrömische Kniefibel entzieht sich keinesfalls der in die zweite Hälfte des 2. Jh.s. fallenden Datierung.

Trotz unbestrittenen Erfolgen warfen die neuen Entdeckungen, insbesondere im Kontext der früheren Feststellungen sowohl am Gipfel des Burgstallberges, als auch in der Flur Neurissen jedenfalls,

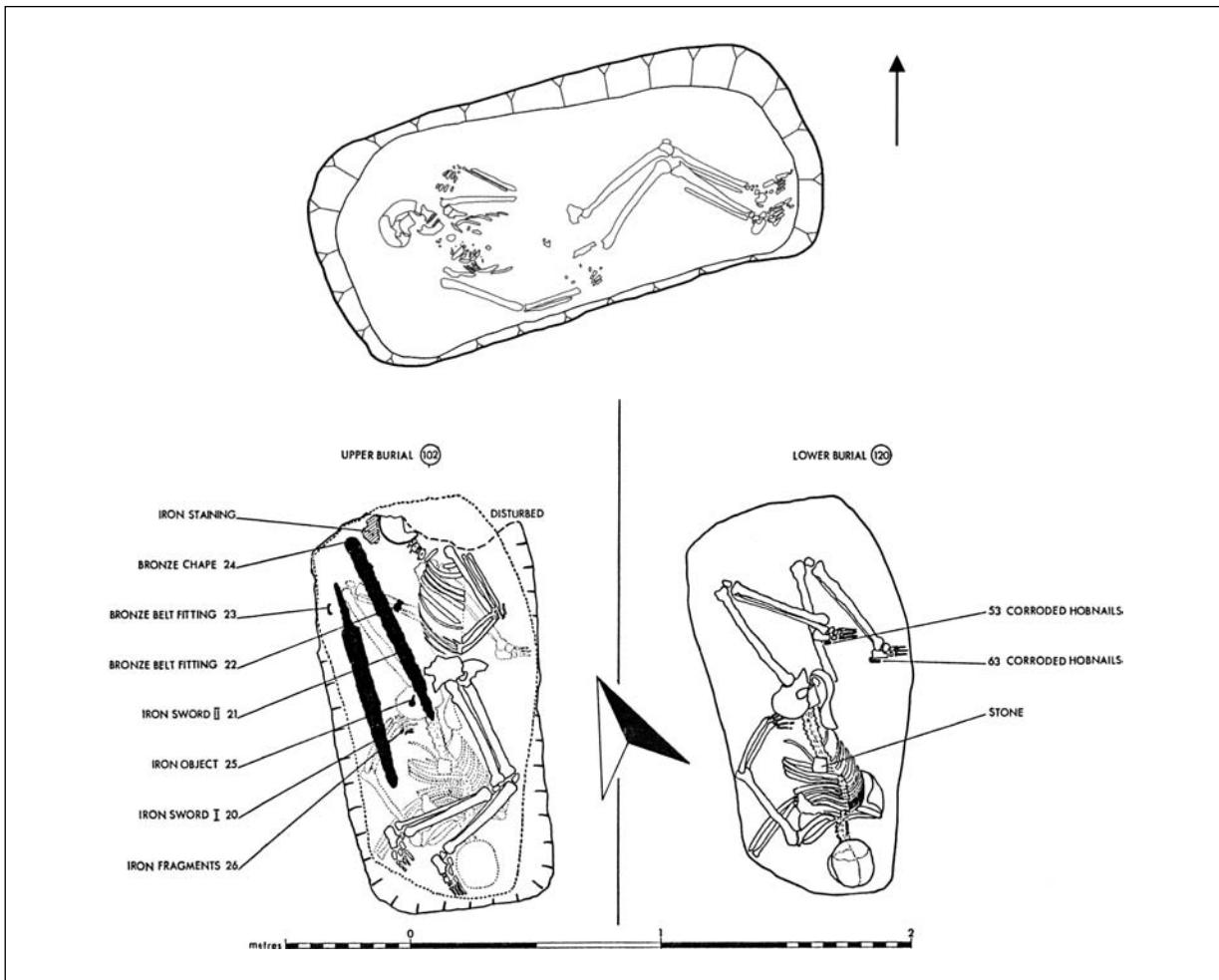


Abb. 6. Unrituell bestattete Person im östlichen Teil der befestigten Anlage (nach Komoróczy/Vlach 2010, Abb. 3) und eine Parallel aus Canterbury (nach Tatton-Brown 1978).

mehrere Fragen auf. Obwohl ihre definitive Beantwortung erst in der Zukunft zu erwarten ist, erlaube ich mir einige Anmerkungen zum Problem beizufügen.

Wenn auch die Ergebnisse der Grabungen klar nachgewiesen haben, dass der Schwerpunkt römischer militärischer Aktivitäten in der Umgebung von Mušov und somit auch in Mähren aufgrund der Klein- und Münzfunde in der Zeit der Markomannenkriege liegt, bleibt die Frage nach einer unterschiedlichen Datierung eines Teiles der hier untersuchten Objekte und Strukturen weiterhin offen. Besonders aber die Entdeckungen der jüngsten Zeit haben in das Problem weitere Streitpunkte, aber auch neue Aspekte, hineingetragen. Zu einer auffälligen Erscheinung zählte der gewissermaßen unterschiedliche Fundniederschlag, der am Gipfel des Burgstallberges einerseits und in östlichen oder südöstlichen Teilen des befestigten Areals, samt der schon untersuchten Flur Neurissen zum Ausdruck kommt.

Während auf der erhöhten Stelle im nordwestlichen Zipfel des Burgstallberges ein aus dem Bad und einem Wohnhaus bestehender Baukomplex im Fachwerk mit Mörtelputz errichtet wurde, der am meistens an eine „*mansio*“-artige Einrichtung bzw. an eine Residenz der höchstgestellten militärischen Funktionäre erinnert und überzeugend in die Zeit der Markomannenkriege datiert (Abb. 2: 5; 4: 6, 7), stellen sich die an den östlichen, entgegengesetzten und niedriger gelegenen Teilen der Fundstelle Verhältnisse anders und weniger klar dar. Wenn auch die schlüssige Antwort der Kollegen, die hier und in der Umgebung die Grabungen und eine umfangreiche Prospektion unternommen haben zu erwarten ist, ist schon eins heute klar: die im westlichen Teil sich befindlichen Gnirschen Bauten auf dem Burgstallgipfel einerseits und jene in der Flur Neurissen und insbesondere jene im östlichen Teil der Anlage neu entdeckten

Strukturen andererseits zeigen zwei verschiedene, voneinander getrennte und wohl chronologisch abgestufte Verbauungssysteme. Angesichts der Kongruenzen in der Orientation und Baudisposition dürfte allerdings dieselbe Zeitstellung sowohl für die Befunde in Neurissen, als auch für das Militärspital bzw. das zweite Tor in den südöstlichen Teilen der Befestigung gelten.

Anhand der Situation in den östlichen Teilen des befestigten Areals, insbesondere der hier erhaltenen Bastrukturen und ihrer räumlichen Disposition, könnte man sogar schließen, dass es sich hier um Reste eines regelrechten, vielleicht unvollendeten großen Legionslagers gehandelt haben dürfte, dessen Ausbau mit jener am Gipfel des Burgstallberges fundmäßig am besten vertretene Spätphase zeitlich wohl nicht überreinstimmt. Damit stellt sich allerdings die Frage nach der Datierung und der ereignisgeschichtlichen Interpretation der hier besprochenen Befunde.

Obwohl die Funde am westlich situierten Burgstallberg eine Phase der römischen Anwesenheit in der Zeit der Markomannenkriege verlässlich belegen (s. unten), verführt die Lage im östlichen Teil der Befestigungsanlage manchmal zu einer Vermutung, dass die hiesigen Strukturen bereits länger vor den Markomannenkriegen errichtet werden sein könnten. Vor allem kommt die schon früher vorgelegte These in Betracht, welche die auffälligsten Bauten in der Flur Neurissen als einen archäologischen Niederschlag des unter Tiberius unternommenen Feldzuges im Jahre 6. n. Chr. ansieht. Ihre Begründung stützte sich auf zwei Aucissafibeln, ein Gürtelblech und einige andere, doch extrem seltene und z. T. problematische Artefakte. Es wurde dabei auch aus der typologischen Analyse der Bauart der Befestigungsmauer und des zweitürmigen Tores ausgegangen (Bálek/Šedo 1996).

Obwohl die frühe Datierung der Bastrukturen in Neurissen auf Grund der neueren historischen und archäologischen Quellenanalysen als eher unwahrscheinlich angesprochen wurde (s. oben), überdauern die Bedenken über die Deutung der Anlage und das endgültige Wort wurde noch nicht gesprochen. Wenn auch die frühere römische Präsenz sich im beschränkten Maße anhand der ganz vereinzelten Fundtypen nicht ausschließen lässt, ist die kontextuelle Bindung dieser Artefakte an die entdeckten Befunde problematisch. Ebenfalls ist das einzige bekannte Dendrodatum so singulär und stratigraphisch umstritten, dass diese keine ernsten Schlussfolgerungen erlaubt (Tejral 2014, 241). Dieselbe Unsicherheit gilt auch für die Datierungen anhand der Tortypen, insbesondere in der Flur Neurissen, weil sich die Laufzeit von verschiedenen Typen der militärischen Bastrukturen in hölzerner Ausführung nicht oder schwierig chronologisch abschätzen lässt (Groh 2015, 167 ff., bes. 173 f.).

Es wäre übrigens auch an andere Aktivitäten der römischen Armee zu denken, die auch später Richtung Norden ausgerichtet waren und wohl zur Sicherung des Vorfeldes von Carnuntum und der Handelskommunikation entlang der Bernsteinstraße gedient haben sollten. Aber, wie auch in den Jahren der Domitianischen Kriege, eigentlich der ersten größeren Bedrohung der Provinzen seitens der Barbaren vor den Markomannenkriegen, bzw. in der Zeit der Regierung von Antonius Pius (Droberjar/Sakař 2000, 26), sind überzeugende Belege für einen ähnlichen Schritt der Römer aus historischen, besonders aber aus archäologischen Gründen bislang nicht einfach herauszufinden. Es fehlen bisher am Burgstall jede in die flavische Zeit datierbare Militärfunde und Artefakte. Obwohl ein Aufbau eines großen Legionslagers so tief in barbarischem Hinterland im 1. Jh. bzw. im frühen 2. Jh. nach einigen Ansichten nicht völlig ausgeschlossen ist, bleibt diese Möglichkeit weiter ebenfalls nur im Bereich der Spekulationen.

Angesichts der Umstände und des übrigen, ausschlaggebenden Fundniederschlags in der Region am Thaya – Schwarza Zusammenfluss steht es aber jedenfalls dafür, auch die Jahre der Markomannenkriege bei der Erklärung der Mehrphasigkeit der Anlagen in Mušov zu überlegen, in deren Rahmen mehrere Feldzüge nach Norden und besonders zwei große Offensiven, die in der Zeit des ersten und des zweiten Markomannenkriegs, stattfanden. Mit dem zweiten Markomannenkrieg und somit mit der Schlussphase der römischen Präsenz am Burgstall wäre es relativ verlässlich, die spätesten römischen Umbauten und das reichhaltige Vorkommen der spätantoninischen Waffen- und Ausrüstungsgegenstände mit dem entsprechendem Münzspektrum zu verbinden. Die mögliche frühere Bauphase, durch die oben erwähnten Bastrukturen in der Flur Neurissen, das *valetudinum*, zwei gegenübergestellte Toranlagen bzw. durch die erste Phase der Holz- Erde- Befestigung repräsentiert, entspräche dann den Jahren der ersten *expeditio*, insbesondere jener erfolgreichen Offensive, die um 172 n. Chr. unternommen und direkt gegen den Stamm der Markomannen gezielt worden war, welchen es übergehend zu pazifizieren gelang.

Falls wir der Prämisse folgen, dass die Bautätigkeit an der Stelle und beide hauptsächliche Ausbauhorizonte bzw. übrige Umbauten nur auf verschiedene Phasen der Markomannenkriege zeitlich beschränkt sind, was allerdings nicht unbedingt gelten muss, bietet sich ein gewisser Vergleich mit dem Schicksal

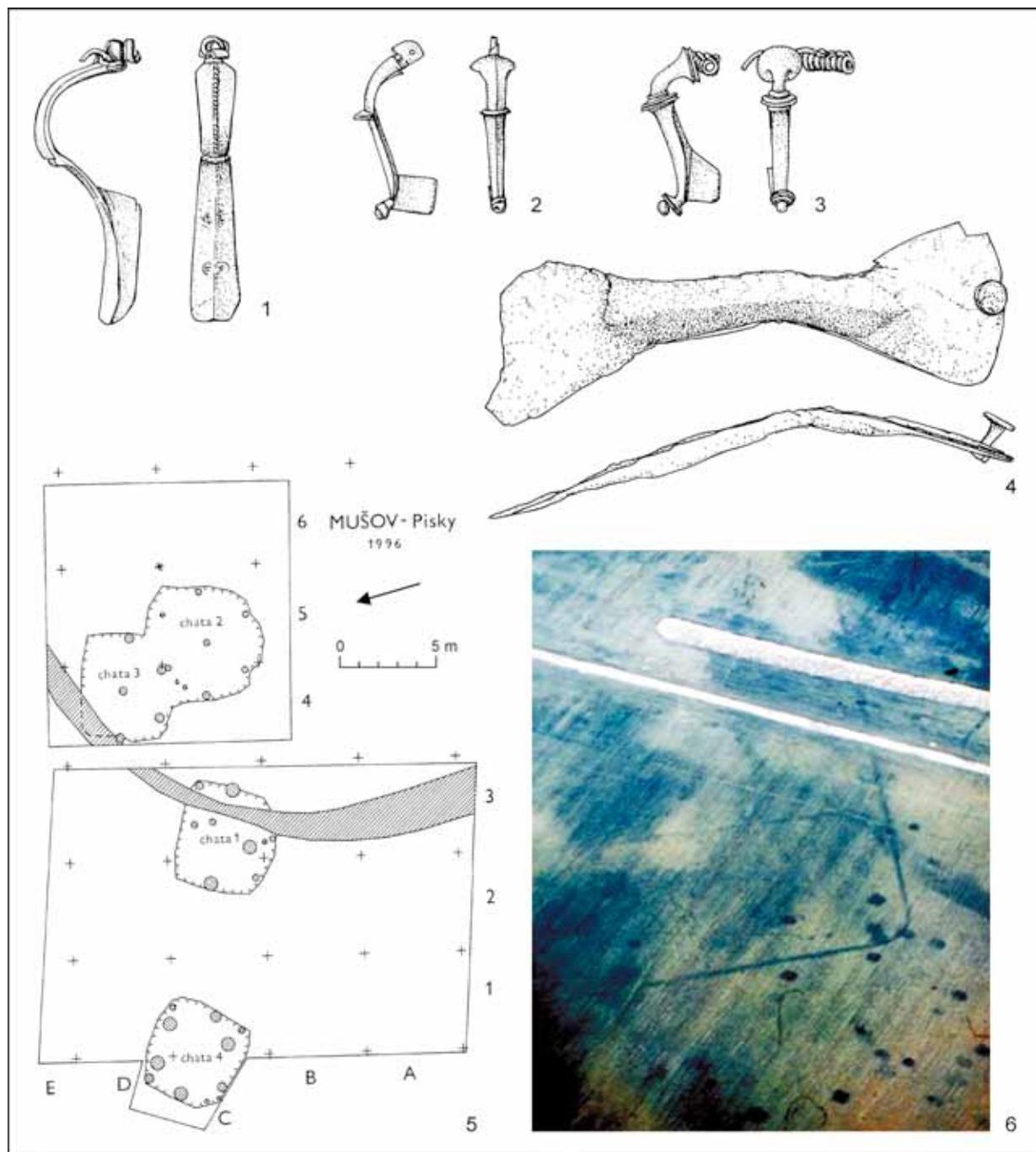


Abb. 7. Mušov „V pískách“. 1–3 – datierbare Fibeln aus der Hütte 3; 4 – Schildfessel aus der Hütte 4; 5, 6 – stratigraphische Lage der Befunde in der Flur „V pískách“.

der temporären Lagerkonzentration in der Flur „V pískách“ am rechten Thayaufwer, etwa 2,2 km SSÖ vom Burgstall an. An dieser Flur, wo sich mehrere temporäre Lager befinden, überdecken sich an einer Stelle zwei ausgedehnte Erdwerke, die in einer zeitlichen Abfolge erbaut wurden. Das größte, das nach einigen Parallelen als das frühere betrachtet werden darf, fasst 38 ha, das spätere nur 22 ha (Abb. 3: 4; 7: 6). Ein vergleichbares Nacheinander des späteren, kleineren Erdwerkes nach dem größeren und früheren wurde im Wirkungsbereich des römischen Militärs schon mehrmals beobachtet (Groh 2009, 178–182, Abb. 3 mit weiteren Parallelen). Wichtig ist, dass die frühere Marschlageranlage eine germanische Siedlung mit eingetieften Hütten und relativ frühem Formenbestand der Phase B2, der im absolutchronologischen

Sinne der Mitte bis zweiten Hälfte des 2. Jh.s entspricht, angeschnitten hatte (Abb. 7: 1–4). Angesicht der Fibelformen darf dieser und mit dem archäologischen Inventar einer Reihe im norddanubischen Raum genau in diese Zeit aufhörenden Siedlungsobjekte ungefähr synchronisiert werden (*Tejral 2008, 68 ff.*, Abb. 1–3; *Varsik 2011, 184, 217 ff.*). Somit könnte mit der Errichtung des ersten Lagers in der behandelten Flur wohl in der Zeit des ersten Markomannenkrieges gerechnet werden. Soweit die Abfolge der Marschlager in der Flur „V pískách“ mit den oben besprochenen Umbauphasen innerhalb der befestigten Anlage in Mušov-Burgstall nur approximativ übereinstimmt, was allerdings hundertprozentig nicht bestätigt werden kann, wäre dann ein Ausbau des großen Lagers mit *valetudinarium* ebenfalls in dieser frühesten Eroberungsphase zu vermuten, wohl nach dem römischen Sieg im ersten Markomannenkrieg, der ungefähr in das Jahr 172 n. Chr. fällt (*Kehne 2001b, 311 f.; 2009, 105*). Die *mansio-* ähnlichen Strukturen am Gipfel des Burgstallberges, zusammen mit der sekundären Bauvollendung und Verbesserung der Wallanlage könnten danach erst in die nachfolgende Zeit, spätestens wohl in die Jahre des zweiten Markomannenkrieges, eingesetzt werden. Wenn auch die hier vorgelegte These nur durch weitere Entdeckungen am Burgstallberg, sowie in dessen Umgebung in der Zukunft nachgewiesen oder widerlegt werden kann, wobei hier allem Anschein nach mit einer noch komplizierteren Mehrphasigkeit gerechnet werden darf, könnte ihre Beglaublichkeit einen gewünschten Beitrag zur Geschichte der Markomannenkriege bringen.

DIE SITZE DER DONAULÄNDISCHEN MARKOMANNEN UND DAS „KÖNIGSGRAB“ VON MUŠOV

Sei es wie dem wolle und die erste Aufbauphase tatsächlich eines früheren Ursprungs wäre, das zeitliche und örtliche Zusammentreffen der weiteren auffälligen archäologischen Erscheinungen sowohl germanischer als auch römischer Herkunft, die ungefähr in die Zeit der größten römisch-germanischen Auseinandersetzungen während der zweiten Hälfte des 2. Jh.s fallen, ist jedenfalls nicht zufällig und kann auch bei der Lösung weiterer historischen Fragen behilflich sein. Im Vordergrund steht dabei die Lokalisierung der Siedlungsplätze der Markomannen in den kritischen Jahren der Kriege. Bereits vorher hat man aufgrund der letzten archäologischen Untersuchungen darauf hingewiesen, dass es spätestens ab Ende des 1. Jh., wahrscheinlich im Zusammenhang mit den Wirrnissen in der Zeit nach der Mitte des 1. Jh.s und der Domitianischen Suebenkriege, zu weiteren Bewegungen der germanischen Stämme vom Norden und insbesondere vom Nord-Westen her zur Donau kam. Mit der Aussage der schriftlichen Überlieferungen übereinstimmend, scheint es ebenfalls, dass es gerade in diesen Jahren der ersten größeren römisch-germanischen Auseinandersetzungen an der mittleren Donau zur definitiven Etablierung der markomannischen Vorherrschaft im Gebiet nördlich von Vindobona und Carnuntum, in Südmähren und dem nördlichen Niederösterreich gekommen war (*Kehne 2001b, 295*; mit älterer Literatur; *Marsina 1998, 154–161*; *Tejral 2001, 240, 241*). Mit Einbeziehung der weiteren, vom Norden her eingewanderten elbgermanischen Völkergruppen fand wohl die neue Ethnogenese der „donauländischen“ Markomannen statt, die bereits im norddanubischen Raum ihre festen Sitze eingenommen hatten, da sie sich schon in den Jahren der Domitianischen Kriege nur von dort aus an dem Einfall in Pannonien beteiligt haben konnten. Später bestätigt dies der Wortlaut der oft zitierten Friedensbedingungen aus der Zeit der Markomannenkriege, der ganz klar sagt, dass das Siedlungsgebiet der Markomannen an der Donau an die pannonischen Provinzen angrenzte (vgl. *Böhme 1975, 188–190*; *Kehne 2001b, 297*; *Stahl 1989, 289–317*). Die schon mehrmals behandelte Verteilung der römischen Militäranlagen nördlich von Carnuntum, nicht nur die Lage der Befestigung am Burgstall, sondern auch die Dislokation der römischen Marschlager mit ihrer auffälligen Konzentration in der Region um Mušov und die Streuung römischer Militärausrüstungsfunde der 2. Hälfte des 2. Jh., die die Hauptrichtungen des römischen Vormarsches, zusammen mit übrigen außergewöhnlichen Befunden, unter denen das berühmte Königsgrab von Mušov (*Peška/Tejral et al. 2002*) herausragt, skizzieren anschaulich, wo das Herrschaftszentrum der donauländischen Markomannen im 2. Jh. wahrscheinlich zu suchen ist (Abb. 8: B). Von den letzten Ergebnissen der archäologischen Forschungen ausgehend, lässt sich daher mit größter Wahrscheinlichkeit schließen, dass ihr Stammeskern in der Zeit der Markomannenkriege irgendwo im mittleren Thayaflusssgebiet und im nördlichen Niederösterreich lag.

Angesichts des letzten Forschungsstandes bedürfen allerdings auch die bisherigen das Königsgrab betreffenden Schlüsse eine neue Überprüfung, die aber wegen des Raummangels an dieser Stelle nicht

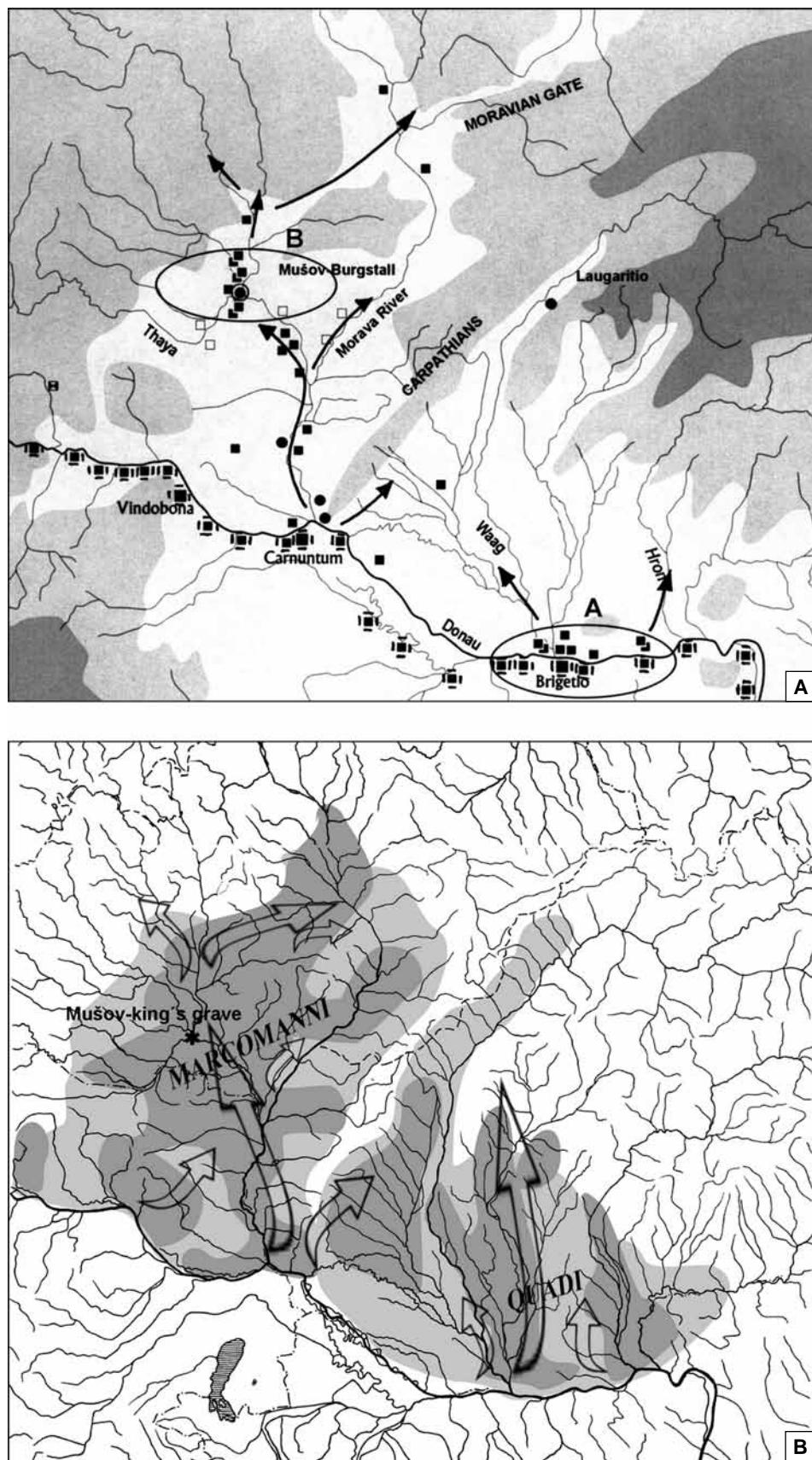


Abb. 8. A – Verbreitung der römischen Militärsitzpunkte und temporären Lager beiderseits der mittleren Donau; B – die Hauptrichtungen der römischen Invasionen.

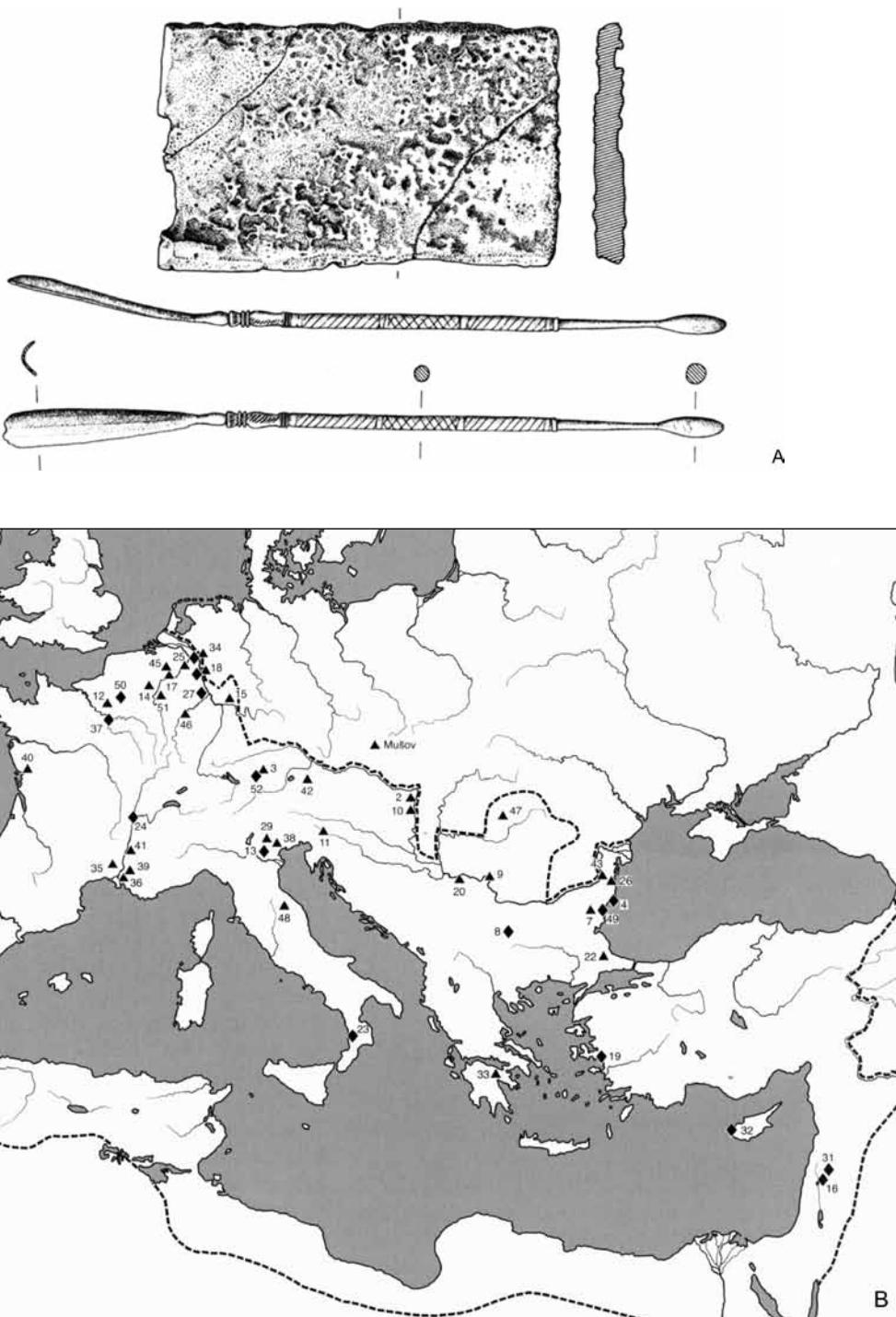


Abb. 9. A – Salbenreibplatte mit Löffelsonde aus dem Fürstengrab von Mušov. B – Verbreitung der analogen Kosmetikinstrumente (a) und Medizininstrumente (b) in Mitteleuropa.

möglich ist und in einer abgesonderten Studie erfolgen wird. Wenngleich die Affinitäten des Grabs zu den Fürstengräbern der älteren Kaiserzeit im nord und mitteleuropäischen Barbaricum (Stufe B2) teilweise in der Metallgefäßausstattung, der Körperbestattung in der Zusammensetzung eines Teiles des Kleininventars, wie die Gürtelschließen, Gürtelbeschläge, Schmuck bzw. einige Gegenstände des üblichen Gebrauches, nicht zu bestreiten sind (zuletzt Schuster 2010, bes. 268 ff., 292 ff., 316 f.), gibt es auch wesentliche Unterschiede. Sie ragen insbesondere im Vergleich mit den norddanubischen in die Stufe B2 datierbaren sog. Fürstengräbern der Gruppe Zohor-Vysoká hervor (zuletzt Elschech 2013).

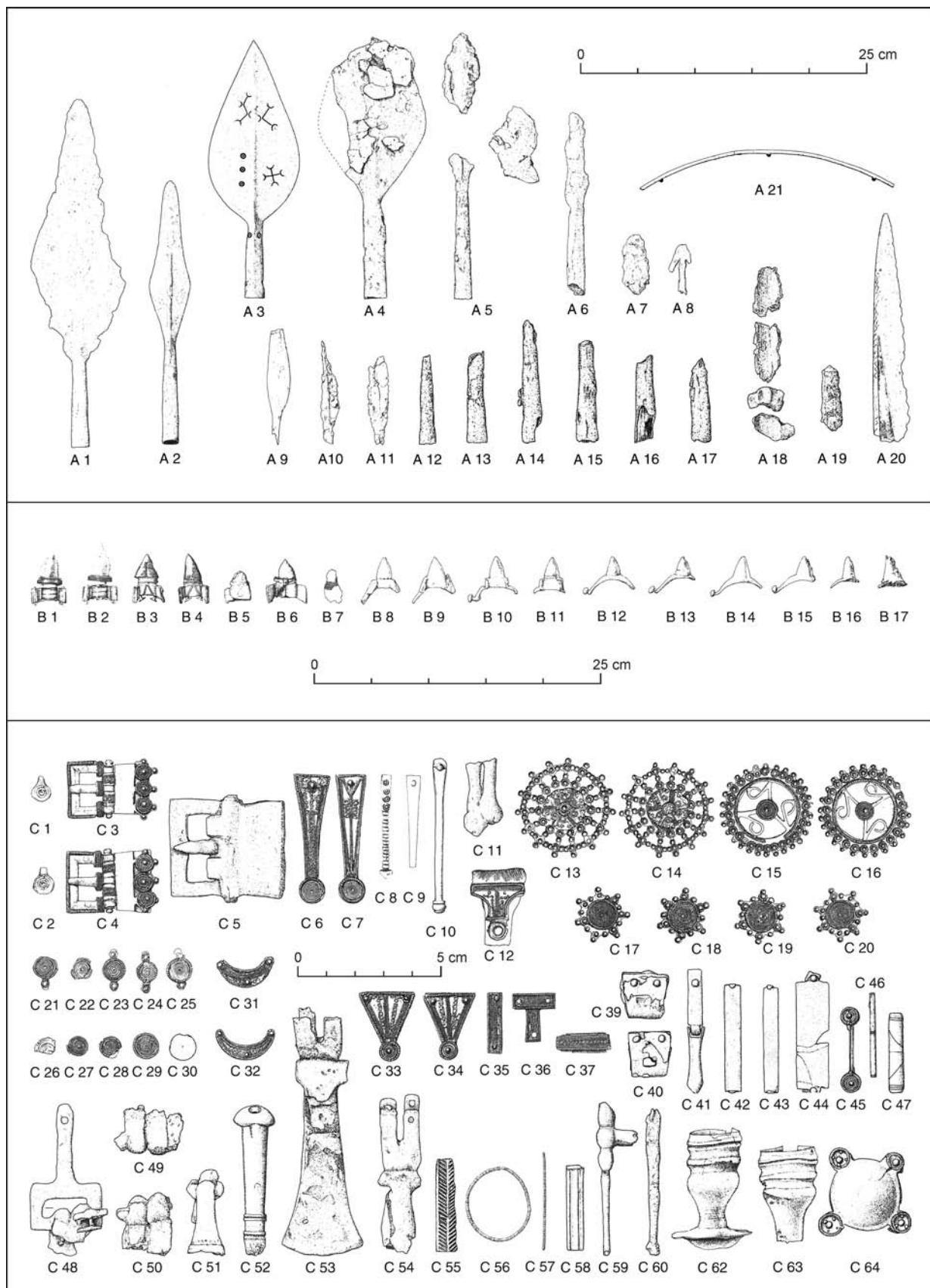


Abb. 10. Waffen, Sporen, Gürtelbestandteile und weitere Kleingegenstände aus dem Inventare des Grabes von Mušov.

Außer den typischen germanischen Abzeichen und Symbolinsignien, unter denen eine mehrfache Beigabe von prächtigen Sporen, Schildbeschlügen und Gürtelgarnituren im Vordergrund steht, ist nichtsdestoweniger die zweite Komponente des Inventars hervorzuheben, in der sich eine starke römische bzw. provinzialrömische Einflussnahme niederschlägt und die nirgendwo in den altkaiserzeitlichen Bestattungen der Stufe B so ausgeprägt auftritt.

Die charakteristischen provinzialrömischen Beigaben belegen eine Übernahme der antik-römischen Grabgebräuche und somit auch der Jenseitsvorstellungen. Die Salbenreibplatte mit Löffelsonde (Abb. 9) – ein klares mediterranes Kosmetikelement, das in germanischen Gräbern der nicht-römischen Sphäre Parallelen überhaupt keine besitzt (Künzl 1998, 697; 2002a, 461–466, Abb. 1–3), eine in germanischen Gräbern einmalige große Bronzelampe, 15 Stück Glasgefäß, davon acht Vierkantflaschen, die nach dem Vorbild der römischen Gräber wohl einst in einem Holzkästchen untergebracht waren und übrige, auch in provinzialrömischen Umständen seltene, luxuriöse Gläser, die silbernen Löffel bzw. der ganze Satz von provinzialrömischen Keramik sind Beigaben, die dem Inventar der älteren Fürstengräber der Lübsow-Vysoká-Zohor Gruppe weitaus fremd sind (Peška/Tejral et al. 2002). Durch das weitere Mobiliar – der Klapptisch, die Tischplatte, der Kästchenbeschlag und andere Bestanteile des Inventars, erinnert das Grab an die Beigabensitte der Bestattungen der provinzialrömischer Würdenträger, deren *imitatio* sich im Barbaricum erst in der jüngeren Kaiserzeit völlig durchsetzte. Der eiserne Feuerbock (zur Umwertung der Provenienz und Datierung s. Schönfelder 2009), der Satz der Kochgeräte samt dem Bronzekessel und Dreifuß, besonders aber der bronzenen Westlandkessel mit ausgezeichnet gearbeiteten Attachen in Form von Suebenköpfen verdeutlichen eine Ausnahmestellung der hier beerdigten Person- oder Personen. Aber auch in weiterer Hinsicht steht das Grab den Grablegen von provinzialrömischen Eliten nahe. Von den „üblichen“ älterkaiserzeitlichen Fürstengräbern unterscheidet es sich durch eine auffällig große Anzahl an Waffenbeigaben (Abb. 10: A1–20). Außer einem kleinem Fragment eines eisernen Schuppenpanzers überwiegen in der Ausrüstung die eisernen Pfeilspitzen (bis zu zwölf Stück), davon zwei Blattpfeilspitzen, eine vierflügelige Pfeilspitze sowie eine mit Widerhaken. Unter den sieben Lanzenspitzen ragt ein großes blattförmiges Stück, mit silbertauschirten Symbolzeichen verziert, hervor. Anstatt der in dieser Zeit üblichen zweischneidigen Spatha erscheint das Fragment einer einschneidigen Waffe, die wahrscheinlich als Schwert interpretiert werden kann. Dieses Phänomen, das bisher nicht adäquat abgeschätzt wurde, stellt das Grabensemble von Mušov den zahlreichen provinzialrömischen Bestattungen, die mit entsprechender Auswahl von Waffen ausgestattet wurden, nahe.

Die zuerst Brand- und folgend auch Körpergräber mit analoger, wenn auch nicht so zahlreicher Waffenausrüstung, meist Speerspitzen und Lanzenspitzen, Schildbuckeln, seltener Schwertern, oder anderen Hiebwaffen werden in den Nordprovinzen des Römerreiches sämtlich dem einheimischen Adel zugewiesen, dessen Angehörigen üblich in römischen Hilfstruppen- *auxilia*- gedient haben (Bujukliev 1986; Lazarov/Mitkov 1993; Márton 2002, 133 ff.; Mráv 2014, 101 f., bes. 112, Anm. 42; Roymans 1995; Waurick 1994 etc.).

Bei den Überlegungen über die Deutung der Grablege in Mušov und der hier beerdigten Personen oder Person spielt die Datierung des Bestattungen eine wichtige Rolle. Die vorgeschlagenen Datierungen schwanken in der Literatur. Entweder es wird an die Zeit knapp vor den Markomannenkriegen (C. von Carnap-Bornheim 2006, 119 f.) oder an die Zeit nach diesem Konflikt gedacht (Krierer 2002, 376), wobei eine Einsetzung in die relativ kurzfristige Episode der Kriege eher als problematisch angesehen wird.

Die schlüssige Antwort auf die Frage wer und wann genau im Grab beigesetzt wurde machen allerdings Umstände, darunter auch die Anwesenheit der bescheidenen Knochenreste von drei Personen in der Grabkammer, von denen wenigstens zwei blutverwandt waren (Mazura 2002; Stloukal 2002) natürlich schwierig. Nach neueren archäologisch-chronologischen Analysen fasst die Gruppe der spätesten Beigaben aus dem Grab die Fundtypen, die der Spätphase der Stufe B2, weniger auch der Übergangsphase B2/C1 angehören (Tejral 2004, 335 f.; 2016).

Die letzten, eingehenderen Analysen des archäologischen Fundmaterials haben nunmehr gezeigt, dass die Merkmale und spezifische Eigenschaften des Formenbestandes der Phase B2/C1 bzw. C1/a als Folgeerscheinungen der kriegerischen Auseinandersetzungen zu betrachten und absolutchronologisch erst ab den letzten Jahren der Markomannenkriege bis zum frühen 3. Jahrhundert einzusetzen sind. Demzufolge muss das Sachgut des späteren Abschnittes der Phase B2 ungefähr bis in das dritte Viertel des 2. Jh. s., allerdings mit möglichem zeitlichen Übergreifen beiderseits dieser Zeitspanne, verschoben werden (Tejral 2015b, 43 ff., bes. 88). Dem entspräche sowohl die Datierung der viernietigen Stuhlsporen

mit hohem Stuhl (*Tejral 2002, 143 ff.*) und der massiven Knopfsporen der Untergruppe E5 nach *J. Ginalska* (1991, 62; *Tejral 2002, 159 ff.*) als auch der spezifischen Mischformen zwischen den Stuhl- und Knopfsporen (*Tejral 2002, 167 ff.*), die im Grab von Mušov wie die zahlreichen Riemenzungen, eine symbolische Bedeutung besitzen (Abb. 10: B1–17). Sehen wir von der prächtige Verzierungsweise einiger Sporen ab, finden alle diese Typen sehr nahe Entsprechungen in den leider noch nicht publizierten, zahlreichen Kriegergräbern aus dem Gräberfeld von Sekule, die einwandfrei in die Zeit der Markomannenkriege gestellt werden können (*Iván/Knoll/Ölvecky/Rajtár 2013*).

Die wahrscheinlichste Datierung der Beisetzung des Grabes von Mušov in die Zeit der römischen Präsenz in der Region kann auch dadurch bekräftigt werden, dass das Grab noch in dem von Römern begrenzten und durch die mächtige Wallanlage abgesperrten Areal liegt und sich eigentlich in dem von der römischen Armee geschützten Exterritorium befand (Abb. 3: 1). Die Bezüge zum römischen Militär unterstützt ebenfalls der Fund des zweiteiligen römischen *pteryx* (Abb. 10: C41) der Form Oldenstein Nr. 291–298, der in der römischen Armee vor allem seit der antoninischen Periode in Gebrauch war (*Bishop/Coulston 1993, 119, Abb. 80, 4, 12; Jüttig 1995, 168 etc.; Oldenstein 1976, 142, 146, Taf. 30, Nr. 291–298; Rajtár 1994, 93, Abb. 8: 4; Tejral 1994a, 44, 47, 49, Abb. 10: 10–13*) bzw. ein Fragment des römischen Schuppenpanzers, der als Importwaffe und Prunkgrabelement charakterisiert wurde (*Künzl 2002b, 127 ff.*).

Gewisse Argumente dafür, dass es sich im Grab um eine romfreundliche Familiengruppe, die einer teilweisen Akkulturation unterlag, gehandelt haben konnte (s. *Krierer 2002*), deren führende Persönlichkeit von den Römern selbst an die höchste Stelle, wohl aufgrund des Friedensvertrag nach dem siegreichen Feldzug im Jahre 172, erhoben sein dürfte, versucht man an einer anderen Stelle vorzulegen (*Tejral 2016, 290 ff.*). Demzufolge darf geschlossen werden, dass im Grab, neben zwei weiteren Individuen, nicht nur ein höchststranger Repräsentant der barbarischen Gesellschaft bestattet wurde, der erste Krieger des Stammes, der in seinen Händen sowohl die Würde des Stammeskönigs als auch die Macht des Heerführers vereinigt hatte, sondern mit grösster Wahrscheinlichkeit auch ein römischer Alliierter, der in römischen Hilfstruppen gedient haben dürfte. Unwillkürlich drängt sich sogar der Gedanke auf, ob der hier bestattete barbarische Anführer nicht ein Teilnehmer der berühmten Expedition von Reitern aus den Stämmen der Markomannen, Naristen und Quaden gewesen war, die, wie die Inschrift von Zana uns berichtet, als Hilfstruppen unter dem Befehl Marcus Valerius Maximianus gegen dem aufständischen Avidius Cassius in Syrien in Marsch gesetzt worden waren (*Nováková/Pečírka 1961, 586–588, Nr. 439*).

Wenn auch diese Idee nur im Bereich der reinen Spekulationen bleiben muss, liegt die Bedeutung der Grablege von Mušov in der Neugestaltung der Prunkausstattungsform, die in mehr oder weniger entsprechender Gestalt während der jüngeren römischen Kaiserzeit üblich wurden (C. von *Carnap-Borheim 2006, 121; Tejral 2016, 300 f.*). Besonderheiten der Ausstattung dürfen als Niederschlag eines in Gang gesetzten Wandels in der germanischen Gesellschaft betrachtet werden, der, angeregt durch die Intensivierung der Kontakte mit dem römischen politischen und militärischen System, in der Herausbildung der neuen germanischen Führungsschicht mündete.

DAS PROBLEM DER SCHLUSSPHASE RÖMISCHER BESATZUNG UND DER FOLGEZEIT

Aufgrund der Münz- und Sigillatenfunde bzw. des anderen datierbaren Fundmaterials wird üblich das Ende der römischen militärischen Okkupation Mährens und der Besatzung der Anlage Mušov durch römische Truppen in die Zeit um das Jahr 180 n. Chr. also ungefähr der Zeit des Commodusfriedens vermutet. Auch dieses Datum ist aber nicht unbestritten und nähere Umstände des Verfalls der Anlage sind keinesfalls völlig geklärt. Wenngleich das Ende der Markomannenkriege ereignisgeschichtlich mit diesem Jahr klar zu verbinden ist, archäologisch ist diese Wende nur schwierig erreichbar. Weitere bis jetzt ratselhafte Momente bei der Erklärung römischer Aktivitäten in der Region, die mit den oben angesprochenen Fragen zum Teil zusammenhängen, betreffen den definitiven Abzug der römischen Truppen aus der befestigten Anlage am Burgstallgipfel.

Stratigraphisch ist das jüngste Benutzungsniveau des römischen Militärs durch die Kleinfunde direkt in römischen *mansio*-ähnlichen Bauten am Gipfel des Burgstallberges und in dem wohl teilweise künstlich adaptierten Kiespflaster in ihrer unmittelbaren Umgebung bzw. in der dünnen darauf liegenden Lehmschicht belegt. Hier hat sich eigentlich die authentische Situation am besten erhalten



Abb. 11. Mušov-Burgstall. 1–5, 7 – Funde aus der römischen Schicht auf dem Kiesplaster in der Umgebung von römischen Bauten im NW Zipfel des Burgstallberges; 6 – Fibelfund aus dem römischen Mörtelboden des Kommandantenhauses.

(Abb. 4: 5). Die übrigen, aus dem Burgstall gewonnenen Kleinfunde stammen nämlich meistens aus den unstratifizierten Oberflächenfunden oder aus sekundären Lagen innerhalb der eingetieften, nachträglich zugeschütteten Strukturen von späteren barbarischen Siedlungsobjekten oder anderen späteren Störungen.

Direkt auf dem Mörtelboden des Raumes I des Gnirsschen sog. Kommandantenhauses (Abb. 4: 6) lag die durchbrochene peltaförmige Scheibenfibel (Abb. 11: 6). Ein durchbrochenes, peltaförmiges Bronzeortband vom Typ Novaesium (Abb. 11: 2), eine charakteristische Form die ab der spätantoninischen Periode ihre größte Beliebtheit erreichte (*Bishop/Coulston 1993, 130, Abb. 90: 8 etc.; Boube-Piccot 1994, 152 ff.; Miks 2007, 335 ff., Taf. 243–245; Oldenstein 1976, 110 ff., Nr. 112–116*), wurde auf dem Kiesplaster in der Nähe der Südmauer des sog. Kommandantenhauses gefunden. Weitere provinzialrömische Artefakte aus dieser Fundschicht, wie die Tonlampe (Abb. 12: 14), bronzen Kniefibeln (Abb. 12: 7, 9), bronzen

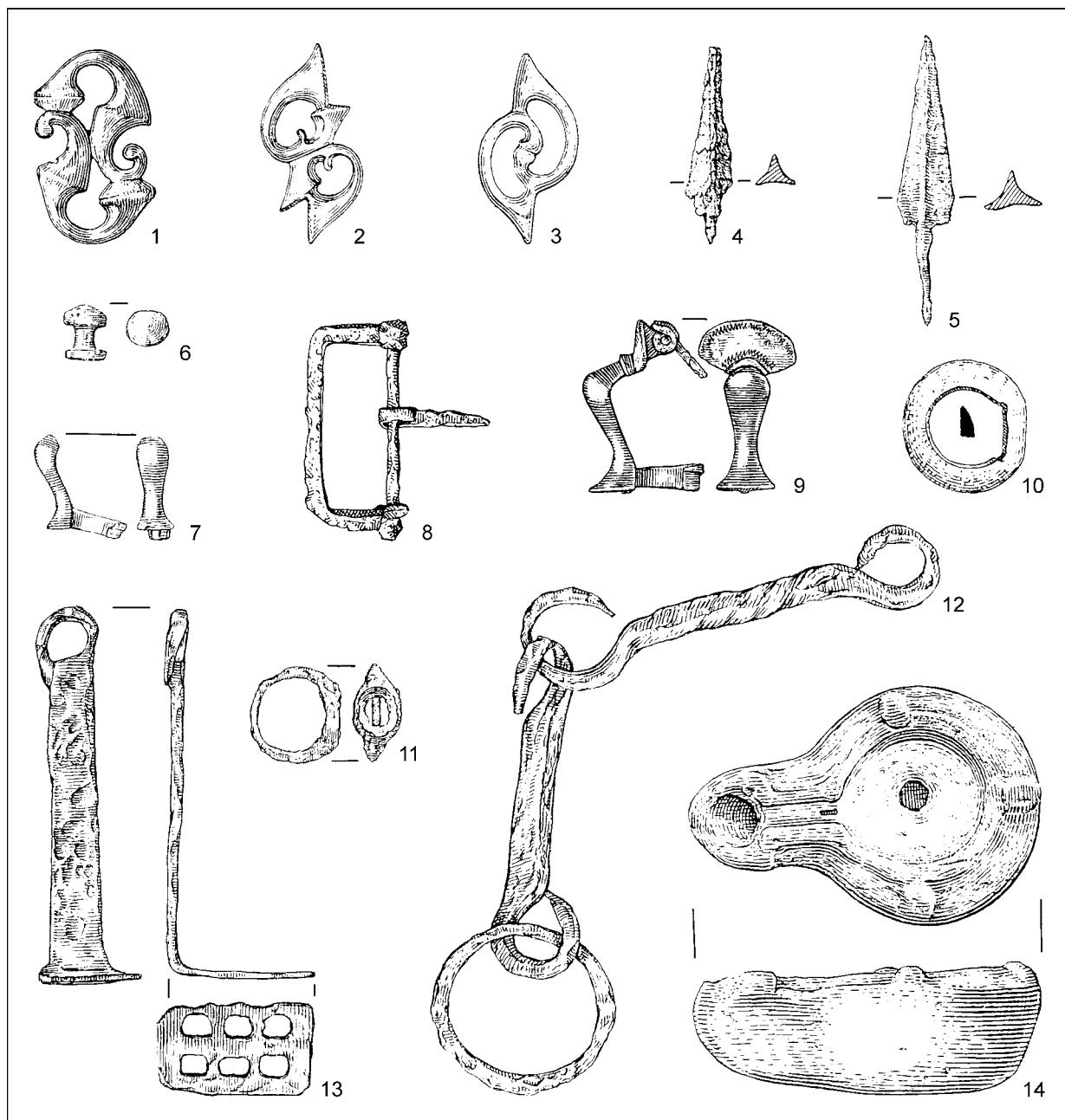


Abb. 12. Kleinfunde aus der römischen Schicht auf dem Kiespflaster.

trompetenförmige Beschläge (Abb. 12: 1–3) und andere typische Artefakte (Abb. 12) skizzieren das Bild dieses Fundmilieus, das in die zweite Hälfte des 2. Jhs einwandfrei bestimmt ist. Dazu kommen Funde der dreiflügeligen Pfeilspitzen (Abb. 12: 4, 5) und insbesondere die zahlreichen Schuhnägeln der *caligae*, die sich einige Male in einer Anhäufung von mehreren Stücken im Kiespflaster zeigten und als zerfalte Reste des militärischen Schuhwerkes interpretiert werden können (Abb. 13). Ein eiserner, leider fragmentierter Riemenendbeschlag mit ursprünglich ringförmigem Abschluss der Form Raddatz J II 1–2 (Abb. 11: 5) stellt die barbarische Komponente in der Gesamtzahl der militärischen Artefakte dar (Madyda-Legutko 2011, 49 f., Taf. XXII: 1–3, 5; Tejral 1994b, 302, Abb. 10; 15). Für die absolutchronologische Bestimmung dieser Schicht ist neben einigen weiteren Fundmünzen, vor allem der Dupondius in 177 n. Chr. für Commodus geprägt, wichtig (Militký 2008, 21, A 107), der einen relativ späten t. p. q. ergibt und die zweite Phase der Gnißschen *mansio*-ähnlichen Strukturen unzweifelhaft auf die Zeit der römischen *expeditio secunda* hinweist (Abb. 11: 1).



Abb. 13. Anhäufung der eisernen Schuhnägeln auf dem römischen Kiespflaster.

Während die oben aufgezählten, auf dem römischen Schotterpflaster befindlichen Artefakte wohl das Niveau der letzten römischen Militäraktivitäten anzeigen, liegt es mit den Funden anders, die mehrheitlich in den Schichten der Grabeneinfüllung an der nördlichen und westlichen Seite der Umwehrung des Burgstallberges getätigten wurden. Zusammen mit Fragmenten des römischen Baumaterials und Keramik markieren sie einen Horizont der nachfolgenden Störungen und des allmählichen Abbaues der römischen Strukturen. Zu den auffälligsten zählen die Schuhnägel einer *caliga*, die sich im Graben entlang der nördlichen Front der Befestigungsmauer in Form der Schuhsohle erhalten haben (Abb. 14) und große Teile eines silbernen Schuppenpanzers mit einfacher Verbindungsplatte, die beim Bau des heutigen Wasserleitungreservoirs im tiefen Spitzgraben an der westlichen Seite der Befestigungsanlage ans Licht gekommen sind (Abb. 15).

Eine besondere Stellung in der Frage nach dem Ende der römischen Besatzung am Burgstallberg könnte die Situation in dem am östlichen Hang der Anhöhe sich befindlichen sog. „Viertel der Handwerker“ einnehmen, der als Beleg der für die römische Armee arbeitenden Reparaturwerkstätten vermutet wurde (Červák/Komoróczy 1998, 124, Abb. 2; 3: 2; Komoróczy 1999; 2009, 121). Sechs hier mehr oder weniger komplett entdeckte Reste der schwach eingetieften Grubenhäuser rechteckiger Form mit Pfostenstellungen in den Ecken und in der Mitte der Langseiten aus Holz mit Lehmverputz (Abb. 16), entsprechen zwar weniger den in römischen Kastellen, Lagern oder *vici* üblichen Werkstätten (Benea 2002, 31 ff.; Bishop/Coulston 1993, 184 f.; Gschwind 1997, 607 ff.; Johnson 1983, 183 ff.; Petrikovits 1975, 89 ff.; Pitts/St. Joseph 1985, 105 ff., Abb. 20). Andererseits war die Unterbringung einer Werkstatt in den hölzernen Baracken oder Hütten auch in Provinzen nicht völlig unbekannt (Benea 2002, 31 ff.). Obwohl die Funde von großen Bleistücken, geschnittenen Bronzeblechen bzw. des weiteren metallenen Abfalls die Metallverarbeitung an der erwähnten Stelle zu bestätigen scheinen, fehlen überraschend an der Stelle die üblichen Blei- oder Bronzemodelle, Gussformen, Halbfabrikate bzw. Roh- und Fehlgüsse,

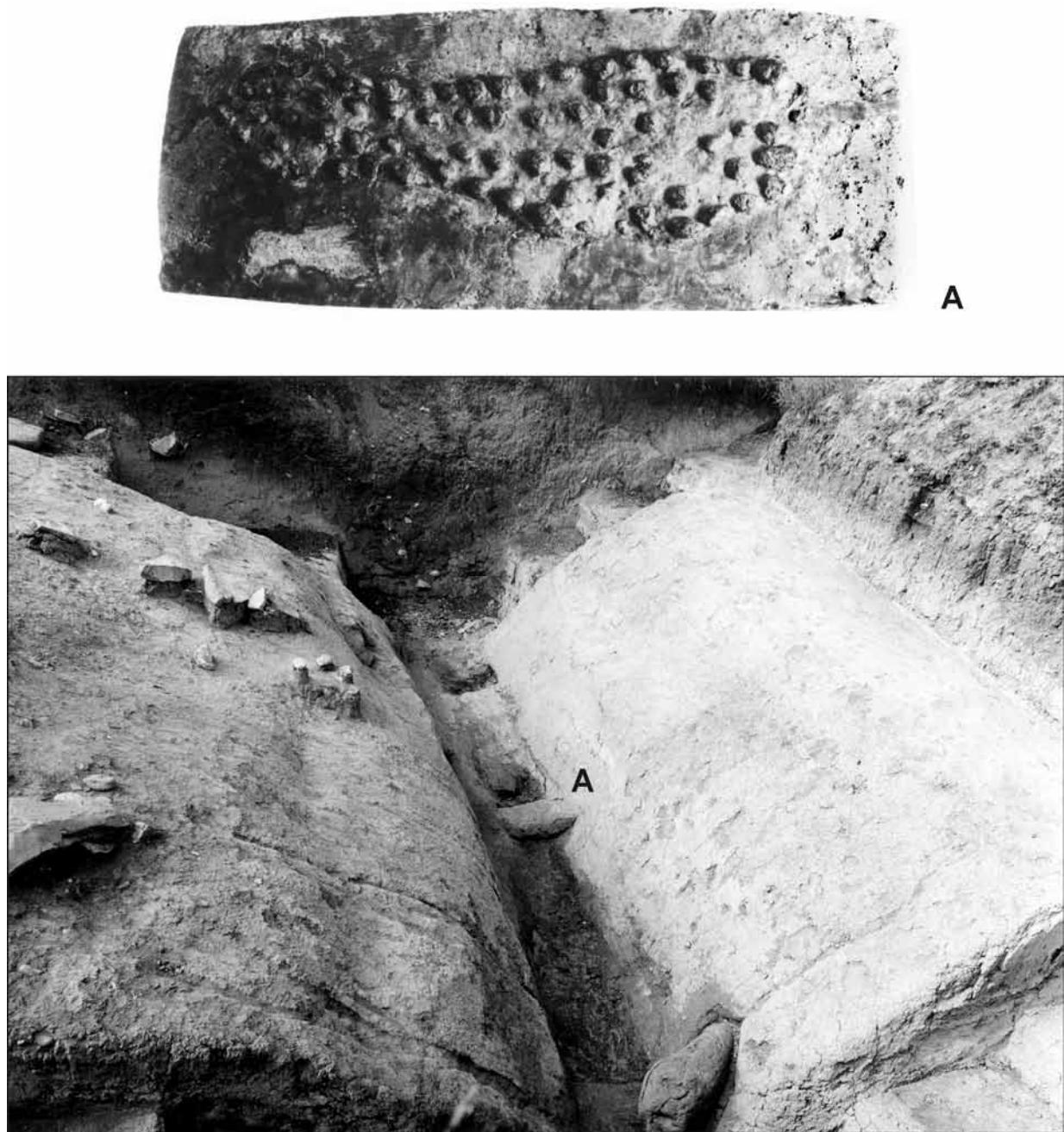


Abb. 14. Sohlenreste einer *caliga* aus dem Spitzgraben.

die die Erzeugung der spezifischen römischen Ausrüstungsteile, wie in mehreren römischen Lagern und Auxiliarkastellen und *vici* dokumentiert wurden, einwandfrei belegen könnten (Benea 2002, 31 ff.; Gschwind 1997, 610 ff.; Jüttling 1995, 181 ff.). Einige, bislang nur wenige Nachweise von kleineren Reparaturen römische Ausrüstungsgegenstände können aber davon zeugen, dass die Tätigkeit der Werkstätte in der Zeit der römischen Besatzung wohl nur auf kleine Ausbesserungen des Materials beschränkt worden sein konnte.

Es entgeht dagegen keinesfalls der Aufmerksamkeit, dass nicht nur an der behandelten Stelle, sondern auch auf der ganzen Fläche des Burgstallberges unter den hier sich befindlichen Ausrüstungsteilen und Waffen mit mehr als 50 % die fragmentierten und schadhaften Gegenstände überwiegen. Diese Erscheinung, die ebenfalls auf vielen anderen, verlassenen Anlagen der römischen Armee wahrgenommen wurde, wird als absichtlich beschädigtes Inventar erklärt, das bei der Räumung und Evakuierung

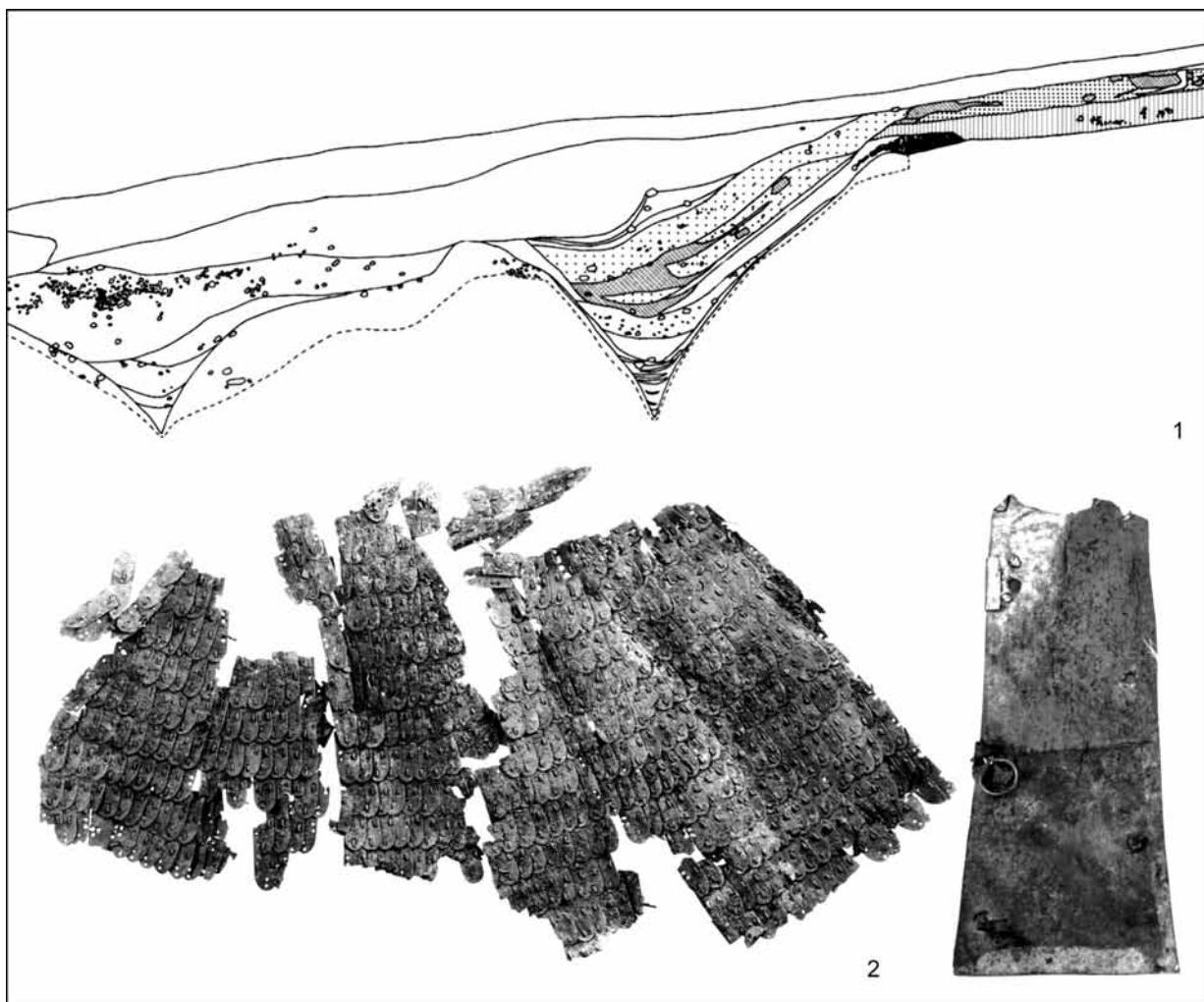


Abb. 15. Mušov-Burgstall. 1 – Schnitt durch den Doppelgraben an der westlichen Seite der Umwehrung unweit des Fundes der Schuppenpanzerreste aus dem Jahr 1979; 2 – Reste eines Schuppenpanzers aus dem Graben im Jahr 1979.

der einzelnen Bauobjekte angesammelt wurde, und in der Regel in verschiedenartigen Gruben und anderen eingetieften Strukturen deponiert war (Bishop/Coulston 1993, 34 f.).

Obwohl allerdings auch an die für die Wiederverwertung bestimmten Altmaterialstücke zu denken wäre, was besonders für die Funde aus der Umgebung der behandelten Werkstätten gelten könnte, kann die Räumungstheorie eine überraschende Entdeckung aus einer der Hütten des sog. Werkstattkreises weiter unterstützen. Im Haus Nr. 2 wurde eine größere Anhäufung von Metallgegenständen (vornehmlich Eisen) auf einer kleineren Fläche 1 x 1m festgestellt, darunter vier Hobeleisen, ein Löffelbohrer, 14 Eisennägel, zwei Eisenmesser, mehrere Eisenringe, fragmentarische Eisenketten etc. (Abb. 17). Von der Bewaffnung sind hier ein eiserner Helmbügel, eine reparierte bronzenen Cingulumsschnalle, eine bronzenen Zierscheibe und weitere Gegenstände vertreten (Komoróczy 1999). Ein charakteristisches römisches Artefakt stellen drei Stücke einer Fesselkette mit achterförmigen Gliedern (Abb. 17, rechts), die zur Fesselung der gefangenen Barbaren gedient hatte (Droberjar 2014, 35 f., Abb. 5). Wohl nicht zufällig stammt eine kleine, bronzenen Plastik eines gefesselten Barbaren aus der Flur „V Pískách“, südöstlich der befestigten Anlage in Mušov, wo sich wie schon erwähnt, mehrere temporäre römische Lager befanden (Čižmář 2012).

Mit Bezug auf den Sammelfund der Eisengegenstände aus dem „Handwerks-viertel“ ist wichtig, dass es sich aufgrund der Brandspuren und Kohlenreste wahrscheinlich auf einen Hortfund schließen lässt, der offensichtlich in einer Holzkiste eingelagert wurde (Červák/Komoróczy 1998, 124, Abb. 3; Komoróczy 1999, bes. 73 f.). Dies erinnert allerdings gewissermaßen an analoge Funde angesammelten

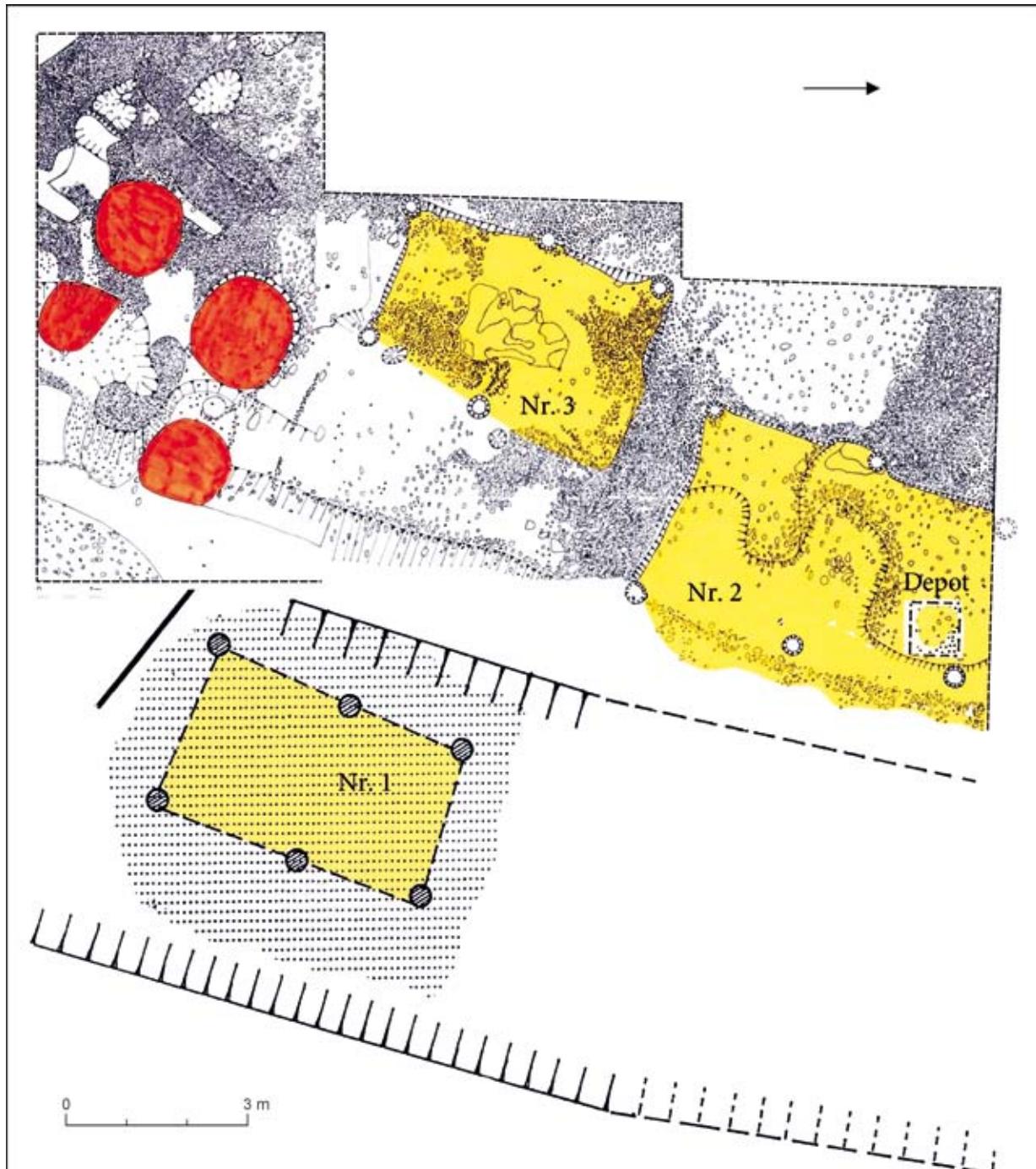


Abb. 16. Grundriße der Pfostenhütten im Areal des Werkstattbezirkes am östlichen Abhang des Burgstallberges. Rot – Abfallsgruben, gelb – Hütten (Nr. 1–3).

Altmaterials, wie etwa an den berühmten Sammelfund von Corbridge, in dem zahlreiche Bestandteile von Schienenpanzern, anderem Waffen und Eisengegenständen sorgfältig in einer Holzkiste verpackt wurden (Allason-Jones/Bishop 1988; Bishop/Coulston 1993, 35, Abb. 10), an den Fund von Inchtuthill mit 10 Tonnen von eisernen Nägeln und einigen Wagenreifen, der in einer Grube innerhalb der Werkstatt versteckt wurde (Pitts/St. Joseph 1985, 105 f., Abb. 23; Taf. XIX–XX) oder an die Gruben mit Altmaterial aus dem Annex des Kastells Newstead (Bishop/Coulston 1993, 34; Manning 1972, 243 f.). Über-einstimmend werden diese Befunde als eines von vielen Merkmalen des Aufräumens der Anlage vor dem Abzug des römischen Heeres und des Verlassens des Standortes angesehen (Fischer 2012, 90 f.;

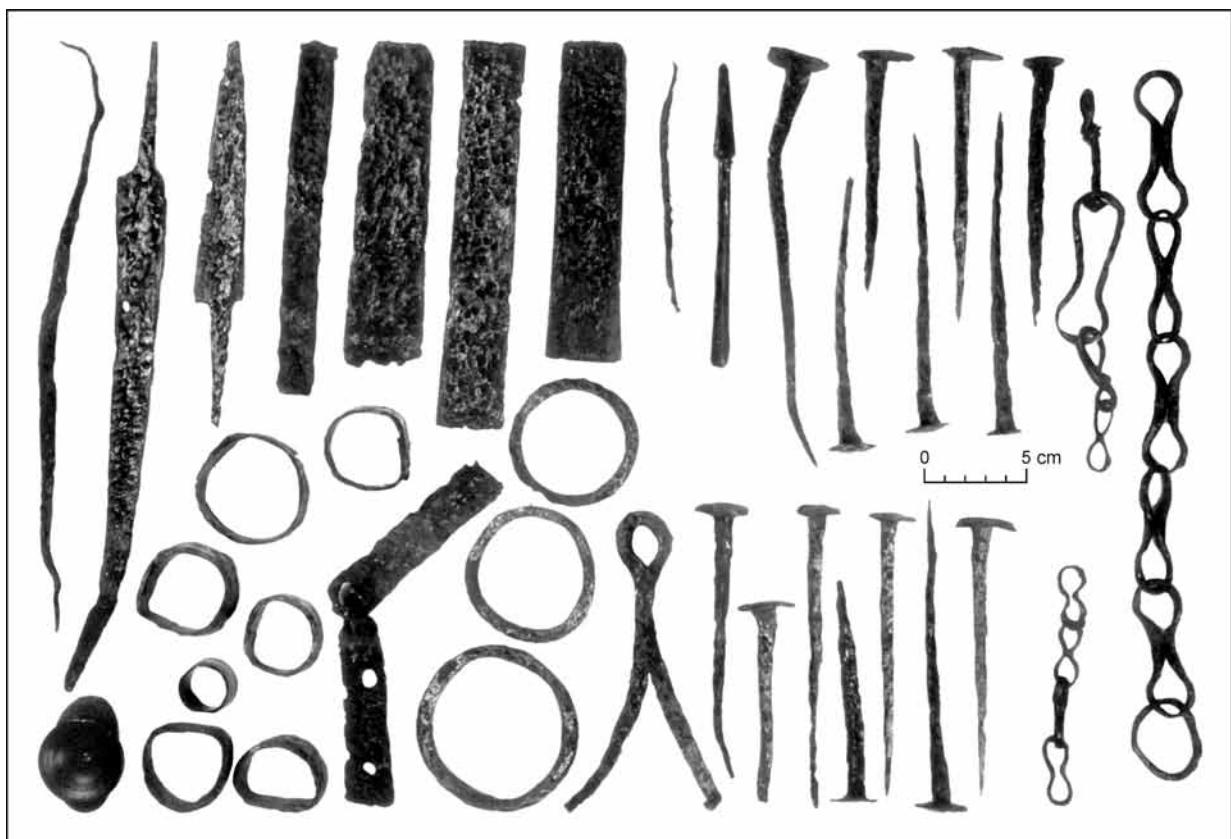


Abb. 17. Eiserne Gegenstände eines in der Kiste eingelagerten Hortfundes.

Schnurbein 1981, 76). Nach E. Künzl (2009) wäre es möglich, ein Teil dieser Funde als sog. Angsthorte zu betrachten, in die die römische Armee selbst Gegenstände vergrub, um sie nicht in Feindeshand fallen zu lassen. Dem entsprächen auch weitere Merkmale des am Burgstall angehäuften Fundmaterials. So deuten z. B. die abgebrochene Klingenspitze des einzigen am Burgstall gefundenen Schwertes oder die verbogenen und deformierten Lanzenspitzen (Abb. 18) auf eine absichtlich wertlos gemachte Waffen-ausrüstung hin, was dementsprechend auch auf die wohl mit einer nicht vollendeten Räumung der Anlage zusammenhängen dürfte. Falls die Baracken am östlichen Hang des Burgtalberges tatsächlich in der Zeit der römischen Okkupation als Werkstätte dienten, könnte die im Haus 2 gefundene Kiste mit Eisengegenständen einen weiteren Beweis der Evakuierungsmaßnahmen der Römer liefern.

Im Vergleich mit der Schlussphase der römischen Besatzung im Holz-Erde Lager in Iža kann vermutlich auf geringfügig andersartige Endschicksale der römischen Okkupation am Burgstall gedacht werden. In Iža war die jüngste Schicht der Störung ebenfalls durch eine ausgeprägte Brandschicht mit zahlreichen zurück gelassenen Gegenständen repräsentiert. Eine Menge der Angriffswaffen, darunter auch drei gut erhaltene Schwerter und eine ungewöhnliche Anzahl von eisernen Schuhnägeln von *caligae* (in Form einer Schuhsohle erhalten) auf den Fußböden der Räume der Mannschaftsbaracken, lassen nach J. Rajtár (1994, 83, Abb. 8: 16, 17; 2009, 126, 127, Abb. 4) auf den überstürzten Aufbruch bzw. auch chaotische Flucht der römischen Soldaten schließen, die nach letzten Fundmünzen in das Jahr 179 n. Chr. datiert. Am Burgstall, wo, insbesondere aus dem Werkstattkreis, eine beträchtliche Menge der schadhaften Objekte vorkommt, kann mindesten teilweise auf eine absichtliche Liquidierung des brauchbaren Materials bei der Evakuierung der Armee gedacht werden.

Im Lichte der letzten Entdeckungen am Burgstall, insbesondere aber in seiner Umgebung können allerdings auch weitere Erklärungsmodelle nicht abgelehnt werden. Am Burgstall überrascht nämlich, dass das römische Abfallmaterial sich auffallend häufig auch in den erst nach der römischen Okkupation entstandenen barbarischen Objekten und Fundkontexten vorfand. Weil sie die römischen Situationen überdecken oder diese stören, dokumentieren sie einen späteren Horizont der germanischen Nachbesiedlung, der an mehreren Stellen des Burgstallgipfels vorkam. So gelang es z. B. im nördlichen

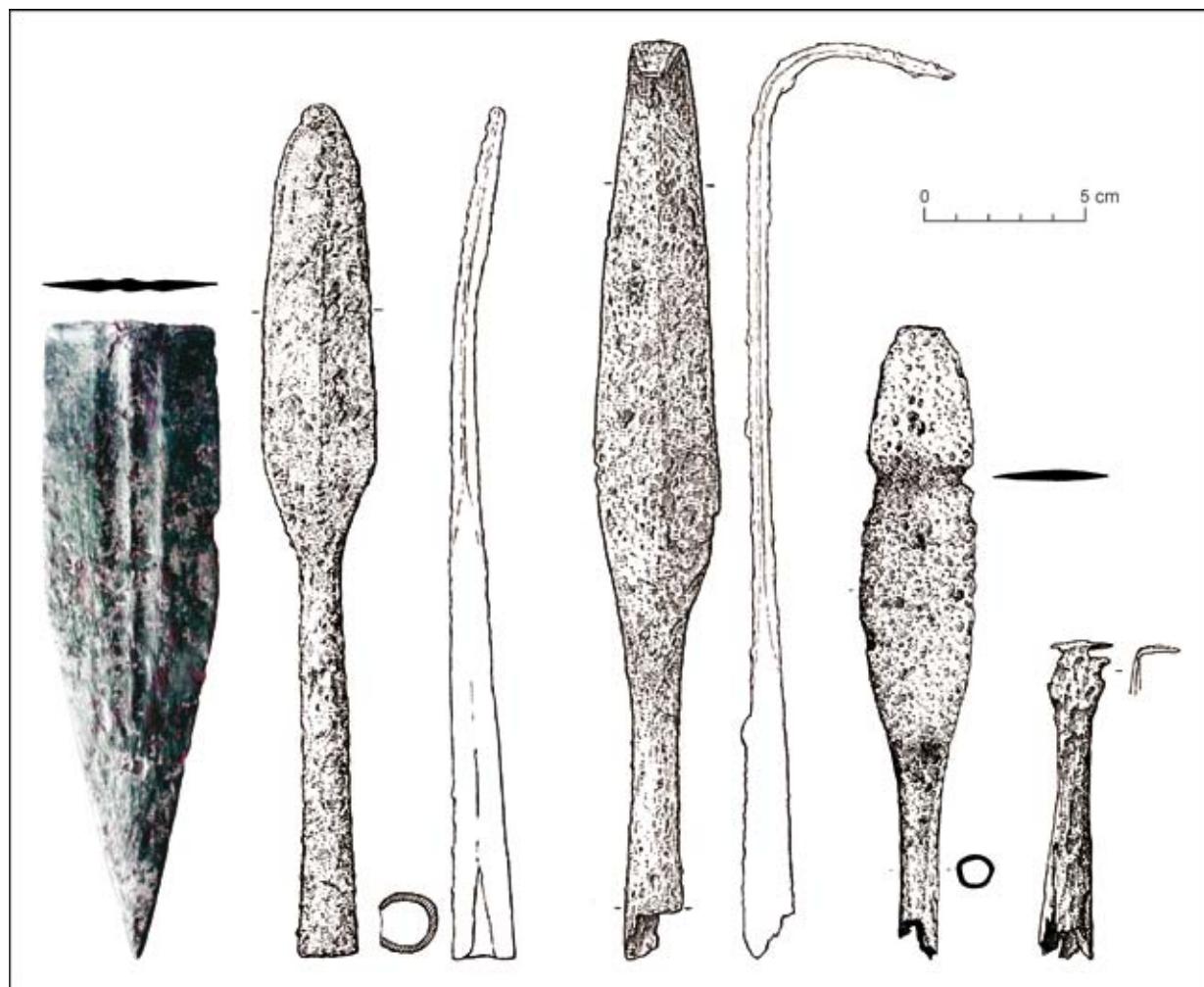


Abb. 18. Mušov-Burgstall. Beispiele der beschädigten Waffen.

Teil des im Jahre 1988–1992 untersuchten Grabungsareals am inneren Fuß der Wallaufschüttung entlang der nördlichen Burgstallseite, ein unregelmäßiges Objekt zu entdecken (Obj. 1988/1), das in den Wallabhang teilweise eingetieft wurde. Die Fragmente der gebrannten römischen Ziegel haben einen zusätzlichen Beweis geliefert, dass die Füllung der Grube erst nach dem Zerfall der römischen Baustrukturen entstanden ist. Andererseits legen die Reste der aus der Befestigungsmauer entstammenden, zerfallenen luftgetrockneten Ziegeln, die die dunkle Füllung der späteren Grube teilweise überdecken, ein Zeugnis ab, dass es zum definitiven Einsturz der Mauer in diesem Abschnitt der Wallanlage erst dann kam, als die Stelle schon von Barbaren besetzt und verwendet wurde (Abb. 19: 1–3 und unten). Die Grube enthielt einen großen Teil eines eisernen Schuppenpanzers mit beiden Verbindungsplatten (Abb. 20: 3–6), der zusammen mit germanischer Keramik (Abb. 19: 4–5) und den Resten eines Pferdeskelettes gefunden wurde.

Die Nachweise der späteren germanischen Nachbesiedlung, in deren Kontext auch Reste des römischen Ausrüstungsmaterials vorhanden waren, sind allerdings auch bei der Grabung am SW-Zipfels des Burgstallberges zwischen den Jahren 2003–2004 ans Licht gekommen (Komoróczy 2008b). Hier wurde eine Reihe der flach eingetieften Siedlungsobjekte, aber auch der oberirdischen Strukturen mit Pfostenstellungen, die teilweise an provisorische Vordächer erinnern, entdeckt.

Wichtige Ansätze für die stratigraphische Abfolge der barbarischen Siedlungstätigkeit ergeben sich auch aus der Grabung der Wallanlage entlang der südwestlichen und südlichen Front der römischen Befestigungsmauer. Hier gelang es, einen späteren Graben kleineren Ausmaßes zu entdecken, der in die bereits zerfallene und weitaus abgeschwemmte römische Holz-Erde-Mauer nachträglich eingetieft worden war und mit einer großen Menge von Tierknochen ausgefüllt wurde (Komoróczy 2008b;

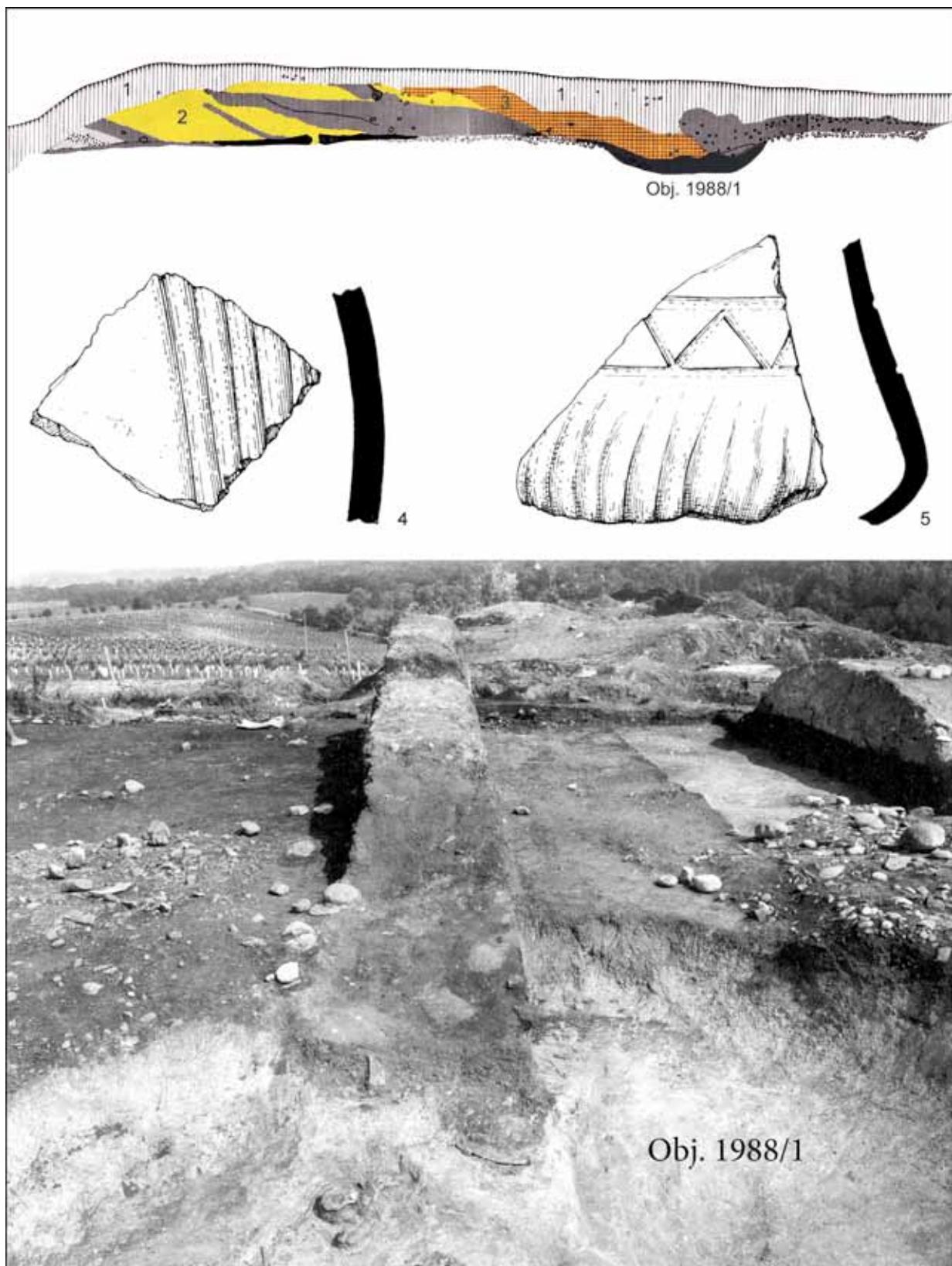


Abb. 19. Mušov-Burgstall. Schnitt durch den Aufschüttungswall im Quadrant C/2 vom Osten. 1 – humose Deckschicht; 2 – gelbe Lehm des Wallkerns; 3 – hellbraune lockere Schicht mit Spuren zerfallenen auf der Luft getrockneten Ziegeln; 4–5 – germanische Keramik. Unten – germanisches, eingetiefes Objekt 1988/1 mit der heruntergerutschten Schicht mit der auf der Luft getrockneten Ziegeln.

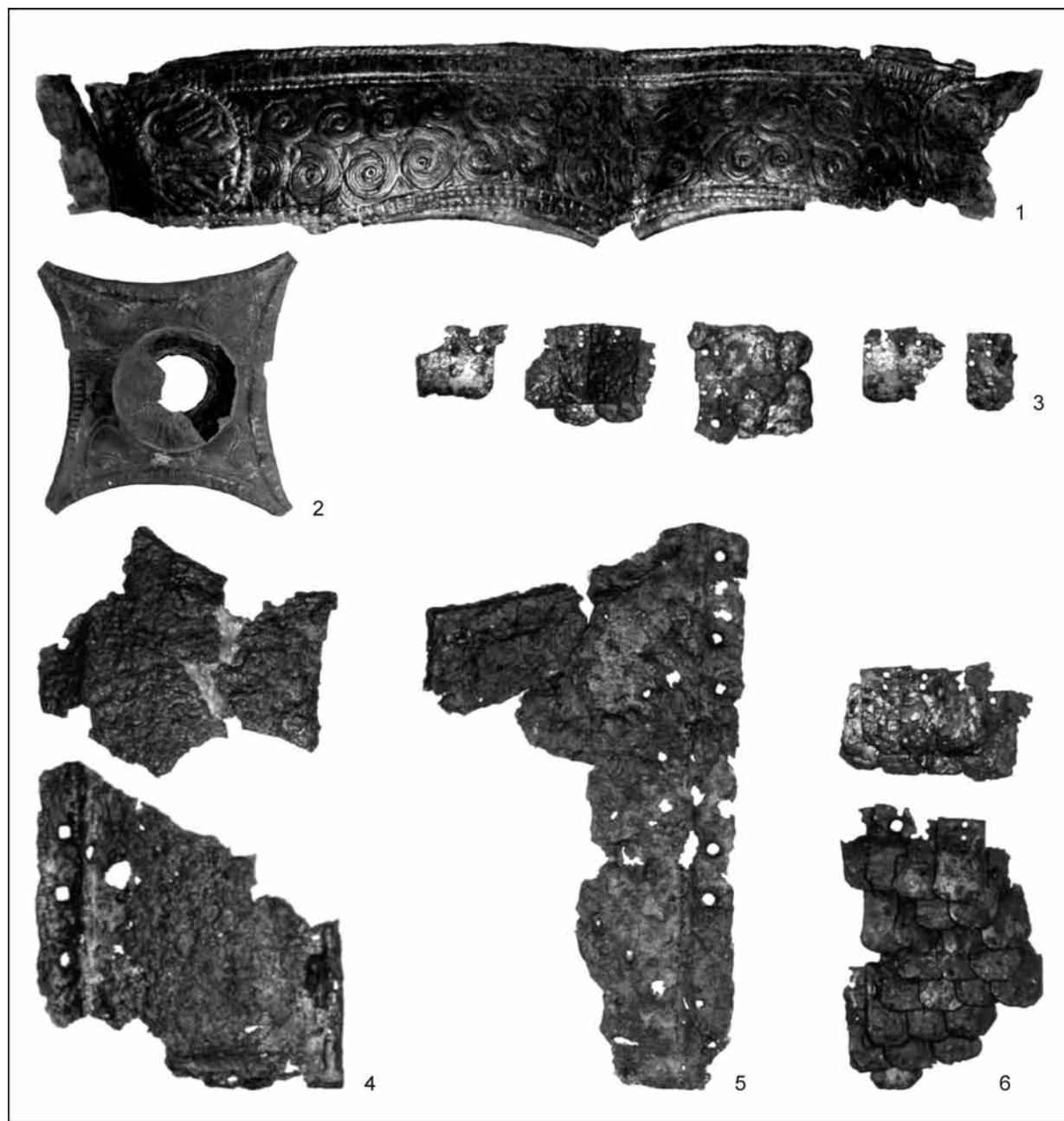


Abb. 20. Fragmente der römischen Ausrüstungsgegenstände aus den sekundären Lagen in barbarischen Objekten. 1–2 – Teile des römischen Helmes vom Typ Niederbieber, Variante Hedderheim aus dem nachträglichen, barbarischen Graben; 3–6 – Reste des eisernen Schuppenpanzers mit einem Paar der Verbindungsplatten aus dem Objekt 1/1988.

Tejral 2011, 41 f.; 2015b, 62 f., Abb. 17: 2). Seine Form, die klare stratigraphische Nachfolge nach den römischen Einrichtungen aus der Zeit der Markomannenkriege und nicht zuletzt weitere Umstände, die noch erwähnt werden, deuten klar darauf hin, dass der Graben erst später, eine gewisse Zeit nach der Episode der Markomannenkriege, entstanden ist. Es hat sich weiter gezeigt, dass der Graben, dessen Richtung bis zum westlichen Zipfel des Burgstallberges die Krone der zerfallenen, römischen Bewehrungsmauer folgte, sich gemeinsam mit den Resten der Befestigungsmauer nach Norden wendet (Abb. 21: 1).

Nicht nur ihre klare stratigraphische Lage, sondern auch einige datierbare Erscheinungsformen, wie die Fibel mit umgeschlagenem Fuß aus dem Objekt GO 1 oder die Fibel mit hohem Nadelhalter und oberer Sehne (ungef. Typ Almgren VII 201, sarmatische Variante), die aus einem barbarischen

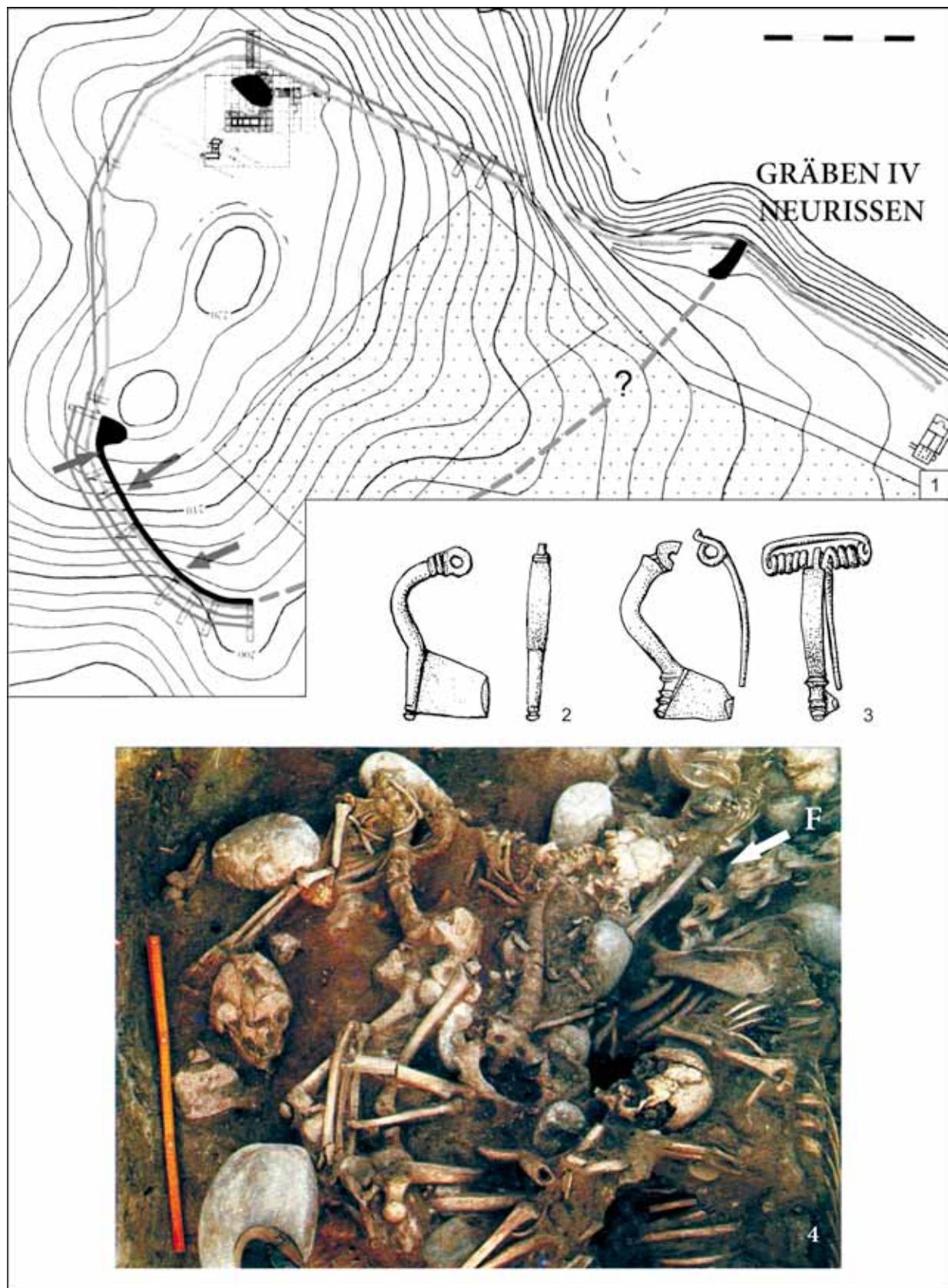


Abb. 21. Mušov-Burgstall. 1 – Plan des Burgstallberges mit ungefähre Lage der barbarischen Siedlungsobjekte und des nachträglichens Grabens (schwarz gezeichnet); 2 – Fibel aus dem Objekt GO 1 am Burgstallberg; 3 – Fibel aus dem Graben IV in Neurissen; 4 – Anhäufung der menschlichen Skelette und Tierknochen im Graben IV in der Flur Neurissen.

Objekt stammt (Abb. 21: 1, 2), überzeugt uns verlässlich von der zeitlichen Nachfolge des barbarischen Horizontes am Burgstall (*Komoróczy 2008b; Tejral 2011, 40 f.; 2015b, 61 ff., Abb. 18: 2*). Unter dem römischen Restmaterial ist vor allem die Anhäufung der römischen *caligae* von Interesse, von denen sich die Schuhsohlen mit Nägeln in ihrer ursprünglichen Gestalt erhalten haben. Es kommt einem sogar der Gedanke, ob sie nicht noch in dieser Zeit von Barbaren oder hier gebliebenen Personen römischer Herkunft getragen wurden.

Neben Fragmenten des römischen Baumaterials enthielten die hiesigen barbarischen Fundkontexte auch schadhafte Beispiele römischer Ausrüstung und Waffen, unter welchem die Reste eines Helmes vom Typ Niederbieber, Variante Hedderheim, (Abb. 20: 1–2), die in die fortgeschrittene, zweite Hälfte des 2. Jh.s datiert (*Waurick 1983, 271, Abb. 4; 1988, 338 ff., Abb. 6; 7; 7: 4*) eine besondere Stelle einnimmt.

Die germanische Nachbesiedlung beschränkte sich nun allerdings nicht nur auf die Fläche des Burgstallberges, sondern ist auch in der anschliessenden Flur Neurissen nachzuweisen, wo, unter anderem, vornehmlich der Graben IV in derselben Flur, bei der Interpretation der nachkriegszeitlichen Verhältnisse in der Umgebung der einst römischen Anlage besonders behilflich sein kann. Hinsichtlich seines Inhalts trägt der Befund mehrere gemeinsame Züge mit dem späteren, nachrömischen Graben auf dem Burgstall. Er wurde im nordöstlichen Teil der Flur freigelegt und steht, was seine Form und Lage anbelangt, weder mit dem römischen Befestigungssystem am Burgstall noch auf der Flur Neurissen in Verbindung. Auf dem Boden konzentrierten sich zahlreiche Tierknochen und menschliche Überresten von 33 Individuen, wobei den größten Teil der Tierskelette, wie am Burgstall, die Ochsen, die den außergewöhnlich schweren, alten und extrem stark beanspruchten Tieren angehörten, bildeten. Die menschlichen Skelette trugen angeblich Verletzungen, insbesondere am Schädel, und zwar Hieb-, Stich- und Schnittwunden (*Bálek/Šedo 1995, 11 ff., Abb. 1; 2; 1998, 162 f., Abb. 5, Taf. IV unten; Šedo 2000, 78–86, Taf. 44–46; 2015, 9 ff., Abb. 5–10*).

Außer den chronologisch weniger aussagekräftigen Funden, wie silberne, S-förmige Kettenschließhaken, Eisenschlüsseln bzw. einige Glas- und Bernsteinperlen, die auf die ältere Phase der jüngeren Kaiserzeit (Stufe C_a) hindeuten, sind der eiserne, flachhalbkugelige Schildbuckel mit engem Kragen des Typs Zieling M (*Schulze 1994, 359 ff., Abb. 2; Šedo 2000, Taf. 45: 4; 2015, 11 f., Abb. 3; 4; Zieling 1989, 127 f., Taf. 15: 11*) und insbesondere die bronzene, formal dem Typ 193 bzw. 201 entsprechende Fibel mit hohem Nadelhalter der VII Almgrenischen Gruppe, jedoch mit einer oberen Sehne, maßgebend (Abb. 21: 3). Diese und wohl übrige Artefakte aus dem sog. Graben, darunter auch die Fragmente der römischen Ziegeln mit Stempeln der X Legion, erweisen klar eine jüngere Zeitstellung als die Zeit der Markomannenkriege, die daran denken lässt, dass die grausige Verfüllung des Grabens IV irgendwann im Laufe der ersten Hälfte des 3. Jh. erfolgt sein konnte (*Šedo 2015, 30; Tejral 2011, 42 f.*).

Um ein solches Erscheinungsbild näher zu erklären, das das Vorkommen des römischen Altmaterials im Horizont der germanischen Nachbesiedlung am Burgstall und Neurissen anzeigen würde es angebracht, wiederholend auf die letzten Untersuchungen hinzuweisen, vornehmlich auf neue Erkenntnisse zu den Veränderungen der barbarischen Siedlungslandschaft in der Umgebung der römischen Anlage am Burgstall in der Zeit nach den Kriegen. Diese kommen nicht nur durch die Wiederbesiedlung einiger älteren Siedlungsstätten zum Ausdruck, sondern auch durch Gründungen an neuen, vorher nie besiedelten Stellen. Hierher zählen z. B. die Siedlung am südlichen und südöstlichen Hang des Burgstallberges, die Vorratsgruben mit Tierknochen und weitere Siedlungsobjekte aus Brod a. d. Thaya, Fundst. I (*Tejral 2011, 46 f., Abb. 16–18*), zweite Phase der Siedlung in Drnholec – Holenická Pole und Mušov – „V pískách“ (*Droberjar 1997, Taf. 132–147*), weiter kleinere Siedlungsstätten in Mušov – U sv. Jana, in Horní Věstonice (*Tejral 2011, 40 ff.*), in Klentnice etc. (*Klanicová/Komoróczy 2008*).

Die Lösung der Kette von Unklarheiten um die germanische Nachbesiedlung, die für die Interpretation und Zeitstellung der behandelten germanischen Befunde von entscheidender Bedeutung ist, ergibt sich hervorragend aus den Rettungsgrabungen der germanischen Siedlung von Pasohlávky „Vodárna“, deren Aufarbeitung und Auswertung von B. Komoróczy vorbereitet wird. Die Fundstelle liegt etwa 1,5–2 km südwestlich vom Burgstall und Neurissen und befindet sich noch innerhalb des von Römern beschützten befestigten Bezirkes (*Komoróczy u. a. 2010, 4, 11, 12, 33, 34 mit Abb.; Klanicová 2010*). Besonders erstaunlich ist hier die enorme Anzahl an Resten und Fragmenten von bronzenen und eisernen römischen Ausrüstungsgegenständen. Darunter Funde, die ganz offensichtlich aus der verlassenen römischen Befestigungsanlage am Burgstall nachträglich hinuntergetragen und als Rohmaterial im Wiederverwertungsprozess zur Herstellung von barbarischen Produkten zweitverwendet wurden. Einen Beweis dafür liefern übrigens nicht nur die bereits publizierte Gießereiwerkstatt (*Tejral 2006*), sondern

auch die unweit dieser Stelle, inmitten der Siedlung entdeckten Schmiedeöfen, die für die Umarbeitung der römischen Eisengegenstände dienten. In der Gießereiwerkstatt wurden die Fibeln mit hohem Nadelhalter (Almgren Gruppe VII, Serie 1) mit oberer Sehne und mit Sehnenhaken und eine Gruppe der exotischen Riemenzungen mit Doppelring (Raddatz 1957, 95, Typ J II 6) hergestellt (Tejral 2006). Die Fibeln (Abb. 21: 2, 3) gehören eindeutig zu Formen, deren Beispiel auch bei den menschlichen Skeletten im oben erwähnten Graben IV von Neurissen in der Siedlung von Pasohlávky oder Objekt GO 1 am Burgstall gefunden wurde (Tejral 2015a, Abb. 2: 5). Bei den großflächigen Rettungsgrabungen, die im Jahre 2006 folgten, kamen weitere überraschende Entdeckungen zu Tage, die auf eine spezifische, auf Metallrecycling beruhende Funktion der Siedlung hingewiesen haben.

Die Entfaltung der Ansiedlung in der Zeit nach dem Ende der römischen Militäraktivitäten am unweiten Burgstall kann nicht nur anhand der zahlreichen Bruchstücke von fragmentierten römischen Ziegeln, häufig mit Stempeln, und des übrigen römisch-antiken Fundmaterials, das vom Burgstallberg oder von anderen anliegenden römischen Militäreinrichtungen hergebracht wurde, sondern auch durch die spätere Struktur des Sigillata Importes (Klanicová 2010, 605 f.) bestätigt werden (Abb. 22).

Aus diesem überraschenden Bild der Nachbesiedlung und der sekundären Verwendung der, vornehmlich mit der römischen Armee zusammenhängenden Artefakte, lassen sich einige bedeutsame Schlüsse ziehen. Erstens, die Höhenanlage am Burgstall wurde nach der Evakuierung der römischen Truppen durch eine Gruppe der germanischen Bevölkerung besiedelt, die gewisse Bezüge mit den Bewohnern des Dorfes von Pasohlávky-Vodárna aufweist. Gleichzeitig wurde diese Anlage als Förderungsbasis der römischen Metalle für eine weitere Verarbeitung, die aber mehrheitlich die ursprünglichen antiken Formen nicht wiederholte, sondern eher neue, modische Typen entwickelte, ausgenutzt (Tejral 2006). Einige Andeutungen, wie die Funde der relativ gut erhaltenen Sohlenreste des römischen Schuhwerkes (*caligae*) in der Verfüllung der späteren, nachkriegszeitlichen germanischen Siedlungsobjekte am Burgstall, schließen hier eine Bevölkerungsgruppe nicht aus, deren früheste Ankömmlinge mit den letzten Römern noch in Berührung gekommen sein könnten. Was für ein Kontakt es war und wann genau er passierte, bleibt freilich offen. Wahrscheinlich ist aber, wie sowohl der Befund aus der Flur Neurissen und die mitgefundenen archäologischen Erscheinungsformen, als auch die Situation am Burgstall und in Pasohlávky darauf hindeuten, dass die barbarischen Bevölkerungsgruppen, die nach den Markomannenkriegen einen durch provisorischen Graben geschützten Zufluchtsort am Burgstall errichteten, irgendwann während des 3. Jh. ihr Ende (dazu noch Tejral 2011) Zuflucht fanden.

Unter dem Aspekt der neuen Entdeckungen der barbarischen Nachbesiedlung wäre allerdings zu hinterfragen, welche zeitliche und ursachliche Zusammenhänge zwischen dem in der Zeit der römischen Okkupation funktionierenden Werkstattbezirk und der späteren barbarischen Ausnutzung des Burgstallberges vorliegen könnten und was davon für das Problem der Verhältnisse nach den Markomannenkriegen deduziert werden kann. Von der abweichenden Interpretation hiesiger stratigraphischen Verhältnisse abhängig, gehen die Versuche um eine Zeitbestimmung des römischen Werkstattkreises und seines Endes gewissermaßen auseinander. Während M. Stoilova (2006) z. T. auch aufgrund der Sigillata Ware, die Tätigkeit der Werkstätten mit der ersten Phase der Markomannenkriege verbindet, neigt B. Komoróczy (2008a, 414 f.) in seiner Analyse zur Datierung des ganzen Komplexes in die zweite Phase der Kriege und legt sein Ende in das Jahr des Commodus Frieden. Dafür soll unter anderem die gemeinsame enge Verbundenheit und Homogenität des archäologischen Fundmaterials in einzelnen Objekten sprechen, darunter nicht nur die Formenskala der Ausrüstungsgegenstände, sondern auch der Keramik und vor allem die Fundmünzen, deren Prägungen mit dem Jahr 178 n. Chr. enden. Wenngleich die Beweisführung für die früher vorausgesetzte Mehrphasigkeit der römischen Anwesenheit an der Stelle beim heutigen Forschungsstand schwierig zu bestätigen ist, sind allerdings auch die vorgeschlagenen Daten des Aufhörens der hiesigen Werkstätten, angesichts der neueren Feststellungen nicht ohne Vorbehalt anzunehmen. Es soll jedenfalls darauf aufmerksam gemacht werden, dass mit dem Werkstattkreis, der das römische, häufig schadhbafte Fundmaterial aus der spätantoninischen Periode liefert hat, auch nichtrömische Erscheinungsformen im gewissen räumlichen Zusammenhang stehen. In der üblichen Chronologie des barbarischen Formenbestandes gelten sie als Beispiele der Stufe B2/C1. Unter diesen soll vor allem die Bronzefibel vom Typ Almgren 129 mit Resten der umgeschmolzenen silbernen Pressblechverzierung auf der Kopfplatte aus dem Haus Nr. 2 erwähnt werden (Abb. 23: 6), besonders aber auch weitere Fundstücke, die aus dem breiteren Umkreis der Werkstätten durch Feldbegehung erworben wurden. Neben einer Bronzefibel vom Typ Almgren 125/130, ebenfalls mit silberner, wohl vergoldeter Pressblecheinlage (Abb. 23: 4), sind es vor allem die

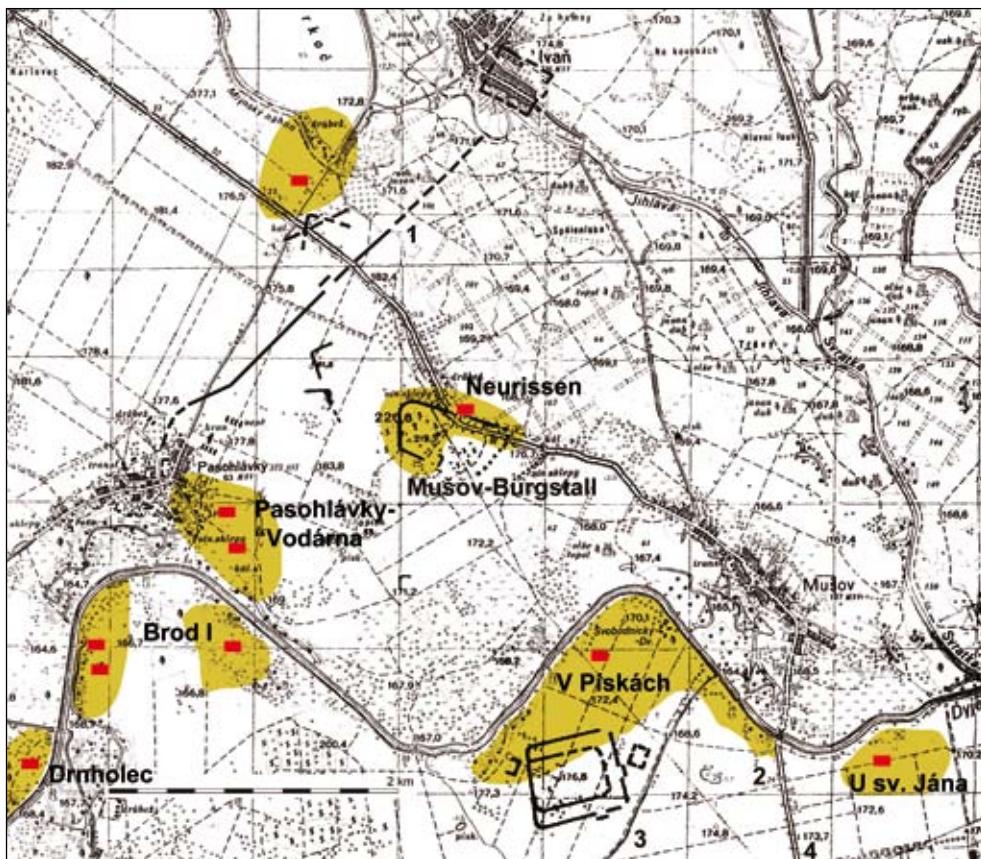


Abb. 22. Germanische Siedlungslandschaft in der Umgebung von Mušov nach den Markomannenkriegen. Rote vierecke- Funde der römischen, aus dem Burgstall stammenden römischen Ziegeln.

bronzenen Kniefibeln der spezifischen barbarisch-römischen Variante, insbesondere ein unfertiger Abguss desselben Typs (Komoróczy 2008a, Abb. 18; Tejral 2015a, 438, Abb. 7: 1–3; 8: 1–3). Die Halbfabrikate, die die Herstellung der Fibeln an der Stelle belegen, aber auch starke Brandbeschädigungen, die die beiden oben besprochene Fibel vom Typ Almgren 129 und 130 erlitten haben, und logischerweise mit der Verbrennung hiesiger Strukturen in Verbindung gebracht werden dürfen, können ein Zeugnis über ein mögliches zeitliches Zusammentreffen der B2/C1 Formenwelt mit dem militärisch geprägten Fundmilieu des abschließenden Horizontes der Markomannenkriege ablegen. Die eingehende antiquarische Analyse der besprochenen barbarischen Artefakte, die an einer anderen Stelle publiziert wurde, zeigt klar, dass diese Typen in der Totenkultur der Bestattungen vornehmlich dem nachkriegszeitlichen Horizont nach 180 n. Chr. angehören. Zeitgleich wurde an einer anderen Stelle darauf hingewiesen, dass der Formenbestand der Phase B2/C1 im Bereich der Przeworsk-Kultur und insbesondere im mitteldanubischen Raum wohl als Folge einer Synthese von verschiedenen barbarischen Elementen und der provinzialrömischen Anregungen erklärt und im mittleren Donauraum nicht nur als ethnisches, jedoch vielmehr als soziologisches Phänomen interpretiert werden kann. Seine Verbundenheit mit gesellschaftlichen Prozessen der Nachkriegszeit spiegelt sich übrigens auch in mehreren Gräbern, manchmal reichen Bestattungen, die häufig mit römischem Import der sog. Phase B2/C1 oder C1a ausgestattet wurden, wider (Tejral 2015b, 82 ff.).

Die Belege der Produktion und Verwendung der barbarischen Fundtypen der Phase B2/C1 im Umkreis der Werkstätte am östlichen Hang des Burgstallberges brachte somit neue Aspekte in die Frage nach der Bedeutung und Weiterdauer dieser Einrichtungen. In diesem Zusammenhang sind vor allem die tatsächlichen Nachweise der Gießerei von barbarischen Sachgutes in ihrer Umgebung nicht ohne Bedeutung, was allerdings bei den klassischen Formen der römischen Ausrüstungen nicht der Fall war. Zweitens die klaren Bezüge zur Situation im SW Teil des Burgstallberges, wo im Bezirk der nach-



Abb. 23. Barbarische Fibelformen und Keramik des nachkriegszeitlichen Horizontes am Burgstall und in seiner Umgebung. 1–4, 6–7 – Mušov-Burgstall; 5 – Pasohlávky-Vodárna.

kriegszeitlichen barbarischen Besiedlung ebenfalls die B2/C1 bzw. C1a Fibelformen vorkommen, unter denen sich die Fibel vom Typ Almgren 129 in der Schicht auf der abgeschwemmt Befestigungsmauer befand, setzen die Frage nach der Zeitstellung des B2/C1-zeitlichen Horizontes am Burgstall in ein neues Licht. Über eine nachkriegszeitliche Datierung der hiesigen barbarischen Befunde wurde schon gesprochen, doch ob es wenigstens teilweise für die Verhältnisse in der Umgebung des Werkstattbezirk am östlichen Abhang des Burgstallberges gilt, lässt sich zur Zeit allerdings schwieriger entscheiden.

Jedenfalls wurde die Anwesenheit, ja sogar die Fertigung und das Abgießen der barbarischen Fibelformen vor Ort klar nachgewiesen und somit auch ein enger Zusammenhang mit der Metallverarbeitung und Produktion in der Siedlung von Pasohlávky- Vodárna. Zusammen mit der Anhäufung des römischen Restmaterials in dem sich allmählich verfüllenden römischen Gräben und in zahlreichen germanischen Objekten können die römischen Artefakte aus Buntmetall, aber auch aus Eisen, als ein

Zeugnis für eine Plünderungs- und Förderungsperiode, die nach dem Abzug des römischen Militärs stattfand, verstanden werden. Ob diese schon nach dem Jahre 178 begonnen hatte, wie dazu das Münzspektrum verführt, oder, wahrscheinlicher, erst später, um das Jahr 180, bzw. danach, kann bislang anhand der archäologischen Mittel kaum genau bestimmt werden.

Es lohnt sich jedoch beizufügen, dass die Belege der sekundären Verwendung des römischen militärischen Materials für Wiederverwertung und Produktion des B2/C1 bzw. C1a-zeitlichen Formenbestandes aus den Stellen mit klaren Spuren der römischen Anwesenheit, wie aus dem, zwischen zwei Marschlagern situierten barbarischen Grubenhäus Nr. 6 in Cífer-Páč, oder aus der Fläche des römischen temporären Lagers in Ruhhof in Niederösterreich (*Cheben/Ruttkay 2010, 309 ff, bes. Abb. 4–8; 10; Sedlmayer 2015, 136 f., Abb. 98: 1; 99; Taf. 1–4; Varsik/Kolník 2013, Abb. 2; 3*) haben sich in letzter Zeit vermehrt und werden wohl kein Zufall darstellen müssen (*Tejral 2015a*). Solche Funde und Befunde lassen sogar eine Idee aufkommen, ob die Entfaltung der Buntmetallgiesserei nicht in einem ursächlichen Zusammenhang mit der Situation in letzten Phasen der Markomannenkriege und vor allem in den Jahren danach steht. Damals ist nämlich eine große Menge von Buntmetall aus römischen Militärausrüstungen übriggeblieben und gelangte als Beute oder auf andere Weise in die Hände der lokalen Bevölkerung (*Sedlmayer 2015, 142; Tejral 2015a, 444*).

Obwohl aus dem Werkstattbezirk am Mušov-Burgstall nicht einmal die germanische Keramik fehlt (Abb. 23: 7), bleibt die Frage offen, ob das hier arbeitende Personal aus Provinzialen, oder, wie die Fibelformen anzudeuten scheinen, auch aus einer Komponente der barbarischen Metallhandwerker bestand.

Ebenso lässt sich nur schwierig erklären, wie und ob die ursprünglich „römischen Reparaturwerkstätten“ von Barbaren übernommen wurden.

Wann genau und ob es zu einem Wechsel der römischen Reparaturtätigkeiten durch die Produktion der neuen barbarischen Formen kam, was offensichtlich für die Enddatierung des römischen Aufenthaltes, aber auch für die Bedeutung der Werkstätten bei der Entstehung der neuen barbarischen Stilrichtung nicht ohne Interesse wäre, ist allerdings weiterhin im Dunkel verhüllt.

Sprachliche Korrektur von Autor

BIBLIOGRAPHIE

- Allason-Jones/Bishop 1988 L. Allason-Jones/M. C. Bishop: Excavation at Roman Corbridge: The Hoard. Arch. Report 7. London 1988.
- Bálek/Šedo 1995 M. Bálek/O. Šedo: Die Notgrabungen in Mušov in den Jahren 1993–1994 (im Bereich der Terasse unter der Anhöhe Burgstall). In: J. Tejral/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): Kelten, Germanen, Römer. Vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jh. im Mitteldonaugebiet. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 3. Brno – Nitra 1995, 11–14.
- Bálek/Šedo 1996 M. Bálek/O. Šedo: Das frühkaiserzeitliche Lager bei Mušov Zeugnis eines augusteischen Feldzugs ins Marchgebiet? *Germania* 74, 1996, 399–414.
- Bálek/Šedo 1998 M. Bálek/O. Šedo: Příspěvek k poznání krátkodobých táborů římské armády na Moravě – Ein Beitrag zur Erkenntnis der Lager des römischen Heeres in Mähren. *Pam. Arch.* 89, 1998, 159–184.
- Benea 2002 D. Benea: Römische Werkstätten in Dakien I (mit Bezugsnahme auf die Herstellung von Schmuckstücken und militärische Ausrüstungsgegenstände aus Bronze). In: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festchrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002, 31–53.
- Bishop/Coulston 1993 M. C. Bishop/J. C. Coulston: Roman military equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome. London 1993.
- Böhme 1975 H. W. Böhme: Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166–180 n. Chr.). *Jahrb. RGZM* 22, 1975, 153–217.
- Boube-Picot 1994 Chr. Boube-Picot: Les bronzes antiques du Maroc. IV. L'équipement militaire et l'armement. Paris 1994.
- Bujukliev 1986 Chr. Bujukliev: La nécropole tumulaire thrace près de Čatalka, région de Stara Zagora. *Rask. Proučvanja* 16. Sofia 1986.

- C. von Carnap-Bornheim 2006*
- Červák/Komoróczy 1998*
- Čižmář 2012*
- Dobiáš 1964*
- Droberjar 1997*
- Droberjar 2014*
- Droberjar/Sakař 2000*
- Dyczek 1993*
- Dyczek 1997*
- Elschek 2013*
- Fischer 2012*
- Fitz 1965*
- Genser 1986*
- Ginalski 1991*
- Gnirs 1928*
- Gnirs 1931*
- Gnirs 1976*
- Groh 2009*
- Groh 2015*
- Gschwind 1997*
- Cheben/Ruttkay 2010*
- C. von Carnap-Bornheim: Zwischen Anpassung und Widerstand? Überlegungen zu Fürstengräbern der römischen Kaiserzeit im Barbaricum. In: C. von Carnap-Bornheim/D. Krause/A. Wesse (Hrsg.): Herrschaft-Tod-Bestattung. Zu den vor- und frühgeschichtlichen Prunkgräbern als archäologisch-historische Quelle. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 119. Bonn 2006, 111–126.
- P. Červák/B. Komoróczy: Neue Entdeckungen an der römischen Befestigungsanlage „Burgstall“ bei Mušov. Novlesia 10, 1998, 123–134.
- M. Cižmář: Nálezy drobné lidské a zvířecí plastiky z Moravy. In: G.Březinová/V.Varsik (Ed.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 145–173.
- J. Dobiáš: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha 1964.
- E. Droberjar: Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. Fontes Arch. Pragenses Mus. Nat. Pragae 1997.
- E. Droberjar: Shackles on the column of Marcus Aurelius and finds from Mušov. In: Column of Marcus Aurelius and the Middle Danube area. Zbor. SNM. Arch. Suppl. 8. Bratislava 2014, 35–40.
- E. Droberjar/V. Sakař: Problems of the Roman military campaign against the empire of Maroboduus in the year 6 A. D. In: J. Bouzek/H. Friesinger/ K. Pieta/B. Komoróczy (Hrsg.): Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 16. Brno 2000, 21–42.
- P. Dyczek: Valetudinarium w 1987 roku. Wstępne wyniki badań Ekspedycji Archeologicznej Uniwersytetu Warszawskiego w Novae. Novlesia 5, 1993, 205–207.
- P. Dyczek: The Valetudinarium at Novae – New Components. In: Roman Frontier Studies 1995, Proceedings of the XVIIth Internat. Congress of Roman Frontier Studies. Exeter 1997, 199–204.
- K. Elschek: Zohor – Ein neues Fürstengrab der „Lübsow–Gruppe“ und Brandgräber mit Edelmetallbeigaben aus Zohor (Westslowakei). In: M. Hardt/ O. Heinrich-Tamaska (Hrsg.): Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum, Akten des 23. Internationalen Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum, Tengelic 16.–19. 11 2011. Weinstadt 2013, 91–123.
- Th. Fischer: Die römische Armee der Caesaren. Archäologie und Geschichte. Regensburg 2012.
- J. Fitz: Pannonien und die Klientelstaaten an der Donau. Alba Regia 4–5, 1965, 73–85.
- K. Genser: Der Österreichisches Donaulimes in der Römerzeit. Rom. Limes Österr. 33. Wien 1986.
- J. Ginalski: Ostrogi kabłkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna. Bügelsporen der Przeworsk-Kultur. Eine typologische Klassifikation. Przegląd Arch. 38, 1991, 53–82.
- A. Gnirs: Ein Limes und Kastelle der Römer vor der norisch-pannonischen Donaugrenze. Ein vorläufiger Bericht. Sudeta 4, 1928, 120–153.
- A. Gnirs: Římská stanice na Mušově. Zprávy SAÚ 2/3, 1931, 9–29, 109–111.
- A. Gnirs: Beiträge zur Geschichte und Geographie Böhmens und Mährens in der Zeit des Imperium Romanum. Bonn – Bad Godesberg 1976.
- S. Groh: Neue Forschungen an der Bernsteinstraße in Nordwestpannonien. Die römischen Militärlager und der vicus von Strebersdorf und Frankenau/ Frakanava (Mittelburgenland, Österreich). In: S. Bíró (Hrsg.): Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler. Győr 2009, 175–178.
- S. Groh: 8. Römische Feldlager in der March-Thaya-Region. In: S. Groh/ H. Sedlmayer: Expeditiones barbaricae. Forschungen zu den römischen Feldlagern von Engelhartstetten, Kollnbrun und Ruhhof, Niederösterreich. Krems 2015, 154–184.
- M. Gschwind: Bronzegießer am raetischen Limes. Zur Versorgung mittelkaiserzeitlicher Auxiliareinheiten mit militärischen Ausrüstungsgegenständen. Germania 75, 1997, 607–638.
- I. Cheben/M. Ruttkay: Römische Ausrüstungsgegenstände aus dem germanischen Grubenhaus in Cífer. Slov. Arch. 57, 2010, 300–336.

- Iván/Knoll/Ölvecky/Rajtár 2013
- Johnson 1983
- Jüttling 1995
- Kehne 2001a
- Kehne 2001b
- Kehne 2006
- Kehne 2009
- Klanicová 2010
- Klanicová/Komoróczy 2008
- Komoróczy 1999
- Komoróczy 2006
- Komoróczy 2008a
- Komoróczy 2008b
- Komoróczy 2009
- Komoróczy 2010
- Komoróczy/Vlach 2010
- Komoróczy u. a. 2010
- Krierer 2002
- R. Iván/M. Knoll/R. Ölvecky/J. Rajtár: Germánske žiarove pohrebisko v Sekuliach. Zborník príspevkov konferencie CSTI 2013. Conservation Science, Technology and Industry. Bratislava 2013, 276–281.
- A. Johnson: Roman Forts of the 1st and 2nd Centuries A. D. in Britain and German Provinces. London 1983.
- I. Jüttling: Die Kleinfunde aus dem römischen Lager Eining-Unterfeld. Bayer. Vorgeschbl. 60, 1995, 143–230.
- P. Kehne: Markomannen. In: H. Beck/D. Geuenich/H. Steuer (Hrsg.): Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 19. Berlin – New York 2001, 290–302.
- P. Kehne: Markomannenkrieg. In: H. Beck/D. Geuenich/H. Steuer (Hrsg.): Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 19. Berlin – New York 2001, 308–316.
- P. Kehne: Vojenské podmanění Marobudovy říše plánované rok 6 po Kr. Augustem a Tibériem: válka bez boje. Arch. Rozhledy 58, 2006, 447–461.
- P. Kehne: Rom in Not. Zur Geschichte der Markomannenkriege. In: 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt. Varussch. Osnabrücker Land. Stuttgart 2009, 98–108.
- S. Klanicová: Germánské osídlení na katastru obce Pasohlávky z hlediska nálezů keramiky typu terra sigillata. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsík (Ed.): Archeológia barbarov 2009. Arch. Slov. Monogr. Comm. 10. Nitra 2010, 603–613.
- S. Klanicová/B. Komoróczy: Terra sigillata z germánských sídlištních objektů na lokalitě Klentnice. Zbor. SNM 102. Arch. 18, 2008, 277–292.
- B. Komoróczy: Ein bemerkenswerter Eisenfund im Areal der römischen Anlage am Burgstall bei Mušov (Bez. Břeclav, Südmähren). In: J. Tejral (Hrsg.): Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 12. Brno 1999, 71–90.
- B. Komoróczy: K otázce existence římského vojenského tábora na počátku 1. století po Kr. u Mušova (kat. úz. Pasohlávky, Jihomoravský kraj). In: Archäologie der Barbaren 2005. Materialien der I. frühgeschichtlichen Konferenz „Die spätkeltische, germanische und frühlawische Besiedlung“ Konice 20.–22. September 2005. Praha 2006, 155–204.
- B. Komoróczy: Hradisko (Burgstall) u Mušova ve světle výzkumů v letech 1994–2007. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachůtová (ed.): Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 37. Brno 2008, 391–348.
- B. Komoróczy: Okrsek germánského osídlení (GO) U vodárny. Výzkum 2003–2007. In: B. Komoróczy/J. Tejral: Hradisko u Mušova. Výsledky archeologického výzkumu římské vojenské báze z doby markomanských válek. Brno 2008, 114–123.
- B. Komoróczy: Marcomannia. Der Militärschlag gegen die Markomannen und Quaden – ein archäologischer Survey. In: 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt. Varussch. Osnabrücker Land. Stuttgart 2009, 114–125.
- B. Komoróczy: Mušov-Burgstall, eine römische zentrale Militärbasis in Germanien zum Zeit der Markomannenkriege. In: „Rom und Germanien“. Vortragsreihe d. Univ. Osnabrück. Alte Gesch. und Arch. Forschungsstelle Rom und Germanien, Varus. Ges. z. Förderung d. vor- u. frühgesch. Ausgr. im Osnabrücker Land. Osnabrück 2010, 42–56.
- B. Komoróczy/M. Vlach: Využití GIS pro výzkum římského vojenského zásahu na barbarském území ve střední Evropě. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsík (ed.): Hospodářstvo Germánov. Sídliskové a ekonomické štruktury od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Nitra 2010, 247–289.
- B. Komoróczy/P. Růžičková/J. Šterc/M. Vlach: Po stopách římských legií v kraji pod Pálavou. Brno 2010.
- K. R. Krierer: Germanenbüsten auf dem Kessel. Die Henkelattaschen des Bronzekessels. In: J. Peška/J. Tejral (Eds.): Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. 2. Monographien RGZM 55, 1–3. Mainz 2002, 367–385.

- Křížek 1980* F. Křížek: Terra Sigillata von Mušov. *Sbor. Prací Fil. Fak. Brno* 25, 1980, 125–142.
- Kühlborn 1995* J.-S. Kühlborn: Germaniam pacavi – Germanien habe ich befriedet. Archäologische Stätten augusteischer Okkupation. Der augusteische Militärstützpunkt Haltern. Münster 1995.
- Künzl 1998* U. Künzl: Jahresbericht des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, 1997. In: Untersuchungen zur Genese und Strukturen von Eliten in vor- und frühgeschichtlichen Gesellschaften. *Jahrb. RGZM* 44, 1997 (1998) 696–700.
- Künzl 2002a* E. Künzl: Die Salbenreibplatte mit der Löffelsonde: ein mediterranes Kosmetikelement. In: J. Peška et al. (Eds.): Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. Monogr. RGZM 56. Mainz 2002, 461–466.
- Künzl 2002b* E. Künzl: Der römische Schuppenpanzer (*lorica squamata*). In: J. Peška/J. Tejral (Eds.): Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. Monogr. RGZM 56. Mainz 2002, 127–140.
- Künzl 2009* E. Künzl: Angsthorte und Plündererdepots. Die Reichskrise des 3. Jahrhunderts n. Chr. aus archäologischer Sicht. In: 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt. Varussch. Osnabrücker Land. Stuttgart 2009, 203–231.
- Lazarov/Mitkov 1993* L. Lazarov/N. Mitkov: Grobni nachodki ot mogila pri s. Tutrakanci, Provaldjsko. *Izvestija na Narodnija muzej Varna* 29, 1993, 64–86.
- Madyda-Legutko 2011* R. Madyda-Legutko: Studia nad zróżnicowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa. Kraków 2011.
- Manning 1972* W. H. Manning: Ironwork hoards in Iron Age in Roman Britain. *Brittania* 3, 1972, 224–250.
- Marsina 1998* R. Marsina: Územie Slovenska pred príchodom Slovanov. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I. Bratislava 1998.
- Márton 2002* A. Márton: Romal Burial with a Weapon from the Bécsi Road Cemetery (Aquinum – Budapest). *Commun. Arch. Hungariae*, 2004, 117–152.
- Mráv 2014* Z. Mráv: A Flavian weapon grave of an auxiliary cavalry man from the Dobogó Hill, Kesthely/Cserszegtomaj (County Zala). Preliminary Report. In: O. Heinrich-Tamáska/P. Straub (Hrsg.): Mensch, Siedlung und Landschaft im Wechsel der Jahrtausende am Balaton-People Settlement and Landscape on lake Balaton over the Millenia. Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden (Westf.) 2014, 101–126.
- Mazura 2002* I. Mazura: Genetische Bestimmung der Skelettreste. In: J. Peška/J. Tejral (Eds.): Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. Monogr. RGZM 56. Mainz 2002, 497–498.
- Miks 2007* Chr. Miks: Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit. Köl. Stud. Arch. Römis. Provinzen 8. Rahden (Westf.) 2007.
- Militký 2008* J. Militký: Katalog nálezů mincí z areálu Hradiska u Mušova. In: J. Tejral/B. Komoróczy: Hradisko u Mušova. Výsledky archeologického výzkumu římské vojenské báze z doby markomanských válek. Brno 2008, 2–46.
- Nováková/Pečírka 1961* J. Nováková/J. Pečírka (Red.): Antika v dokumentech II. Řím – Praha 1961.
- Oldenstein 1976* J. Oldenstein: Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. Ber. RGK 57, 1976, 49–284.
- Petrikovits 1975* H. von Petrikovits: Die Innenbauten römischer Legionslager während der Prinzipatzeit. Abhandl. Rhein. Westfälischen Akad. Wissenschaften 56. Opladen 1975.
- Peška/Tejral et al. 2002* J. Peška/J. Tejral et al.: Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren 1–3. Monographien RGZM 55, 1–3. Mainz 2002.
- Pitts 1987* L. F. Pitts: Roman Style Buildings in Barbaricum (Moravia and Slovakia). Oxford. Journal Arch. 6, 1987, 219–236.
- Pitts/St. Joseph 1985* L. F. Pitts/J. K. St. Joseph: Inchtuthill. The Roman Legionary Fortress. Britain Monogr. Ser. 6. London 1985.
- Raddatz 1957* K. Raddatz: Der Thorsberger Moorfund, Gürtelteile und Körperschmuck. Offa-Bücher 13. Neumünster 1957.
- Rajtár 1994* J. Rajtár: Waffen und Ausrüstungssteile aus dem Holz-Erde-Lager von Iža. In: C. van Driel-Murray (Ed.): Proceedings of the Ninth Internat. Roman Military Equipment Conference. Leiden 1994, 83–95.
- Rajtár 2009* J. Rajtár: In Handstreich genommen. Der Fall des Römerlagers von Iža. In: 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt. Varussch. Osnabrücker Land. Stuttgart 2009, 126–127.
- Roymans 1995* N. Roymans: Romanisation, cultural Identity and ethnic Discussion. The Integration of Lower Rhone Populations in the Roman Empire. In: J. Metz-

- Salač 2009*
- ler/M. Millet/N. Roymans (Eds.): *Integration in the Early Roman West. Paper Arising from the Intern. Conference at the Titelberg 12.–13. November 1993 (Luxemburg). Dossiers Arch. Mus. Nat. Hist. Art 4.* Luxemburg 1995, 47–64.
- Schnurbein 1981*
- V. Salač: 2000 Jahre seit dem römischen Feldzug gegen Marbod und methodische Probleme der Erforschung der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen und Mitteleuropa. In: V. Salač/J. Bemmann (Hrsg.): *Mitteleuropa zur Zeit Marbods. 19. Internationales Symposium Grundprobleme der Frühgesch. Entwicklung im mittleren Donaugebiet.* Praha – Bonn 2000, 107–138.
- Schönfelder 2009*
- S. von Schnurbein: Untersuchungen zur Geschichte der römischen Militärlager an der Lippe. *Ber. RGK* 62, 1981, 5–101.
- Schultze 1994*
- M. Schönfelder: Zu den Herdgeräten aus dem kaiserzeitlichen Prunkgrab von Mušov. In: S. Grunwold/J. K. Koch/D. Mölders/U. Sommer/S. Wolfram (Hrsg.): *Artefact. Festschrif für Sabine Rieckhof zum 65. Geburtstag. Teil 2. Universitätsforsch. Präh. Arch.* 172. Bonn 2009, 773–787.
- Schuster 2010*
- E. Schultze: Die halbkugeligen germanischen Schildbuckel der jüngeren römischen Kaiserzeit. In: C. von Carnap-Bornheim (Hrsg.): *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internat. Koll. in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994.* Lublin – Marburg 1994, 357–367.
- Sedlmayer 2015*
- J. Schuster: Lübsow. Älterkaiserzeitliche Fürstengräber im nördlichen Mitteleuropa. *Bonner Beitr. Vor- u. Frühgesch. Arch.* 12. Bonn 2010.
- Stahl 1989*
- H. Sedlmayer: 7. Ruhhof – Funde aus dem römischen Feldlager. In: S. Groh/H. Sedlmayer (Hrsg.): *Expeditiones barbaricae. Forschungen zu den römischen Feldlagern von Engelhartstetten, Kollnbrunn und Ruhhof, Niederösterreich.* Krems 2015, 131–153.
- Stloukal 2002*
- M. Stahl: Zwischen Abgrenzung und Integration. Die Verträge der Kaiser Marc Aurel und Commodus mit den Völkern jenseits der Donau. *Chiron* 19, 1989, 289–317.
- Stoilova 2006*
- M. Stloukal: Anthropologisches Gutachten zu den Menschenknochen. In: J. Peška/J. Tejral (Eds.): *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren.* Monogr. RGZM 55, 2. Mainz 2002, 495, 496.
- Swoboda 1964*
- M. Stoilova: Die römische Keramik aus Mušov-Burgstall aus den Grabungen 1994–2000. Diplomarbeit. Institut f. Ur- und Frühgeschichte. Universität Wien 2006. Unveröffentlicht.
- Šedo 2000*
- E. Swoboda: Carnuntum. Römische Forschungen in Niederösterreich 1. Graz – Köln 1964.
- Šedo 2015*
- O. Šedo: Krátkodobé tábory římské armády v barbariku na sever od středního Dunaje. Doktorarbeit (Institut für Archeologie Masarykovy university, Philosophische Fakultät, Maschinenschrift). Brno 2000. Unveröffentlicht.
- Tatton-Brown 1978*
- O. Šedo: Gegenstände barbarischen Provenienz aus dem Graben. Mušov-Neurissen IV. Přehled Výzkumu 56/2, 2015, 9–42.
- Tejral 1986*
- T. Tatton-Brown: Two Roman swords from a double inhumation burial, Canterbury. *Ant. Journal* 58, 1978, 361–364.
- Tejral 1994a*
- J. Tejral: Neue Erkenntnisse zum römischen Stützpunkt am Burgstall bei Mušov in Südmähren. *Arch. Rozhledy* 38, 1986, 395–410.
- Tejral 1994b*
- J. Tejral: Die archäologischen Zeugnisse der Markomannenkriege in Mähren. Probleme der Chronologie und historischen Interpretation. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): *Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen.* Brno 1994, 299–324.
- Tejral 1999a*
- J. Tejral: Römische und germanische Militärausrüstungen der antoninischen Periode im Licht norddanubischer Funde. In: C. von Carnap Bornheim (Hrsg.): *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internat. Koll. in Marburg a. d. Lahn, 20 bis 24 Februar 1994.* Lublin – Marburg 1994, 27–60.
- Tejral 1999b*
- J. Tejral: New Aspects of the Roman-Germanic Confrontation on the Middle Danube until the Marcomannic Wars. In: N. Gudea (Ed.): *Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies.* Zalău 1999, 829–851.

- Tejral 1999b* J. Tejral: Zum Stand der archäologischen Forschung über den römischen militärischen Eingriff in Gebieten nördlich der Donau. *Přehled Výzkumu* 39, 1999 81–164.
- Tejral 2001* J. Tejral: Die germanische Silberfibeln von Mušov und ihr archäologisch-historisches Umfeld. *Slov. Arch.* 49, 2001, 203–247.
- Tejral 2002* J. Tejral: Mušov. In: H. Beck/D. Geuenich/H. Steuer (Hrsg.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 20. Berlin – New York 2002, 425–433.
- Tejral 2004* J. Tejral: Mušov und Czarnówko. Bemerkungen zu weiträumigen Verbindungen zwischen germanischen Herrschaftszentren. In: H. Friesinger/A. Stuppner (Hrsg.): *Zentrum und Peripherie-gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte*. Mitt. Präh. Komm. 57. Wien 2004, 327–387.
- Tejral 2006* J. Tejral: Die germamische Gießereiwerkstatt in Pasohlávky (Bez. Břeclav). Ein Beitrag zur Frage der Fernhandels- und Kulturbeziehungen nach den Markomannenkriegen. *Pam. Arch.* 97, 2006, 133–170.
- Tejral 2008* J. Tejral: Ke zvláštnostem sídlištěho vývoje v době římské na území severně od Dunaje. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachútová (Ed.): *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomicke a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů*. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 37. Brno 2008, 67–98.
- Tejral 2009a* J. Tejral: Die Marchstraße – Stand der archäologischer Forschung. In: J. S. Kühlborn/A. Becker et al.: *Rom auf dem Weg nach Germanien. Geostrategie, Vormarschtrassen und Logistic*. Bodenaltertümer Westfalens 45. Mainz 2009, 69–101.
- Tejral 2009b* J. Tejral: Roman Troop Movements to the North of Carnuntum. Archaeological Evidence. In: Limes XX. 20th Internat. Congress of Roman Frontier Studies. Concejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid 2009, 889–901.
- Tejral 2011* J. Tejral: Die nachträglichen germanischen Siedlungsaktivitäten am Burgstall bei Mušov. Versuch einer Interpretation. *Přehled Výzkumu* 52/2, 2011, 39–73.
- Tejral 2014* J. Tejral: Reevaluated but still enigmatic – The Roman site at „Burgstall“ (okr. Brno-venkov/CZ). In: Honesta Mission. Festschrift für Barbara Pferdehirt. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 100. Mainz 2014, 221–248.
- Tejral 2015a* J. Tejral: Die Zeit danach. Bemerkungen zum archäologischen Erscheinungsbild des norddanubischen Raumes nach den Markomannenkrieg. In: P. Henrich/Ch. Miks/J. Obmann/M. Wieland (Hrsg.): *NON SOLUM...SED ETIAM*. Festschrift für Thomas Fischer zum 65. Geburtstag. Rahden (Westf.) 2015, 431–448.
- Tejral 2015b* J. Tejral: Some remarks on the transitional phase between Early Roman and Late Roman Periods in the region north of the Middle Danube. *Přehled Výzkumu* 56/2, 2015, 43–101.
- Tejral 2016* J. Tejral: Die Metallgefäßausstattung des Königsgrabes von Mušov in Mähren im Vergleich mit früh- und spätkaiserzeitlichen Elitengräber. In: H.-V. Voss u. N. Müller-Scheeßel (Hrsg.): *Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und im Barbaricum – ausgewählte Beispiele (Gefäße, Fibeln, Bestandteile militärische Ausrüstung, Kleingerät, Münzen)*, Teil I. Bonn 2016, 271–307.
- Tejral/Komoróczy 2008* J. Tejral/B. Komoróczy: *Hradisko u Mušova. Výsledky archeologického výzkumu římské vojenské báze z doby markomanských válek*. Brno 2008.
- Varsik 2011* V. Varsik: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislav. Sídliská z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. *Fontes Inst. Arch. Nitrien. Acad. Scien. Slovaca* 17. Nitra 2011.
- Varsik/Kolník 2013* V. Varsik/K. Kolník: Cífer-Pác-Neue Erkenntnisse zur spätantiken quadiischen Elitenresidenz. In: M. Hardt/O. Heinrich-Tamaska (Hrsg.): *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschaft- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittel-alter im mittleren Donauraum*. Tengelic 16.–19. 11. 2011. *Forsch. Spätantike Mittel.* 2. Weinstadt 2013, 71–90.
- Waurick 1983* G. Waurick: Untersuchungen zur historisierenden Rüstung in den römischen Kunst. *Jahrb. RGZM* 30, 1983, 265–301.
- Waurick 1988* G. Waurick: Römische Helme. In: G. Waurick: *Antike Helme. Handbuch und Katalog. Monogr. RGZM* 14. Mainz 1988, 327–364.

Waurick 1994

G. Waurick: Zur Rüstung von frühkaiserzeitlichen Hilfstruppen und Verbündeten der Römer. In: C. von Carnap-Bronheim (Hrsg.): Beiträge zur römische und barbarische Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Intern. Kolloquium in Marburg 20. bis 24. Februar 1994. Veröffentlichung der Vorgesch Seminars. Lublin – Marburg 1994, 27–60.

Zieling 1989

N. Zieling: Studien zu germanischen Schilden. BAR Internat. Ser. 505. Oxford 1989.

Morava v době markomanských válek

Stav výzkumu a nové problémy

Jaroslav Tejral

Souhrn

Článek je věnován výsledkům, jichž bylo dosaženo při výzkumu otázky římského vojenského zásahu do oblasti severně od Dunaje v době markomanských válek, od roku 1993. Tehdy se ve Vídni v rámci projektu „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum“ konala konference, která se po dlouhé době na tuto poněkud opomíjenou problematiku zaměřila. Její závěry byly pak publikovány ve sborníku „Markomanenkriege- Ursachen und Wirkungen“ v roce 1994. Do dalšího setkání badatelů, na němž bylo pojednáváno stejně téma, ve slovenských Smolenicích v roce 2012, uplynulo téměř dvacet let a přibylo neobvyčejně mnoho nových poznatků. Ty umožňují plastičtější a mnohotvárnější pohled na situaci nejen v celém Podunají, ale zejména v oblasti Moravy. Předkládaná práce se pokouší shrnout jen některé nejdůležitější z nich, zvláště pak ty, které byly výsledkem dlouholetých výzkumů v prostoru Hradiska u Mušova a v jeho okolí. Byly prováděny vesměs v rámci řady projektů, podporovaných Grantovou agenturou AV ČR nebo Grantovou agenturou ČR. I když odpověď na mnohé otázky bude třeba přenechat dalšímu bádání a vzdálenější budoucnosti, přínos posledních desíti let pro poznání vývoje v letech markomanských válek je nepopíratelný a nový současný stav bádání nelze srovnávat s nedostatečnou úrovni našich vědomostí, která panovala ještě na počátku 80. let minulého století.

Nové výzkumy, které byly se v této době, mnohdy za nesnadných podmínek zahájeny, navázaly na odkryvy A. Gnirse ve 20. letech minulého století. Již jejich počátky v 70. a 80. letech změnily dosavadní pohled na stav věcí. Potvrzily, že stavební struktury, které zde byly objeveny mohou být přesvědčivě datovány do období markomanských válek a neexistují zde izolovaně, nýbrž byly budovány v nepochybně spojitosti s opevněními, která obklopují vrcholek „Hradiska“, a která ještě A. Gnirs pokládal za pravěká. Jsou tvořena dvěma fázemi hliněného valu a hrotitým příkopem. Další drobné nálezy z tohoto revizního výzkumu potvrzily, že zdejší objekty, včetně fortifikace, souvisejí s římskými vojenskými aktivitami v době markomanských válek. Jen o několik let později, na počátku 90. let byl objeven v okolí „Hradiska“, v trati „V pískách“ leteckou prospekcí také první pochodový nebo dočasný tábor římského vojska na území České republiky. Počet podobných nálezů se od té doby podstatně rozmnozil.

Jen o něco málo později přinesly další překvapení zachraňovací výzkumy Ústavu archeologické památkové péče v Brně v trati zvané „Neurissen“, nacházející se na severovýchodním úpatí kopce „Hradisko“ (1992–1994). Na základě ojedinělých artefaktů, které se zde mezi ostatními nálezy našly a některých stavebních detailů byly zdejší objekty, vybudované ze dřeva a hlíny datovány autory výzkumů O. Šedou a M. Bálkem do augustovského období a spojovány s tažením Tiberiovým proti markomanskému králi Marobudovi v Čechách. Ani dnes však otázka stáří těchto archeologických objevů není definitivně vyřešena a podobný výklad se často setkal s kritickým nebo dokonce odmítavým stanoviskem.

Výzkumy však pokračovaly v 90. letech i na vyvýšenině „Hradisko“ a na jejích svazích a dále doplnily celkový obraz této rozsáhlé lokality. Ukázalo se, že opevnění nebyla budována pouze podél severozápadního cípu „Hradiska“, nýbrž že mohutná fortifikace pokračovala i ve snížených terénech na jihovýchodě, kde mohla končit až při soutoku řeky Jihlavky, Svatky a Dyje. Uzavírala tedy rozlehly areál o rozloze více než 34 ha. Další prospekce i terénní odkryvy nadto prokázaly, že opevňovací systém obklopující toto území byl budován ve více fázích. Další opevňovací struktura, reprezentovaná táhlým hrotitým příkopem postupujícím v délce nejméně 2 km ve směru JZ-SV a přerušená spektakulární branou typu *clavicula* a přičnou zábranou – *titulem*, byla zjištěna

ve vzdálenosti 1 km severozápadním směrem od opevnění na kopci „Hradisko“ a chránila celý rozlehlý prostor při soutoku zmíněných řek.

V rámci opevněné plochy byly postupně zkoumány i objekty spojené s logistickým zázemím, které sloužilo k zabezpečení zdejší posádky. Mezi nimiž je třeba vyzvednout pozůstatky opravářských dílen na severovýchodním svahu „Hradiska“. Mezi nejpozoruhodnější objevy poslední doby pak patří půdorys dřevěné budovy římské polní nemocnice – *valetudinaria*, prozkoumané ve mísené východní části opevněné plochy B. Komoróczym. Zvláště tato stavební struktura a její shodná orientace se stavbou s apsidou, odkrytou již před lety v trati „Neurissen“ případně se spojnicí obou bran, umístěných na protilehlých stranách opevnění, vyvolává řadu otázek. Pozornost vzbuzuje zejména nesoulad v prostorovém uspořádání a orientaci objektů, zjištěných na vrcholku kopce „Hradisko“ na straně jedné a budov ve snížené části na východě opevněného areálu na straně druhé. Celková situace budí dojem, že jde o dva stavebně i časově rozdílné komplexy, přičemž struktury, nacházející se ve snížené části nevylučují, že se zde římskí stavitelé pokusili vybudovat regulérního vojenský tábora v době ještě časnější, než byly postaveny budovy na vyvýšenině „Hradisko“.

Další část statě je věnována obecnějším otázkám, jako je lokalizace sídel kmene Markomanů v období válečných událostí markomanských válek. Je přihlédnuto i k novým možnostem datování a interpretace bohatého hrobu barbarského velmože, snad krále, objeveného koncem osmdesátých let minulého století a závěru římských vojenských aktivit na zdejší lokalitě, případně k osudům lokality samotné po odchodu římského vojska.

Obr. 1. Mušov-Hradisko. A – stav výzkumu do roku 1995. 1 – římské stavby odkryté A. Gnirsem s domnělou obvodovou zdí; 2 – římské stavby v trati Neurissen; 3 – římské opevnění sestávající z dřevohlinité hradby a z hrotitěho příkopu. B – stav výzkumu v roce 2007 s nově objevenými zdvojenými a vícenásobnými příkopy.

Obr. 2. Mušov-Hradisko. Stav v roce 2012. 1, 2 – brána a stavba s apsidou v trati Neurissen; 3 – vojenská nemocnice; 4 – brána v jižní části opevněného areálu; 5 – stavební struktury na vrcholku Hradiska (schematická skica; podle B. Komoróczy et al. 2010).

Obr. 3. Římská opevňovací zařízení s dočasnými tábory a poloha knížecího či královského hrobu v mušovském regionu. 1 – dlouhý obranný příkop se vstupní branou; 2 – dočasný vojenský tábor u obce Ivaně; 3 – Mušov-Hradisko a Neurissen; 4 – soustředění dočasných vojenských taborů v trati „V pískách“.

Obr. 4. Výsledky revizního výzkumu z roku 1990. SV část vrchu Hradisko. 1 – dřevohlinitá hradba; 2 – sypký hlinitý materiál z násypného valu; 3 – hrotitý příkop; 4 – germánský objekt druhotně zahloubený do sutin valu; 5 – zbytky římské štěrkové úpravy; 6 – tzv. velitelská budova podle A. Gnirse; 7 – budova lázní; 8 – domnělá obvodová zed.

Obr. 5. Mušov-Hradisko. A – dřevěná konstrukce dřevohlinité hradby zničené požárem. Otvory po kůlových opěrách se negativně vyrýsovaly světlou jílovitohlinitou vrstvou z násypu valu, která proklesla do kůlových jamek; B – zbytky římských hliněných cihel ve výplni hrotitého příkopu.

Obr. 6. Nerituálně pohřbená osoba ve východní části opevněného areálu (podle Komoróczy/Vlach 2010, obr. 3) a paralela z Canterbury (podle Tatton-Brown 1978).

Obr. 7. Mušov- „V pískách“. 1–3 – datující spony z chaty 3; 4 – železné držadlo štítu z chaty 4; 5, 6 – stratigrafie nálezů v trati „V pískách“.

Obr. 8. A – geografický rozptyl římských vojenských opěrných bodů a dočasných taborů po obou stranách středního Dunaje; B – hlavní směry invazí římského vojska.

Obr. 9. A – roztírací destička se lžičkovitou štěrkou z knížecího hrobu v Mušově. B – rozšíření analogických kosmetických (a) nebo lékařských (b) souprav ve střední Evropě.

Obr. 10. Zbraně, ostruhy, součásti opasků a další drobné předměty z inventáře hrobu v Mušově.

Obr. 11. Mušov-Hradisko. 1–5, 7 – nálezy z římské vrstvy na štěrkové úpravě v okolí římských staveb v severozápadním cípu Hradiska; 6 – spona nalezená na římské maltové podlaze velitelského domu.

Obr. 12. Drobné nálezy z římské vrstvy na štěrkové úpravě.

Obr. 13. Shluk železných cvočků z římských vojenských bot na římské štěrkové úpravě.

Obr. 14. Zbytky podrážky římské vojenské boty – caligy z výplni hrotitého příkopu.

Obr. 15. Mušov-Hradisko. 1 – řez dvojitým příkopem na západní straně opevnění nedaleko od nálezu šupinového pancíře z roku 1979. 2 – zbytky šupinového pancíře z příkopu v roce 1979.

Obr. 16. Půdorysy chat s kúlovou konstrukcí z tzv. dílenského okrsku na východním svahu Hradiska. Červená – odpadní jámy; žlutá – chaty (č. 1–3).

Obr. 17. Železné předměty z depotu uloženého v dřevěné bedně.

Obr. 18. Mušov-Hradisko. Příklady zámrnně poškozených zbraní.

Obr. 19. Mušov-Hradisko. Řez římským valem v kvadrantu C/2 z východu. 1 – vrstva svrchního humusu; 2 – žlutá jílovitá hliná jádravalu; 3 – světle šedá kypřejší vrstva se zbytky rozpadlých římských hliněných cihel; 4, 5 – germánská keramika. Dole – germánský zahloubený objekt 1988/1 s vrstvou sesutých římských cihel.

Obr. 20. Zlomky římské výzbroje z druhotných poloh v barbarských objektech. 1, 2 – části z římské helmy typu Niederbieber, var. Heddernheim z mladšího germánského příkopu; 3–6 – zbytky železného šupinového pancíře s párem spojovacích destiček z objektu 1/1988.

Obr. 21. Mušov-Hradisko. 1 – plán Hradiska s přibližnou polohou barbarských sídlištních objektů z dodatečného barbarského objektu 601 na Hradisku; 2 – spona z objektu GO 1 na vrcholku Hradiska; 3 – spona z příkopu IV v trati Neurissen; 4 – shluhy lidských a zvířecích kostí v příkopu IV v trati Neurissen.

Obr. 22. Germánská sídlištění krajina v okolí Mušova po markomanských válkách. Červené čtverečky – nálezy římských pálených cihel pocházejících z Hradiska.

Obr. 23. Barbarské formy spon a keramiky z nálezového horizontu po markomanských válkách. 1–4, 6, 7 – Mušov-Hradisko; 5 – Pasohlávky-Vodárna.

doc. PhDr. Jaroslav Tejral, DrSc.

Archeologický ústav ČR

Čechyňská 363/19

CZ – 602 00 Brno

tejral@arub.cz

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK

Skratky časopisov, periodík a edícií sú uvádzané podľa pravidiel skracovania v slovenskom jazyku a v zmysle Pokynov na úpravu rukopisov (Archeologický ústav SAV. Nitra 1999), resp. podľa Abkürzungsverzeichnis für Zeitschriften. Ausgabe 1993 (Ber. RGK 73, 1992, 477–540).

- Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
- Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica. Kraków
- Acta Arch. (København) = Acta Archaeologica. København
- Acta Mus. Napocensis = Acta Musei Napocensis. Publicația Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca
- Acta Mus. Porolissensis = Acta Musei Porolissensis. Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Artă din Zalău. Zalău
- Acta RCRF = Acta Rei Cretariae Romanae Fautorum. Bonn
- Alba Regia = Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. Székesfehérvár
- Alt-Preussen = Alt-Preussen. Vierteljahresschrift für Vor- und Frühgeschichte. Universität und dem Prussia-Museum in Königsberg
- Anodos = Anodos. Studies of Ancien World. Trnava
- Antaeus = Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest
- Ant. Hungarica = Antiquitas Hungarica. Budapest
- Ant. Journal = Antiquaries Journal. London
- Aquileia Nostra = Aquileia Nostra. Aquileia
- Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpf. = Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege. Berlin
- Arh. Vestnik = Arheološki Vestnik. Acta Archaeologica. Ljubljana
- Archeologia (Warszawa) = Archeologia. Rocznik Instytutu Historii Kultury Materiałnej Polskiej Akademii Nauk
- Arch. Austriaca = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien
- Arch. Baltica = Archaeologia Baltica. Łódź
- Arch. Doslidženja Lviv. Univ. = Archeologični doslidženja Lvivskogo universitetu. Lviv
- Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest
- Arch. Hist. = Archaeologia Historica. Brno
- Arch. Korrb. = Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter. Mainz am Rhein
- Arch. Lituana = Archaeologia Lituana. Faculty of History. Vilnius University. Vilnius
- Arch. Österreichs = Archäologie Österreichs. Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte. Wien
- Arch. Polski = Archeologia Polski. Warszawa – Wrocław
- Arch. Pragensia = Archaeologica Pragensia. Archeologický Sborník Musea Hlavního Města Prahy. Praha
- Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha
- Arch. Střední Čechy = Archeologie ve středních Čechách. Praha
- Arch. Vých. Čech = Archeologie východních Čech. Hradec Králové
- Arch. Výzkumy Jižné Čechy = Archeologické Výzkumy v Jižních Čechách. České Budějovice
- Arrabona = Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei. Győr
- AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
- Balácai Közl. = Balácai Közlemények. Veszprém
- Bayer. Vorgeschbl. = Bayerische Vorgeschichtsblätter. München
- Ber. Bayer. Bodendenkmalpf. = Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege. Bonn
- Ber. RGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main
- Bonner Jahrb. = Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Rheinischen Amtes für Bodendenkmalpflege im Landschaftsverband Rheinland und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande. Bonn
- Bratislava. Spisy MM = Bratislava. Spisy Mestského múzea v Bratislave. Bratislava
- Britannia = Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies. London

- Bucureşti = Bucureşti. Materiale de istorie și muzeografie. Bucureşti
- Budapest Régiségei = Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve. Budapest
- Carnuntum-Jahrb. = Carnuntum Jahrbuch. Römische Forschungen in Niederösterreich. Graz
- Commun. Arch. Hungariae = Communicationes Archaeologicae Hungariae. Budapest
- Čas. Národ. Muz. (Ř. H.) = Časopis Národního muzea. Řada historická. Praha
- Diss. Pannonicae = Dissertationes Pannonicae ex Instituto numismatico et archeologico Universitatis de Petro Pázmány nominatae budapestiensis provenientes. Budapest
- Études Celtiques = Études celtiques. Paris
- Folia Arch. = Folia Archaeologica. Annales Musei Nationalis Hungarici. Budapest
- Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Horn
- Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
- Germanien = Germanien. Monatshefte für Germanenkunde. Berlin
- Gladius = Gladius. Mérida
- Herman Ottó Múz. Évk. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc
- Historia (Stuttgart) = História. Zeitschrift für Alte Geschichte. Stuttgart
- Hist. Carpatica = Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice
- Chiron = Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts. München
- Izv. Arch. Inst. = Izvestija na Archeologičeskija Institut. Sofia
- Izv. Narod. Muz. Varna = Izvestija na Narodnija muzej Varna. Varna
- Jahrb. Altkde. = Jahrbuch für Altertumskunde. Wien
- Jahrb. Landeskde. Niederösterreich = Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Wien
- Jahrb. Oberösterr. Musealver. = Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines. Linz
- Jahrb. RGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. Mainz am Rhein
- Journal Roman Stud. = Journal of Roman Studies. London
- Journal Rom. Milit. Equip. Stud. = Journal of Roman Military Equipment Studies. Armatura Press. Oxford – Chirnside
- Kratkie Soob. = Kratkie Soobščenija. Akademija Nauk SSSR. Moskva – Leningrad
- Lietuvos Arch. = Lietuvos archeologija. Vilnius
- Marb. Stud. Vor- u. Frühgesch. = Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte. Marburg
- Mat. Arch. = Materiały Archeologiczne. Kraków
- Mat. i Spraw. (Rzeszów) = Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodku Archeologicznego
- Mat. Starożytnie i Wczesnośred. = Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne. Warszawa
- Mitt. Arch. Inst. Ungar. Akad. = Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest
- Mitt. Num. Ges. Wien = Mitteilungen der Numismatischen Gesellschaft in Wien. Wien
- Musaica = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Musaica. Bratislava
- Novensia = Novensia. Warszawa
- Nové Obzory = Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Košice
- Num. Sbor. = Numismatický sborník. Praha
- Num. Zeitschr. = Numismatische Zeitschrift. Wien
- Offa = Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Kiel – Neumünster
- Osječki Zbornik = Osječki zbornik. Osijek
- Oxford Journal Arch. = Oxford Journal of Archaeology. Oxford
- Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha
- Prace i Mat. Muz. Łódź. Ser. Arch. = Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna. Łódź
- Praehistorica = Praehistorica. Praha
- Przegląd Arch. = Przegląd Archeologiczny. Wrocław
- Pruthenia = Pruthenia. Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim. Olsztyn
- Přehled Výzkumů = Přehled Výzkumů Archeologického ústavu ČSAV v Brně. Brno

- Rech. Arch. Nouv. Ser. = Recherches Archéologiques Nouvelle Serie. Kraków
- REMA = Revue des Études Militaires Anciennes. Paris
- Rocznik Białostocki = Rocznik Białostocki. Białystok
- Rocznik Olsztyński = Rocznik Olsztyński. Olsztyn
- Rocznik Przemyski = Rocznik Przemyski. Przemysl
- Saalburg-Jahrb. = Saalburg-Jahrbuch. Bericht des Saalburgmuseums. Bad Homburg – Berlin
- Satu Mare = Satu Mare. Studii și comunicări. Arheologie – istorie – cultură și civilizație – arta și etnografie – muzeologie – restaurare și conservare. Satu Mare
- Savaria = Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítő. Szombathely
- Sbor. Národ. Muz. Praha. Hist. = Sborník Národního muzea v Praze. Historie. Praha
- Sbor. Prací Fil. Fak. Brno = Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. Brno
- Schr. Naturforsch. Ges. = Schriften der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig. Danzing
- Schr. Phys. Ökonom. Ges. = Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg. Kaliningrad
- Situla = Situla. Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani. Ljubljana
- Sitzungber. Altges. Prussia = Sitzungberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg
- Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
- Slov. Num. = Slovenská numizmatika. Nitra
- Specimina Nova = Specimina Nova. Janus Pannonius Tudományegyetem Történelmi Tanszék Évkönyve. Pécs
- Specimina Nova Diss. Inst. Hist. (Pécs) = Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historicu Universitatis Quinte ecclesiensis de lano Pannonio Nominatae. Pécs
- Stud. Comitatensis = Studia Comitatensis. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Szentendre
- Stud. i Mat. Arch. = Studia i Materiały Archeologiczne. Warszawa
- Stud. și Cerc. Istor. Veche = Studii și cercetări de Istorie Veche (Studii și cercetări de Istorie Veche și Arheologie). București
- Sudeta = Sudeta. Zeitschrift zur Vor- und Frühgeschichte. Bodenbach – Reichenberg – Praha – Leipzig
- Światowit (N. S.) = Światowit (Nowa Seria). Rocznik Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa
- Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra
- Vlast. Čas. = Vlastivedný časopis. Revue kultúrneho dedičstva Slovenska. Bratislava
- Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra – Košice
- Vých. Sbor. Hist. = Východočeský sborník historický. Pardubice
- Wiadomości Arch. = Wiadomości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego. Warszawa
- Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava
- Zprav. Kraj. Mus. Vých. Čech = Zpravodaj Krajského musea pro východní Čechy v Hradci Králové. Hradec Králové
- Zprav. Muz. Hradec Králové = Zpravodaj muzea v Hradci Králové. Hradec Králové
- Zprávy SAÚ = Zprávy Státního archeologického ústavu. Praha

